

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 5 **YÖNETİMDEN YÖNETİŞİME: KAVRAMSAL BİR BAKIŞ**
A CONCEPTUAL LOOK FROM MANAGEMENT TO GOVERNANCE
Doç.Dr. Yahya FİDAN
- 11 **İNSAN KAYNAKLARI DENETİMİ VE BİR İNCELEME**
HUMAN RESOURCES AUDITING AND AN EXAMINATION
Dr. Gülşah KARAVARDAR
- 27 **SİYER YAZICILIĞINDA ABBAS PORTRESİNİN OLUŞUMUNA ABBASİLERİN ETKİSİ**
ABBASID EFFECTS ON THE CONSTRUCTION OF ABBAS PORTRAIT IN AL-SİYAR
TRADITION
Doç.Dr. Mehmet AZİMLİ
- 43 **KUR'AN'DA SALÂT KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ**
THE SEMANTIC ANALYSIS OF THE NOTION OF THE "PRAYER" (SALÂT) IN THE QUR'AN
Prof.Dr. Mehmet SOYSALDI
- 57 **TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE İNSAN HAKLARI KONUSUNDA ÖRNEK**
UYGULAMALAR
HUMAN RIGHTS AT TURK-ISLAMIC REPUBLICS
Prof.Dr. Alâeddin YALÇINKAYA
- 79 **ERTUĞRUL GAZİ TÜRBESİ ve CİVARINDAKİ BAZI KİTABELERİN OKUNUŞUNA DAİR**
ERTUGRUL GAZI'S TOMB'S EPITAPHES
Yrd.Doç.Dr. Ersin TERES
- 96 **SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARININ İKNA SÜRECİNDE SOSYAL İÇERİKLİ**
REKLAMLARIN KULLANIMI: BİR ÇÖZÜMLEME ÖRNEĞİ
THE USE OF SOCIAL CONTENT ADVERTISINGS IN SOCIAL RESPONSIBILITY
CAMPAIGN'S PERSUASION PROCESS: AN ANALYSIS
Arş.Gör.Dr. Öykü Ezgi YILDIZ - Arş.Gör. Ceyda DENEÇLİ
- 111 **İÇ MEKÂN TASARIMININ KURUM KİMLİĞİNE UYGUNLUĞUNUN ÖLÇÜLMESİNE**
YÖNELİK YÖNTEM ÖNERİSİ
A SUGGESTION OF METHOD AIMED AT MEASURING INTERIOR DESIGN'S ELIGIBILITY
FOR CORPORATE IDENTITY
Yrd.Doç.Dr. Deniz Ayşe YAZICIOĞLU - Yrd.Doç.Dr. Pınar Seden MERAL
- 132 **BUŞİDO: JAPON SAMURAYLARININ FELSEFESİ**
BUSHIDO: THE PHILOSOPHY OF JAPON SAMURAIES
Yrd.Doç.Dr. Kubilay AKMAN
- 151 **"MEVLANA – AŞKIN DANSI" İLE EVRENSELLİĞE ODAKLANMAK**
TO FOCUS ON UNIVERSALITY WHEREBY 'RUMI - THE DANCE OF LOVE'*
Dr. Arzu TOĞUŞLU
- 167 **TARİHSEL PERSPEKTİFTE MUHASEBENİN DOĞUŞUNU VE GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN**
FAKTÖRLER
THE FACTORS AFFECTING THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN
HISTORICAL PERSPECTIVE
Öğr.Gör. Ahmet GÖKGÖZ
- 178 **EVLİLİKTE ÇİFTLERİ ETKİLEYEN UNSURLAR VE ARKADAŞLIK İLKELERİ**
THE FACTORS THAT EFFECT COUPLES IN MARRIAGE AND PRINCIPLES OF FRIENDSHIP
Yrd.Doç.Dr. A. Muhsin YILMAZÇOBAN
- 196 **Ali Seyyar'ın "Tıbbî Sosyal Hizmetlerde Manevî Bakım" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme**
AN ASSESMENT ABOUT THE BOOK OF ALİ SEYYAR, NAMED 'SPIRITUAL CARE IN THE
AREA OF MEDICAL SOCIAL SERVICES'
Arş.Gör. Güler GÜNEŞ

BU SAYININ HAKEMLERİ

THE REFEREES OF THIS ISSUE

Prof.Dr. Ali Rıza ABAY	(Yalova Üniversitesi İİBF. Dekanı)
Prof.Dr. Recep KAYMAKCAN	(Sakarya Üniversitesi İlahiyat F. Din Eğitimi Bölümü)
Prof.Dr. Yücel OĞURLU	(İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk F. İdare Hukuku Bölümü)
Prof.Dr. E. Nazif GÜRDOĞAN	(Maltepe Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü)
Prof.Dr. Mehmet SOYSALDI	(Fırat Üniversitesi İlahiyat F. Temel İslam Bilimleri Bölümü)
Prof.Dr. Mehmet Zeki AYDIN	(Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat F. Din Eğitimi Anabilimdalı)
Prof.Dr. Vahit BIÇAK	(Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi)
Prof.Dr. H. Musa TAŞDELEN	(Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
Prof.Dr. İbrahim SARMIŞ	(Selçuk Üniversitesi İlahiyat F. Arap Dili Bölümü, Emekli)
Prof.Dr. Ali SEYYAR	(Sakarya Üniversitesi İİBF. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Prof.Dr. M. Nurullah GENÇ	(İstanbul Ticaret Üniv. Ticari Bilimler F. İşletme Bölümü)
Prof.Dr. M.Mehdi ERGÜZEL	(Sakarya Üniv. Fen-Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Prof.Dr. Mustafa S. KAÇALIN	(Marmara Üniv. Atatürk Eğitim F. Türkçe Eğitimi Bölümü)
Prof.Dr. Cihan OKUYUCU	(İstanbul Teknik Ün., Fen-Edebiyat F., Türk Dili ve Edebiyatı B.)
Prof.Dr. İsmail ÖZSOY	(Fatih Üniversitesi İİBF. Ekonomi Bölümü)
Prof.Dr. Salah ABDELMOTAAL	(Kahire Üniversitesi Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
Doç.Dr. Kenan DAĞCI	(Yalova Üniversitesi Yalova MYO Müdürü)
Doç.Dr. Mehmet AZİMLİ	(Dicle Üniversitesi İlahiyat F. İslam Tarihi ve Medeniyeti Bölümü)
Doç.Dr. Murat SÜLÜN	(Marmara Üniversitesi İlahiyat F. Temel İslam Bilimleri Bölümü)
Doç.Dr. Lütfi Şeyban	(Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü)
Doç.Dr. Bayram Ali KAYA	(Sakarya Üniv. Fen-Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Muammer SARIKAYA	(Yalova Üniversitesi İİBF. Sosyal Hizmet Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. İsmail HİRA	(Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Orhan KOÇAK	(Yalova Üniversitesi İİBF. Çalışma Ekonomisi Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Osman ÖZKUL	(Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. İsmail AKTAR	(Yalova Üniversitesi İİBF. İktisat Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Fahri SOLAK	(Marmara Üniversitesi İİBF. İktisat Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. H. Yunus TAŞ	(Yalova Üniversitesi İİBF. Çalışma Ekonomisi Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Gökhan ÖZKAN	(Yalova Üniversitesi İİBF. Uluslararası İlişkiler Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Cemil ORUÇ	(Muş Alparslan Ün. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği B.)
Yrd.Doç.Dr. Selami ÖZCAN	(Yalova Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Murat ÖZKUL	(Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat F. Sosyoloji Bölümü)
Yrd.Doç.Dr. Oruç ALKILINÇ	(Yalova Ü. Yalova MYO Muh. ve Vergi Uygulamaları Böl.)
İsrafil KURALAY	(UTESAV YK Bşk., iletişim ve reklam uzmanı)
İhsan KABİL	(İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, sanat uzmanı, eleştirmen)

Takdim

Üç büyük kentimizin kesişim noktasında yer alan Yalova ilimizde kurulan Yalova Üniversitesi, çok az üniversitede bulunan özgün programlarıyla toplumumuza somut katkılar yapmayı hedeflemektedir. Üniversitenin sanayi, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte toplumun sosyo-ekonomik refah seviyesini yükseltmeye hizmet etmesi gerektiği bilinciyle eğitim-öğretim faaliyetlerine Güz 2008-2009 döneminde başlayan Yalova Üniversitesi, şimdiden akademisyenlerin ve öğrencilerin olağanüstü rağbetiyle ülkemiz yükseköğretim kurumları arasında parlayan bir yıldız olmuştur.

22 Mayıs 2008 tarih ve 5765 sayılı kanun ile üst düzeyde bilimsel çalışma yapmak, bilgi üretmek, ulusal gelişme ve kalkınmaya destek olmak, kamu kuruluşlarında, işletmelerde çeşitli bilimsel kuruluşlarda görevli fakülte mezunlarını yüksek lisans ve doktora seviyesinde yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Aralık 2010 itibarıyla 5 anabilim dalında 8 ayrı programda toplam 180 bilim adamı adayı tezli ve tezsiz yüksek lisans eğitimi görmektedir.

Teorik ve uygulamalı lisansüstü eğitim faaliyetleri yanında akademik camianın entelektüel ürünlerini toplumla paylaşmak amacıyla Yalova Sosyal Bilimler Dergisi'ni yayımlamaya başlayan Sosyal Bilimler Enstitümüzün yöneticilerini yürekten kutluyorum.

Prof.Dr. M. Niyazi ERUSLU
Yalova Üniversitesi Rektörü

Editörden

Değerli okuyucu,

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmet, çalışma ekonomisi, uluslararası ilişkiler, dil, edebiyat, tarih, coğrafya, eğitim, ilahiyat, psikoloji, felsefe, arkeoloji, sanat tarihi vb. tüm sosyal bilimlere ait araştırmaları destekleyerek toplumumuzun gelişmesine katkı yapmak amacıyla, sahasına katkı sağlayacak nitelikte bilimsel makaleleri yayımlayacaktır. Adı geçen alanlarda hazırlanan bilimsel kitaplara ait değerlendirme yazıları da derginin yayın kapsamı içindedir. Dergimiz Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesine katkıda bulunmayı ve bu alanda yapılmış orijinal çalışmaların yayımlanmasına fırsat vererek bilim camiasında üretilen bilgileri toplumun istifadesine sunmayı amaçlamaktadır.

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yalova Üniversitesi Senatosu’nun 09.03.2010 gün ve 25/3 nolu kararı ile yayın hayatına başlamıştır. Altı aylık periyotlar halinde yayınlanacak olan dergimize gönderilecek yazılar yurt içinde ve yurt dışında faaliyet gösteren çeşitli üniversitelerinden farklı hakemler tarafından değerlendirilecektir. Dergimize gönderilen yazılar iade edilmeyecektir. Hakemlerden ve Yayın Kurulu’ndan olumlu değerlendirme alarak yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına, telif hakkı ise Enstitümüze aittir. Dergide, üniversitemiz öğretim elemanlarının çalışmaları öncelikli olmak üzere ülke içinden ve dışından yazı kabul edilmektedir. Üniversite kütüphaneleri başta olmak üzere önemli kütüphanelerde araştırmacıların hizmetine rahatlıkla sunulabilmesi için bin adet kâğıt baskısını yaptığımız dergimizin elektronik nüshasını da internet sitemizde yayınlıyoruz.

www.sbe.yalova.edu.tr adresinden yayın yapan internet sitemizde dergimizin pdf nüshasının yanı sıra misyonumuz, vizyonumuz, yönetim ve eğitim kadromuz, duyurular, haberler, programlar, etkinlikler vb. bilgi ve belgeler yer almaktadır.

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi’nin yayın hayatına başlamasında emeği geçen yazarlarımıza, hakem heyetimize, yayın kurulu üyelerine ve rektörümüze samimi şükranlarımızı sunuyoruz. Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı’na ilk sayımızın basım masrafını üstlendiğinden dolayı ayrıca teşekkür ediyoruz.

Nisan 2011 tarihinde 2. sayımızla buluşmak ümidiyle...

Yrd.Doç.Dr. Fethi GÜNGÖR
Yalova Üniversitesi SBE Müdür Yrd.

YÖNETİMDEN YÖNETİŞİME: KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

A CONCEPTUAL LOOK FROM MANAGEMENT TO GOVERNANCE

Doç.Dr. Yahya FİDAN

Yönetim ve Organizasyon Uzmanı, Danışman
dryfidan@gmail.com

Özet

Yönetişim, günümüzde gittikçe artan oranda kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Yönetişim kavramının, özellikle kamuda yeniden yapılanma sürecinde kamu yönetimi teorisyenlerince “kamu yönetimi” kavramı yerine kullanıldığı görülmektedir. İşletmecilik dünyasına baktığımızda ise kavram henüz tam olarak tartışılmaya başlamamış gözükmektedir. Bu çalışmada kavramın kökeni ve işletme yönetimi alanındaki anlamı doğrultusunda kavramsal bir değerlendirme yapılacaktır. Yönetişim, içerik itibarıyla, bünyesinde barındırdığı iletişim ve birlikte iş yapma vurgusuyla, örgüt yaşamını zengin hale getirmekte ve her bir bireyi örgüt amaçlarını gerçekleştirmek için daha fazla motive etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, yönetişim, iletişim.

Abstract

Nowadays, ‘Governance’ is a notion which has been used more and more each day. Especially during the restructuring period we see that the concept ‘governance’ is used by the public administration theorists instead of public administration. But if we look at the business administration world, it seems clearly that this concept has not started being discussed yet. In this study, a conceptual evaluation will be held through the root of the concept and its meaning in business administration field. Governance, by its nature, with its focus on communication and cooperation within itself, enriches the organization life and gives more motivation to each individual in order to realize the goals of organization.

Keywords: Management, governance, communication.

Yönetim, İletişim ve Yönetişim

Yönetişim, Türkçe’imize girmiş ve sık kullandığımız lider, market gibi İngilizce bir kelime olmadığı gibi İngilizce’de bulunan ve Türkçe’ye çevrilen, ya da uyarlanan bir kelime de değildir.

Bilindiği gibi literatürde yönetim kavramını “management” karşılığı olarak kullanmakta, basit olarak “başkaları vasıtasıyla iş görmek” olarak tanımlamaktayız. Yönetişim ise basit anlamda “başkalarıyla birlikte iş görmek” anlamı taşımaktadır. Bu haliyle etkileşimli bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Yönetme görevi olanlarla yönetilenler hedefi birlikte belirleyip, bu hedefe tek vücut olarak yönelmektedirler. Sonuçta ortaya çıkan başarı ekibin elde ettiği bir sonuç olup, tek yönlü gerçekleşen yönetimden daha gerçekçi bir yapı kazanmaktadır.

Yönetişim, köken olarak İngilizce olmayan, tamamen Türkçe iki kelimedenden türetilmiştir. Bu kelimelerden biri “yönetim” diğeri ise “iletişim”dir. Yönetim kelimesinden “yönet”, iletişim kelimesinden ise “işim” eklerinin birleşmesiyle bu güzel Türkçe kelime “**yönetişim**” ortaya çıkmıştır. Kökleri itibarıyla incelendiğinde yönetişim, ilgi çekici, içerik olarak insanı heyecanlandıran bir anlam taşımaktadır.

İngilizce’de hem “management” (yönetim) hem de “communication” (iletişim) den türetilmiş, yönetim ile iletişim kelimelerini içeren ve bizim yönetişim kelimesine yüklediğimiz anlamı taşıyan bir kelime bulunmamaktadır.

Zaman zaman kullanılan ve yönetişimin İngilizce’siymiş gibi gösterilen “governance” kelimesi kamu yönetimi teorisyenleri ve uygulamacıları tarafından yönetişim şeklinde tercüme edilmektedir. Gerçekte ise bu kelime, “yönetim”, “idare” anlamlarına gelmekte ve kamu yönetimi anlamı taşımaktadır. Kamu yönetimi teorisyenlerinin, içerisinde “governance” geçen kelimelerin bir kısmını kamu yönetimi, bazılarını ise yönetişim şeklinde tercüme ettikleri görülmektedir. Hangi kritere göre böyle bir ayırma gittikleri ise bilinmemektedir. Bu durum konunun İngilizce kökeninin olmadığı savımızı desteklemektedir.

Kamu yöneticilerinin yönetişim kavramını sahiplenmeleri ve bakış tarzları, bazı aşırı uçların, ABD’nin küreselleşme ve yeni dünya düzeni ile dayatmak istediği düşünce yapısına karşı koyuş konuları arasına yönetişim kavramını da katmıştır. Ancak bu grupların hedef aldığı kamu yönetişimi kavramı bizim işletmecilikte kastettiğimiz yönetişimden farklı değerlendirilmelidir. İşletmecilik dünyasında kavrama ideolojik bir anlam yüklenmemektedir.

Kavram kamu yönetimi alanında kullanıldığında bize göre kamu eki getirilmeli ve “kamu yönetişimi” olarak ifade edilmelidir. Bu anlamıyla kamu yönetiminin, bürokratik devlet yönetimi yapısından farklı olduğunu, yönetme gücünün seçilmiş ya da atanmışlarca değil, hizmetin asıl muhatabı, müşterisi olan halkla paylaşılması gerektiğini; bu süreçte seçilmiş ve atanmış yöneticiler, hizmetin yöneldiği halk ve sivil toplum örgütleri arasında kurulacak işbirliğiyle sağlanması gerektiğini vurgulamalıdır. Bu şekliyle bizim işletme yönetiminde kastettiğimiz yönetişim, kamu yönetimi alanında gerçekleşmiş olacak ve kamu yönetişimi şeklinde isimlendirilecektir.

Kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse **yönetişim**, “**örgütsel amaçların mükemmel olarak gerçekleştirilmesi için güçlendirilmiş kişilerin, ortak çıkarları kişisel çıkarlarının önüne alarak davrandığı, iletişim ve etkin bilgi paylaşımı, karşılıklı güven ve şeffaflığı benimsemiş, müşterek karar verebilen, duygusal**

zekâsı yüksek, empatik, proaktif ve sinerjik davranarak gerçekleştirilen örgütsel etkinlikler” şeklinde tanımlanabilir.

Bu anlamdaki yönetim kavramı kamu örgütlerinde de kullanılabilir. Ancak kamu örgütlerinde yönetimin fonksiyon sayısı artacak ve süreç daha karmaşık bir yapı kazanacaktır. Bu durumda ilave edilecek fonksiyonlardan bazıları bize göre şunlardır: Yerinden yönetim, etkin sivil toplum ve vatandaş katılımı, vatandaş odaklı politikalar, e-devlet uygulamaları ve bürokratin karar ve uygulamalarından dolayı bireysel sorumluluğu.

Kültür ve bilgi seviyesi artan insan, işletmede bir faktör olarak değil, bir aktör olarak bulunmak istemektedir. İşten ayrılan insanlar üzerinde yapılan araştırmalar, çalışanlar tarafından kendilerine değer verilmeyen, görüşleri sorulmayan, katılımları istenmeyen işyerlerinin tercih edilmediğini göstermektedir. İnsan her şeyden önce insandır. Duyguları, düşünceleri, coşkuları vardır. Bir yönetici ya da girişimci, birlikte hedefe yürüdüğü takım arkadaşlarını amaçlar doğrultusunda heyecanlandırıp coşturamıyorsa istediği sonuçları alması güçleşecek bazı durumlarda imkânsız hale gelecektir.

Yönetişim, bir nevi orkestrayı anımsatmakta olup, orkestra şefi bir yönetimcidir. Yönetimci olarak orkestra şefinin görevini etkin olarak yapabilmesi, takımında bulunan her bir enstrümana kulak vermesi, değerlendirmesi ve tepki vermesine bağlıdır. Bir antrenör için de durum bundan farklı değildir. Koçluğunu yaptığı takımı dinlemesi, anlaması ve tepki vermesi gerekmektedir.

Yönetişimin Fonksiyonları

Görevi insanları ve diğer üretim faktörlerini etkin kılmak olan her lider ve yöneticinin, birlikte yola çıktığı takım arkadaşlarıyla yönetimde olması zorunludur. Yönetişim sürecini oluşturan ve yönetişimin fonksiyonları olarak ifade edilebilecek kavramlar ise; iletişim ve etkin bilgi paylaşımı, empati, duygusal zekâ, beyin fırtınasına dayalı müşterek karar verme, proaktif düşünce, sinerji, güçlendirme, şeffaflık ve çok yönlü güvendir:

a. İletişim ve Etkin Bilgi Paylaşımı: İletişim, gerçekçi yönetişimin belirlediği yönetsel işlevler arasında, diğer işlevlere en çok bağlantısı olan, böyle olması açısından da birçok işlevin yerine getirilmesinde bir ön koşul özelliği taşıyan, kazanılması kesinlikle gerekli bir “ilişki” değişkenidir.¹ Yönetici öncelikle takım arkadaşlarıyla etkin bir iletişim içerisinde olmalı ve sahip olduğu bilgileri cömertçe paylaşmalıdır. Sözü edilen iletişim tek yönlü değil çok yönlü olarak tasarlanmalıdır. Örgüt üyelerinin başarısını arttıracak ve amaçların gerçekleşmesine olumlu katkı yapacak her türlü bilgi, oluşturulacak ağlarla ilgililere zamanında iletilmelidir. Böylece kanallar arasında dolaşan ve değeri arttırılan bilgi (geçtiği her bir kanalda ilaveler yapılan ve etkin hale getirilen) diğer üretim faktörlerinden farklı olarak azalmayarak artış gösterecek ve örgütsel süreci zenginleştirecektir. İyi iletişimciler, kendilerini iyi ifade etmenin yanında, başkalarının kendilerine söylediği

1 Kadir Özer; **Gerçekçi Yönetişim: Yönetici/Liderlik Modeli**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.110

her şeyi de dikkatle dinleyip, etkin dinleme² dediğimiz beceriyi yoğun olarak kullanırlar.

b. Empati: Empatisi gelişmiş kişi, tek bir nesneyi düşünmez; daha bütüncül yaklaşıpır.³ Bu nedenle sürecin ikinci aşamasında empati bulunmaktadır. Karşısındaki kişinin ayakkabılarını giymeyi, onun bulunduğu tarafa geçmeyi, onun baktığı yere onun bakış tarzıyla bakabilmeyi ve insanların farklı düşüncelerini anlayışla karşılayabilecek anlayışa sahip olmayı ifade eden empati, taraflar arasında anlayış ortamının zenginleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Bu aşamada sadece sözlere ve yazılara değil beden diline de yoğunlaşmalı, mesajların doğru algılanmasına dikkat etmelidir.

c. Duygusal (Sosyal) Zekâ: Sürecin üçüncü aşamasını duygusal (sosyal) zekâ oluşturmaktadır. Duygusal zekâ⁴ insanın kendini harekete geçirebilme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, dürtüleri kontrol ederek tatmini erteleyebilme, ruh halini düzenleyebilme, sıkıntıların düşünmeyi engellemesine izin vermeme, kendini başkasının yerine koyabilme ve umut besleme nitelikleri olarak ifade edilmektedir. Duygusal zeka ile, bir insanın kendi duygularını anlama, başka insanların duygularını tanıyabilme, duygularını birbirinden ayırt edebilme ve bütün bu bilgileri düşünce ve davranışların oluşumunda doğru bir biçimde kullanabilme yeteneğidir.⁵ Dikkat edilirse sayılan bu niteliklerin yönetsel ortamın sağlıklı işleyişi için önemli kavramlar olduğu görülecektir.

d. Beyin Fırtınasına Dayalı Müşterek Karar Verme: Beyin fırtınasına (zenginlik üretme toplantılarına) dayalı müşterek karar verme, örgütsel önceliklerin çok yönlü düşünülerek belirlenmesini ifade etmektedir. Örgütün yeni fikirler ve zenginlik üretmesinin en kestirme yollarından olan bu etkinlikler, örgütsel amaçların en üst düzeyde kabul edilmesine zemin hazırlayacaktır. Örgütün bir bütün olarak elde edeceği ortak akıl, yöneticilerin kendi başlarına belirledikleri yöntemlerden daha etkili olacaktır. İş hayatında sonuç almanın en iyi yollarından biri de, insanlara sorumluluk vermektir. İnsanlar sorumlu olduklarını bildiklerinde daha etkin sonuçlar üretirler. Hedefler konusunda kararsız olan ya da hedeflerin gerçekleştirilmesi sürecini en ince ayrıntısına kadar kendileri yönetmek isteyen lider ve yöneticiler, çalışanlarının yenilikçiliğini köstekler ve şevklerini kırar.⁶ Sözü edilen zenginlik üretme çalışmalarının yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve çalışanların kendilerini işlerine adanmalarına katkısı yüksek düzeyde gerçekleşecektir.

e. Proaktif Düşünce: Proaktif (yapıcı) düşünce yapısı kişilerin kendilerine güven duymasını ve yaşam kalitelerinin artmasına katkıda bulunacaktır. Proaktivite⁷ insan olarak kendi yaşamlarımızdan sorumlu olduğumuzu ifade eder. Buna göre davranışlarımız koşullarımızın değil, kararlarımızın işlevidir.

f. Sinerji ve İşbirliği: ‘Birlikten kuvvet doğar’ şeklinde ifade edebileceğimiz sinerji, parçaların tek tek toplanmasından daha büyük bir değeri ifade etmektedir.

2 Mustafa Gümüş; **Yönetimde Başarı İçin Altın Kurallar**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 117

3 Nevzat Tarhan; **Duyguların Dili**, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 99

4 Daniel Goleman; **Duygusal Zeka**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50

5 Kudret Eren Yavuz; **Duygusal Zeka**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 30

6 Carolyn B. Thompson ve James W. Yare; “Gerçek Yükümlülük” **Executive Excellence**, Mayıs 2004, s. 6

7 Stephen Covey; **Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69

“Hiçbirimiz hepimiz kadar iyi olamayız” şeklinde de ifade edebileceğimiz ve örgütsel süreçte en yüksek düzeyde işbirliğini amaçlayan sinerji süreci güçlendirecektir.

g. Güçlendirme: İnsanlara yetki vererek, görevlerini ilginç ve daha zengin hale getirerek oluşturulacak güçlendirme süreci yönetişime geçen bireylerin yetkinliğini arttıracaktır. Genel olarak kabul edilen bir gerçek, insanların yapacakları işleri ayrıntısına kadar tarif etmenin onların motivasyonlarını, yenilikçiliklerini yok ettiği görüşüdür. Bu nedenle, yönetim ortamında taraflar, bireyselliğe değer vermeli, ana çizgilerde ortak bir görüş oluşturulmasına azami özeni göstermeli, ancak ayrıntılarda bireyin öznel davranmasını cesaretlendirmelidir. Güçlendirilmiş bireyler yönetim ortamının belirgin olarak görülmesini sağlar.

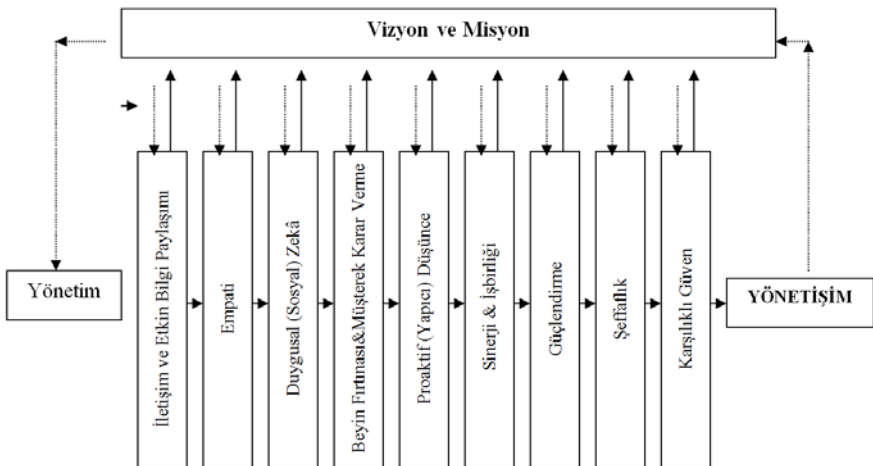
h. Şeffaflık: Örgüt amaç, politika ve stratejilerinde ve insan ilişkilerinde hakim olacak şeffaflık kişilerin kavrayışlarını arttıracak, daha bilinçli çaba ve ayrıntılara özen gösterilmesine imkan sunup güven ortamını sağlayacaktır. Taraflar arasında tesis edilecek şeffaf bir bakış açısı, ana amaçların gerçekleşmesi için çok yönlü motivasyon sağlayacaktır.

ı. Çok Yönlü Güven: Örgütlerde karşılıklı güvensizlik çatışmaların kaynağını oluşturmaktadır. Çalışan-çalışan, çalışanlar-örgüt gerekse örgüt ve müşteriler arasında oluşturulacak güven ortamı her bir kesimi mutlu kılıp yaşam kalitesine katkı yapacak ve yönetimden yönetişime geçiş sürecini tamamlayacaktır.

Yönetişimin fonksiyonları şeklinde ifade edebileceğimiz ve yukarıda kısaca ifade etmeye çalıştığımız kavramlar yönetimden yönetişime geçişi sağlarken her bir aşamada örgüt vizyonu ve misyonuna bağlı kalmaya çalışacaktır. Bu aşama vizyon ve misyona gerçekleşme şansı verirken yönetim sürecinin vizyon ve misyon şemsiyesi altında şekillenmesine de katkı sağlayacak, örgüt bütünlüğünün gerçekleşmesini güçlendirecektir.

Yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan yönetimden yönetişime geçiş süreci aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Yönetimden Yönetişime Geçiş Sürecinin İşleyiş ve Aşamaları *

* Yazar tarafından tasarlanmıştır.

Sonuç

Doğru olanı yapmak isteyebilirsiniz, hatta bunu doğru nedenlerle de isteyebilirsiniz. Ancak doğru ilkeleri uygulamazsanız, kafanızı yine de duvara toslayabilirsiniz.⁸ Yönetişim süreci, ben bilirim, ben isterim siz yaparsınız, ben ne emredersem onu yaparsınız şeklindeki tek yönlü ve tepeden aşağı, hiyerarşik, merkezi olarak akan yönetim düşüncesinden farklıdır.

Yönetim kavramıyla sunulan ben bilirim ve yaparım, insanları yönetirim düşüncesinin yerini “birlikte yaparız”, “ortak akıl”, “hiç birimiz hepimiz kadar iyi olamayız”, “sinerji” şeklindeki “insanlarla birlikte yaparız” düşüncesi almaya başlamıştır.

Bilgi çağında kişi ve örgütlerin başarısı, yönetişimi ne kadar bildikleri ve becerebildikleri, yönetişime geçirebildikleri bireylerin sayısı ile doğru orantılı olacaktır. İster bir anne ya da baba, ister bir öğretmen ve öğrenci, isterse bir çalışan ve çalıştıran ilişkisi olsun toplumsal yaşamın tüm alanlarında yönetimden yönetişime geçenler kazanacaktır. Bunu rakiplerinden daha etkili uygulayan birey, örgüt ve toplumlar, diğer birey, örgüt ve toplumlar üzerinde yadsınamayacak bir güç elde edeceklerdir. Yönetişime geçmiş bireyler, örgütler ve toplumlar etkinliğe ulaşma ihtimali en yüksek olanlardır.

Yönetişim, yöneticiler ile iç ve dış müşteriler arasındaki iletişime dayalı süreci ortaya koyması açısından da ayrı bir değer taşımaktadır. Bu anlamda gerçekleşen yönetişim, diyalog ve uzlaşmaya dayanmakta olup çağımızın ihtiyacı ve gerçekliğidir. Günümüz insanı üyesi olduğu örgütte bir faktör değil aktör olmak istemektedir. Aktör olmak yönetilmeyi değil yönetimde olmayı beraberinde getirmektedir. Kanaatimize göre yönetişim bu ihtiyacı en güzel şekilde karşılayabilecek içeriğe sahiptir. Yeter ki, örgütlerimizin yöneticileri, yönetişimi oluşturan kavram ve süreci gereği gibi anlasın ve insanları bu yolda heyecanlandırabilsin. Yönetişime geçmiş bir örgütte, toplumda ve ülkede yaşamak, tüm taraflar için daha zevkli ve motive edici olacaktır.

KAYNAKLAR

- Covey Stephen R., A. Merrill, R. Merrill; **Önemli İşlere Öncelik**, İstanbul, Varlık, s. 150
- Covey Stephen; **Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69
- Goleman Daniel; **Duygusal Zeka**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gümüş Mustafa; **Yönetimde Başarı İçin Altın Kurallar**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kudret Eren Yavuz; **Duygusal Zeka**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2009.
- Özer Kadir; **Gerçekçi Yönetişim**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Tarhan Nevzat; **Duyguların Dili**, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- Thompson Carolyn B. ve James W. Yare; “Gerçek Yükümlülük” **Executive Excellence**, Mayıs 2004.

8 Stephen R. Covey, A. Roger Merrill, Rebecca R. Merrill; **Önemli İşlere Öncelik**, İstanbul, Varlık Yayınları, s.150

İNSAN KAYNAKLARI DENETİMİ VE BİR İNCELEME

HUMAN RESOURCES AUDITING AND AN EXAMINATION

Dr. Gülşah KARAVARDAR

İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
g.karavardar@iku.edu.tr

Özet

İnsan kaynakları denetimi kurum içerisindeki insan kaynakları fonksiyonlarının etkinliğini değerlendirmek, artırmak ve süreçlerin yasalara uygunluğunun kontrol edilmesini amaçlar. Bu denetimler, mevcut insan kaynakları faaliyetlerinin kurumun stratejilerine uygun olup olmadığını açıklaması bakımından önemlidir. Bu çalışma insan kaynakları denetimi kavramını, bu kavramla bağlantılı olarak insan kaynakları denetim sürecini, denetim faaliyetlerinin özelliklerini, denetim raporunu, stratejik insan kaynakları denetimini ve bu çalışmaların işletmeye olan etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmanın bir diğer amacı Türkiye'deki insan kaynakları denetimi uygulamalarını incelemektir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemiyle İstanbul ili sınırları içerisinde faaliyette bulunan bazı orta ve büyük ölçekli firmalarla görüşmeler yapılmıştır. Firmalarla yapılan görüşmelerde katılan firmalardaki insan kaynakları denetim faaliyetlerin varlığı ve işlerliği belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, İnsan Kaynakları Denetimi

Abstract

HR Auditing aims evaluating and improving human resource functions' effectiveness and also checking legal regularity in organizations. Those audits are important because they explain whether human resources applications are appropriate to the organization's strategies. This study aims to introduce HR Auditing concept, HR auditing process, auditing applications' features, auditing report, strategical HR auditing and effects of those studies. Another aim of the study is viewing the HR auditing applications in Turkey. In this study convenience sampling method is used. For this reason, interviews are done with certain firm. According to the results of those interviews, we try to introduce HR auditing applications' existence and affectiveness.

Key Words: Human Resources, Human Resources Auditing

Giriş

İnsan kaynakları (İK) deyimi, örgütlerin hedeflerine ulaşmada kullanmak zorunda oldukları temel girdilerden biri olan beşeri kaynakları, başka bir ifade ile “insanı” tanımlamaktadır. İnsan kaynakları terimi, bir örgüt yapısındaki en alt kademedeki işçiden en üst kademedeki yöneticiye kadar tüm çalışanları kapsayan genel bir tanımdır. Bu kavram sadece örgüt içerisindeki değil, aynı zamanda örgüt dışında bulunan ve potansiyel olarak kullanılabilir iş gücünü de içermektedir. Günümüzde işletme kaynakları içerisinde en önemli kaynak türü olarak kabul edilen beşeri kaynakların yeterli etkinliğe sahip olamaması durumunda, bir örgütün hedeflerine başarı ile ulaşma şansı çok düşüktür.

Pek çok organizasyon ekseriyetle denetim kavramını işletmenin finans fonksiyonunun bir uzantısı olarak görmektedir. Bu anlayış doğrultusunda birçok işletme İK sistemlerinin, uygulamalarının ve sonuçlarının işletmenin stratejik amaç ve hedefleri ile uyum içerisinde olup olmadığını göz ardı etmektedir. Hâlbuki İK denetimi “İşletmenizdeki İK uygulamaları organizasyonunuzun gerçekleştirmeye çalıştıklarına yardımcı mı oluyor, yoksa engelliyor mu?” sorusuna aranan bir cevaptır. Bu temel ihtiyaç ışığında, gelişen toplum düzeni ve ekonomik faaliyetlerin giderek karmaşıklaşan yapısı içinde İK fonksiyonunun denetime tabi tutulması gereği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlk amacı, İK denetimi gibi oldukça önemli ve önümüzdeki dönemlerde sıkça tartışılması beklenen bir alanı ana hatlarıyla açıklamaktır. Diğer amacı ise, ülkemizde bu denetim çalışmalarının ne zaman, hangi amaçla, kimler tarafından yapıldığı belirlemek, bu çalışmaların faydalarının, etkinliğinin ortaya konması ve bu kavramın işletmeler tarafından bilinirliğinin belirlenmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada öncelikle İK denetimi kavramı, İK denetim süreci, denetim aktiviteleri, İK denetim raporunun yapısı ve stratejik İK denetimi kavramları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın araştırma kısmında ülkemizde yapılmakta olan İK denetimi faaliyetlerinin nitelikleri üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir.

1. İNSAN KAYNAKLARI DENETİMİ KAVRAMI

1.1. Denetim Kavramı, Finansal ve Finansal Olmayan Denetimlerin Benzerlikleri

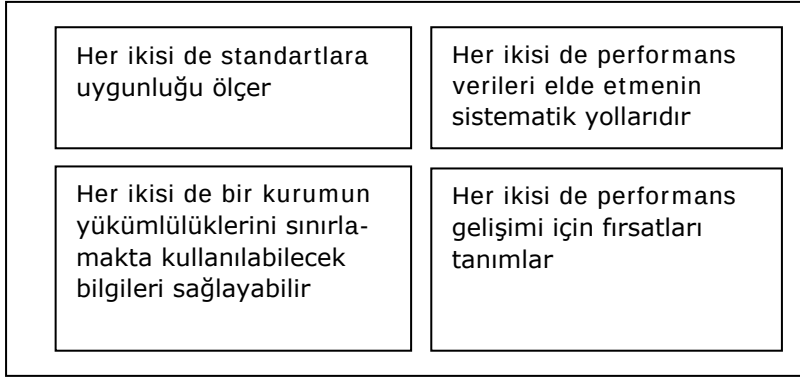
Dilimize denetim olarak çevrilen kavramın İngilizcedeki karşılığı “Auditing” olup kökeni Latince “işitme ve dinleme” anlamına gelen “Audire” fiiline dayanmaktadır. Bunun anlamı, eski tarihlere dayanan toplumlar da seçilmiş uzmanların, görevli kişilerin yaptıkları işleri dinleyerek, doğruları bulmaya çalışmalarıdır. Denetim, belli bir ekonomik birim veya döneme ait rakamlarla ifade edilebilir bilgilerin önceden tespit edilmiş kıstaslara uygunluk derecesini belirlemek ve bu konuda bir rapor vermek amacıyla bağımsız bir uzman tarafından yapılan delil toplama ve değerlendirme sürecidir. Denetim, aşağıdaki özellikleri taşıyan bir süreçtir.

- Denetim bir karşılaştırma sürecidir,
- Denetim belli bir ekonomik birime ait bilgileri kapsar,

- Denetim uzman ve bağımsız bir kişi tarafından yapılır,
- Denetim çalışmaları sonucunda rapor düzenlenir. (Bozkurt, 1998: 17)

Bir insan kaynakları denetimi (İKD), İK faaliyetleri hakkında, bir organizasyonun ne kadar iyi çalıştığı ve organizasyon içinde nerelerde geliştirme gerekebileceği hakkında oldukça değerli bilgiler sağlar. Finansal ve finansal olmayan denetimlerin temel benzerlik ve farklılıkları aşağıda gösterilmiştir.

Şekil – 1: Finansal ve finansal olmayan denetimler (Bozkurt, 1998: 17)

Tablo– 1: Finansal ve finansal olmayan denetimlerin benzerlikleri / farklılıkları (PWC, 2009)

Finansal Denetimler	Finansal Olmayan Denetimler
• Dış standartlara bağlıdır. (Devlet ya da profesyonel meslek grupları) • Süreçler şirketten şirkete farklılık göstermez. Güvenilirlik için süreçlere tam uyum şarttır. • Standartlar her denetimde aynıdır. • Dış gruplar tarafından belirlenen standartlara uygunluğa odaklanmıştır. • Denetim standartlarının bir güvenilirlik aracı olarak kullanılmasıyla esas hitap edilen kesim kurumun dışıdır. • Genel olarak her sene tekrarlanır. Genelde sadece finansal performansı etkileyen ölçütleri göz önüne alır.	• İç standart/ara bağlıdır. (Müşteri ve rakip bilgilerinin temel alınması) • Süreçler değişkendir ve her şirketin kendi özel ihtiyaçlarına göre şekillendirilmelidir • Standartlar performanstaki iyileşmeye de bağlı olarak değişmelidir. • Kurum içinde ya da rakipler tarafından belirlenmiş standartların aşılmasına odaklanmıştır. • Bilgilerin performans artırılması amacıyla kullanılmasıyla birlikte hitap edilen kesim kurumun içidir. • Ortalama olarak 18 – 24 ayda bir tekrarlanır. • Belli bir süreçte başarı ya da başarısızlığa neden olan tüm fonksiyonların irdelenmesine odaklanır.

1.2. İnsan Kaynakları Denetimi

İnsan Kaynakları Yönetimi, işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşmak için gereken faaliyetleri gerçekleştirecek yeterli sayıda nitelikli çalışanın işletmeye kazandırılması, geliştirilmesi, değerlendirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması ile ilgili işlevler olarak tanımlanabilir (Mirze, 2010: 110). Bir diğer tanıma göre insan kaynakları yönetimi, herhangi bir örgütsel ve çevresel ortamda insan kaynaklarının örgüte, bireye ve çevreye yararlı olacak şekilde, yasalara da uyularak, etkin yönetilmesini sağlayan işlev ve çalışmaların tümü olarak ifade edilmektedir (Olalla and Miguel, 2007; Adal ve diğ., 1998: 3-9).

İK denetimi; işe alma, istihdam uygulamaları ve uygunluk prosedürlerinin bir değerlendirilmesidir. Yani İK fonksiyonlarının ne kadar iyi yürütüldüğü ve iş kanunlarına ne kadar uygun hareket edildiği ile ilgilidir (Smith, 2005).

İnsan Kaynakları Denetimi kurum içerisindeki İnsan Kaynakları fonksiyonlarının etkinliğini değerlendirmek, artırmak ve süreçlerin yasalara uygunluğunun kontrol edilmesini amaçlar. Bunun için, kurumun İnsan Kaynakları çalışmalarında objektif bir bakış açısı kazanılması, gelişime açık yönlerin tespiti ve değişim için önerilerde bulunulması konularında kurum dâhilinde farkındalık yaratır.

İnsan Kaynakları Denetimi, firmanın politikalarını, uygulamaları ile işe alma, işten çıkarma, elde tutma ve disiplin gibi uygulamaların adil ve yasalara uygun olduğunu tasdik etmelidir (Higgins, 1987).

Çoğunlukla denetim faaliyetinden kasıt organizasyonların finansal denetimidir. Finansal veriler ve muhasebe sistemlerine yönelik bu tür denetimlerde amaç organizasyonun daha etkin hale getirecek yeni düzenlemelerin yapılmasıdır. İnsan kaynakları denetimi ise organizasyonun insan kaynakları sistemini, uygulamalarını ve sonuçlarını herhangi bir ihtiyaç olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılır. İnsan kaynakları denetimi insan kaynakları uygulamalarının organizasyonun gerçekleştirmeye çalıştığı amaçları ne derecede karşıladığını sorusuna aranan bir yanıtıdır (Brown, 2003).

Genel bir İK denetimi iki temel alanı kapsar;

- Organizasyonun mevcut İK politikaları ile uygulamalarının, İK bölümünün görev alanları ile birlikte değerlendirilmesi (örneğin, işe eleman seçimi, personelin eğitim ve geliştirme, ücretlendirme, performans yönetimi)
- Mevcut İK verilerinin değerlendirilmesi (örneğin, iş gücü devir oranı, işe devamsızlık verileri, boş iş pozisyonları ve bu pozisyonların doldurulması için harcanan günler, çalışanların tatmin düzeyleri, piyasa ücret göstergeleri, yasal düzenlemeler, eğitim ihtiyacı analizleri) (www.shrm.org).

Organizasyonel etkililik kavramının açık bir biçimde tanımlanmadığı organizasyonlarda İK fonksiyonlarının incelenmesi kolay değildir. Bir başka anlatımla organizasyonun hedefinin ne olduğu, neyi, ne zaman, ne şekilde tam olarak gerçekleştirmek istediği belirlenmelidir (Gerhart, 2005). Bu başlıklar belirlendikten sonra İK'nın bir bütün olarak bu hedefleri gerçekleştirilmesine ne kadar yardımcı olduğu

incelenecektir. İK yönetiminin organizasyonun yönetimi ile amaçları tartışması İK'nın bu süreç içerisindeki sorumluluklarının tespiti bakımından önemlidir (www.shrm.org). Örneğin bilgisayar donanım ve ekipmanı satan bir işletmenin bu faaliyetlerinin yanı sıra bilgisayar yazılımı işine girmesi durumunda İK fonksiyonunun yeniden incelenmesi gerekir. Farklı bir faaliyet alanına girilmesi farklı bilgi ve tecrübeye sahip yeni personelin istihdamını gerektirdiğinden yeni işe alım, ücretlendirme, eğitim ve benzeri uygulamaları gerektirecektir. Bu ve buna benzer birçok değişim örneği organizasyonun stratejisindeki değişimin İK fonksiyonunu nasıl etkilediği bakımından dikkat çekicidir (Werther ve Keith, 1996: 98).

İK denetimi uygulamaları incelendiğinde gerek ülkemizdeki gerekse yurtdışındaki uygulamaların firmaların isteğine bağlı olarak yapıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye'de bu tür denetimlerin yapılmasına ilişkin her hangi bir yasal zorunluluk bulunmamaktadır (PWC, 2009). Yurtdışında İK denetimi faaliyetinin özellikle firmaların olası yasal sorunlarla karşılaşılmasını önlemeye yönelik olarak yürütülmektedir (Curtice, 2004). Bu faaliyetler avukat ve muhasebeciler vasıtasıyla özel danışmanlık firmaları tarafından yürütülmektedir (www.smithbridge.co.uk).

Yurt dışındaki firmalarda yerel firmalara göre İK denetimi faaliyetlerine çok daha fazla önem verildiği, bu ülkelerde çok sayıda İK Denetimi faaliyeti yürüten danışmanlık firmalarının varlığından anlaşılabılır.

1.3. İnsan Kaynakları Denetiminin Amacı

İK denetimlerinin belli başlı amaçları şu şekilde sayılabilir; (PWC, 2009)

- Stratejik amaçlı iletişim kurmak ve yönetime geri bildirimde bulunabilmek,
- Şirket içerisinde İK Yönetiminin değerini belgelemek,
- Şirketin 'insan'a yönelik uygulamalarının kalitesini arttırmak,
- İK'ya ait yönetsel bilgi talebini karşılamak,
- Kurum ile kurumun dışındaki grupların ilişkilerinin tanımlanması ve etkinlik analizinin yapılması,
- Etkinliği arttırmak ve maliyetleri ölçmek / düşürmek,
- İK fonksiyonunun ve aktivitelerinin organizasyonu,
- Çalışan memnuniyetini artırmak,

1.4. İnsan Kaynakları Denetiminin Zamanlaması ve Uygulayıcıları

Uluslararası uygulamalar incelendiğinde harcanan zaman ve maliyet bakımından tam kapsamlı denetimlerin yılda bir kez, daha az kapsamlı denetimlerin ise altı ayda bir yapıldığı görülmektedir. Denetim konusunda başarılı çalışmalara sahip organizasyonlar düzenli bir değerlendirme disiplinin teminine yönelik periyodik denetimler yaparken, daha az küçük ve daha az profesyonel organizasyonların bir sorun çıkması durumunda (örneğin yüksek işgücü devri oranları, disiplin sorunları, verimlilik problemleri) İK denetimine başvurduğu söylenebilir. Düzenli denetimlerin dışında organizasyonlar, birleşme, devir, satın alma gibi organizasyonel değişim dönemlerinde, yeni yasal düzenlemelerin varlığı halinde, organizasyonun yeni

bir faaliyet alanına girmesi durumunda, organizasyon yapısının hızlı büyümesi veya küçülmesi durumunda, yurt sathına yayılma veya yurtdışına açılma halinde İK denetimi yapmayı isteyebilirler.

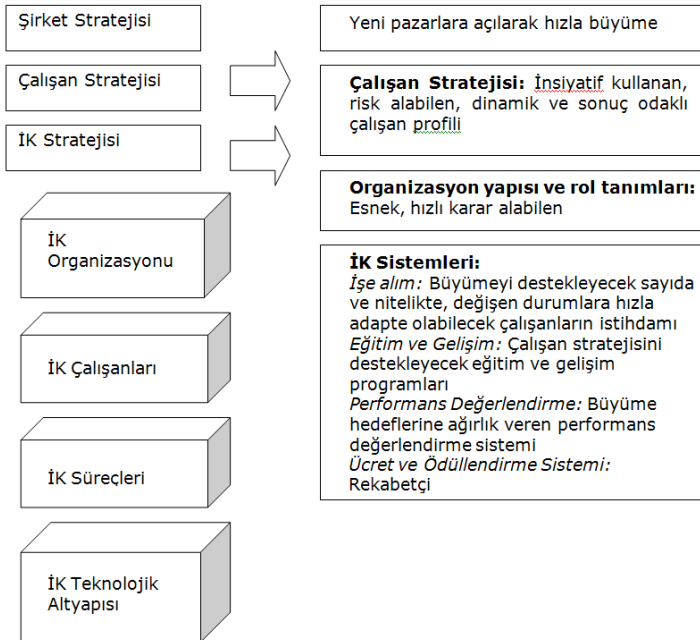
Denetim çalışmaları iç kaynaklarca yapılabileceği gibi profesyonel uzmanlar veya dış denetçiler tarafından yapılması tarafsızlığın ve uzman görüşü alınmasının bakımından daha yararlıdır. Bu şekilde etkin bir insan kaynakları denetimi çalışması yürütülebilir (Borbidge, 1998: 47).

Birçok İK uzmanı bu soruyu ilk anda yasal bir denetimden ya da davadan kaçınmak olarak yanıtlayabilir. Her ikisi de çok gerçekçi ve tehlikelidir. Çalışanların, şirkete karşı açabileceği davalarda da self-denetim şirkete kendini savunmada yardımcı olur. “Business and Legal Reports”a göre iç denetimler, şirketi geçmişte yaptığı hatalı uygulama, politika ve yasa ihlallerini azaltma şansına sahiptir. İKD ayrıca, işyerinde çıkabilecek krizleri ortaya çıkmadan belirleyebilir (Davidsol ve Rath, 2005).

1.5. İK’nın Etkinliğini Ölçmede Kullanılan Sistemler ve Şirket Stratejisi ile İK Stratejisinin İlişkisi

Günümüzde İK faaliyetlerinin etkinliğinin ölçülmesine yönelik dört temel çalışma metodolojisi mevcuttur. Bunlar; Balanced Scorecard veya benzeri performans sistemleri, yatırım getirisi ölçümü (Return on Investment) (ROI), İK denetimi (HR Audit) ve İK kıyaslamasıdır (HR Benchmarking). (Sun ve diğ., 2007) (Deniz, 2010) Şirket stratejisi ile İK stratejisinin ilişkisini ise şu şekilde göstermek mümkündür;

Şekil – 2: İK ve işletme stratejisi ilişkisi (Boon, 2007)

2. İNSAN KAYNAKLARI DENETİM SÜRECİ

İK denetimi bir beceri envanterinin hazırlanmasıyla başlar. Beceri envanteri her bir çalışanın beceri, yetenek, iş tercihleri ve diğer önemli bilgilerini kapsar. Mevcut işgücünün yapı ve kompozisyonunu inceler ve değişik kategorilerdeki çalışan ihtiyacını belirlemeye yardımcı olur. Bazı organizasyonlar bunun için organizasyon şemaları hazırlarken, bazıları bu amaç için çalışan bilgi kartlarını kullanır. (Sharma, 1997:111)

Bir sonraki adım anket çalışmasıdır. Söz konusu ankette yer alan sorular denetim ekibinin organizasyonun İK uygulamalarının tespit ettiği önemli alanları kavrayabilmesine yönelik olarak oluşturulmuştur. Anket çalışmalarının yanı sıra ilgili bölüm çalışanları ile diğer bölüm çalışan ve yöneticileri ile çeşitli mülakatlar da yapılır (www.shrm.org).

2.1. İnsan Kaynakları Denetim Sürecinin Aşamaları

İK denetim sürecinin aşamalarını sekiz alt basamakta açıklayabiliriz. Bunlar sırasıyla şunlardır (PWC, 2009);

1. **Denetimin kapsamının belirlenmesi:** Denetim ekibinin ihtiyaç duyduğu bilgilerin temini için hangi alanların hedeflendiği saptanmalıdır. Örneğin İK fonksiyonu daha önce hiç denetlenmemiş ise veya bu fonksiyonla bağlantılı bir takım hukuki sorunlarla karşılaşmış ise denetim ekibi İK uygulamalarını kapsamlı bir biçimde incelemek isteyebilir. Öte yandan daha evvel bir denetim gerçekleşmiş ise, belirli bazı uygulamalar veya konular hakkında bazı sıkıntılar yaşıyorsa, denetim ekibi çalışmalarını sadece bu alanlarla sınırlı tutmak isteyebilir. Bu konularla bağlantılı olarak İK faaliyetlerinden sorumlu yönetici ve tepe yönetimle bir dizi görüşme yapılmalıdır (Mayhew, 2010).
2. **Denetim ekibinin seçilmesi (şirket içinden / dışından):** Karar alıcılar, çalışmanın niteliğine ve derinliğine bağlı olarak iç ve/veya dış denetim ekiplerinden inceleme yapmalarını isteyebilir. Yapılacak çalışmanın zaman ve etkinlik planlaması çerçevesinde denetim ekibinin büyüklüğü, yapısı (ekip içindeki kişilerin bilgi ve tecrübeleri) planlanmalıdır. Denetim ekibinin seçilmesi yapılacak denetimin azami verim ve asgari maliyet esaslarına uygun biçimde yapılması bakımından önemlidir. Buna göre dikkate alınması gereken unsurlar şunlardır;
 - Ekibin yapısına karar verilmesi (sayı, bilgi düzeyi, kıdem, deneyim),
 - İç kaynaklar - dış kaynaklar,
 - Ekip liderinin seçilmesi,
 - Denetim ekibinde bulunması gereken niteliklerin belirlenmesi. Denetim ekiplerinin ne kadar süre var olacağına karar verilmesi,
 - Tam zamanlı ve yarı zamanlı ekip oluşturulması,
 - Denetim ekibi üyeleri için gereken eğitimlerin belirlenmesi,
 - Maliyet, uzmanlık, zaman, gizlilik, objektiflik ve sonuçların güvenilirliği gibi değişkenlerden yola çıkarak denetimin niteliğinin kararlaştırılması.

3. **Denetim planının hazırlanması:** Organizasyonun yapısı dikkate alınarak, denetim çalışmasının ayrıntılı bir planının yapılması, denetim ekibi ve ilgili işletme ile paylaşılması gereklidir. Bu kapsamda uygun denetim ortamının yaratılması, denetimde kullanılacak araçların belirlenmesi önemlidir. Denetim birçok adımı içerir. İnsan kaynakları Yönetimi Birliği'nin bir yayınına göre adımlar şu şekilde olmalıdır:

- Organizasyonun hedeflerine ve bu hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılan stratejilerde İK'nın rolüne bakılması,
- Her bir denetim için İK göstergelerinin mevcut durumlarının araştırılması; (İK göstergeleri işe alım, iş gücü devri, yasal şikâyetler ve eğitimlerin değerlendirilmesi gibi başlıkları içerir.)
- Organizasyonun politika ve uygulamalarıyla, çalışanların ve yöneticilerin uygunluğunun takip edilmesi (Davidsol and Rath, 2003).

Planlamanın yukarıda sayılan hususları kapsayacak şekilde düzenlenmesi esastır.

4. **Denetim anketinin geliştirilmesi:** İster kapsamlı ister daha spesifik, sınırlı bir denetim yapılsın İK bölümüne ilişkin personel seçme, yerleştirme, eğitim, gelişim, performans yönetimi, ücretlendirme gibi önemli faaliyet alanları hakkında denetim hedeflerini gerçekleştirecek bir anket hazırlanmalıdır.
5. **Verilerin toplanarak değerlendirilmesi:** Denetimin kapsamı içinde belirlenen alanların incelenmesine yönelik olarak yapılan anketler ve mülakat verileri toplanarak elde edilen bulgular benzer büyüklükteki organizasyonlarla, işletmenin iç standartlarıyla, ulusal veya uluslararası standartlarla karşılaştırılır.
6. **Denetim sonuçlarının raporlanması, sunumu (geri bildirim):** Yapılan değerlendirmeler özetlenerek bir denetim raporuna bağlanmalıdır. Bu raporda belirtilen meseleler ile ilgili olarak gerekli öneriler ilgili İK ve işletme yönetimi ile paylaşılmalıdır. Bu şekilde süreç daha kullanışlı ve değerli olur. Yönetim ne kadar fazla önerilen değişikliklerin yararlarına inanırsa ve aksiyon planlarının kabul edilebilir olduğunu düşünürse değişimin olma olasılığı o kadar yüksek olur.
7. **Sonuçlar doğrultusunda eylem planının hazırlanması:** Denetçiler, denetim verileri incelendiğinde, tespit edilen problemlerle ilgili olarak “ne yapılmalı” ve “nasıl yapılabilir” sorularına cevap arar. Yapılması gerekenler aynı önem derecesine sahip olmayabilir. Bazıları çok büyük yararlar sağlarken bazılarının faydaları çok daha az olabilir. Denetim raporunda yer alan bulgular niteliklerine göre yüksek, orta ve düşük önem derecesine sahip, acil veya daha ileriki bir tarihte yapılabilecek aksiyon planları haline getirilmelidir. Buna uygun bir aksiyon planını şu şekilde gösterebiliriz:

- En yüksek ceza ödeme riskinin olduğu alanları tespit et,
- Eksiklikleri azaltacak ya da elimine edecek aksiyonları programla,

- Son olarak da, zaman içerisindeki etkileri ölç ve böylece istenmeyen yan etkiler olmadan beklenen maliyetler ile elde edilen getiriden emin olunabilir (Davidsol and Rath, 2005).
8. **Sürekli iyileştirmenin temini için gerekli organizasyon ikliminin yaratılması:** Yapılan denetimler sonucunda organizasyonun strateji, plan, politika, takip ettiği süreçler ve bunlara ilişkin uygulamalar devamlı olarak takip edilmelidir.

2.2. Denetim Soruları

Bu sorular organizasyonun önemli bir birimi olan İK'nın etkinliğindeki boşlukları belirlemeye yardımcı olmak için dizayn edilmiştir. Bu konuda örnek bir denetim soru listesi aşağıda yer almaktadır (Gshangold, 2005).

Tablo – 2: Örnek denetim soruları (Tony Tasca, Skopos Consulting Group, 2009).

Organizasyon görev ve amacı: Organizasyondaki İK amacı nedir? • Yönetimin beklentileri nedir? • Çalışanların beklentileri nedir? • İK'nın görevi nedir? Temel İK amaçları nedir? • Organizasyonun görevine uygun amaçları nelerdir? • Amaçlar açıkça bildirildi mi? • Anahtar kişiler amaçlarda hem fikir mi? Mevcut temel İK girişimleri nedir? • Neden bu öncelikler önemlidir? • Her önceliğin göreceli ağırlığı nedir? • Bu öncelikleri yerine getirmek için neler yapılmıştır?
İK Yapısı İK'nun rolü nedir? • İK tavsiyeleri hangi alandadır? Bu tavsiyeleri kim alır? • Hangi alanlarda İK faaliyetleri kontrol edilmektedir? Her bir alanda yetki sahibi kimdir? • İK hangi alanlarda hangi hizmetler sağlar? Bu hizmetleri kim alır? Sorumlulukları nelerdir? • Kurumsal düzeyde • Bölümsel veya ikincil düzeyde • Pozitif veya negatif sonuçlar nelerdir? Yetki düzeyi nedir? • Kurumsal düzeyde • Bölümsel veya ikincil düzeyde • Bu düzeyler alanların sorumluluklarına uygun mudur?
Yönetim Sistemleri Tasarlanan hangi mekânizmalar kullanılmıştır? • Bu alandaki stratejik, uzun vadeli ve operasyonel planlar • Destekleyici ve/veya bağlantısal şirket planları nasıl yapıldı? • Şirketteki planlama aktivitelerinin uyumlandırma düzeyi nedir? Hangi performans yönetim araçları kullanıldı? • Hangi kritik performans faktörleri takip edildi? • Bu faktörler nasıl takip edildi? • Hangi içsel veya dışsal işaretler kullanıldı? Hangi yönetim sistemleri kullanıldı? • Bütçeleme

• İletişim • Koordinasyon için
Fonksiyonel Yönetim 1. İK'daki Know –How seviyesi nedir? • Fonksiyonel disiplinler (eleman temini, tazminat, faydalar, çalışan ilişkileri, yönetim ve organizasyonel gelişim, sağlık ve güvenlik ve İK sistemleri) • İşletme ve genel yönetim • İşletmenin gelişim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mevcut ihtiyaçları nedir? 2. İK'nın tasarımı kabiliyeti ve hizmet dağıtımı nedir? • İçsel müşterilerin taleplerinin karşılanması • Hizmetlerin dağıtımı için maliyetlerin yönetimi • Hizmetlere erişebilme ve hizmetlerin toplanması
İK'nın sevk ve idaresi: 1. İK'nın felsefesi nedir? • Verimli çalışma ortamı • Çalışan ilişkileri kuralları • Performans yönetimi 2. Liderlik stili nedir? • Yetki devri • Karıştırma • Katılım 3. Yönetimin zaman döngüsü nedir? • Kısa dönem - uzun dönem • Fikirselsel - özel • Stratejik - operasyonel

Analiz sonucunda değişim için bir ihtiyaç tespit ettiğinde, ayrıca değişime bir direnç de olabileceğini göz önünde bulundurulmalıdır. Konuyla ilgili ne kadar bilgi sahibi olunursa sorunun üstesinden gelmek için için daha kaliteli yorumlarda bulunulabilir. Değişime hazır olma “güç alan analizi” (force field analysis) ile ölçülebilir. Organizasyon gelişim uygulamacıları bu metodu “unfreezing-refreezing” olarak adlandırırlar. Aralarındaki dengeyi ya olumlu güçler ekleyerek ya da olumsuz güçler çıkararak sağlanabilir (Davidsol and Rath, 2005).

2.3. İnsan Kaynakları Denetiminin İçerdiği Önemli Alanlar

Denetimin kapsamı belirlendikten sonra denetim faaliyeti aşağıdaki İK uygulama alanını kapsamalıdır (Lojistik Zirvesi, 2005);

1. Personel seçme, yerleştirme, oryantasyon ve eğitim politikaları,
2. Çalışan gelişimi, ek programlar ve bunların yönetimi, eğitim politikaları
3. Performans değerlendirmeleri, çalışan anketleri, ödül ve ceza düzenlemeleri,
4. Çalışan dosyaları ve kayıtlarının takibi, disiplin kayıtları, yasal konuların takibi,
5. İş tanımları, çalışan ilişkileri takibi, çalışan el kitapları, çalışma kuralları (Curtice, 2004),
6. Göreve son verme prosedürleri, çıkış mülakatları
7. İK politikaları, süreçleri, planları
8. Ücret yönetimi

Yukarıda sayılan hususlara yönelik olarak liderlik becerilerinin, İnsan kaynakları bilgi sistemlerinin, bordro çalışmalarının, toplam ücret kavramının, bir bütün olarak ücret ve ödüllendirme sistemlerinin, kurumsal değişimin ve takım çalışmaları-

nın incelenmesi gerekmektedir.

Bu başlıklar altında denetim faaliyeti üç alt başlıkta incelenebilir;

- **Yasal uygunluk:** İş kanunlarıyla uyumlu mu?
- **Yönetimin denetimi:** Tüm İK dosyalarını nasıl tutulduğu, personel dosyalarının kilit altında tutulması ve genel personel işleri dosyaları (iş başvuruları, performans değerlemeleri gibi) ile özel dosyaların ayrı saklanması. Bu tarz denetim ayrıca rutin İK görevlerinin (bordro işlemleri ve devam çizelgeleri gibi) denetimini de içerir.
- **Çalışma ilişkileri denetimleri:** Anket çalışmalarıdır. Çalışanların İK problemlerini nasıl ele aldığı ve onların eğitim ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabildikleri hakkındaki görüşlerini içerir. Ayrıca çalışanların “iyi teşvik”ten (incentives) ne algıladığını da görürler. Bu alandaki diğer denetimler; işten ayrılma görüşmelerini gözden geçirilmesi, iş gücü devri ve iş tatmininin gözden geçirilmesi için yapılan denetimlerdir (PA Times, 2003).

3. DENETİM RAPORU VE İK DENETİMİNİN YARARLARI

Rekabet avantajı sağlamak günümüzde işletmeler için artan bir öneme sahiptir. Rekabet, işletme stratejisinin önemli bir parçası olup tüm personel fonksiyonlarının en yüksek faydayı işletmeye sağlamasıyla mümkündür. Bu kaynakların işletmeye katkıları diğer kaynaklarda olduğu gibi direkt kar ya da zarar olarak basitçe ifade edilemez. İK faaliyetlerinin işletmeye olan etkisi dolaylı yoldan gerçekleşmekte olduğundan bu faaliyetlerin sonuçlarının rakamsal olarak ifade edilmesi kolay değildir. Stratejik İK’nın temel amaçlarından biri işletme çalışanlarının orta ve uzun vadede işletmeye sağladığı toplam faydanın artırılmasıdır. Bu bakımdan denetim faaliyetleriyle İK yönetimi arasında bir uyumun sağlanması mecburidir. (Hyland ve Verreault, 2003) İK denetim raporu bu uyumlaştırma çabalarının vasıtalarından biridir.

Denetime ilişkin bulguların önerilerle birlikte değerlendirildiği denetim raporunun, ilgili organizasyonun İK bölümü ve tepe yönetimle paylaşılması, yukarıda belirtilen amaçlara uygun olarak açık ve dürüst bir ilişkinin kurulması için esastır. Bölüm denetlemeleri, işten çıkarmalar, terfi engellemeleri, ücret düzenlemeleri ve benzeri sonuçlar yaratmaları itibarıyla, çalışanlar arasında bir gerginlik ve stres kaynağıdır. (Huselid, 1995) Temelde denetimin hedefi sürekli iyileştirmenin temini, sorun ve çözümlerin tespitidir. Denetim sonuçları karşılaştırılabilirlik yarattığından İK bölümünün ihtiyacı olan ilave bütçe, personel, donanım ihtiyaçlarının ortaya çıkarılmasını da sağlamaktadır ki, bu yönünün vurgulanmasında fayda vardır.

3.1. Denetim Sonuçlarının Raporlanması ve Sunumu

Denetim raporunun yazılması ve sunulmasında dikkat edilecek başlıca hususların üzerinde durulması gerekirse bunları iki ana başlıkta değerlendirebiliriz. Bunlar;

1. Rapor Düzeni

- Denetimin sebebi ve amaçları
- Kullanılan metot
- Bulgular
- Yorum ve öneriler

- Ekler
- 2. En önemli alanlardan iki ya da üçüne odaklanılması
 - Problemin tanımı, sebepleri, çözülmezse olası sonuçlar, öneriler ve olası faydalar
 - Fazla detaydan kaçınılması
 - Kalıcı başarıyı sağlayacak geliştirme çabalarının üstünde durulması

Denetim prosedürlerinin yanı sıra İK konusunda güncel çalışmaların takibine yönelik bir mekânizmanın kurulması denetimden elde edilen kazancın devamlılığı sağlar. Örneğin bölüm içinden birinin veya bölüm dışı bir kişinin yasal gelişmeleri sürekli takip ile görevlendirilmesi, düzenli toplantılar yaparak zaman, para önleyici eğitime gidilmesi sürekli yeni kalma çabalarını destekleyecektir.

3.2. İK Denetiminin Yararları

RSM Mc Gladrey Network tarafından Le Master & Daniels firmasının çalışanlarına uygulanan İK denetimi faaliyetlerinden elde edilen yararları İK Direktörü Alice Hardin şu şekilde sıralamıştır:

1. “Denetimimiz sonucu bazı çalışanların belirli bazı alanlarda diğer çalışma arkadaşlarına yönetimden daha fazla bilgi edindiklerini belirledik. İşyerinde tüm yöneticilerle düzenli toplantılar yapmaya başladık. Şimdi herkes aynı anda aynı bilgileri alıyor.”
2. “Diğer bir denetim sonucuna göre de, çalışan toplantılarının yapısından çalışanların rahatsız olduğu belirlendi. İnsanlar toplantıların iyi organize edilmediğini düşünüyorlardı. Bu nedenle de toplantılardan yeterli bilgi alamadıklarını düşünüyorlardı. Sürenin yazılması ve düzgün dağıtımı için biz bir ajanda kullanmalarını önerdik”
3. Denetimler zaman alıcı olsa da, sormadan öğrenemeyeceğiniz unsurları ortaya çıkartmakta oldukça değerli bir fırsattır. Hardin’e göre insanlara onları ciddi bir şekilde dinlediğinizi ve geliştirmeler yapmanın onların çalışma şartlarını iyileştirebileceğini anlamalarını sağlayın.
4. Batelle&Batelle şirketinin İK direktörü olan Lisa Kessler’e göre İK denetimlerinden sonra en çok ortaya çıkan sonuç, eğitim için ya da farklı eğitim çeşitleri için ihtiyaçların belirlenmesidir (Pellegrino, 2003).

4. ARAŞTIRMA

Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki İK denetimi uygulamalarını incelemektir. Bu amaca uygun olarak aşağıda yer alan sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır;

- a) İK faaliyetlerinden sorumlu olan yöneticiler İK denetimi kavramı hakkında bir bilgiye sahip midir? Bu kavram hakkında nasıl bir algıya sahiptirler?
- b) Çalışmaya dahil olan işletmeler geçmişte bir İK denetimi uygulamasına tabi tutulmuşlar mıdır? İK denetimine tabi tutulmuşlarsa sebebi nedir?
- c) İK denetimi yaşayan işletmeler büyüklük ve yabancı ortaklık bakımından ne tür özelliklere sahiptir?
- d) İK denetiminden işletmenin beklentisi nedir?
- e) İK denetimleri Türkiye’de kimler tarafından ve ne sıklıkla yapılmaktadır?

Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla İstanbul ili sınırları içerisinde faaliyette bulunan bazı orta ve büyük ölçekli firmalarla görüşmeler yapılmıştır. 19/10/2005 - 2005/9617 nolu Bakanlar Kurulu Kararı'na ilişkin olarak yayınlanan 25997 sayılı Resmi Gazete'de küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin tanımı, nitelikleri ve sınıflandırılması hakkındaki yönetmeliğe göre küçük ve orta büyüklükte işletme (KOBİ); İkiyüzelli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu yirmibeş milyon Türk Lirasını aşmayan ve bu Yönetmelikte mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan ve kısaca "KOBİ" olarak adlandırılan ekonomik birimlerdir. Bu yasal sınırları aşan ekonomik birimler büyük ölçekli işletmeler olarak tanımlanmaktadır.

Araştırma kapsamında 132 firmayla görüşme talebinde bulunulmuş olup bu firmalardan 43'ü görüşme talebini kabul etmiştir. Bu firmaların 9'u yukarıda yer alan yasal tanımlamalara göre büyük ölçekli, kalan 34 firma ise orta ölçekli firmadır. Görüşmeler söz konusu firmaların İK bölüm yöneticileri veya yetkilileri ile yapılmıştır. Zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle çalışma İstanbul ili ile sınırlandırılmıştır.

Görüşmelerde objektifliğin sağlanabilmesi için çeşitli sorulardan oluşan bir form hazırlanarak, kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular araştırmaya katılan firmalardaki, yukarıda anılan amaçlara uygun olarak, İK denetim faaliyetlerinin varlığını ve işlerliğini belirlemeye yöneliktir.

Araştırma verilerinden elde edilen bulgular ışığında 9 firmada geçmiş dönemlerde İK denetimi yapıldığı belirlenmiştir. Bu firmalardan beşinde yıllık bazda düzenli olarak, üç firmada satın alma ve birleşme nedeniyle bir kez, bir firmada ise geçmişte meydana hukuki bir sorun nedeniyle İK denetimi yapıldığı belirlenmiştir. Anılan 9 firmanın tamamı büyük ölçekli firma tanımına girmektedir. Bu firmalardaki İK departmanlarının kendilerini işletmenin stratejik ortağı olarak gördükleri ve temel amaçlarını rekabetçi avantaj yaratmak olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Bu firmalardan sekizinin kurumsallaşmış firmalar olduğu söylenebilir. Kurumsallaşma göstergeleri; işletme anayasası, profesyonelleşme, etkin bir örgüt yapısı, yetki devri, yetkilendirme, yönetim anlayışı, karar verme şekli ve etkin bir iletişim sisteminin kurulması şeklinde özetlenebilir. Bu firmaların sayılan göstergelerin büyük çoğunluğunu bünyesinde barındırdığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak söz konusu firmalarda görev yapan İK departmanı yöneticilerinin İK yönetimiyle ilgili güncel yayınları takip ettikleri görülmüştür.

İK denetimi yapıldığı görülen bu firmalardan sekizinin yabancı kökenli olduğu diğer firmanın ise yerli bir firma olduğu tespit edilmiştir. Geri kalan otuz dört firmanın yirmi yedi tanesinin İK denetimi kavramı hakkında bilgi sahibi oldukları, yedi firmanın ise bu kavrama tamamen yabancı oldukları belirlenmiştir. Söz konusu yirmi yedi firma, İK denetiminden haberdar olmalarına rağmen uygulamaya geçmemelerinin nedeni olarak maliyet ve aşırı iş yükünü gerekçe olarak göstermiştir. Bu otuz dört firmanın tamamını yerli firmaların oluşturması dikkat çekicidir. İK denetimini yıllık bazda yaptıran firmaların, bu hizmeti yurtdışı merkezlerinin isteği üzerine gerçekleştirdikleri görülmüştür. Yine bu denetim faaliyetlerin yurtdışı merkezden gelen denetçiler vasıtasıyla yapıldığı belirlenmiştir.

Satın alma, birleşme ve yaşanan hukuki sorunlar nedeniyle geçmişte İK denetimi geçirmiş olan firmaların ise, bu faaliyetlerinin şirket dışı danışmanlık hizmeti olarak yürüttüğü öğrenilmiştir. İK denetim faaliyeti yapılmayan firmaların İK yöneticileri bu faaliyetleri çalışanlar açısından ilave bir stres kaynağı olarak gördüğü belirlenmiştir. Buna karşılık geçmişte İK denetimi yaşamış firmaların İK yöneticilerinin bu faaliyetleri İK bölümünü değerini ortaya çıkarıcı, etkinliği ve çalışan memnuniyetini artırıcı bir araç olarak gördükleri belirlenmiştir. Geçmişte İK denetimi yaşayan firmalarda bu çalışmalar nedeniyle İK yönetimlerinin yeniden yapılandırıldığı veya etkinliği artırıcı çeşitli önlemler alındığı öğrenilmiştir.

Araştırmada dikkat çeken bir başka husus, İK denetimi yapılmayan otuz dört firmanın orta ölçekli olmasına rağmen, şirket tepe yönetimlerinin bu konuya ilgi duymadıklarıdır. Bu firmalarda çalışan İK yöneticileri işletmelerini kurumsallaştırmakta olan firmalar olarak tanımlamaktadır. İK denetimi yapmayan firmaların yönetimlerinin tamamının bu çalışmaların kim tarafından ve nasıl yürütülmesi gerektiği hakkında fikir sahibi olmadıkları görülmüştür.

Özetle, İK denetimi kavramının ülkemizde yeni tanınmaya başlandığı ve öneminin henüz anlaşılamadığı söylenebilir. Ülkemizdeki İK yöneticilerinin büyük çoğunluğunun bu kavram hakkında pek az bilgi birikimine sahibi olduğu, İK denetiminin etkinliği ve faydalarına inanmadıkları gözlemlenmiştir. Hâlbuki firmaların amaç ve hedeflerine ulaşmak için diğer tüm yönetim fonksiyonlarında olduğu gibi İK yönetimi fonksiyonun da ölçülebilir bir değer olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin büyük çoğunluğunun İK faaliyetlerinin somut olarak ölçülemeyeceğine olan inançları İK denetimi çalışmalarını engellemektedir. Buna karşın bu denetim çalışmaları İK departmanın başarısını, sıkıntılarını yansıtmada çok etkili bir araçtır. İşletmeye yaptıkları katkıların gösterilmesi ve İK fonksiyonun önemini tepe yönetime aktarılması bakımından önemlidir. Her şeyden önce İK yöneticilerinin bu denetim çalışmalarını kendi eksiklik ve hatalarını ortaya çıkarılmasından ziyade kendi çaba ve gayretlerinin yansıtılmasının bir vasıtası olarak görmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda bu çalışmalar İK departmanının ihtiyaçlarını yansıtmaya sebebiyle faydalıdır. Buna ilave olarak tepe yönetimin İK denetimi faaliyetlerini bir masraf olarak görmemesi, orta ve uzun vadede işletmenin performansını artırıcı bir dizi faaliyet olarak kabul etmesi ve kurumsallaşmanın bir gereği olarak değerlendirmesi gerekmektedir.

Bu konuda Türkiye’de yapılmış olan akademik çalışmaların sayısının çok sınırlı olduğu göz önüne alındığında bu çalışmayı tamamlayıcı nitelikte çeşitli çalışmaların yapılabileceği görülmektedir. Bu çalışma özel sektördeki İK denetimi faaliyetleri üzerine olup kamu sektöründeki İK denetimi uygulamaları incelenebilir. İlave olarak kamu ve özel sektör uygulamalarının bir karşılaştırması yapılabilir. Ayrıca sektörel bazda karşılaştırmalar, incelemeler yapılabilir.

Sonuç

Bilginin en önemli kavram haline geldiği günümüz dünyasında örgütler ellerinde bulunan kaynaklardan azami yararlanmak mecburiyetindedirler. Örgütlerin türü ve amacı her ne olursa olsun doğru, ilgili ve güncel bilgi akışının temini hayati önem

arz etmektedir. Yönetim bilgi sistemlerinin bir alt sistemi olarak kabul edilen insan kaynakları bilgi sisteminin temel fonksiyonu insan kaynakları ve yürütülen faaliyetlerle ilgili bilgi ve verilerin toplanması, işleme tabi tutulması, kullanılması ve saklanması üzerinedir. Söz konusu sistemin sağlamış olduğu bilginin niteliği örgütün bir bütün olarak performansına doğrudan etki yapacaktır. Bu noktada insan kaynakları denetimlerinin örgütlere sağlacağı sayısız faydalar vardır.

Örgüt içerisinde İK Yönetiminin değerini belgelemek, örgütlerin “insan”a yönelik uygulamalarının kalitesini arttırmak, örgüt ile örgüt dışındaki grupların ilişkilerinin tanımlanması ve etkinlik analizinin yapılması ve bu suretle etkinliğin artırılması ve maliyetleri ölçülerek, düşürülmesi ve en nihayetinde çalışanların memnuniyetini artırılması amaçlarına yönelik olarak insan kaynakları denetimleri önemini giderek arttıracak bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İK uygulamaları organizasyonun faaliyet sonuçlarında belirgin değişiklikler yaratmakta ve organizasyonun hedeflerine ulaşmakta önemli bir unsur olarak karar alıcıların dikkat etmeleri gereken bir konu başlığıdır. Düzenli İK denetimleri uygulama açısından zaman alıcı ve maliyetli çalışmalar gibi görünse de olası zararların azaltılması, etkinliğin artırılması, rekabet gücünün artırılması bakımından organizasyonlara orta ve uzun vadede çeşitli faydalar sunmaktadır.

Yapılan çalışmada özet olarak İK denetimi uygulamalarının işletmelerin kurumsallaşma düzeyiyle doğru orantılı olarak geliştiği görülmektedir. Ülkemizde oldukça yeni bir kavram olan İK denetimi faaliyetleri çok az bilinmekte olup, İK yöneticilerinin bu kavrama gerekli önemi vermedikleri söylenebilir. Bu faaliyetlerin kimler tarafından, hangi aralıklarla ve nasıl yapılacağı hususlarında katılımcıların ekseriyetinde genel bir kanaatin oluşmadığı görülmektedir. İK denetiminin sağlayacağı faydalar konusunda akademik çevrelere büyük görevler düşmektedir. Öncelikle bu çalışmaların hata ve noksanların tespitine yönelik olmadığı, ortak akıl yaratılması ve şirket performansının artırılmasına yönelik olduğunun altı çizilmelidir. İK faaliyetlerinin de diğer işletme faaliyetleri gibi ölçülebilir nitelik taşıdığı hususu işletme yöneticilerine aktarılmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adal ,Z., Atay, İ., Uyargil, C., Sadullah, Ö., Acar, A.C., Özçelik, O., Dünder, G. ve Uluhan, R., (1998). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul:İ.Ü.İşletme Fakültesi Yayın No:276.
- Borbidge, R. (1998). *How to Conduct a Human Resources Effectiveness Audit*. Point Richmond, CA: Jacob-Cameron Publishing Company.
- Boon, C., Boselie P., Paauwe J. ve Hartog Deanne D. (2007). “Measuring strategic and internal fit: an alternative approach”, *Academy of Management Proceedings*, 1-6.
- Bozkurt, N. (1998). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul:Alfa Yayınları.

- Brown, J. (2003). "New publication indicates audits as key to demonstrating HR's strategic impact", *PA Times*, 26, 13.
- Curtice, J. (2004, 3rd quarter). "To Insure Legal Compliance, and Prevent Headaches, Conduct an HR Audit" *The Magazine for Benefits Marketing Professionals*. 1.
- Curtice, j. (2004) *The HR Audit for Legal Compliance and Safe Business Practices*, [Elektronik versiyon]. *Today Employment Relations*, Wiley Periodicals. 1-9.
- Davidsol I. ve Rath L., (2003). "How HR Audits Improve HR's Role", *HR Focus*, 80, 14.
- Davidsol I. ve Rath L., (2005). Identity Theft: The Newest HR Challenge, *HR Focus*, 82, 5-8.
- Deniz, N. ve Bakkalbaşı, İ.O. (2010). "İnsan kaynakları ve işletme stratejileri uyumunun ölçülmesine yönelik bir tartışma", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 183-208.
- Gerhart, B. (2005). "Human resources and business performances: findings, unanswered questions and an alternative approach", *Management Review*, 16, 174-185.
- Gshangold, G. (2005). "HR Audits Can Pinpoint the Gaps Between 'What, Is' and 'What Could Be'", *HR Department*, 05-05, 5.
- Higgins, H. N. (1987). "Personnel Audit", *National Public Accountant*, 42, 5, 25-27.
- Huselid, M. (1995). "The Impact of Human Resource Management Practices on Turnover, Productivity and Corporate Financial Performance", *Academy of Management Journal*, 38-3, 635-672.
- Hyland, M.M. ve Verreault, D.A. (2003). "Developing a Strategic Internal Audit-Human Resource Management Relationship: A Model and Survey", *Managerial Auditing Journal*, 18,6-7, 465.
- Lojistik zirvesi (www.lojistikzirvesi.com/tr/article.asp?ID=461)
- Mayhew, R. (2010). How to Write an HR Report. www.ehow.com/how_7263063_write-hr-report.html , 20.10.2010.
- Mirze, K. (2010). *İşletme*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Olalla, M.F. ve Miguel A.S.C. (2007). "Human Resources Audit", *International Advances in Economic Research*, 8, 58-64.
- Pellegrino, E. (2003). "HR Auditing", *CPA Personnel Report*, 22, 7.
- PriceWaterhouseCoopers Türkiye, İK Bölümü.
- Sharma, R.K. (1997). *Industrial Labor in India*. Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.
- Smith, L. (2005). "Is it time for an HR audit?", *HR Briefing Aspen*, 5.
- Sun L.Y., Aryee L. ve Kenneth S. (2007). "High performance human resource practises citizenship behavior, and organizational performance: a relational perspective", *Academy of Management Journal*, 50, 558-577.
- Tony Tasca, Skopos Consulting Group.
- Werther, W.B. ve Keith D. (1996). *Human Resource Management and Personnel Management*. USA: McGraw-Hill.
- www.shrm.org
- www.smithbridge.co.uk/services/accounting

SİYER YAZICILIĞINDA ABBAS PORTRESİNİN OLUŞUMUNA ABBASİLERİN ETKİSİ

ABBASID EFFECTS ON THE CONSTRUCTION OF ABBAS PORTRAIT IN AL-SİYAR TRADITION

Doç.Dr. Mehmet AZİMLİ

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Medeniyeti Bölümü
mazimli@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada, Siyer kaynaklarının yazımı esnasında iktidarda bulunan Abbasi hilafetin etkisiyle Abbasilerin atası olan Abbas b. Abdulmuttalib hakkında uydurulmuş rivayetler incelenmektedir. Bu tür rivayetler ile Abbas b. Abdulmuttalib hakkında olduğundan çok farklı bir imaj oluşmuştur. Esasen o, pragmatist ve Müslümanlar güçlenince İslam'ı tercih etmiş birisidir. Paraya olan düşkünlüğü ile meşhurdur. Tulekadan olması gerektiği halde rivayetlere bu durum yansımamıştır. Bedir'de müşrik ordusunda iken esir edildiği halde ismi kaynaklarda esirler listesine konulmamıştır. Bütün bunlar, Abbasi hilafetin etkisiyle Abbas hakkında farklı bir imaj oluşturulduğunun göstergesidir.

Anahtar kelimeler: Abbas, tuleka, Abbasi hilafeti, siyer kaynakları

Abstract

This study includes some evaluations on some narratives related in the Siyar works made in Abbasid dynasty, about Abbas b. Abdulmuttalib. Through these narratives, he has been formed as a different image from he is. Essentially, he was a pragmatic one, and didn't changed his religion until Muslims got strong in the region. Moreover, in the written sources, whereas he is a man from tulaka (freed captives), these sources is not mentioned him in tulaka. In the same way, he was captured in Badr war, but in the captives list, his name is not mentioned. All these explains indicate that he is formed a different man by effect of the Abbasid Caliphs.

Keywords: Abbas b. Abdulmuttalib, tulaka (freed captives) Abbasid caliphate, early siyar works.

“Ey Abbas! Sen kıyamete kadar benim ümmetimden meliklerin atasısın.”

H.z. Muhammed¹

¹İbn Ezrak, Meyyafarikin ve Amid Tarihi, Çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992, 47.

Giriş

Bu çalışma, siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib'in hayat hikâyesinin anlatıldığı bölümlerindeki mübalağalara değinmek istiyoruz. Bilindiği gibi klasik siyer yazarlarının ağırlığı Abbasi döneminde yaşamış müelliflerdir. Aynı durum hadis müellifleri için de geçerlidir. Bu sebeple Abbasi halifelerinin dedesi olan Hz. Abbas hakkındaki rivayetlere dönemin siyasi gücünün etkisi muhtemeldir. Çalışmamızda bu tür rivayetleri tahlil etmek istiyoruz.

H. Peygamber'in Doğumu Öncesi Abbas

Abbas hakkında kaynaklarda geçen bilgilerin tahliline Hz. Peygamber'in doğumu öncesinden başlıyoruz. Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın kurban edilmesi olayında Abbas'ın, kardeşi Abdullah'ı babasının ayağı altından -tam boğazlanacakken- çekip aldığı, bu esnada yüzünün çizildiği ve bu izi ölünceye kadar yüzünde taşıdığı kaydedilir.² Hâlbuki bu kurban olayı sırasında Abbas'ın 2 yaşlarında, Abdullah'ın da 25 yaşlarında olduğu bilinen bir gerçektir.³ Bu rivayet, Abbasilerin devamlı şekilde Ali oğullarına: “*siz ezildiniz biz sizi kolladık*” tarzındaki sözlerini akla getirmektedir.⁴

H. Peygamber'in Doğumu Sırasında Abbas

Abbas ile ilgili rivayetler, Hz. Peygamber'in doğumu sırasındaki olaylarda da görülür. Hz. Peygamber, doğunca konuşması dışında beşikteyken ay ile konuşmuş, ağlamaması için elini nereye hareket ettirirse, ay o tarafa giderek onu avutmuştur. Rivayetler; bu manzarayı seyreden Abbas'ın İslamiyet'ten sonra Müslüman olmasına sebep olan olayın bu olduğunu aktarırlar.⁵ Hz. Peygamber doğduğu sırada ancak 3 yaşlarında olan⁶ Abbas'ın bu olayı fark edip birçok insanın fark edememesi ve bu yaşlardaki bir çocuğun bunları hatırlayıp Müslüman olması bu tür rivayetlerin uydurma olduğunu açıkça göstermektedir.⁷ Bu tür rivayetler, çocuklardan ilk iman eden şahsın Hz. Ali olması gerçeğini⁸ bastırmaya yönelik bir Abbasi propa-

2 Halebi, İnsan-ı'l-Uyun, Mısır, trz. I, 42.

3 İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, 1985, I, 99.

4 Abbasilerin bu tür düşüncelerine bir örnek olması için Ebu Cafer Mansur'un Alioğullarından isyan eden Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye hitaben, gönderdiği mektuptaki şu ifadeler önemlidir: “Emeviler sizi her yerde ezdiler, öldürdüler, esir ettiler. Bundan dolayı biz ayaklandık. Sizin için uğraştık. Onlara sert davrandık. Ebu Tâlib ailesini doyurduk. (Dedesı Abbas'ı kastediyor) Yine hacılara su içirme işini Allah bize tevdi etti.” (Abbas'ta bulunan hacılara su içirme görevi olan sikâye'yi kastediyor.) dedi. Taberi, IV, 432; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, X. Yüzyıla kadar Şii Karakterli Hareketler, Konya, 2006, 48 vd.

5 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-nihaye, Beyrut, 2005, II, 222.

6 İbn Sa'd, IV, 5.

7 Mehmet Özdemir, “Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh”, Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed, Ed. Ahmet Yaman, Ankara, 2007, 127.

8 Belazurî, Ensabu'l-eşraf, Dimeşk, 1997, I, 130.

gandası olmalıdır. Ayrıca Abbas'ın İslam gelince değil de 20 yıl geçtikten sonra Müslüman olmasını da düşünmek lazımdır.

İslam Öncesi Mekke Dönemi'nde Abbas

İslam'dan önce Haşimoğullarının Abdulmuttalib'ten sonra Mekke liderliğini kaybetmelerindeki temel sebeplerden birinin Abbas'ın cimriliği olduğunu söylersek abartmış olmayız. Abdulmuttalib'ten sonra Haşimoğullarında lider konumundaki Ebu Talib, Abbas'a nispetle fakir bir kimse idi. Abbas Ebu Talib'ten Rifade ve Sikaye görevlerini alacağına karşılık olarak devralmıştı.⁹ Ancak bütün bunlara rağmen Mekke liderliği için zengin ve cömert birinin olması gerekiyordu. Bu zenginlik Abbas'ta vardı, ancak o malını harcamaktan korkan biriydi. Bu sebeple de Haşimoğulları Mekke liderliğini rakipleri olan Ümeyyeoğulları'na kaptırdılar. Fakat onun bu durumu siyer kaynaklarına net olarak yansıtılmamıştır.¹⁰

Hız. Peygamber'in 35 yaşlarında Kâbe tamiri sırasında Abbas ile birlikte taş taşıırken vücudunu acıtmaması için elbisesini çıkardığı, çıplak olarak taş taşıırken yere düşmesi ve uyarıldığı kaynaklarda aktarılmaktadır.¹¹ Bu anlatım, Mekke'deki iki saygın tüccara-Hız. Peygamber ve Abbas- yakışmayacak bir anlatım tarzıdır. Olayı anlatan Abbas'ın bu sözü sanki onun Hız. Peygamber'e nasıl yakın biri olduğuna vurgu yapmak için aktarılmış olmalıdır ve bu noktada Abbas'ın geç Müslümanlığına da dikkat etmek gerekir.

İslam Sonrası Mekke Dönemi'nde Abbas

Siyerciler, Abbas'ı Mekke Dönemi'ndeki Müslümanlar arasında sayarlar.¹² Esasen o, ilk günden itibaren İslam'ı yakından gözleyen ve akrabalarına yaptığı ilk davette davetliler arasında bulunup, Hız. Peygamber'in "*Ben kimseyi kurtaramam*"¹³ şeklindeki uyarılarına muhatap olmasına rağmen Mekke'nin fethine kadar İslam'a girmeyen birisidir.¹⁴ Ancak Mekke dışından gelen dostlarına Hız. Peygamber ve İslam hakkında detaylı bilgiler verebilmektedir. Nitekim Yemenli bir tüccar arkadaşına Kâbe'de namaz kılan Hız. Ali, Hız. Hatice ve Hız. Peygamber'in durumunu anlatmış¹⁵ fakat Müslümanlığa girmemiştir. Bunun en önemli sebebi Abbas'ın faydacı bir insan olmasıdır. O, kendisi ve ticareti açısından faydalı hale gelinceye kadar da dinî durumunu değiştirmemiş, ancak Ebu Leheb'in yaptığı gibi, kabile kurallarını çiğneyerek Hız. Peygamber'e düşmanlık da etmemiştir.

9 İbnü'l-Esir, el-Kamil, Beyrut, 1995, II, 23; Abbas hakkında aşırı zengin, Ebu Talib hakkında da aşırı fakir olduğuna dair rivayetlerin Abbasilerin eskiden beri Alioğullarına karşı "biz sizi hep kolladık besledik" şeklindeki başa kakmaları ile uyumlu olmasını da düşünmek gerekir. Bkz. Caetani, İslam Tarihi, Çev: H. Cahit Yalçın, İstanbul, 1924, I, 371.

10 Muhammed Hüseyin Heykel, Hız. Muhammet'in Hayatı, Çev: Vahdettin İnce, İstanbul, 2000, I, 177.

11 İbn İshak, Sîret-ü İbn İshâk, Konya, 1981, paragraf 56.

12 İbn Sa'd, IV, 10; Geniş bilgi ve liste için bkz. M. Asım Köksal, İslam Tarihi, İstanbul, 1987, IV, 20.

13 Buhari, Tefsir, 233.

14 İbnü'l-Esir, II, 62.

15 İbn İshak, 175; Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük, Beyrut, 1995, I, 537.

Abbas'ın Mekke dönemi boyunca Müslümanları korumaya yönelik hiçbir tavrına rastlamıyoruz. Sadece bir Ebu Zer'in Müslümanlığı sırasında Mekkelilerin onu öldürmesiye dövmeleri üzerine Ebu Zer'i kurtarmıştır. Bu kurtarışının sebebini Mekkelilere şöyle açıklamıştı: *"Yazıklar olsun size! Siz Gıfâr kabilesinden bir adamı öldürüyorsunuz da onun Gıfâr kabilesinden olduğunu ve tüccarlarınızın Şam'a giden yolunun bunların yurdundan geçtiğini bilmiyorsunuz!/? Ey Kureyş cemaati! Sizler tüccarsınız! Ticaret yolunuz da Gıfâr yurduunun üzerindedir! Yoksa siz ticaret yolunuzun kesilmesini mi istiyorsunuz?"*¹⁶ Bu sözler, onun yaptığı iyiliği niçin yaptığını da ortaya koymaktadır. O, ticaretini ve menfaatini düşünmektedir. Ebu Zer'i kurtarmak, onun için çok da önemli olmasa gerekir. Aynı Abbas, menfaati gerekmediği için olsa gerek, Mekke'de işkence gören Müslümanları kurtarmaya yönelik hiçbir şey yapmamıştır. O, kendisinin ve ailesinin şerefini yerle bir etse bile ticaretini sekteye uğratabilecek hiçbir olaya müdahil olmamıştır.¹⁷ Hatta o Haşimoğullarının lideri konumunda sayılırken bile, Taif'ten dönen ve Mekke'de sığınacağı kimse bulamadığı için Mutim b. Adiy'e sığınan Hz. Peygamber'e korumaya sağlamamıştır.¹⁸

Bütün bunlara rağmen Abbas'ın Mekke Dönemi'nde Müslümanlığını ihsas ettiren rivayetler,¹⁹ Ali oğullarına karşı iktidarlarını kaptırmamak için²⁰ kıyasıyla mücadele eden Abbasilerin, ataları Abbas'ı övmeye yönelik olması açısından dikkat çekicidir.²¹ Ebu Tâlib'in ölümü sırasında Hz. Peygamber'in ısrarlarına rağmen kelime-i şehâdet getirmeyip müşriklerin ısrarını kırmayarak Abdulmuttalib'in dini üzere olduğunu belirten Ebu Talib'in bu durumuna Hz. Peygamber çok üzülmüştü. Bu sırada Abbas Hz. Peygamber'e Ebu Talib'in kelime-i şahadet getirdiğini belirtmiş, ancak Hz. Peygamber onun sözünü *"ben duymadım"* diye reddetmişti.²²

Abbas'ın, Akabe Biati sırasındaki tavırlarıyla ilgili olarak da abartılar görülmektedir. Akabe'de Ensar'a karşı söylediği: *"Onu koruyamayacaksanız biz koruyoruz."* şeklindeki sözleri de dikkat çekicidir.²³ Hâlbuki Abbas, Ebu Talib'ten sonra Hz. Peygamber'in korumasını üstlenmemişti ve onu koruyacak bir şey de yapmamıştı.²⁴ Ayrıca onun Mekke Fethi öncesi Müslüman olduğu belli iken, rivayetlere

16 İbn Sa'd, IV, 5.

17 Bedir savaşı öncesi Hz. Peygamber'in halası Atike'nin rüyası üzerine Ebu Cehil, herkesin ortasında Abbas'a ve Haşimoğulları kadınlarına hakaret etmişti de Abbas hiçbir şey dememişti. Vakıdı, Kitabu'l-Meğazi, Beyrut, 1984, I, 29; İbnü'l-Esir, II, 117.

18 Taberi, I, 555.

19 İbn Sa'd, IV, 31.

20 Montgomery Watt, Hz. Muhammet Mekke'de, Çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, 1986, 14.

21 Abbas'ın Müslümanlığına karşın Hz. Peygamber'in diğer amcası olan Alioğullarının babası Ebu Talib'in cehennemlik oluşu ön planda tutulmaktadır. Bkz. Buhari, Menakıb-ı Ensar, 39.

22 Bu rivayet, Abbas'ın zaten Müslüman olduğuna, ancak Ali Oğullarının atası Ebu Talib'in ise Müslüman olmadığına telmihtir. İbn İshak, 328.

23 Taberi, I, 562.

24 Bkz. Adnan Demircan, Nebvî Direniş Hicret, İstanbul, 2000, 85.

yansıyan Akabe'deki Müslüman olmuş gibi²⁵ davranması da ilginçtir.²⁶ Taif dönüşü Hz. Peygamber'i kollamayan Abbas'ın buradaki tavrı kendi çıkarlarını riske atmaz karakterine uymamaktadır.²⁷ Bu konuda şu yorumu aktarmak istiyoruz:

“Abbâs'ın ikinci Akabe Biatı'ndaki rolü ile ilgili rivâyetler tenkid edilmeyi hak etmektedir. Çünkü Abbâs, Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştu. Bedir savaşına müşrikler safında katılmış ve Müslümanlar tarafından esir alınmıştı. Ama ne var ki, İbn İshâk'tan itibaren büyük siyer yazarları eserlerini Abbâsî hilâfetine gölgesinde yazdıkları için, önce Abbâs'ın konumunu hoş ve güzel göstermeye çalıştılar. Sonra da Şîa'da var olan “vesâyet akidesi”nden etkilenerek, Ebû Tâlib'in ölümünden sonra “vesâyet”in Abbâs'ın elinde olduğunu söylediler.”²⁸

Bedir Savaşı'nda Abbas

Abbas'ın Bedir savaşında müşriklerin safında bulunduğu ve Müslümanlarca esir edildiği, esirlikten kurtulmak için kendisi ve akrabaları adına fidye ödemesi karşılığı serbest bırakıldığı, hadisçiler ve siyercilerce anlatılan bir gerçektir.²⁹ Ancak esirler listesi veren kimi kaynaklarımızda Abbas'ın ismi yer almamaktadır.³⁰ Vakıdî ve İbn Hişam, Abbas'ı bu listeye dâhil etmezken, İbn Hişam meseleyi şu şekilde izah için: *“Genel toplam içinde ismi anılmayan bir kişi daha mevcuttur.”* diye not düşmüştür.³¹ Bu ismi anılmayan esirin Abbas olduğu ortadadır. Anlaşılan Abbas'ın Bedir'de Müslümanlara karşı müşriklerle beraber olması gerçeği, Abbasi-ler için herhalde yüz kızartıcı bir durum olarak görüleceğinden dolayı³² siyerciler³³ bu şekilde davranmış olmalıdır.³⁴ Ancak müellifler onu esirler listesine koymasa da onun nasıl esir edildiğini biraz sonra aktaracağımız şekilde anlatırlar. Çünkü bu şekilde esir edilmesi, Abbas için kötülenecek bir durum değil, tam tersine onu öven bir durumdur.

Şimdi Abbas'ın esir edilmesi konusundaki rivayetleri incelemek istiyoruz. Bazı rivayetlere göre zayıf ve çelimsiz bir sahabe olan Ebû'l-Yezer Kab b. Amr, Abbas'ı esir edip getirince ona, Abbas'ı nasıl esir ettiği sorulur. O da şeklini tarif ederek, hiç görmediği bir zatın Abbas'ı esir etme konusunda kendisine yardım ettiğini belirtir. Hz. Peygamber de o zatın melek olduğunu söyler.³⁵ Bir diğer

25 Reinhart Pieter Anne Dozy, İslam Tarihi, Çev. Abdullah Cevdet, Vedat Atilla, İstanbul, 2006, 53.

26 İbnü'l-Esir, II, 98.

27 Watt, 155.

28 Süheyl Zekkâr, Kitâbu't-târih inde'l-Arab, Dimeşk 1974, 115-116, Geniş bilgi için bkz. Mustafa Ağırman, Hz. Peygamber'in Amcası Abbas İbn Abdilmuttalib (Hayatı ve Kişiliği), Erzurum 2001.

29 Örnek olarak bkz. İbn Sa'd, IV, 13.

30 Vakıdî, I, 138; İbn Hişam, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 1994, V, 217; Bkz. Köksal, 180.

31 İbn Hişam, V, 224.

32 Josef Horovitz, İslami Tarihçiliğin Doğuşu, Çev; Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara, 2002, 78.

33 Vakıdî'nin Abbasi-ler'den yardım aldığı bilinen bir gerçektir. Vakıdî, I, 6.

34 Hikmet Zeyvelî, Kuran ve Sünnet Üzerine, Ankara, 1996, 82.

35 İbn Sa'd, IV, 12; Taberî, II, 40.

rivayete göre ise, savaş sonunda Abbas: “*Beni kır ata binmiş, güler yüzlü, içinizde göremediğim biri esir etti*” deyince, onu esir eden Ebû'l-Yeser, biraz önceki rivayetdeki sözlerinin tam tersine kendisinin esir ettiğinde ısrar ederek: “*Hayır, onu ben kendim esir aldım*” diye itiraz eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona: “*Sus! Allah seni şerefli bir meleklerle destekledi*” buyurur.³⁶ Bu durumda aynı olayla ve aynı şahısla ilgili birbirine zıt iki farklı rivayetin ortaya çıkması dikkat çekicidir. Buna göre ilk rivayette melek esir edilene görünürken, ikincisinde görünmemektedir. Dolayısıyla aynı konuda aktarılan bu rivayetler birbirini nakzettirmektedir. Ancak kesin olan bir durum var ki; iki rivayette de Abbas, güçlü biriymiş ve aslında esir edilememiş, ancak melekler onu esir alabilmiş gibi bir imaj verilmektedir. Aslında, bu rivayetler siyer kitaplarının yazıldığı Abbasi sırasında, Abbasi sultanlarının dedeleri olan ve o sırada mücadele ettikleri Alioğulları'nın atası Hz. Ali'nin bu savaşta kahramanlığına karşı Abbas'ı övmeye yönelik siyasi uydurmalarından başka bir şey değildir.³⁷

Ayrıca İbn Sad'ta geçen bir rivayette ise Abbas kendini esir eden sahâbe ile konuşmuş, Hz. Peygamber'i sorduktan sonra kendini esir eden sahâbenin Hz. Peygamber'in kendisi için öldürülmemesi konusundaki tembihini öğrendikten sonra savaşmadan teslim olmuştur.³⁸ Yine başka bir rivayette onun Bedir'de savaşmadığı, put gibi hareketsiz durduğu, hatta savaşta dolayı gözyaşı döktüğü anlatılır.³⁹ Bu rivayetler de Abbas'ın Hz. Peygamber'e karşı savaşmadığını göstermeye yönelik uydurmalar olup, Abbas'ın birçok para dökerek orduya katılıp Hz. Peygamber'e karşı savaşmak için Bedir'e kadar gelmesini temize çıkarmaya yönelik propaganda nitelikli aktarımlardır.

Bu savaşla ilgili anlatılan bir başka rivayet ise Abbas'ın fidye ödememek için parasının olmadığını söylemesi şeklindeki yalanına, Hz. Peygamber'in Mekke'de sakladığı paralarından bahsetmesidir.⁴⁰ Bunun üzerine Abbas, bunu eşi dışında kimsenin bilmediğini söyleyerek İslam'a girmiştir. Bu rivayette iki problem gözüküyor. Birincisi Abbas'ın Mekke Fethi'nde Müslüman olduğu sabittir. Bu rivayet muhtemelen Abbasilerin atasının daha önce Müslüman olduğunu ispatlamaya yönelik ortaya konulmuş olmalıdır. İkinci problem ise olayın Cebrail tarafından bildirilmesidir. Bu konu da sıkıntılı bir konudur. Öncelikle Hz. Peygamber'in savaşa değil kervana çıktığı sabittir. Müşrik ordusunun geldiğinden de haberi yoktur. Bu sebeple yakalanan Mekke sakaları sorgulamış ordunun durumunu, sayılarını, kimlerin katıldığını öğrenmeye çalışmıştır. Bu durumda Hz. Peygamber'in ifadesi ile “*bir avuç müslümanı yeryüzünden kaldırmak için yola çıkan Kureys ordusunun*” geldiğini haber vermeyen Cebrail, neden Abbas'ın altınlarını haber versin ki? Hangisi daha hayattır ve daha önemlidir. Bunlar muhtemelen Alioğulları'nın Abbas'ın Tulekâ⁴¹ ile birlikte Müslüman olduğunu telmih eden

36 Hz. Ali'den aktarılan rivayet detayları için bkz. İbn Abdilber el-Kurtubî, el-İstiâb, Beyrut, 1328, IV, 220; İbn Sa'd, IV, 12; Köksal, IX, 159.

37 Bkz. Caetani, III, 340.

38 İbn Sa'd, IV, 12.

39 Zehebî, Siyeru Alamu'n-Nubela, Beyrut 1990, 81.

40 İbnü'l-Esir, II, 132.

41 Mekke fethinde mecburiyetten ve menfaati gerektirdiği için İslam'a girenler anlamındaki tabir.

propagandalarına karşı, Abbas'ın daha önce Müslümanlığını ispatlamaya yönelik Abbasi dönemi uydurmalarıdır.

Ayrıca onun Mekke Dönemi'nde değil de fidye vereceği sırada Cebrail'in onun paralarını sakladığı yeri Hz. Peygamber'e haber vermesi üzerine Müslüman olduğu aktarılmıştı. Bu da bu tür rivayetlerin Mekke Dönemi'nde Müslüman olduğu şeklindeki rivayetleri nakzettğini gösteren bir durumdur. Yine eğer Abbas fidye verdiği sırada bütün esirlerin gözü önünde Müslüman olduysa⁴², müşrikler tarafından Mekke'de bir tepki görmemesi ve aynen eskisi gibi hayatına devam etmesi nasıl izah edilebilir.

Konuyla ilgili olarak Abbas'ın Bedir Savaşı sırasında Müslüman olduğunu telmih eden başka bir rivayet şöyledir; "Bedir sonrası sahabelerin savaş yerine kervana gidilmesi gerektiğine dair sözüne karşı Abbas'ın *"Yanlış düşünüyorsunuz. Peygamber doğru yaptı. Çünkü Allah ikisinden birini vaat etti."* dedi.⁴³ Burada Abbas sanki bir Müslüman gibi ayetleri okuyor ve Hz. Peygamber'in haklılığını savunuyor. Esasen o, bu dönemde müslüman değildi. Zaten Hz. Peygamber Bedir Savaşı sonrası onun fidye vermekten kaçmak için sarfettiği *"Ben müslümandım, kavmim beni savaşa zorladı."* şeklindeki sözüne⁴⁴ itibar etmemiş ve *"sözünün doğruluğunu Allah bilir. Eğer doğru isen karşılığını Allah verir."* demiştir.⁴⁵

Abbas'ın Bedir Savaşı'na müşrikler tarafında katılması, ayrıca Hz. Peygamber'in müşrik ordusundan son ana kadar haberinin olmaması, Abbas hakkında ifade edilen Hz. Peygamber'in Mekke'deki casusu şeklinde nitelendirmenin ne kadar yanlış olduğunun en güzel göstergesidir. Abbas'ın casus olduğu düşüncesinden yola çıkarak onun eskiden beri müslüman olduğu tezine Hz. Peygamber'den gelen: *"onu öldürmeyin o zorla katıldı"* şeklindeki rivayetle destek aranmaktadır.⁴⁶ Ancak eğer Abbas casusluk yapıyorsa bunu Bedir'de de yapmalıydı. Onun Müşrik ordusunun geldiğini haber vermediği sabittir. Eğer verse idi, Hz. Peygamber, bunu önceden öğrenirdi ve kervana yönelmezdi. Üstelik tam tersine o, Müşrik ordusuna katılıp geldi. Hz. Peygamber'in amcaoğlu Talip geri dönerken o da dönebilirdi. Sefere zorla katılmak gibi bir durumu yoktu. Ancak Abbas, ticari riski göze alamıyordu ve geri dönmedi. Çünkü o, ticari menfaatinin olduğu yerde olmak istiyordu. Tefeci olduğu için muhtemelen Mekke'deki paralarını alamayacağını düşünüyordu. Suheyb-i Rumi'nin hicret sırasında yaptığı gibi malından vazgeçemiyordu.⁴⁷ Sonuç olarak Abbas'ın Hz. Peygamber adına Mekke'de casusluk yaptığı şeklindeki düşünce Abbasilere yaranmak adına ileri sürülmüş bir düşünce olmalıdır. Onun Hayber Fethi sırasındaki Mekke'deki telaşlı hali hakkındaki rivayetler de⁴⁸ bu abartılar bağlamında değerlendirilmelidir.

42 İbn Sa'd, IV, 13-14.

43 İbn Sa'd, II, 22-23.

44 İbn İshak, 475; Zehebî, II, 78.

45 İbn Sa'd, IV, 14. Abbas Müslüman olduktan sonra Bedir'de ödediğinin karşılığını Hz. Peygamber'den istemiş ve Hz. Peygamber de vermemiştir. İbn İshak, 475.

46 Taberi, II, 34; İbnü'l-Esir, II, 128.

47 Zehebî, II, 23.

48 İbnü'l-Esir, II, 223.

Bir rivayette Bedir’de Abbas’ın öldürülmesi gerektiğini söyleyen Hz. Ebu Huzeyfe, Hz. Ömer tarafından münafık olarak addedilip, tövbe etmesi gerektiği bunun da ancak şehâdetle olacağı, şehitlik dışında bu suçun affının mümkün olmadığı belirtilir.⁴⁹ Hz. Peygamber’e itiraz eden, karşı gelen birçok sahabe için böyle bir suçlama yok iken, o sırada Hz. Peygamber tarafından müşrik addedilen⁵⁰ Abbas meselesinde suçlamanın olması bu tür rivayetler hakkında kuşku uyandıracak niteliktedir. Mezkur rivayeti nakzeden bir diğer rivayet ise, Hz. Peygamber’in Bedir Savaşı sırasında emrini dinlemeyip öldürülmemesi gereken Ebu’l-Buhterî’yi cahiliye değerlerini üstün tutarak haksız yere öldüren sahâbiye, Ebu Huzeyfe’ye yapılan suçlama yapılmadığı gibi, bir şey de denmemiştir.⁵¹

Bedir Savaşı sırasında Hz. Peygamber’in Abbas’a özel muamele yaptığı şeklindeki bir düşüncüyü bizzat Hz. Peygamber ortadan kaldırmıştır. Abbas’ın fidyesiz bırakılmasını teklif eden Ensar’a: *“hayır bir dirhem bile indirim olmaz”* demiştir.⁵² Yine amcasının bağlarını gevşettirdiğinde diğer esirlere de aynı muameleyi yaptırmış, ona bir ayrıcalık tanımamıştır. O, veda haccında da *“İlk kaldırdığım faiz Abbas’ın faizidir”* diyordu.⁵³

Mekke Fethi’nde Abbas

Abbas’ın son hicret eden sahabe olduğu belirtilir.⁵⁴ Ancak bunu kabul etmek pek mümkün gözükmemektedir. Doğrusu Abbas son ana kadar Hz. Peygamber’le birlikte olmayı kabullenmemiştir ve ona karşı devam eden mücadele içinde yer almıştır.⁵⁵ Artık Mekke’nin düşeceğini anlayınca, saf değiştirip Hz. Peygamber’in yanında yer almak amacıyla O’nu karşılamak üzere yola çıktı. Esasen buna hicret denemez. Çünkü o hicret etmemiştir. Hatta muhtemelen Mekkelilerin göreceği zararı en aza indirmek üzere Mekkeliler tarafından gönderilmiş de olabilir.

Hz. Peygamber’in gelişini Abbas ve yine Hz. Peygamber’e doğru yola çıkan amcaoğlu Ebu Sufyan b. Haris’in bilip Mekke lideri Ebu Sufyan b. Harb’in bilmemesi de mümkün değildir. Zaten Ebu Sufyan Medine’de yaptığı ön görüşmelerde muhtemelen Mekke’nin işgal edileceğini sezmişti. O iyi bir diplomattı ve meseleyi anlamıştı. Çünkü Hz. Peygamber, bu görüşmede Ebu Sufyan’ın *“anlaşmayı yeniledim”* diye bağırması üzerine, Hz. Peygamber *“Ey Ebu Sufyan o söz seni bağlar”* demişti.⁵⁶ Bundan dolayı Abbas’ın, muhtemelen Hz. Peygamber’in hareketini yavaşlatmak ve Mekke’deki Ebu Sufyan b. Harb gibi dostlarının ölümünden kurtulmasını sağlamak için Mekkeliler veya en azından Ebu Sufyan tarafından önden gönderildiği söylenebilir. Zaten Mekkeliler bu tehlikeyi seziyorlardı ve bekliyorlardı. Nitekim bu konuyu destekleyen rivayetler bulunmaktadır. Kureyş müşrikleri, Ebu Sufyan b. Harb’i, haberler araştırmak üzere göndermekte sözbirliği ettiler ve

49 İbn Sa’d, IV, 11; Taberi, II, 34; İbnü’l-Esir, II, 128.

50 İbn Sa’d, IV, 14.

51 İbn Sa’d, II, 23.

52 Buhari, Cihat ve Siyer, 171.

53 Vakıdî, III, 1088.

54 İbnü’l-Esir, II, 243.

55 Karen Armstrong, Muhammed Çev. Selim Yeniçeri, İstanbul, 2005, 217.

56 Vakıdî, II, 794.

ona: "**Muhammed'le buluşursan, ondan bizim için eman sözü al. Ancak, onun ashabını gevşek görürsen savaşılacağını kendilerine bildir.**" dediler.⁵⁷

Bu anlamda Abbas, hicret için değil, Mekkeliler için ricada bulunmak üzere gitmiş olmalıdır. Zaten rivayetlerde olay sanki önceden planlanmış bir durum gibi görülüyor.⁵⁸ Abbas önden gidiyor, sonra Ebu Sufyan ordugâha yaklaşıyor, Müslüman nöbetçilerin eline düşüyor, her nedense on bin kişilik ordu içinde Abbas derhal orada bulunuyor ve Ebu Sufyan'ı himayesine alıyor, çadırında koruyor.

Burada Abbas ile Ömer arasındaki diyalogu incelemek istiyoruz. Abbas'ın Ebu Sufyan'ı koruyup Hz. Peygamber'in çadırına getirmesi üzerine, Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den Ebu Sufyan'ı öldürmek için izin ister. Ancak Abbas derhal söze girerek "bu şahsın Ömer'in sülalesi olan Adiyoğulları'ndan biri olsa Ömer'in bu tavrı yapmayacağını, Ebu Sufyan'ın Hz. Peygamber'in akrabası olan Abdimenafogulları'ndan olduğu için böyle davrandığını" söyler. Böylece Hz. Ömer'in adeta Hz. Peygamber'in sülalesine düşman olduğu izlenimini vermek ister. Buna Hz. Ömer ise şu tarihi cevabı vermiştir: "*Sus ey Abbas! Vallahi, babam Hattab sağ olup da Müslüman olsaydı, ona senin Müslüman olduğun gün sevindiğim kadar sevinmezdim!*"⁵⁹ İşte bu, Abbas ile Hz. Ömer arasındaki değer farkını gösteren en önemli belgedir. Birisi cahiliye değerleriyle konuşurken, diğeri İslam'ın getirdiği değerler adına konuşmaktadır.

Ebu Sufyan: "Bu Saltanat Değil Nübüvvettir"

Mekke'nin fethinde anlatılan bir rivayet çok ilginçtir. Buna göre Hz. Peygamber, Abbas'a Ebu Sufyan'ı bir tepeye götürmesini ve İslam ordusu Mekke'ye girerken seyrettirmesini ister. Abbas, -neresi olduğu net belli olmayan- bu tepede Ebu Sufyan'a ordu geçtikçe, geçen askerlerin kimler olduğunu detaylıca tanıtır. Sonunda Ebu Sufyan: "*Ey Abbas! Kardeşinin oğluna pek büyük bir saltanat verilmiş. Bunlara, hiç kimse dayanamaz ve güç yetiremez! Vallahi, Fadl'ın babası! Kardeşinin oğlunun saltanatı pek büyülmüş!*" der. Buna karşılık Abbas: "*Ey Ebu Sufyan! Bu (saltanat değil) Nübüvvettir!*" der.⁶⁰ Bu rivayete bakınca Ebu Sufyan'ın iktidar düşkününü bir zihniyete sahip olduğunu, Abbas'ın ise Ebu Sufyan'a nübüvveti öğrettiğini görüyoruz.⁶¹

Rivayet birçok açılarından problemlidir. Başka bir varyantta olay, bu şekilde değil de Hz. Peygamber abdest alırken sahabenin ona olan hürmetini görmesi üzerine Ebu Sufyan ile Abbas arasında bu diyalog geçmektedir. Ayrıca esas problem Hz. Peygamber'in Ebu Sufyan'ı Mekke'ye göndermesine rağmen, bu rivayet gereği Ebu Sufyan'ın Mekke'ye gitmeyip Mekke'ye giren İslam ordusunu seyretmek üzere bir tepeye çıkartılmasıdır.⁶² Bu durumda Hz. Peygamber'in "*Ebu Sufyan'ın evine giren emniyettedir*" şeklindeki ilanı yerine getirilmemiş olacaktır. Bunlar rivayetin açmazlarıdır. Yine İslam ordusunun Mekke'ye ayrı yönlerden girdiği

57 Vakıdı, II, 814.

58 Dozy, 84.

59 Vakıdı, II, 817.

60 Vakıdı, II, 822.

61 Maxime Rodinson, Muhammet, Çev; Atilla Tokatlı, İstanbul, 1998, 248.

62 İbnü'l-Esir, II, 245.

bilinen bir gerçektir. Bu durumda Ebu Sufyan'ın bir tepede ordunun hepsini görmesi mümkün olmamalıdır.

Ayrıca bu rivayetdeki daha yeni Müslüman olan Abbas'ın, geçen kabileleri hatta yüzleri kapalı olan askerleri bile bütün detaylarıyla bilip, Mekke lideri Ebu Sufyan'ın bilememesi de ilginç bir ayrıntıdır. Abbas yeni katıldığı bu ordudaki grupları bu kadar ayrıntılı vermesi dikkatle düşünülmesi gerekir. Yine bu rivayetler, Abbas'ın düşmanını bile kurtaran merhamette birisi olduğunu telmih eden Abbasilerin Emevilere yönelik zulümlerini kapatmaya yönelik ortaya atılmış olmalıdır. Bu katliamlardan bir örnek verirsek onlar özellikle Şam'ı işgal ettiklerinde Emevileri yemeğe davet edip tamamını katletmiş, katledilen Emeviler can çekişirken üzerlerinde yemek yemişlerdi. Bu katliamlardan çok az Emevi kurtulabilmişti.⁶³

Rivayetlerde anlatılan Ebu Sufyan portresi de çok problemlidir. Örneğin gece Abbas'ın çadırında kalan Ebu Sufyan, Müslümanların sabah namazına kalkmalarından endişe ediyor ve onların ne yaptıklarını soruyor, Abbas da namaz olduğunu söylüyor. 13 yıl boyunca Mekke'de Hz. Peygamber'in namaz kılışını seyreden, yine Medine'ye elçi olarak geldiğinde onların topluca namazını seyreden Ebu Sufyan'ın namaz konusunda bu kadar habersiz olması mümkün değildir. Ayrıca rivayetlerdeki korkak Ebu Sufyan ile cesur bir şekilde Mekke'ye kendi başına giden Abbas portresi de problemlidir.⁶⁴ Sonuçta aynı zamanda müslüman olmalarına rağmen Mekke Fethi'ne kadar İslam'a girmeyen Ebu Sufyan kötü, ancak kabilesi gereği İslam karşıtlığı dozu farklı olan ve yeni İslam'a giren Abbas'ın iyi olarak tanıtılması, Abbasilere yaranma veya onlardan korkma gereği ortaya çıkan bir durum olmalıdır.

Bu noktada Abbas'ın Müslümanlığı konusunu bir karşılaştırma ile izah etmek istiyoruz. Mekke'de Ebu Sufyan kabile kurallarına tabi olup Hz. Peygamber'e düşmanlık yapıyordu. Abbas da kabile kuralları gereği düşmanlık yapmıyordu. Bu açıdan aralarındaki fark sadece budur. Zaten Cahiliye döneminde içki arkadaşlığı yapan Ebu Sufyan ile Abbas'ın birçok konuda birbirini kolladıkları, beraber hareket ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁵ Nitekim ikisinin menfaat için ne tür yalanlar söyleyebileceklerini şu rivayet anlatır: “Kindelilerin Hz. Peygamber ile aralarında akrabalık bağı olduğunu söyledikleri sözü, Hz. Peygamber'e ulaşınca Hz. Peygamber şöyle demiştir: *“Bu söz, Abbas ile Ebu Süfyan'ın Medine'ye geldikleri zaman Medineliler'den eman alabilmek için”* söyledikleri yalan bir sözdür. Biz babalarımızı inkar etmiyoruz. Biz Nadr b. Kinane oğullarıyız”.⁶⁷ Bu rivayet, zihniyet, anlayış ve karakter olarak aralarında çok da fark bulunmayan iki kişinin durumunu anlatmaktadır. Bunu Mekke Fethi sırasındaki olaylarda da görüyoruz.

63 İbnü'l-Esir, V, 429.

64 Bkz. Vakıdi, II, 816.

65 Zehebi, II, 80.

66 Medineliler ile Kindeliler güney Araplarından olmaları hasebiyle akrabalık bağı bulunuyordu.

67 İbn Kesir, II, 208.

Abbas, İslam'ın hâkimiyetinin gerçekleşmemesi için sonuna kadar Mekkelilerle birlikte hareket etmişti.⁶⁸ Onlarla birlikte Hz. Peygamber'e karşı savaflara katılmış, bu uğurda para harcamıştı. Ancak siyer kaynaklarında Abbasilerin etkisi ile Abbas göklere çıkartılırken, Ebu Sufyan aşağılanır. Bundaki başat amil onun Emevi devletinin kurucusu Muaviye'nin babası olmasındandır. Doğrusu ikisi de Mekke Fethi öncesi mecburen müslüman olan Tuleka'dan sayılmalıdır. Ancak siyerciler ısrarla Abbas'ı bu Tuleka listesine dâhil etmezler.⁶⁹

Abbas, Mekke Fethi sonucunda menfaatini nasıl artırabileceğini düşünerek elinde bulunan Rifade ve Sikaye görevleri dışında, Kâbe anahtarlarına sahip olma görevini de Hz. Peygamber'den istemiş ve bu konuda ısrar etmişti. Ancak vefasıyla meşhur Hz. Peygamber bu görevi yine eski sahipleri olan Abdudhar oğullarına geri vermişti.⁷⁰ Abbas, ayrıca Arabistan'da önemi artan Hz. Peygamber ile yakınlığını daha da artırabilmek için baldızı Meymune'yi Hz. Peygamber'e teklif etmiş ve evliliğin gerçekleşmesini sağlamıştı.⁷¹ Bu noktada gerek Mekke Fethi sırasında gerek Huneyn savaşı sırasında Ebu Sufyan'ı aşağılayan Abbas'ı yücelten rivayetlere de dikkat etmek gerekir.⁷²

Abbas, Müslüman olmasına rağmen İslam'ın vecibelerini de yerine getirmeyen birisidir. Hz. Peygamber döneminde dönemin en zenginleri arasında olmasına karşılık kendisine gelen Zekât memurlarına zekât vermemiştir. Onun bu tavrı karşısında Hz. Peygamber, memurlara: *"onun vermesi gereken zekâtı ben üzerine alıyorum"* demek zorunda kalmıştır.⁷³ Onun bu mal hırsından dolayı Hz. Peygamber Abbas'ın valilik veya zekat amili olma isteğini reddetmiş ve ona şu nasihatte bulunmuştur: *"bir kişiyi kurtarman hesabını veremediğin emirlikten iyidir."*⁷⁴ Yine Abbas'ın çocuklarının zekât amili olması için Hz. Peygamber'e yaptığı ısrarı da reddedilmiştir.⁷⁵ Başka bir rivayette ise Abbas'ı sevmek itikat meselesi yapılmaktadır: *"Abbas'ı Allah ve Rasülü'nden dolayı sevmekçe kalbine kâmil iman girmez."*⁷⁶

Hz. Peygamber, dönemindeki Abbas portresini iyi anlatan bir rivayetle bu dönemi bitirip Hulefa-i Raşidin dönemine göz atmak istiyoruz: *"Hz. Peygamber'e Bahreyn'den mal getirildi. Hz. Peygamber: "Onu mescide dökün" buyurdu. Bu mal Rasûlullah'a gönderilen en kesretli mal olmuştu. Akabinde Rasûlullah namaza çıktı ve o mala dönüp bakmadı. Namazı bitirdikten sonra geldi ve malın yanına oturdu. Her kimi gördü ise muhakkak (o maldan bir miktar) verdi. Derken Abbâs O'na geldi ve: **Yâ Rasûlallah, bana da ver. Çünkü ben hem kendim için, hem de Akıl için (Bedir'de) fidye vermişim, dedi Rasûlullah ona: "Al" buyurdu. O da***

68 Armstrong, 217.

69 Bkz. Zehebî, II, 79.

70 Vakıdî, II, 837.

71 İbnü'l-Esir, II, 310.

72 Bkz. İbnü'l-Esir, II, 264.

73 Muslim, Zekât, 11.

74 İbn Sa'd, IV, 27.

75 Muslim, Zekât, 167.

76 Belazuri, III, 14; ayrıca " Abbas hakkında hukukuma riayet ediniz" Abbas benden ben ondanım." Gibi rivayetler için bkz. Murat Sarıcık, Kavram ve Misyon olarak Ehl-i Beyt, İstanbul, 1997, 133-142.

*avuç avuç bezinin içine boşalttı. Sonra onu kaldırıp yüklenmeye davrandı, fakat kaldıramadı. Bunun üzerine: Yâ Rasûlallah, birine emret de onu sırtıma kaldırsın, dedi. Hz. Peygamber: "Olmaz" dedi. Abbâs: Öyle ise onu üzerime Sen kaldırıver, dedi. Peygamber yine: "Olmaz" buyurdu. Bunun üzerine Abbâs ondan birazını döktü de sonra tekrar kaldırmağa davrandı. Yine: Yâ Rasûlallah, birisine emret de, bunu üzerime kaldırsın, dedi. Rasûlullah: "Olmaz" buyurdu. Abbâs: Öyleyse bunu üzerime Sen kaldır, dedi. Rasûlullah yine: "Olmaz" buyurdu. Bunun akabinde ondan birazını daha döktü. Sonra onu kaldırıp sırtının üzerine attı ve yürüyüp gitti. **Rasûlullah, onun hırsına olan taaccübünden dolayı gözden kayboluncaya kadar hep arkasından bakıp durdu. Rasûlullah o maldan bir dirhem bakı oldukça oradan kalkmadı.**⁷⁷ Hz. Peygamber, onun bu mal hırsını ve durumunu bildiği halde sessiz davranıp hoş görmüştü.⁷⁸*

Abbas'ın Hz. Peygamber'in vefatı sırasında bütün sahabe dururken ayetler okuyarak Hz. Peygamber'in vefat ettiği konusunda onları ikna etmesi konusu da dikkat çekicidir.⁷⁹ Hz. Ebubekir'i ön plana çıkaranlara karşı o kargaşalıkta en tutarlı, akıllı belki de halifelğe layık kimsenin Abbas olacağına vurgu yapmak adına olmalıdır.

Dört Halife Dönemi'nde Abbas

Abbas mal düşkünü yapısını Hz. Ebubekir döneminde de gösterdi. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip halifeden Hz. Peygamber'in mirasından pay istedi. Ancak halife vermedi.⁸⁰ Onun gerek Hz. Ebubekir gerekse de Hz. Ömer döneminde bu özellikleri bilinse de Hz. Peygamber'in amcası olduğu için halifeler nezdinde hürmet görüyordu.⁸¹ Hatta zaman zaman bu hürmeti kötüye kullanıp halifeleri sıkıntıya soktuğu da oluyordu.⁸²

Fitneler Dönemi'nde Abbas

Hz. Ömer'in "fitnelerin kapısı olduğu, onun ölümüyle fitne kapısının açılacağı" şeklindeki rivayet, özellikle Sünni kültürde yoğun olarak ön plana çıkarılır.⁸³ Sünni gelenek böylece cebriyeci bir mantıkla Hz. Osman dönemi olaylarının sorumlusunu aramaktan, kaçmanın yolunu bulmuş olur. Bu siyasi uydurma rivayetler bununla da kalmamıştır. Abbasi iktidarının etkisiyle benzer rivayetler Abbas için de anlatılır. Buna göre Hz. Ömer bir gün Şam'a doğru yola çıkınca Hz. Ali: "nereye ya Ömer!" şeklinde sorar Hz. Ömer de: "Abbas ölmeden önce cihada çıkıyordum. Çünkü sizler Abbas'ı yitirecek olursanız kötülükler çorap söküğü gibi artarda birbirini kovalayacaktır."⁸⁴ der. Sonuçta fitnelerin de onun ölümüyle başlamış olduğuna vurgu yapılır. Ancak Abbasi halifelerine yaranmak için bu uydurmayı

77 Buhari, Salât, 42.

78 İbn Sa'd, IV, 16.

79 İbn Sad, II, 267.

80 İbn Hanbel, Müsned, I, 188.

81 Bkz. İbnü'l-Esir, II, 321.

82 Bkz. İbn Sa'd, IV, 20.

83 Buhari, Fiten, 17.

84 İbnü'l-Esir, II, 500.

yapan kişi yanlış bir hesaplama yapmış olmalıdır. Fitnelerin başlangıcı h.28 kabul edilirken Abbas, h.32 yılında ölmüştür.⁸⁵

H. Ömer dönemiyle ilgili tasavvuf erbabının ön plana aldıkları bir rivayette; yağmur duasına H. Ömer'in Abbas'ı götürüp onun vesilesi ile yağmur duası yaptırdığı ve neticede onun sayesinde yağmur yağdığını anlatan rivayettir.⁸⁶ Bu rivayet, Ebu Leheb'in torununun bir şiiirinden dolayı üretilmiş olmalıdır. Bu şiiirde Abbas'la yağmur istendiği ve H. Peygamber'in onların kabilesinden çıktığına vurgu yapılmaktadır.⁸⁷ Eğer böyle bir vesile yapılacaksa bu kadar öncü ve değerli sahabe dururken, Abbas ile vesile edinilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki H. Ömer gibi Haceru'l-Esved'i selamlama⁸⁸ ve Rıdvan ağacını kestirme⁸⁹ konusunda tevhit inancı hassasiyeti yüksek bir halifenin böyle bir vesile istemesi mümkün gözükmemektedir. Bu olsa olsa Abbas'ı yüceltmeye yönelik bir uydurma olmalıdır.

Abbas'ın H. Ömer döneminde de mal konusundaki hırslı tavırları bulunmaktadır. O, Fey arazileri konusunda H. Ali ile tartışmıştı.⁹⁰ Yine bir seferinde Beytu'l-Mâl'de mallar dağıtıldıktan sonra artan malı hiçbir sebep yokken ve sanki çok fakir biriymiş gibi kendine verilmesini talep etmiş ve bu malı elde edebilmek için de H. Peygamber'in amcası olmasını kullanmaktan çekinmemiş ve şöyle demiştir: “Eğer Musa'nın amcası olsaydı ne yapardınız? Ben ondan daha layıkım! Ben peygamberinizin amcasıyım.”⁹¹

H. Ömer'in Vefatı'nda Abbas

Abbas, H. Peygamber'in vefatı sırasında H. Ali'ye hilafeti Haşimoğulları adına Peygamberden istemesi konusunda ısrar etmişti. Ancak H. Ali bundan kaçınmıştı. Benzer bir telaş, H. Ömer'in vefatı sırasında oldu. Abbas, H. Ömer'e yerine kimi atayacağını sormuştu. Bu arada H. Ali'yi hilafeti alma konusunda ısrarcı olmadığı için suçlamaktaydı.⁹² H. Ali'ye şöyle demişti: “*Ey Ali sana herhangi bir konuda teklif etsem hep reddettin. Rasulullah ölmeden önce hilafeti iste dedim reddettin, vefattan sonra acele et dedim vazgeçtin, Ömer'in hilafet için seçtiği şûraya dâhil olma dedim girdin, bari şu tek sözümü dinle. Bu şûrada senin hilafetin dışında hiç bir şeyi kabul etme, dikkat et hilafet bizden gitmesin.*”⁹³ İlk başta “*muhalefeti sevmem*” diyerek⁹⁴ bu görüşü kabul etmeyen H. Ali, daha sonraları güya “*keşke*

85İbn Sa'd, IV, 31; Zehebî, II, 97.

86 Buhari, Fedail, 11.

87 İbnü'l-Esir, II, 557.

88 Buhari, Hac, 60.

89 İbn Sa'd, II, 100.

90 Buhari, Feraiz, 2.

91 İbn Sa'd, IV, 30.

92 İbnü'l-Esir, II, 217.

93 İbnü'l-Esir, III, 67.

94 İbnü'l-Esir, II, 66.

Abbas'a uysaydım" diye hayıflanmıştır.⁹⁵ Hatta Hz. Ali öyle pişman olmuştur ki Abbas'ın elini ayağını öpmüş ve *"benden razı ol"* diye yalvarmıştır.⁹⁶

Bu rivayetler Hz. Ali'nin hilafetten kaçtığını Abbas'ın ise hilafeti Haşimoğulları'nda tutmak için çırpındığını ispatlamaya yönelik rivayetlerdir. Abbasiler dönemindeki Ebu Cafer Mansur ile Muhammed b. Abdullah (Nefsu'z-Zekiyye) arasındaki mektuplaşmaları hatırlarsak bu rivayetlerin Abbasi dönemi uydurmaları olduğunu rahatlıkla anlarız. Hilafetin kendilerinin hakkı olduğunu iddia eden Alioğulları'na karşı Abbasiler devamlı olarak hilafeti kendilerinin elde ettiğini, Alioğulları'nın ise Emevilere kaptırdıkları fikrini canlı tutmaya çalışmışlardır. Bu rivayetler de bu fikirlerin uzantısı olmalıdır.⁹⁷ Aynı zamanda Abbasilerin mücadele ettikleri düşmanları olan Alioğulları'nın lideri olan Hz. Ali'nin Abbas karşısındaki zelil durumu anlatılarak rakiplerine siyasi üstünlük kurma çabası gösterilmektedir.

Hükümdarlığın Abbasilere Ait Oluşu Hakkında Rivayetler

Abbas ile ilgili olarak hadis ve tarih kitaplarına yansıyan onun evladı olan Abbasilerin hükümdarlığı hakkındaki rivayetlere göz atmak istiyoruz.

Hz. Peygamber, Abbas'a hitaben: *"Ey Abbas! Sen kıyamete kadar benim ümmetimden meliklerin babasıdır"*⁹⁸ Yine: *"Ey Abbas! Nübüvvet ve mülk sizindir"*⁹⁹ demektedir. Bu rivayetlerde Abbasilerin halifeliklerinin kıyamete kadar baki olduğu ve bunun Hz. Peygamber tarafından söylendiği aktarılıyor. Hz. Peygamber, *"Allah'ım Abbas'ı, çocuklarını, onları sevenleri affet, günaha düşürme, Onu ve çocuklarını ateşten koru."*¹⁰⁰ Bu tür rivayetler tarihçileri şu satırları yazmaya itmiştir: *"Hz. Peygamber, Abbas'ın çocuklarına hilafeti müjdelemişti, Abbasiler bunu bekliyorlardı."*¹⁰¹

Hz. Peygamber bir gün Süreyya yıldızına baktı ve *"Ey Abbas! Şu gökyüzündeki yıldızlar sayısınca senin neslinden melikler bu ümmeti yönetecektir."*¹⁰² Burada Abbasilerden ne kadar çok sultanın geleceği anlatılıyor. Böylece halka: Hz. Peygamber'in Abbas'ın soyundan birçok sultanın geleceğini önceden haber verdiğini dolayısıyla hükümdarlığın onların hakkı olduğunu Abbasilere karşı hilafet iddiasıyla yola çıkan Alioğulları'nın yanlış yolda olduklarına delalet-i nübüvvet cephesinden vurgu yapılmaktadır.

Abbasiler döneminde Hz. Ali taraftarlarına yoğun baskılar yıllar boyu sürmüştü. Alioğulları artık bu mücadeleyi başaramayacaklarını düşünüyorlardı. İşte bu umutsuz durum, Şia'da kurtarıcı bir mehdi düşüncesini geliştiriyordu. Hatta sonunda Şia'da 12. İmamın gaib olduğu ve kurtarıcı olarak geleceği gibi düşünceler yayıldı. İşte bu düşüncelere karşı iktidarlarını korumayı düşünen Abbasiler de antipropa-

95 İbn Sa'd, IV, 28.

96 Zehebî, II, 94.

97 Bu mektuplar için bkz. Azimli, 43.

98 İbn Ezrak, 47.

99 Belazuri, III, 9; Zehebî, II, 93.

100 Zehebî, II, 89.

101 İbnü'l-Esir, V, 408.

102 İbn Hanbel, I, 209; Zehebî, II, 97.

ganda amaçlı düşünceler ortaya sürdüler ve mehdinin kendilerinden geleceğini belirttiler. Bu düşünceler de o dönemdeki hadis ve tarih kitaplarına yansdı.

*“Doğudan bir takım insanlar çıkacak ve mehdinin hükümdarlığını hazırlayacak.”*¹⁰³

*“Horasan’dan siyah bayraklar çıkacak, hiçbir kuvvet onları önleyemeyecek.”*¹⁰⁴

Bu rivayetler, isyan eden Şiilerin yeşil âlemlerine karşı, siyah âlem kullanarak ihtilallerini Horasan’dan hareket ederek başlatan Abbasileri göstermektedir. Ayrıca Şia’nın *“Mehdi Ehli Beytendir”*¹⁰⁵ gibi düşüncesine karşı Ebu Cafer Mansur’un oğluna Mehdi adı verilip halka “gerçek Mehdi budur” mesajını verilmek istenmiştir. Hz. Ali için söylenen *“Benden sonra veliniz Ali’dir.”* Hadisine karşı¹⁰⁶ *“Abbas bendendir ben de Abbas’tanım.”* Şeklinde hadisle cevap verilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷ Yine Abbasi dönemi muhaliflerinin Abbasiler ve dolayısıyla Abbas’a kötü sözler söylemesi üzerine Hz. Peygamber ağzından şu sözlerle bu muhalifler susturulmak istenmiştir: *“Abbas bendendir, ona söven bana sövmüş olur.”*¹⁰⁸ Esasen Hz. Peygamber döneminde Abbas’a sövülmesi mümkün değildir. Bunu kimse göze alamaz. Bu tür rivayetler bu anlamda sonraki siyasi mücadeleler gereği ve sonraki dönemlerdeki sövmelere karşı uydurulsa gerektir. Şu örnek de bunu anlatmaktadır: *“Bir gün Abbâs b. Abdulmuttalib öfkeli bir vaziyette Rasûlullah (sa)’ın yanına girdi. Rasûlullah (sa) niçin öfkeliysen diye sordu. Abbâs: “Ey Allah’ın Rasûlü! Biz Haşimoğulları ile Kureyş arasında ne var, kendi kendilerine buluştuklarında güler yüzle buluşuyorlar bizim karşımıza çıktıkları zaman değişik yüzle çıkıyorlar.” Bunun üzerine Peygamber (sa), kızdı, yüzü kırmızılaştı ve şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Her kim benim amcama eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Bir insanın amcası onun babası gibidir.”*¹⁰⁹ Buradaki hedef de hilafeti gasp eden Emeviler olmalıdır.

Son olarak Abbas hakkında kaynaklarımızdaki mübalağalı bir anlatımı aktaralım: *“Abbas, şerefli, heybetli, akıllı, güzel, beyaz derisi yumuşak, iki örgülü saçını uzatmış, düzgün vücutlu, insanların en uzununu, en güzel suretlisi, en parlağı en gür seslisi, hilmi çok olan, şahsında efendilik bulunan, çevresine hâkimiyeti olan birisiydi.”*¹¹⁰

Sonuç

Yukarıda aktardıklarımız, Abbas hakkında anlatılan abartılı aktarımların tamamı değildir. Abbasi halifelerinin atası olan Abbas hakkındaki bu abartılı ifadeler, onu gerçeği gibi tanımamızı zorlaştırmış ve olduğunun çok ötesinde bir Abbas portresi karşımıza çıkarmıştır. Esasen O, çok pragmatist, risk alamayan, menfaatlerini ön planda tutan, Müslümanların gücü ortaya çıkınca İslam’ı seçen birisidir. Bununla

103 İbn Mace, Fiten, 34.

104 Tirmizi, Fiten, 64.

105 İbn Mace, Fiten, 34.

106 Tirmizî, Menâkıb, 19

107 Zehebî, II, 102.

108 İbn Sa’d, IV, 24.

109 Tirmizi, Menkabe, 83.

110 Zehebî, II, 79.

da kalmamış Hz. Peygamber'in yakınlığını kullanarak menfaatlerini artırmaya çalışıp her fırsatta mal edinmeye gayret eden birisidir

Tuleka'dan sayılması gerektiği halde onun aleyhine hiçbir rivayet bulunmamaktadır. Bütün rivayetler onu övmeye ve Huneyn'de olduğu gibi kahramanlaştırmaya yöneliktir. Bu ifadelerin tersine Abbasilerin rakipleri olan Emeviler ise çok kötü ifadelerle anlatılmaktadır. Bunlar bir arada düşünülünce, bu tür rivayetlerin Abbasi döneminde yazılan kitaplarda dönemin sultanlarının etkisi ile olduğu gerçeğini ortaya çıkmaktadır. Bu ifadeler daha sonraki dönemdeki kitaplara da bu kitaplardan yansımıştır.¹¹¹

KAYNAKÇA

- Armstrong Karen, *Muhammed* (Çev: Selim Yeniçeri). İstanbul, 2005.
- Ağırman Mustafa, *H. Peygamber'in Amcası Abbas İbn Abdilmuttalib (Hayatı Ve Kişiliği)*, Erzurum 2001.
- Azimli Mehmet, *X. Yüzyıla kadar Şii Karakterli Hareketler*, Konya, 2006.
- Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, Dimeşk, 1997.
- Caetani Leon, *İslam Tarihi*, Çev: H. Cahit Yalçın, İstanbul, 1924.
- Demircan Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, İstanbul, 2000.
- Dozy Reinhart Pieter Anne, *İslam Tarihi*, Çev: Abdullah Cevdet, Vedat Atilla, İstanbul, 2006.
- Halebi, *İnsanu'l-Uyun*, Mısır, trz.
- Horovitz Josef, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, Çev: Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara, 2002.
- İbn Abdilber el-Kurtubi, *el-İstiab*, Beyrut, 1328.
- İbn Ezrak, *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, Çev: Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1994.
- İbn İshak, *Siret İbn İshak*, Konya, 1981.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 2005.
- İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut, 1985.
- İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1995.
- Köksal M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1987.
- Muhammed Hüseyin Heykel, *H. Muhammet'in Hayatı*, Çev: Vahdettin İnce, İstanbul, 2000.
- Önkâl Ahmet, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı. 3, Ankara, 1992.
- Özdemir Mehmet, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh", *Cahiliye Toplumundan Günümüze H. Muhammed*, Editor: Ahmet Yaman, Ankara, 2007.
- Rodinson Maxime, *Muhammed*, Çev: Atilla Tokatlı, İstanbul, 1998.
- Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1995.
- Vakidi, *Kitabu'l-Meğazi*, Beyrut, 1984.
- Watt Montgomery, *H. Muhammed Mekke'de*, Çev: Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, 1986.
- Zehebî, *Siyeru Alamu'n-Nubela*, Beyrut 1990.
- Zeyveli Hikmet, *Kuran ve Sünnet Üzerine*, Ankara, 1996.
- Zekkâr Süheyl, *Kitâbu't-Târih inde'l-Arab*, Dimeşk, 1974.

111 Bkz. Ahmet Önkâl, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı. 3, Ankara, 1992.

KUR'AN'DA SALÂT KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

THE SEMANTIC ANALYSIS OF THE NOTION OF THE “PRAYER” (SALÂT) IN THE QUR'AN

Prof.Dr. Mehmet SOYSALDI

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
msoysaldi@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada salât kavramının semantik tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Girişte salât kelimesinin lügat anlamları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada önce salât kavramının, Kur'an öncesi (cahiliye döneminde) hem müşrik Arap toplumunda hem de ilâhî dinlerden, Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki durumu araştırılmış daha sonra da kavramın Kur'an'daki anlamları incelenmiştir. Kavramın semantik tahlili yapılmak suretiyle namaz ibadetinin tarihçesi ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kavramlar: Salât, semantik, analiz, kavram.

Abstract

In this study, we tried to analysis the notion of the semantics of the word “salât.” In the introduction part we emphasized the dictionary meaning of the word “salât.” In this study, we searched thoroughly the notion of the “salât” before the revealing of the Quran both in non-moslem Arabic society and divine religions such as jewish, christianitiy and later we studied its meaning in the Quran. By analysing the semantic meaning of it, we tried to expose the short history of it in prayer.

Keywords: salât, semantic, analysis, notion.

Giriş

Kur'an'daki kavramların daha iyi anlaşılabilmesi, Kur'an sistemindeki kavramlar ağına hakkıyla vakıf olmaya ve bu kavramları Kur'an konteksi içerisinde değerlendirmeye bağlıdır. Kur'an'daki kavramları açıklarken, kelimelerin manalarının zaman içinde gösterdiği değişiklikleri göz önünde bulundurmanız gerekir.

Kelimelerin zaman içerisindeki mana değişiklikleri semantik ilminin konusudur. Semantik, Yunanca, semantikos'tan türeyen ve manalı, manidar, gizli anlamına gelen bir kelimedir. Bunun fiil kökü Yunanca "semainein" olup, "göstermek, mana vermek, kastetmek" anlamına gelmektedir.¹ Semantik Türkçe'de, "mana ilmi, sözlerin manası ilmi ve anlam bilimi"² olarak kullanılmaktadır. Kısaca semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır.³ Yani kelimelerin tarihî seyir içinde kazandığı manalar bakımından yapılan bir incelemedir. Biz de burada semantik ilminin verilerinden istifade ederek, Kur'an-ı Kerim'de *salât* kavramının semantik tahlilini yapmaya çalışacağız.

1. Salât Kavramının Lügat Yönünden Analizi

Salât kelimesi hakkında lügat kitaplarında kelimenin aslı ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Büyük müfessir Râzî bu temel görüşlerden dört tanesini şöyle zikretmektedir:⁴

1- Salât, dua ve istiğfar anlamına gelmektedir. "صَلَّى عَلَى فُلَانٍ" "filana dua etti, ona istiğfar etti" demektir. Salât kelimesi müfret olup, mastar yerine geçen bir isimdir. Çoğulu ise "salâvat" şeklindedir.⁵

Salât'ın "dua" manasıyla ilgili olarak el-A'sa şöyle demiştir:

وَقَابِلُهَا الرِّيحُ فِي دَنِّهَا وَصَلَّى عَلَى دَنِّهَا وَارْتَسَمَ

"Rüzgâr sevgilinin küpünü devirmek istedi de, adam onun küpü için dua etti ve tekbir getirdi." Yine başka bir beyitte ise şöyle demiştir:

عَلَيْكَ مِثْلُ الَّذِي صَلَّيْتُ فَاعْتَمِضِي نَوْمًا فَإِنَّ لَجْنِبَ الْمَرْءِ مَضْطَجِعًا

"Sana düşen, önceden olduğu gibi dua edip uykuya yatmandır. Çünkü kişinin yanında yatılıp sığınılacak bir yer vardır."⁶

Nitekim bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

1 Korzybski, Alfred, Science and Sanity, America 1958, s.19.

2 Türkçe Sözlük, T.D.K, Ankara 1983, II, 1033.

3 Izutsu, Toshihiko, God and Man in the Koran, Tokyo 1964, s.11; Semantik hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ulman, Stephan, Semantics, Oxford, New York 1979, s.6; Palmer, F.Robert, Semantics, Cambridge University Press, Londra 1976, s.35-41; Aksan, Doğan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, Ankara 1978, s.118-121; Soysaldı, Mehmet, Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar, İzmir, 1997, s.5-16.

4 Râzî, Fahrüddin Muhammed b.Ömer, et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, trs, II,29.

5 Bkz., Cevherî, İsmail b.Hammad, es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye, Dâru'l-İlm, Beyrut,1979, IV,2402; İbn Fâris, Mu'cemu Makâyisi'l-Luga, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire, 1266, III,300,301; Fîruzâbâdî, Meccû'd-Din Muhammed b.Yakub, el-Kâmusu'l-Muhîr, Beyrut, 1987, s.1681.

6 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut, trs, II, 469.

“فَإِنْ كَانَ صَائِمًا فَلْيَصَلِّ” “Eğer oruçlu ise onlara hayır ve bereketle dua etsin.”⁷

“Salât” Allah tarafından olursa “rahmet” manasındadır. Adiy b.er-Rukaa bir beytinde salâtı bu manada kullanmıştır:

صَلَّى إِلَٰهَ عَلَىٰ أَمْرٍ وَدَعْتَهُ وَأَتَمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْهِ وَزَادَهَا

“İlâh, uğurladığım kimseye rahmet etti ve onun üzerine nimetini tamamladı ve artırdı.”

Salât, melekler tarafından yapılırsa dua ve istiğfar manasına gelmektedir. Zira Yüce Allah, *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ* “Allah ve melekleri, Peygamber’e, salât etmektedir...” (Ahzab, 33/56) diye buyurmuştur.

Salât, kuş ve güvercinler tarafından yapılırsa tesbih manasına gelmektedir.⁸

2- Harzençî, “salât” kelimesinin iştikakının, “cehennem” manasına gelen “siliyyün” kelimesinden olduğunu söylemiştir. Bu kelime de, Araplar’ın, eğik olan değneği ateşe tutup doğrulttuğu zaman “صَلَّيْتُ الْعُودَ بِالنَّارِ”, “değneği ateşe tutup, doğrulttum” demelerinden alınmıştır.⁹ Buna göre, namaz kılan kimse, sanki ağacı ateşe tutup düzeldenin yaptığı gibi, zâhirini ve bâtınını (içini ve dışını) düzeltmeye gayret etmektedir.

3- “Salât” lafzı, devam etmekten ibarettir. Bu, Cenab-ı Hakk’ın “تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً” “O gün yüzler, kızgın bir ateşe girecektir.” (Gâşîye, 88/4) ve “سَيَصَلَّى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ” “Alevli ateşe girecek” (Leheb, 111/3) âyetlerindeki “salâ” fiilinden alınmıştır. Yarışta ikinci gelen ata da “musallî” denilir.

4- Keşşaf sahibi Zemahşerî; “Salât” “salla” fiilinden, fa’letün vezninde bir mastardır. Nitekim “zekât” da “zekkâ” fiilinden bu vezinde mastardır. Salât kelimesinin “salavâtün” şeklinde “vav” harfi ile yazılması ise fehamet (azamet) manası taşıması içindir. “Sallâ” fiilinin aslı manası, “uyulukları hareket ettirmek”tir. Namaz kılan kimse de, rükû ve secde yaparken böyle yapmaktadır. Dua eden kimseye de “musallî” denilmiştir. Çünkü “onun duadaki huşû hali, namaz kılanın rükû ve secdedeki haline benzer”, demiştir.¹⁰

Fahraddin-i Râzî, Zemahşerî’nin salât lafzı için ileri sürdüğü bu iştikaka karşı çıkarak şöyle demiştir: “Keşşaf sahibinin, “salât” lafzı için ileri sürdüğü bu iştikak, Kur’an’ın hüccet olması hususunda büyük bir tenkide yol açar. Çünkü “salât” kelimesi, insanların dilinde çok kullanılan lafızlardan biridir. Onun, “uyulukları hareket ettirmek” manasından iştikak ettiği iddiası, rivayet ehli (dilciler) arasında pek bilinmeyen bir açıklama tarzıdır. Eğer, salât kelimesinin manasının aslında Zemahşerî’nin zikrettiği gibi olup, sonra bu mananın, ancak birkaç kişi tarafından bilinebilecek kadar gizli ve silik kaldığının söylenmesini caiz görürsek, bu durum diğer lafızlar için de söz konusu olur. O takdirde, bu lafızların Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında başka manalar için ortaya konulmuş olduğu ve o lafızlarla Allah’ın muradının kastedildiği, fakat bu manaların, salât lafzında olduğu gibi, zamanımızda gizli kalıp silik bir hale gelmiş olabileceği ihtimalleri ortaya çıkar ki, bu durumda, aynı lafızlarda ifade edilen Allah’ın muradının, şu anda anladığımız

7 Müslim, Nikâh, 106; Tirmizî, Savm, 63.

8 Râğıb el-İşfehânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b.Muhammed, el-Müfredat fî Garîbî’l-Kur’an, Matbaatü’l-Fenniyye, Mısır, 1970, s.421.

9 İbn Fâris, age., III, 300.

10 Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b.Ömer, el-Keşşaf an Hakâiki’t-Tenzil, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, trs, I, 131, 132.

manalar olduğunu söylememiz mümkün olmaz. Müslümanlar'ın icmâ ile bu anlayış tarzı bâtil sayılmıştır. Böylece Keşşaf sahibinin söylediği bu iştikakın (türetişin) merdud ve bâtil olduğu anlaşılır.”¹¹

Bütün bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi salât kelimesi Arap dilinde “dua, hamd, istiğfar” gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu kelimenin hangi kökten türetildiği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu kelimenin iştikakı ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz görüşlerden en doğrusu ikinci görüştür.

Salât, ıstılahi olarak, “içinde rükû”, sücûd, kıyam, kıraat gibi özel fiillerin bulunduğu bir ibadet” şeklinde tanımlanmaktadır.¹² Buna, Rasulullah'ın uyguladığı şekliyle, Farsça'dan dilimize geçme bir kelime olarak “namaz” diyoruz.¹³

2. Salât Kavramının Kur'an Öncesi (Cahiliye Döneminde) Kullanımı

2.1. Hanifler'de Salât

Kaynaklarda yer alan bazı haberlerden, cahiliye döneminde Haniflik'e mensup bazı kimselerin namaz kıldıklarını öğrenmekteyiz. İbn Habîb ve Müslim'in kaydettiklerine göre, Ebû Zer ile Kus b. Sâide cahiliye döneminde namaz kılan kimse-ler arasında yer almaktaydı.¹⁴

Kur'an-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in namaz kıldıkları ve kendilerine tâbi olan kimselere namaz kılmayı emrettikleri bildirilmektedir.¹⁵

Yine Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim'in,

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ “Rabb'im, beni ve zürriyetimden bir kısmını namazı kılan yap; Rabbimiz, duamı kabul buyur!” (İbrahim, 14/40) diye dua ettiğini haber vermektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan,

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Bir zamanlar İbrahim'e Beyt'in (Kâbe) yerini açıklamış (ve ona şöyle emretmiş)tik: ‘Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaif edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle.’” (Hac, 22/26) âyeti, Hz. İbrahim'in namazının, kıyam, rükû' ve secde rükünlerine haiz olduğuna işaret etmektedir.

Hız. İbrahim'in dininde namaz ibadetinin mevcut olduğunu sözlü Yahudi rivayetlerinden de anlamaktayız. Talmud'da, Hız. İbrahim'in sabahları erken kalktığı, şafak vaktinde Allah'a ibadet ettiği, Yahudiler'in “Şaharit” ibadetinin Hız. İbrahim'den kaldığı kaydedilmiştir.¹⁶

İslamî kaynaklarda yer alan bazı rivayetler de bu konuya ışık tutmaktadır. Ezrakî'nin kaydettiği bir rivayete göre Hız. İbrahim, Makam-ı İbrahim'i kible edinmiş, kapı yönünden oraya doğru namaz kılmıştır. Hız. İsmail de aynı uygulamayı devam ettir-

11 Râzî, age., I, 252.

12 Râğıb, el-İsfehânî, age., s.421.

13 Türkçe Sözlük, II,870.

14 İbn Habîb, Ebu Câ'fer Muhammed, Kitabu'l-Muhabber, Beyrut, trs, s.171-172; Müslim, IV, 1920.

15 Bkz., Bakara, 2/125; İbrahim, 14/37; Meryem, 19/54-55.

16 Kuzgun, Şaban, Hız. İbrahim ve Haniflik, Ankara, 1985, s.176-177.

miştir.¹⁷ Yine Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, dört bir yandan gelen müminlerle birlikte, Zilhicce'nin sekizinci günü (Tervîye Günü) Mina'ya gelerek, cemaat halinde öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmışlardır. Geceyi orada geçirdikten sonra, sabah namazını kılıp erkenden Arafat'a çıkmışlar, orada öğle ve ikindiyi cemederek kılmışlar, güneşin batmasından sonra Müzdelife'ye gelmişler, orada da akşam ve yatsı namazını cemederek kılmışlar ve geceyi aynı yerde geçirmişlerdir. Yine Müzdelife'de sabah namazını kıldıktan sonra, cemreyi taşlamışlardır. Kaydedildiğine göre Hz. İbrahim'e bu uygulamayı Cebrail (a.s) öğretmiştir.¹⁸

Daha sonra Allah, Hz. Peygamber'e, Hz. İbrahim'in bu uygulamasına uymasını şöyle emretmiştir: “*Sonra da sana: "Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi" diye vahyettik.*” (Nahl, 16/123) Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in, Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından kible olarak tesis edildiğini bildiği¹⁹, Zeyd b. Amr'ın da cahiliye döneminde kibleye yönelip, “İlâhım, İbrahim'in ilâhıdır, dinim de İbrahim'in dinidir” diyerek secdeye kapandığı kaydedilmektedir.²⁰ Bu ve benzeri haberler, namazla ilgili bazı unsurların, Hz. İbrahim devrinden cahiliye devrine intikal ettiğini göstermektedir.²¹

2.2. Müşrik Araplar'da Salât

I. Goldziher, namaz ibadetinin cahiliye devrinde mevcut olmadığını, “salât” teriminin Hristiyanlık'tan alınma Arapça olmayan bir kelime oluşunun buna delil teşkil ettiğini iddia etmiştir.²²

Cahiliye döneminde namaz ibadetinin olmayışı, eğer bu tespit doğru kabul edilirse, Hz. İbrahim'in Dini'nde mevcut olan namaz ibadetinin, zamanla cahiliye Araplar'ı tarafından terk edilip, unutulmuş olmasından dolayıdır. Nitekim Cahiliye Arapları'nın Hz. İbrahim'in Dini'nde mevcut olan birçok hususu unuttukları bilinen bir gerçektir. Mamafih Ebu Zer ve Kus b. Saide'nin, cahiliye döneminde namaz kıldıklarını daha önce kaydetmiştik.²³ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de yer alan;

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مَكَاءَ وَتَصَدِيَّةٍ قُدُّوْهُا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرُوْنَ

“Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ılık çalmandan ve el çırpılmaktan başka bir şey değildi...” (Enfâl, 8/35) âyeti cahiliye döneminde müşrik Araplar'ın namaza yabancı olmadıklarını göstermektedir. Gerçekten de bu dönemde müşrikler, erkek-kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ılık çalıp el çırparlardı. Ayrıca çeşitli çalgılar çalar, oynar, hora teper ve yaptıklarını alkışlardı. Hz. Peygamber, Kâbe'ye gelip namaz kılmak ya da Kur'an okumak

17 Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b.Abdillah, Ahbâru Mekke ve Mâ Câne fihâ mine'l-Asâr, (Thk. Rüşdi es-Salih Melhas Mekke, 1399; Kâbe ve Mekke Tarihi, (Trc. Y.Vehbi Yavuz), İst, 1974, II, 30.

18 İbn İshak, Muhammed, es-Sîretü'n-Nebeviyye, (Thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1401, s.79-80; Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk, I, 262.

19 Wensinck, A.J., “Kible Maddesi”, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B.Yay., VI,667.

20 İbn Habîb, age., s.171; Aynî, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b.Ahmed, Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahihi Buhârî, Beyrut, trs, XVI, 285.

21 Ateş, A.Osman, Sünnetin Kabul ve Reddettiği Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri, (Basılmamış doktora tezi), İzmir, 1989, s.19-32.

22 Hatiboğlu, M.Said, Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine (Tebliğ), Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir, 1985, s.81-94.

23 İbn Habîb, age., s.171-172; Müslim, IV, 1920.

istediği zaman, çoğu kez böyle âyinler yapmakta ileri giderler, kendileri de namaz kıyor ve dua ediyorlarmış gibi gösteri ve gürültü yaparlardı. Bunu da kendileri için bir ibadet sayarlardı.²⁴

Abdullah İbn Ömer'den gelen bir rivayete göre müşriklerde cahiliye döneminde İslam namazına benzer bir namaz biçimi vardı. Kâbe'yi tavaf ettiklerini ve el çırpıklarını söyleyen İbn Ömer, kendi eliyle, onların nasıl el çırpıklarını tarif ettikten sonra "...yanaklarını yere koyarlardı" ifadesini de kullanmıştır.²⁵

İbn Kesir'in rivayetine göre İbn Ömer, ısıklık çalarak müşriklerin tavafta nasıl ısıklık çaldıklarını, sonra da yanağını eğerek elleri ile onların nasıl el çırpıklarını anlatmış; başka bir rivayette de; "Kâbe'yi sola doğru tavaf ederler, yanaklarını yere koyup el çırpır, ısıklık çalarlardı" demiştir.²⁶ Bu rivayete göre müşriklerin ibadeti, hareketleri ve secdesi olan bir namaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Izutsu ise "God And Man in The Koran" adlı eserinde şöyle demektedir: "Namaz, Hz. Muhammed'in, İslam'dan önceki günlerine kadar uzanır. Bütün sağlam hadisler, Hz. Muhammed'in, bazı dindar Mekkeliler'in yaptıkları gibi her yıl, birkaç gün, Mekke yakınında bulunan Nur dağındaki Hirâ mağarasına çekildiğini söyler... Hadiste bu uzlete "tehânnûs" adı verilir. Bu kelimenin etimolojisi karanlık olmakla beraber bir takım zühdi hareketler manasına geldiği muhakkaktır. Biz bunu, namazın İslam'dan önceki şekli kabul edebiliriz. Kur'an inmeye başlayınca namaz yahut ibadet, derhal İslam'ın temel taşlarından biri olmuş, dinî görevler arasında namaza son derece önemli bir yer verilmiş, yeni kurulmakta olan İslam toplumunun ayırıcı vasfı haline gelmiştir... Yalnız şurasına işaret edelim ki, namaz ibadeti-nin en önemli rûknü olan ve ibadet eden müminin, önündeki bir şeye alnını koymasını belirten sücûd (secde etmek), İslam'dan önceki Araplar arasında biliniyordu. Şâir en-Nâbiğa, bir kızın harikulâde güzelliğini şöyle anlatıyor:

أَوْ ذُرَّةَ صَدَقِيَّةٍ عَوَّاصَهَا نَهْجٌ مَتَى يَرَاهَا يَهَلُّ وَيَسْجُدُ
لَوْ أَنَّهَا عَرَضَتْ لِأَشْمَطَ رَاهِبٍ عَبْدَ إِلَهِ صُرُورَةٍ مُتَعَدِّ

"O bir sedef incisine benzer ki sevinçle onu çıkaran dalgıç, onu görür görmez tehlil ve secde eder. Şayet bu kız ak saçlı bir rahibe görünse, (ömrünü bekâr olarak ibadetle geçiren rahip kızın güzelliğine hayran kalarak Tanrı'ya veya kızın güzelliğine) ibadet eder, tapar."²⁷

"Kur'an'dan önceki literatürde kullanılan salât kelimesi, esas itibariyle birine iyilikler dilemek demektir. Fakat bu kelime, cahiliye devrinde Kur'an'ın namaz düşüncesine yakın bir anlamda da kullanılmıştır. Antera İran İmparatoru Enûşîrvân'ı övmek için şöyle diyor:

وَتُصَلِّي نَحْوَهُ مِنْ كُلِّ فَجٍّ مُلُوكُ الْأَرْضِ لَهَا إِمَامٌ

O, yeryüzünde imam olduğu sürece, bütün yeryüzü kralları, dünyanın her yanından ona doğru namaz kırarlar (yani ona doğru döner ona uyarlar).²⁸ Bu şiirde "imam" kelimesinin kullanılması ilginçtir. Kible, namazda durulacak yöndür. Aynı şair, kible kelimesini de yine bu imparator için kullanmıştır:

24 Yazır, Elmalılı, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, trs, IV, 2400.

25 Vahidi, Esbâbu'n-Nüzul, s.176.

26 İbn Kesir, Tefsir, II, 308.

27 Nâbiğa ez-Zübyânî, Divan; s.40, beyt:2, s.71,beyt 6. Dârü Sâdır, (Tahkik ve Şerh, Kerem el-Bustânî), Beyrut.

28 Divan, s.164, beyt 16.

يَا قِبْلَةَ الْقَصَادِ يَا تَاجَ الْغُلَى

“Ey bütün insanların gözleri kendisine çevrilmiş kimse, ey yüksek tacı olan zat!”²⁹

Burada maddî olan salât, ruh bakımından İslam’ın salâtından başkadır ama şekli yapı aynıdır. Aradaki tek fark, kible’nin, Kâbe yerine İran İmparatoru oluşudur.”³⁰

Bütün bunlar, Kureys’in İslam’dan önce salât adında bir ibadetlerinin bulunduğu ve bu ibadetlerinde Kâbe’ye doğru yöneldiklerini, fakat kıldıkları namazın bir hudû’ ve huşû namazı olmaktan çıkıp bir çeşit eğlence ve oyun haline geldiğini gösterir.

Cahiliye devri Arapları’nda namazın bilindiği, ölüye de namaz kıldıkları rivayet edilir. Ölü’nün kabri başında durur, onun iyiliklerini, güzel işlerini anar ve hüzün gösterirlerdi. Bu işe de “es-Salâh” (namaz) derlerdi. İslam bu namaza ve benzeri dinî geleneklere Da’vâ’l-Câhiliyyeh (câhiliyye duası) demiştir.³¹ Bu namaz, İslam’daki cenaze namazından farklı da olsa yine namaz sayılır.

Yine cahiliye döneminde Ka’b b. Lüey’in Kureyşliler’i cuma günü toplayıp, içinde bir de hutbe kısmı bulunan haftalık bir ibadet yaparlardı. Bu güne cuma, maruzat (açıklama), Yevmü’l-Arûbe (Araplık Günü) denilmekteydi.³²

Netice olarak diyebiliriz ki, İslam’dan önce cahiliye döneminde Araplar’da namaz diye bir ibadet vardı. Ancak müşriklerin kıldığı namaz, ruhtan yoksun, huzur ve edepten uzak, düzensiz bir ibadet şekli idi ve onlar, bu ibadeti sırf Allah için değil, Allah ile beraber O’nun ortakları, kızları kabul ettikleri melekler için yaparlardı. İşte İslam’da ibadet sırf Allah’a yöneltilmiş ve tevhide aykırı olan her şey ibadetten uzaklaştırılmıştır.

2.3. Yahudilik’te Salât

Yahudilik’te, günde üç adet tayin edilmiş ibadet vakti vardır. Bunlar, sabah, öğleden sonra ve akşamdır. Sabah ibadeti şafağın sökmesinden, günün üçte bir vakti girinceye kadar; öğleden sonraki ibadet, güneşin batmasından biraz önceye kadar; akşam ibadeti, akşam karanlığının biraz öncesinden şafağın sökmesine kadar ezberden okunarak yapılır. Bu vakitler, Mabel’de sunulan günlük takdimlerin saatleriyle de mutabıktır. Günlük ibadetin en mukaddesi sabah ibadetidir; ondan önce yemek yemeğe veya iş yapmaya izin verilmez.³³

Bâbil dönüşü, Tapınak’ın ikinci defa yapılmasından sonra sabah (Şaharit), öğle (Musaf), ikindi (Minha), akşam üstü (Ne’ilat Şerarim) ibadet edilmeye başlanılmıştır. Bu, daha sonraki sinagoglarda günlük ibadetin başlangıcı olmuştur. Sonraları Şaharit ve Minha devam etmiş, Musaf yalnız Sebt ve bayram günlerinde, Ne’ilat, yalnız Keffaret Bayramı’nda yapılmıştır. Maarib adı verilen ve akşam evde yapılan bir ibadet de bunlara eklenmiştir.³⁴ Talmud’da, “Şaharit”ın Hz. İbra-

29 Divan, s.171, beyt 8.

30 İzutsu, age., s.148-150.

31 Kastallanî, İrşâdu’s-Sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî, s.406.

32 Ateş, A.O, age., s.37-38.

33 Epstein, Isidore, Judaism, Penguin Books, London, 1960, s.161-162; Sarıkçıoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, İst, 1983, s.201.

34 Örs, Hayrullah, Musa ve Yahudilik, İst, 1966, s.399-400; Sarıkçıoğlu, age., s.201.

him'den, "Minha"nın Hz. İshak'tan, "Maarib"ın Hz. Ya'kûb'dan kaldığı zikredilmiştir.³⁵

İslam'da ise, günlük ibadet vakti beştir. Bunu azaltmaya veya çoğaltmaya kimse- nin yetkisi yoktur. İslam'da, sabah namazı güneş doğuncaya kadar kılınırken, Yahudiler'de, sabah ibadeti güneş doğunca başlamaktadır.³⁶

Bazı müsteşrikler, İslam'daki günlük namazların sayısının Hz. Peygamber'in sağ- lığında kesin olarak tespit edilmediğini, Mekke'de iken, yalnız sabah ve akşam namazı kılındığı halde, Medine devrinde, Yahudiler'i taklit maksadıyla, bunlara öğle namazının da ilave edildiğini söylemişlerdir. Namazların sayısının İran tesi- riyle, Hz. Peygamber'in vefatından sonra beşe çıkarıldığını iddia etmişlerdir.³⁷

Abdullah Derraz, bu iddiaların ilmî bir temele dayanmadığını belirtmektedir:

"Namazların sayısı hakkında, müracaat edebileceğimiz İslamî kaynakların hiçbi- rinde böyle bir gelişmeye dair herhangi bir malumat bulamadığımızı ifade edelim. Batılı müsteşriklerin, bu görüşü hangi eserden aldıklarını bildirmemeleri gerçekten esef vericidir. Zira elimizdeki bütün kaynaklar, Mekke'de farz kılınmasından itiba- ren, bu namazların günde beş kere kılındığını bildirmektedir. Ayrıca Hz. Peygam- ber gerekli açıklamalarla birlikte bu namazları böylece tespit etmiş, Kur'an-ı Ke- rim birçok yerlerde bunlardan kısaca bahsetmiştir (Rûm, 30/17-18; Tâhâ, 20/130; Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78). Belki de İsrâ Sûresi'nde geçen "Dulûk" kelimesinin hatalı yorumundan dolayı bu müelliflerin zihninde böyle bir yanlış anlama yer etmiştir."³⁸

2.4. Hristiyanlık'ta Salât

Ashab-ı Kehf'le ilgili olarak Kur'an'da geçen "Mescid" kelimesi ilk Hristiyanlar'ın namaz kıldıklarını göstermektedir (Kehf, 18/21). Lût Gölü'nde bulunan ve Esseniler'e ait olan bazı vesikalarda "Mescid" kelimesi kullanılmaktadır. Bu vesi- kalarda "Bizim ibadet ettiğimiz yer, Tanrı için başımızı koyduğumuz yerdir" de- nilmektedir.³⁹ Nabatî ve Süryanî dillerinde, tapınılan ve kutsal varlıklar önünde diz çökülen yer anlamında "Masgeda" kelimesi kullanılmıştır.⁴⁰ Ayrıca, Doğu Hristi- yanları, kendi ibadetlerine "Salât" adını vermekteydiler. Bundan hareketle bazı müsteşrikler, İslam'daki namazın Doğu Hristiyanları'ndan esinlenerek tanzim edildiğini ileri sürmüşlerdir.⁴¹

A.J. Wensinck ise, namazla Yahudi ve Hristiyanlar'ın dinî âyinleri arasında ben- zerlik kurmakta ve Aramice'de "Selota" kelimesinin "katlamak, bükmek" anla- mında olup, namaz gibi âyin şeklindeki dua manasına kullanıldığını söylemekte- dir.⁴² Bu durum, namaz ibadetinin Hristiyanlar'a da emredildiğini ve Hz. Pey-

35 Kuzgun, age., s.177.

36 Cezeri, Abdurrahman, Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a, Kahire, trs, I, 179, 180.

37 Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, (Trc. Neşet Çağatay), Ankara, 1954, s.40; Buhl, "Muhammed Maddesi", İslam Ans., VIII, 462; Watt, Muhammad at Medina, Oxford, 1972, s.199.

38 Draz, Abdullah, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, (Trc. Salih Akdemir), Ankara, 1983, s.167.

39 Hamidullah, Muhammed, İslam Müessesesine Giriş, s.47.

40 Rodinson, Hz.Muhammed, s.143.

41 Rodinson, age., s.140.

42 Wensinck, "Salât Maddesi", İslam Ans., X, 112.

gamber'in çağında Doğu Hristiyanları'nın tahrif edilmiş şekliyle de olsa, bunu devam ettirdiklerini göstermektedir. Nitekim Hristiyanlar'ın ibadetinde de namazda olduğu gibi, kıyam, secde ve kâde durumları göze çarpmaktadır.⁴³ Süryanîler'in ise rükû' ve sücûdlu namazları olduğu nakledilmektedir.⁴⁴

Nitekim Kur'an'da Hz. İsa'nın dilinden;

“وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا” *“Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.”* (Meryem, 19/31) buyrulmaktadır. Bu âyetle Hristiyanlıkta salât delilen bir ibadetin olduğunu bize göstermektedir.⁴⁵

Netice olarak kısacası, Kur'an'dan önce gerek cahiliye dönemi Araplar'da, gerekse İslam öncesi ilâhî dinlerde namaz ibadeti vardı. Fakat her bir toplumda namaz vakitleri ve yapılış şekillerinde birtakım farklılıklar bulunmaktadır.

3. Salât Kavramının Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de “Salât” lafzını incelediğimizde, 67 yerde müfret, 11 yerde hem müfret ve hem de zamire muzaf olarak ve 5 yerde de “Salâvat” şeklinde⁴⁶ çoğul olarak geçtiğini görmekteyiz.

Ayrıca 3 yerde mazi fiili olarak “salla” şeklinde,⁴⁷ 4 yerde muzârî fiil olarak “yusallî ve yusallûne” şeklinde,⁴⁸ 4 yerde emir olarak “صَلُّوا - صَلِّ” şeklinde,⁴⁹ bir yerde de “لَا تُصَلِّ” şeklinde, (Tevbe, 9/84) nehy-i hazır olarak geçtiğini müşahade etmekteyiz.

Kur'an baştan sona incelendiğinde salât kavramının farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Biz burada bu anlamları âyetler ışığında açıklamak istiyoruz:

3.1. Rahmet ve kulun şanını yüceltmek:

Salât kelimesi eğer Allah için kullanılırsa “rahmet ve kulunun şanını yüceltmek” manasına gelmektedir. Nitekim salât kelimesinin Ahzab Sûresi'nin 56. âyetinde bu manada kullanıldığını görmekteyiz:⁵⁰ “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” *“Allah ve melekleri, Peygamber'e salât etmektedir...”* yani, Allah ve melekleri Peygamber'in şanını yüceltmektedirler. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre âyetin manası; “Şüphesiz ki Allah, Peygamber'e rahmet etmekte, melekleri ise ona dua ve istiğfarda bulunmaktadır”, şeklindedir.⁵¹

43 Wensinck, a.g.m., X,115.

44 Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, s.165.

45 Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b.Ahmed el-Ensârî, el-Câmi Li Ahkâmî'l-Kur'an, Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1985, XI, 103; Beydâvî, Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nâsıruddin, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't Te'vil, Hakikat Kitabevi, İst., 1991, III, 286; Zuhaylî, Vehbe, et-Tefsîrü'l-Münir, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1991, XVI, 83.

46 Bkz., Bakara, 2/157, 238; Tevbe, 9/99; Hac, 22/40; Mü'minûn, 23/9.

47 Kıyâme, 75/31; A'lâ, 87/15; Alak, 96/10.

48 Nisa, 4/103; Al-i İmran, 3/39; Ahzab, 33/43, 56.

49 Nisa, 4/102; Tevbe, 9/103; Ahzab, 33/56; Kevser, 108/2.

50 Beydâvî, age., III, 589.

51 Taberî, Ebû Cafer Muhammed b.Cerir, Câmiu'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'an, Mısır, 1954, XXII, 43.

3.2. Bağışlamak:

Bakara Sûresi'nin 157. âyetinde ise "salâvat" kelimesi bağışlamak anlamında kullanılmıştır:

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

"İşte Rab'lerinden salâvat ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

Bu âyet-i kerime'de geçen "salâvat"ın manası "bağışlamalar" demektir. Zira Allah'ın kullarına salâtı, kullarını bağışlaması, onların günahlarını affetmesi demektir.⁵²

3.3. Dua ve istiğfar etmek:

Eğer salât kelimesi peygamber ve melekler için kullanılırsa, "dua ve istiğfar etmek" manasına gelmektedir.⁵³

Nitekim Tevbe Sûresi'nin 99. âyetinde yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ

"Bedevî Araplar'dan kimi de var ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, verdiğini Allah katında yakın dereceler kazanmağa ve Resul'ün dualarını almaya vesile sayar..."

Âyet-i kerimede "صَلَوَاتِ الرَّسُولِ", "Peygamber'in ona duası ve istiğfarı" manasındadır. Nitekim İbn Abbas da âyetteki "صَلَوَاتِ الرَّسُولِ"den kastedilenin "Peygamber'in istiğfarı" olduğunu söylemektedir. Katade ise, "Peygamber'in duası" manasında olduğunu söylemiştir.⁵⁴

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Onların mallarından bir miktar sadaka al ki onunla onları temizleyesin, yüceltesin ve onlara salât et; çünkü senin salâtın, onları(n ızdıraplarını) yatıştırır. Allah işitendir, bilendir" (Tevbe, 9/103).

Yukarıdaki âyette "وَصَلِّ عَلَيْهِمْ" (onlara salât et) manası; "günahlarının bağışlanması için onlara dua ve istiğfar et" anlamındadır. "إِنَّ صَلَاتَكَ", "Muhakkak ki senin salâtın"; manası da "Şüphesiz ki senin duan ve istiğfarın onlar için rahmet, vakar ve kalplerinin mutmain olması için sekinedir" demektir.⁵⁵

Daha önce zikretmiş olduğumuz "إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ" "Allah ve melekleri, Peygamber'e salât etmektedir..." âyetinde salât kelimesi, melekler için kullanıldığı; "melekler ona dua ve istiğfar etmektedirler" manasına geldiği ifade edilmektedir.⁵⁶

3.4. İbadet edilen yer, mabed:

وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا

52 Taberî, age., II, 42; Beydâvî, age., I, 469.

53 Beydâvî, age., II, 449; Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1989, VII, 196.

54 Taberî, age., XI, 5.

55 Taberî, age., XI, 16; Taberî, age., II, 451.

56 Bkz., Taberî, age., XXII, 43; Beydâvî, age., III, 589.

“...Eğer Allah'ın, bazı insanları diğer bazılarıyla (bertaraf etmesi) savması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı...” (Hac, 22 /40).

İslam âlimleri, bu âyetteki “salâvat”tan kastedilen mana hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas, “Bu âyetteki “salâvat”tan kasıt, “el-Kenâisü” kiliseler”, demiştir. Dahhak ise “salâvat”tan kastedilen şeyin Yahudiler’in havraları olduğunu ve onların havrayı “salûtâ” olarak isimlendirdiklerini söylemiştir.⁵⁷ Katâde de “salâvat”tan kasıt Yahudiler’in havralarıdır” demiştir. Ebu'l-Aliye ise, “Bu âyetteki “salâvat”tan kasıt Sabiiler’in mescidleridir” demiştir. Mücâhid ise, “âyetten geçen “salâvat”tan kasıt, Müslümanlar’ın ve ehl-i kitabın yollarda bulunan mescitleridir” demiştir. İbn Zeyd ise, “salâvat”tan kasıt, İslam ehlinin mescitleridir” demiştir.⁵⁸

3.5. İlahi dinlerde kılınması emredilen namaz ibadeti:

Salât kelimesi çoğunlukla Kur’an’da inananlara Yüce Allah’ın yapmalarını emrettiği “namaz ibadeti” anlamında kullanılmıştır. Namaz manasına gelen “salât” Kur’an-ı Kerim’de 80 âyetten fazla yerde geçmektedir. Salât lafzı, Kur’an-ı Kerim’de en fazla bu manada kullanılmıştır. Salât lafzının bu manadaki kullanılmış olduğu âyetlere birkaç örnek verelim:

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

“Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde (uzanarak) Allah’ı anın; güvene kavuştunuz mu namazı (tam) kılın. Çünkü namaz ibadeti, mü’minlere vakitli olarak farz kılınmıştır.” (Nisa, 4/103).

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰعِيْنَ

“Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber eğilin.” (Bakara, 2/43)

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

“...insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin...” (Bakara, 2/83)

يَا بَنِي آدَمَ اقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Yavrum, namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar Allah’ın yapmanı emrettiği kesin işlerdendir.” (Lokman, 31/17)

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi Kur’an namaz üzerinde hassasiyetle durmuştur. Çünkü namaz ikame edildiğinde kişiyi her türlü kötülükten alıkoyup takva sahibi yapar. Muttaki olan kişi de cehennem ateşinden kurtulur.

Kur’an, namazı iman ve takva’nın bir gereği saymıştır:

“İşte o kitab; kendisinde hiç kuşku yoktur; takva sahipleri için yol göstericidir. Onlar ki gayba inanırlar, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah için harcarlar.” (Bakara, 2/2-3). Yüce Allah, namazı huşû ile ve sürekli olarak kılan müminleri övmüştür: “Namazlarını saygı ile kılan mü’minler başarıya erdiler” (Mü’minün, 23/1-2). “Ve namazlarını koruyan mü’minler başarıya erdiler” (Mü’minün, 23/9).

Kur’an, namazı kitab ve vakitli farz olarak nitelendirmiştir: “Namaz mü’minlere vakitli bir kitaptır (vakitli olarak kılınmaları yazılmıştır)” (Nisa, 4/103). Allah’ın

57 Beydâvî, age., III, 387.

58 Bkz., Taberî, age., XVII,176,177.

diğer emir ve nehiyelerinin yararlarını vurgulayan Kur'an, namazın da ahlâkî ve sosyal yararlarına işaret etmiştir: “*Ey inananlar! Sabırla ve namazla yardım dileyin. Kuşkusuz Allah, sabredenlerle beraberdir*” (Bakara, 2/53). “*O kitab’dan sana vahyedileni oku, namazı kıl. Doğrusu namaz, kötü ve iğrenç şeylerden vaz geçirir. Allah’ı anmak elbette en büyük (ibâdet)tir. Allah yaptıklarınızı bilir*” (Ankebût, 29/45).

Yüce Allah, Peygamber’ine, üzüntü ve tasalarını namazla tedavi etmesini emretmiştir: “*Andolsun, onların söylediklerine senin canının sıkıldığını biliyoruz. Sen Rabb’ini överek tesbih et ve secde edenlerden ol (namaz kıl) ve yakın gelinceye (ölünceye) kadar Rabb’ine kulluk et*” (Hicr, 15/97–99).

Hiç kuşkusuz iman ve kalp huzuru ile kılınan namaz, insanı kötü düşüncelerden, korku ve ızdıraptan kurtarır. O insan dünya için üzülmaz, Allah’tan başka yarar ve zarar veren olmadığını unutmaz. Her şeyi Allah’tan bilir, yalan ve nifaktan utanır. Her an kendisini Allah’ın huzuruna durmağa hazırlar. Ankebût Sûresi’nin 45’inci âyetinde bildirildiği üzere kötülüklerden, çirkin işlerden kaçınır; Meâric Sûresi’nin 19-34’üncü âyetlerinde bildirildiği üzere sabırsızlıktan, huysuzluktan sakınır, yüksek ahlâk ile bezenir. İşte asıl namaz, sahibine bu yüksek ahlâk ve karakterleri kazandırır. Sahibine bu vasıfları kazandırmayan namaza gerçek namaz denmez. Nitekim Peygamber’in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Bir kişiyi, kıldığı namaz, kötü ve çirkin işlerden menetmezse, o kimsenin, o namazdan, Allah’tan uzaklaşmaktan başka bir yararı olmaz.”⁵⁹

Demek ki, salât kelimesi Kur’an-ı Kerim’de çok kullanılan lafızlardan biridir. Salât kelimesi diğer birçok kelime gibi Kur’an’da birden fazla anlamda kullanılmıştır. Kullanılmış olduğu manaları; “rahmet ve kulunun şanını yüceltmek, bağışlamak, dua ve istiğfar etmek, ibadet edilen yer, mabed, ilahi dinlerde kılınması emredilmiş olan namaz ibadeti” şeklinde tespit etmiş bulunmaktayız.

Bu manalardan en fazla kullanılanı sonuncu manadır. Bu da Kur’an’ın namaz ibadetine ne kadar önem verdiğini bize göstermektedir.

Sonuç

Lügatte “dua, hamd, istiğfar” gibi farklı anlamlara gelen “salât” lafzının hangi asıldan türediği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir.

Allah’tan müminlere salât ve salâvatın “günahların affı ve cehennemden azad”, meleklerin salât’ının müminler için “istiğfar”, müminlerin Rasul için salâtının ise “dua” olduğu ifade olunmuştur.

Salât, ıstilahî olarak ise, “içinde rükû’, sücûd, kıyam gibi özel fiillerin bulunduğu bir ibadet” şeklinde tanımlanmaktadır. Buna Rasulullah’ın uyguladığı şekliyle, Farsça’dan dilimize geçme bir kelime olarak “namaz” diyoruz.

Salât’ta “secde, rükû’, kunut, kıraat, zikir, tesbih, hamd, tekbir, dua” gibi hemen hemen bütün ibadet biçimleri vardır; bu bakımdan Kur’an salât’ın üzerinde çok durmaktadır.

Namaz ibadeti her ne kadar şekilleri ve vakitleri farklı farklı olsa bile her şeriatte emredilen önemli bir ibadettir.

59 İbn Kesir, *Tefsir*, III, 415.

Namaz ibadeti, Kur'an öncesi (cahiliye döneminde) hem müşrik Arap toplumunda hem de ilâhî dinlerden, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da olan bir ibadetti. Fakat şekillerinde ve vakitlerinde birtakım farklılıklar bulunmaktaydı. İşte Kur'an-ı Kerim de namaz ibadetini müminlere emretmiştir. Diğer dinlerdekinden farklı olarak yepyeni bir düzenleme getirilerek namaz ibadeti müminlere günde beş vakit olarak farz kılınmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Kur'an namaz üzerinde çok durmaktadır; çünkü namaz ikame edildiğinde kişiyi münker ve faşşâdan alıkoyup, takvaya götürür, bu da ateşten kurtulmadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara, 1978.
- Ateş, A.Osman, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, (Basılmamış doktora tezi), İzmir, 1989.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- Aynî, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b.Ahmed, *Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahihi Buhârî*, Beyrut, trs.
- Beydâvî, Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nâsiruddin, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't Te'vil*, Hakikat Kitabevi, İst., 1991.
- Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Trc. N.Çağatay), Ankara, 1954.
- Buhl, “*Muhammed Maddesi*”, İslam Ans, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993.
- Cevherî, İsmail b.Hammad, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*, Dâru'l-ilm, Beyrût, 1979.
- Cezerî, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Kahire, trs.
- Draz, Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Trc. Salih Akdemir), Ankara, 1983.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, trs.
- Epstein, İsidore, *Judaism*, Penguin Books, London, 1960.
- Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b.Abdillah, *Ahbârü Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Asâr*, (Thk. Rüşdi es-Salih Melhas Mekke, 1399; *Kâbe ve Mekke Tarihi*, (Trc: Y.Vehbi Yavuz), İstanbul, 1974.
- Fîrûzâbâdî, Mecdü'd-Din Muhammed b.Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrût, 1987.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Müessesesine Giriş*, (Trc. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul, 1984.
- Hatiboğlu, M.Said, *Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine*, (Tebliğ), Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, İzmir, 1985.
- İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, Dâru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire, 1266.
- İbn Habib, Ebu Câ'fer Muhammed, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut, trs.

- İbn İshak, Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1401.
- İbn Kesir, İmâdüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1984.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût, trs.
- İzutsu, Toshihiko, *God and Man in the Koran*, Tokyo, 1964.
- Kastallanî, *İrşâdu's-Sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire, 1326.
- Korzybski, Alfred, *Science and Sanity*, America, 1958.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b.Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi Li Ahkami'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- Kuzgun, Şaban, *Hiz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara, 1985.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Nâbiğa ez-Zübeyânî, *Divan*, Dâru Sâdır, (Tahkik ve Şerh: Kerem el-Bustânî), Beyrut, trs.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul, 1966.
- Palmer, F.Robert, *Semantics*, Cambridge University Press, Londra, 1976.
- Râğîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b.Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Matbaatü'l-Fenniyye, Mısır, 1970.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Mefâtîhu'l-Gayb), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Tahrân, trs.
- Rodinson, Maxime, *Hiz. Muhammed*, (Trc. Atilla Tokatlı), İstanbul, 1968.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983.
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b.Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, Mısır, 1954.
- Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk*, (Thk. M.Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut, 1387.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b.İsa b.Sevre, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1988.
- *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983.
- Ulman, Stephan, *Semantics*, Oxford, New York 1979.
- Vâhidî, Ebu'l-Hüseyin Ali, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, (Thk. Seyyid Ahmed Sakar), Dâru'l-Kible, Mekke, 1984.
- Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford, 1972.
- Wensinck, "Salât Maddesi", İslam Ans. M.E.B. Yay., İstanbul, 1993.
- Wensinck, A.J., "Kible Maddesi", İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b.Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, trs.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münir*, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1991.

TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE İNSAN HAKLARI KONUSUNDA ÖRNEK UYGULAMALAR

HUMAN RIGHTS AT
TURK-ISLAMIC REPUBLICS

Prof.Dr. Alâeddin YALÇINKAYA

Sakarya Üniversitesi, İİBF. Uluslararası İlişkiler Bölümü
alakaya@yahoo.com

Özet

Mutlak iktidarın sınırlanması, dilekçe ve yargılama hakkı gibi anayasal düzenlemelerle batıda başlayıp 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile önemli aşamaya gelen İnsan Hakları konusunda, Türk ve İslam devletlerinde birçok kural ve uygulama örnekleri bulunmaktadır. 20. Yüzyıldaki anlam ve uygulamalarla birebir örtüşmesi de insanın can ve mal güvenliği, din ve ibadet hürriyeti ile zaruri ihtiyaçlarının karşılanması her dönemde özü itibarı ile benzerlik göstermektedir. İslamiyet öncesi birçok Türk devletinde bu hususların doğal bir hak olduğu görüşünün uygulamalara yansıdığı konusunda birçok kayıtlar bulunmaktadır. İslâm'ın bu alanda getirdiği kurallar da Türklerin gelenek ve uygulamaları ile birleşmiştir. Makale bu konuda İslamiyet öncesi ve sonrasındaki uygulamalardan örnekler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Türk-İslam Devletleri, İslamiyet Önce Türkler

Abstract

In the Turkish and Islamic states there are many rules and application on the Human Rights which is started with the limitation of absolute power, constitutional arrangements such as the right to petition and the trial began in the west and completed an important phase with the Universal Declaration of Human Rights in 1948. Human life and property security, freedom of religion and worship, with the essential needs of each period, as of the essence is similar although they do not fit exactly the meaning and practices in the twentieth century. In many pre-Islamic Turkish state, there are many records reflects that these issues is a natural right. In this area, rules of Islam merged with the ancient Turkish traditions and practices. This article provides examples of practices before and after Islam.

Key Words: Human Rights, Turkish-Islamic States, Pre-Islamic Turkish States

Giriş

20 yüzyıl, İnsan Hakları'nın* kazandığı anlam ve ulaştığı seviye bakımından, sanayileşme, modernleşme, şehirleşme gibi gelişmelerle beraber, büyük ilerlemenin yaşadığı bir dönem olarak kabul edilir. İnsan Hakları ile ilgili önemli belgeler, Batı Avrupa'da mutlak monarşinin yetkilerinin önce soylulara, sonra halka aktarıldığı ve adım adım demokratikleşmenin yaşandığı başta Fransız İhtilali olmak üzere önemli siyasi gelişmelerle ortaya çıktığı halde, II. Dünya Savaşı sonuna kadar bu alanda geçmiş dönemlerden çok farklı bir uygulama görülmemiştir. Konunun bütünüyle devletin bir iç sorunu olarak görülmesi, vatandaşın devlet karşısındaki haklarının, egemenlik kavramı gereği diğer devletlerin müdahale edemeyeceği bir alan olarak kabul edilmesi, söz konusu belgelere rağmen bu alanda 20. Yüzyıl ortalarına kadar önemli bir değişiklik olmamasına neden olmuştur.

İngiltere'de 17. yüzyılda gerçekleşen düzenlemelerle vatandaşların devlet karşısında önemli haklarını garanti edenler ile daha sonraki belgelerin benzerleri Osmanlı veya diğer Müslüman ülkelerde pek görülmemektedir. Birçok kaynakta ise mesela İngiltere'de dilekçe hakkının 1689'da garanti altına alındığı belirtildiği halde Osmanlı'da bunun ancak 1876 Kanun-i Esasi ile mümkün olduğu ileri sürülür. Bununla beraber, batı Avrupa'nın yaşadığı feodaliteyi doğu toplumları bu şekliyle yaşamamıştır. Toplumun her kesiminden padişaha, hakana veya kağana dilekçe hakkı kabilinden başvuru veya şikâyetin bir hak olduğu, bu tür işlemlerin tartışılmadan gerçekleştirildiği, böyle bir uygulamanın feodal düzende mümkün olmadığı, İngiltere'de 1689'daki ve diğer benzeri belgelerle verilen hakların sadece soylular için söz konusu olduğu gerçeği genellikle dikkate alınmaz.

Bu çalışmada, günümüzde İnsan Hakları'nın kazandığı anlam ve önem ele alınırken Batı Avrupa'nın yaşadığı Orta Çağ düzeni ile sanayileşme sürecinde feodalitenin kılık değiştirmiş haline atıfta bulunulacaktır. Gerek İslamiyet öncesinde ve gerekse İslam'ı kabul ettikten sonra Türk devletlerindeki uygulamalar ele alınırken, bunların ferman veya kanunlarla düzenlenen, garanti altına alınan haklardan çok, sosyal düzen ile inançların nesilden nesile aktarıldığı, bir bakıma gelenek hukuku haline gelmiş normlar olduğu görülecektir. Ele alınan örnek uygulama ve belgelerin gerçekleştiği dönemdeki devlet kavramının bugünkünden oldukça farklı olması gibi, uygulamaların da bugünkü İnsan Hakları çerçevesinde mütalaa edilemeyeceği açıktır. Ancak vatandaşın devlet karşısında, bilinmeyen zamanlardan beri sahip olduğu hak ve hürriyetler kapsamındaki uygulamalar, yasal bir belgeye dayanmadığı veya böyle bir belgenin varlığı bilinmediği halde mahiyet itibarıyla bugünkü İnsan Hakları kapsamındakilerden farksızdır.

Böyle bir çalışmanın, öncelikle tarihçilerin, hukuk tarihçilerinin alanına girdiğini, ancak birçok konuda olduğu gibi bu konuda da önemli engeller, yetersizlikler veya sapırtıların söz konusu olduğunu belirtmeliyim. Türkiye'de tarihçilerin veya hukukçuların yaşadığı sorunlar, geçmişin birçok nedenden dolayı ihmaline yol açmıştır. Öte yandan önemli kurum, konu ve olayları gerçekçi olmayan biçimde abartmanın, bilimsel değeri olmayan tarzda sunmanın sonucu olarak insan hakları

* İnsan Hakları, sıradan bir isim tamlamasından öteye hukuki ve siyasi bir terim olarak kullanıldığından makale boyunca baş harfleri büyük yazılmaktadır.

konusuna da batılı kaynaklardan bilimselliği tartışmalı araştırmaların ele aldığı kadar, ele aldığı biçimde ve sınırlarda yaklaşım tercih edilmiştir.¹

Bu çalışmada başta Osman Turan'ın *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* olmak üzere daha çok ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Şüphesiz, konunun tarihi ve coğrafi genişliği dikkate alındığında, bu başlık altında ciltler dolusu örnek olaylar, belgeler, yorumlar ve değerlendirmeler söz konusu olacaktır. Bu itibarla çalışma, konuyla ilgili araştırmaları tüketici olmadığı gibi örnekleri sunulan dönemlerle ilgili kayıtların da hepsini nakletmemektedir. Konuyla ilgili fikir vermek üzere seçilmiş örnekler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Burada ele alınan örnek olayların insan haklarını destekler nitelikte olması, söz konusu dönem ve devletlerde insan haklarına aykırı bir örnek veya uygulama olmadığı anlamına gelmez. Tıpkı mutlak iktidarın sınırlanmasını anlatan kaynaklarda 1215 Magna Charta zikredildikten sonra hükümdarların buna aykırı uygulamalarının tek tek sayılmadığı gibi. Makalenin ana fikri, günümüz insan hakları kural ve uygulamalarının batıdaki gelişmelerle başlamayıp bu coğrafya ile sınırlı bir anlayış olmadığının örneklerine temas etmektedir.

Birincil kaynakların değerlendirilerek bu ve benzeri çalışmaların bir an önce yapılması gerektiğini bu vesile ile belirtmeliyim.² Burada zikredilen her bir temel kaynak, kaynağın olduğu dönem tarihine ve belgenin diline hâkim, aynı zamanda İnsan Hakları altyapısına sahip araştırmacılar tarafından, tezler veya müstakil çalışmalar halinde ele alınmalıdır. Ülkemizde hukuk eğitiminin, dil ve tarih konusunda yetersizliğinin bu gibi konularda gerçeklerin ortaya çıkmasında en önemli engel olduğu görülmektedir. Ancak, tali uzmanlık alanları sisteminin gelişmesiyle bu sorunun da aşılabacağını ümit ediyoruz.

Türk-İslam devletlerinde İnsan Hakları'nı ele almadan önce bu haklara, 20 yüzyılda kazandığı anlam ve türleri itibarıyla göz atacağız. Burada görüleceği gibi, günümüz açısından son derece önemli olan bazı haklar, mesela doğal kaynakları

1 Türkiye'de tarih biliminin yaşadığı sorunlar konusundaki değerlendirmeler için bkz.: İlber Ortaylı, *Tarihin İzinde*, İstanbul, Profil, 2008, ss.23-35. Ülkemizde çoğu alanda olduğu gibi İnsan Hakları'nda da tarihi altyapıdan bihaber olmak kadar böyle bir eksikliğin farkına varmamak da ayrı bir yoksulluktur. Mesela bir akademik çalışma olan Türkiye'de İnsan Hakları (Adil Şahin, İstanbul, Beta, 2005) adlı kitabın giriş kısmının gidebildiği en eski tarih 1859'dur. Burada çalışmanın kendisini değil de akademik ve entelektüel çevrede hâkim olan yaklaşıma işaret ederek bu kitabı örnek gösteriyorum. Hâlbuki kuruluşu 1920 ile başlayan Türkiye Cumhuriyeti, iki bin yıldan fazla tarihi olan devletler geleneğinden bağımsız değildir.

2 Polis Akademisi kurumlarında verdiğim “İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri” derslerindeki aynı adla okutulan ders kitabında, “İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi” başlığı altında “Çağlar Boyunca İnsan Haklarının Evrimi” alt başlığı olup daha sonra “Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları” şeklinde bir alt başlık bulunmaktadır. Türk devlet geleneğinde tebaanın padişaha, hakana, İslâmiyet'ten sonra halifeye derdini arz etmesinin başlangıcı bilinmemektedir. Bununla beraber, dilekçe hakkını I. Meşrutiyetle, Kanun-i Esasi ile başlatmak batıdan aktarılan ikincil kaynakların yanlısıdır. Dersler devam ederken, Akademî'nin ilgili biriminden gelen İslamiyet öncesi ve sonrasında Türk devletlerinde İnsan Hakları ile ilgili her öğretim üyesinden araştırma yapması yönündeki genelgeçerli programda Osmanlı ile ilgili yazılanlardaki tereddüde de işaret etmektedir. Bu vesile ile ikincil kaynaklarla da olsa bu yönde bir çalışmayı hatırlattığı için Polis Akademisi'ne teşekkür ediyorum.

tasarruf hakkında olduğu gibi, geçmiş yüzyıllarda anlamsızdı. Bundan dolayı geçmiş dönemler açısından anlamlı olabilecek hak türleri öncelikle belirlenecektir.

1. 20. YÜZYILDA İNSAN HAKLARININ KAZANDIĞI ANLAM

20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra, İnsan Hakları konusu bir devletin münhasır iç işleri ile ilgili bir konu olmaktan çıkarak “uluslararasılaştı”, yani diğer devletlerin de ilgi alanına giren bir sorun/yükümlülük haline geldi.³ Günümüzde genel kabul gören anlamıyla bütün insanlığı ilgilendiren, genel ve soyut hak ve özgürlükler, Amerikan ve Fransız devrimlerinin bildirimleri ile ancak 18. yüzyılda ortaya çıkabilmiştir. Bununla beraber, bu bildirimlerde batı literatüründe veya batı dünyası için birçok temel hak ve özgürlükler ilkler olduğu halde, bu makalenin konusu olan Türk-İslam devlet sistemlerinde yüzyıllardan beri yerleşmiş, benimsenmiş, devlet ve toplum düzeninin tartışmasız parçası olmuş uygulamalar söz konusudur. Ancak İnsan Hakları’nın gelişimi ile ilgili çalışmalara konu olmaması, genel olarak bilimsel çalışmalardaki batı bağnazlığı ve bencilliği⁴ ile beraber, mevcut kaynak ve delillerin çağımız bilimsel metotlarıyla henüz yeterince araştırılmamış/değerlendirilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

20. yüzyılda batıda İnsan Hakları’nın ulaştığı düzeyin önemli aşamalarından olan bildiriler içerisinde en tanınmış olanı 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi’dir. Bu metinde insanların doğal, başkalarına devredilmez, zaman aşımına uğramaz, kutsal hakları olduğu ilan edilmiş ve bu bağlamda özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, düşünce, söz, yazı ve vicdan özgürlükleri gibi klasik hak ve özgürlükler sayılmıştır. Fransız İhtilali ile gelen özgürlük anlayışının en önemli yönü, iktidarı sınırlandırmak, devletin müdahalesini en aza indirmektir. Buna karşı 19. Yüzyılda başlayan klasik hak ve özgürlüklerin yanında batıda ilk defa ekonomik ve sosyal hakların doğmaya başladığı görülür ki Türk ve İslam tarihinde, bu alanda da önemli aşamalar çok önceden yaşanmıştır. İkinci kuşak İnsan Hakları olarak ele alacağımız ekonomik ve sosyal hakların, anayasalara girmesi I.Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde görülür ve genişlemesi ile hızlanması ise II.Dünya Savaşı sonrasındadır.

Birinci nesil İnsan Hakları olan Kişi Hak ve Özgürlükleri veya Temel Hak ve Özgürlükler iktidara karşı korundukları halde, Ekonomik ve Sosyal Haklar’ın sağlanması için iktidarın müdahalesi zorunludur. Bu yönüyle Birinci Nesil İnsan Hakları’na “olumsuz statü hakları” denirken, ekonomik ve sosyal haklara “olumlu statü hakları” adı verilmiştir. Birincide devletin karışmaması, müdahale etmemesi, yetkisinin sınırlandırılması, vatandaşına ait olan, müdahale edemeyeceği bir alan bırakması istenmektedir. İkincide ise kişi, toplumun üyesi olarak, iktidardan birşeyler yapmasını, bir hak olarak ister. Bu yaklaşım ile özgürlük anlayışında önemli bir değişme olmuştur. Böylece, kişilere tanınan yeni hak ve özgürlüklerle,

3 İlyas Doğan, Devletler Hukuku, Ankara, Seçkin, 2008, s. 263–264.

4 Doğulu öncülerin/araştırmacıların buluş ve icatlarını özellikle 18. Yüzyıldan itibaren kendilerininmiş gibi gösteren batılıların bu konudaki uygulamalarından örnekler: Ahmet Rıza, Batı’nın Doğu Politikasının Ahlâken İflası, (terc.: Ziyad Ebuzziya), Ankara, 1988. Bu önemli çalışmayı Ahmet Rıza, Paris’te ikameti yıllarında hazırlamış olup hemen bütün batı dillerine çevrilmiştir: Ahmet Rıza, La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient, Paris, 1922.

devlete yeni yükümlülükler getirilmiş, bu da liberal devletten sosyal devlete geçişin bir gereği olmuştur.⁵ 20. yüzyılın son çeyreğinde gittikçe daha güçlü olarak seslendirilen Üçüncü Nesil İnsan Hakları, ise mahiyet itibarıyla Birinci Nesil İnsan Hakları'na yakın olup, teknolojik gelişmelere karşı çevrenin korunması, küresel ısınmayı önleme, iletişim kirliliğinin önüne geçilmesi gibi konuları içermektedir. İnsan Hakları'ndaki bu ileri aşamaya karşın, birçok ülke için günümüzde Birinci Nesil İnsan Hakları bakımından büyük sorunlar yaşanmakta; din, etnik köken gibi farklılıklar yüzünden baskılar, katliamlar yapılmakta; kanaat ve vicdan özgürlüğü sözde kalmaktadır.

2. İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

2.1. İnsan Hakları Belgeleri Yolundaki Aşamalar

Günümüz İnsan Hakları, Batı Avrupa ile ABD'de yaşanan siyasi gelişmelerin çeşitli aşamalarında, siyasal sistemdeki değişiklikleri garanti altına almak üzere, daha çok kraldan soylulara, sömürgeci ülkeden bağımsızlığını elde eden ülkeye, nihayet devletten vatandaşla hak, yetki ve özerklik aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir. Jeopolitik değişimler ve toplumsal gerçekler, egemenlik kullanımında da bazı değişimleri zorunlu kıldıkça, buna yanaşmayan güç odaklarına karşı isyan veya baskı ile dayatılan belgelerle bir takım haklar elde edilerek korunmaya çalışılmıştır. Bununla beraber özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki ülkelerde, toplumsal bir talep olmadan iktidar gücüyle yasalaşan veya dışarıdan dayatılan, anayasa ya da sözleşmelere geçirilen hakların uygulanmasında aynı başarı görülmemiştir.

İlk çağlardan itibaren batı medeniyetinin önemli öncüleri kabul edilen Eski Yunan ve Roma'nın, İnsan Hakları ile ilgili uygulamalar veya belgeler açısından son derece fakir olduğu görülmektedir. Mesela Eski Yunan'da vatandaş dışındakilerin hiçbir hakkı söz konusu değildi. Kişi birey olarak değil fakat toplumun bir üyesi olarak kabul edildiği için bazı siyasal haklara sahipti. Köleler, kadınlar, çocuklar ve siteye sonradan gelip yerleşenlerin dışındakiler yani hür vatandaşlar kanun önünde eşitti. Mesela eserleri günümüze kadar gelen ünlü düşünürlerden Platon veya Aristo'da, insana insan olarak değer veren, ona devlet içinde devlete karşı bir hak tanıyan bir düşünce görülmemektedir. Türkler dışındaki doğu toplumlarında da Eski Yunan ve Roma'dan daha ileri haklar göze çarpmaktadır. Mesela İlk Çağ'da Sümerler zamanında nispeten eşitlikçi bir düzen vardı. Bu düzen Mezopotamya ve diğer bölgelerde yaşayan kavimleri etkileyecek kadar idealdi. Bunu Mısır ve Hitit uygarlıklarında kadın erkek eşitliği izledi. Hâlbuki aynı dönemde Romalı bir köle olan Spartaküs'ün öncülüğünde başlayan ayaklanmada 6000 köle katledilip çarpmıha gerilmiştir. Kölenin efendisi karşısında hiçbir hakkı tanınmamıştır. Öte yandan hem eski Yunanlılar hem de Romalılar kişinin devlet karşısında bazı haklara sahip olabileceğini, devlet gücünün bu haklarla sınırlandırılabilceğini benimsemiştir.⁶

5 A. Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, 5. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1995, s.81.

6 Kemal Başlar, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi Başkanlığı, 2001, s.27.

BM ve Avrupa Konseyi belgelerine giden yolda, İnsan Hakları literatüründe yer alan önemli belgeler olarak İngiliz soylularının kraldan aldıkları yetkiler genellikle öncü kabul edilir. Kral Jean Sans Terre, *Magna Charta Libertatum*'u (İngiliz Büyük Şartı) imzalayarak, özgür hiç kimsenin, kendi benzerleri tarafından, ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanamayacağını veya hapsedilemeyeceğini veya mal ve mülkünden yoksun bırakılamayacağını veya kanun dışı ilan edilip sürgün edilemeyeceğini veya benzer muameleye maruz bırakılamayacağını belirtmiştir. Devlet ve tebaa açısından bu garanti önemli olduğu halde, bu hakkın sadece özgür kişiler yani soylular için geçerli olduğu, soyluların serfler üzerindeki cezalandırma tasarrufu ile ilgili söz konusu belgede bir kayıt olmadığı görülmektedir. Keyfi tutuklamaya karşı güvence içeren 1627 tarihli *Petition of Rights*, yargılanmadan cezalandırılmama hakkı ile ilgili 1679 tarihli *Habeas Corpus Act* ve diğer bazı güvenceleri içeren 1688 tarihli *Bill of Rights* için de benzer durumlar söz konusudur. Uygulama ve kapsam konusundaki problemlere karşın bu belgelere 1776 tarihli *Virginia Haklar Beyannamesi* ile *Amerikan Anayasası*'nı ve 1789 tarihli *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi*'ni etkilemiştir.

İnsan Hakları ile ilgili en önemli belge şüphesiz, 1948'de kabul edilen *BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'dir.⁷ Bu belge BM Genel Kurulu kararı olduğundan bağlayıcı değildir. Ancak o güne kadar kabul edilmiş birçok uluslararası teamül kuralını kodifiye ettiği gerçeği ile birçok ülkenin bağlayıcı metinlerine, anayasa veya yasalarına girerek, yahut çok taraflı bağlayıcı sözleşmelere konu olarak etkili hale gelmiştir. Bunlardan en önemlisi ise beyannamenin muhtevasını daha ayrıntılı bir şekilde sözleşme haline getiren 1953'te yürürlüğe girmiş bir Avrupa Konseyi belgesi olan *İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerin Korunmasına Dair Sözleşme*'dir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, AİHS).⁸ BM bildirisinin BM bünyesinde bağlayıcı metin haline getirildiği *BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme* ise 1966'da imzalanmış ve ilgili ülkelerin onayından geçerek 1976'da yürürlüğe girmiştir.⁹ Ekonomik ve sosyal haklarla ilgili olarak yine aynı tarihlerde hazırlanarak yürürlüğe giren *BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme* imzalanmıştır. Evrensel beyannamedeki düzenlemeleri daha ayrıntılı bir şekilde ele alan *Dine ve İnanca Dayalı Her Tür Türlü Müsamahasızlığın ve Ayrımcılığın Bütün Şekilleriyle Ortadan Kaldırılması Hakkında Bildiri*, BM Genel Kurulu'nda 1981'de kabul edilmiştir.¹⁰ Ancak bu önemli belge de bağlayıcı bir metin olmayıp, bildiri statüsündedir. Yukarıda işaret edildiği gibi bildiri-ler imzacı devletler açısından bağlayıcı değildir. Bununla beraber bir bildiriye imza atan devlet bu konuda gelecekle ilgili bir niyet beyanında bulunur. İmzalanan husus kesinlikle uygulanacak demek değildir. Ancak zamanla, ülke, halk, yasal düzenlemeler uygun hale geldikçe bildiri sözleşmelere konu olacak, yani bağlayıcı hale gelecektir.

BM ve Avrupa Konseyi belgelerinden sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile Avrupa Birliği'nin birçok aşamalarda kabul ettiği belgeler, İnsan Hak-

7 Tam metin Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. Bası, İstanbul, Beta, 2003, ss.273–276.

8 Tam metin Aslan Gündüz, a.g.e, ss.303–315.

9 Tam metin Aslan Gündüz, a.g.e, ss.284–298.

10 Tam metin Aslan Gündüz, a.g.e, ss.279–282.

ları ile ilgili anlam, yorum ve garantilerde daha ileri çerçeveler, devlete yani kamu gücüne karşı kişiyi koruyan önemli kazanımlar getirmiştir.

2.2. İnsan Hakları Ana Başlıkları

BM'in kuruluşundan sonra İnsan Hakları, BM *İnsan Hakları Evrensel Beyanname*si sistemine göre Kişisel ve Siyasal Haklar ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar olarak ikiye ayrılmaktadır. 1970'li yıllarla ortaya çıkan Üçüncü Nesil İnsan Hakları kavramı ise 1960'larla hızlanan bağımsızlık hareketleri ile sanayileşmenin neden olduğu çevre kirliliğine ve teknolojik gelişmelerin sonucu özel hayatın gizliliği ve benzeri hususları dikkate almaktadır.¹¹

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, özellikle 11. Protokol, başlıkları ile kişisel ve siyasal hakları anlamlı bir şekilde tasnif etmiştir. Buradaki bölüm başlıkları ve maddelerde, her bir hakkın tanımı ile ilgili açıklama, garanti ve yaptırımlar, önceki dönemlerde bu hakkın varlığı, kullanımı ve karşılaştırması konusunda analitik kolaylıklar sağlamaktadır.¹² Bu haklar, sözleşmedeki madde numaraları ile şöyledir:

Madde 2: Yaşama Hakkı

Madde 3: İşkence Yasağı

Madde 4: Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı

Madde 5: Hürriyet ve Güvenlik Hakkı

Madde 6: Adli Yargılanma Hakkı

Madde 7: Cezaların Kanuniliği

Madde 8: Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması

Madde 9: Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü

Madde 10: İfade Özgürlüğü

Madde 11: Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü

Madde 12: Evlenme Hakkı

Madde 13: Etkili Başvuru Hakkı

Madde 14: Ayrımcılık Yasağı

Günümüz İnsan Hakları literatüründe *Magna Charta Libertatum* ile başlatılan ve BM ile Avrupa Konseyi ve AGİT belgelerinde güvence altına alınan kavramların delalet ettiği hakları, bu kavramlardan hareketle eski çağlarda da aramak, bilimsel olmayan bir yaklaşım olarak görülebilir. Nitekim Türk-İslam tarihinde bazı belge, ferman veya uygulamalardan hareketle var olduğunu kabul ettiğimiz hakların, yok sayıldığı diğer bazı uygulama, ferman veya belgeler de bulmak mümkündür. Bu durumda bir yöntem problemi olduğu ileri sürülebilir. Konunun özelliği gereği olan bu problem sebebiyle hukuk bilimleri alanındaki araştırmacıların bu döneme

11 Kemal Başlar, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi Başkanlığı, 2001.

12 AİHS'de sayılan hakların tanımı, sınırları, konuyla ilgili mahkeme kararları ve ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Safa Reisoğlu, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, İstanbul, BETA, 2001, ss.37-127.

ilgi göstermedikleri düşünülebilir. Bununla beraber, sadece Türk veya İslam toplumları için değil bütün bilim ve medeniyet çevreleri için önemli olan bu dönem belge ve uygulamaları, batının sosyal ve siyasi gelişimine dayanan yöntemlerin sınırlarına hapsedilmeden daha farklı yöntemlerle araştırmacı ve yöneticilerin dikkatine sunulacak tarzda işlenmelidir.

Öncelikle, Türk-İslam devletlerindeki uygulamalarla bugünkü İnsan Hakları'nı aynı hukuksal kategoride mütalaa etmenin mümkün olmadığını tekrar belirtelim. Çünkü farklı devletler için olduğu gibi farklı devirlerin de söz konusu olduğu toplumsal şartlar, ekonomik ve sosyal ilişkiler ile devlet veya egemenliğin anlamı aynı kategoride mütalaa edilemeyeceğinden hukuksal kavram ve kurumları da aynı statüde görmek mümkün değildir. Bununla beraber, bir insan için örneğin yaşama veya işkenceye maruz kalma her dönemde ve toplumda, hukuksal tanımı, cezası ve sonuçları farklı olmakla birlikte, mağdur açısından mahiyet olarak aynı şeyi ifade etmektedir. Öte yandan, Orta Çağ'dan günümüze batı değer ve kurumlarıyla belgelenen ve garanti altına alınan hakların, bu aşamalarla ihlal edilmez, bütün toplum fertleri için geçerli hak olduğu söylenemez. 1215 Magna Charta ile 17. Yüzyıl İngiliz belgeleri sadece soylular için geçerli olup, kabul edilen her belgeye karşın ihlaller asırlarca sürmüştür. Son olarak BM ve AB belgelerine rağmen Bosna Hersek'te veya Azerbaycan'da Boşnaklara ve Azeri Türklerine karşı uygulanan soykırım hafızalardadır. ABD'de yakın zamana kadar uygulanan ırk ayrımcılığı veya 11 Eylül'den sonra Guantanamo'da yargılanmaksızın yıllarca temel insan haklarına aykırı hayat şartlarına maruz kalan insanların bu yaşadıkları ile ABD'nin ve ilgili kurumların imzaladığı belgeleri bağdaştırmak mümkün değildir.¹³ Bütün bunlar göz önüne alındığında, Türk ve İslam tarihinde görülen gerek Birinci Nesil İnsan Hakları kapsamındaki gerekse ekonomik ve sosyal haklar kapsamında mütalaa edilecek uygulama ve normları, İnsan Hakları tarihi açısından yok saymak, hesaba katmamak bilimselliğe aykırı bir yöntemdir.

3. İSLÂMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI:

ÖRNEK UYGULAMALAR

Türkler İslamiyet'ten önce dini inanç bakımından iki alt döneme ayrılabilir. Tamamen Şamanî olduğu eski dönemler ve Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinlerin de Türkler arasında yayılmaya başladığı dönem. Eski devirlerde, yani tamamen Şamanî dininde iken, Türkler arasında önemli ölçüde kültür birliği söz konusu idi. Şüphesiz bu dönem coğrafi olarak da daha dar bir alanda yaşanan asırlardır. VIII-XI. yüzyıllar arasında farklı Türk devletleri veya aynı devlet içindeki tebaa, değişik dinlere mensup olabildiğinden toplumsal ve idari yapıda da dağınıklık söz konusu idi. XI. asırda İslamiyet, Türklerin umumi ve millî dini olmağa başladıktan sonra, tekrar büyük ve kudretli imparatorluklar doğmuştur. "Zira İslamiyet, Türklerin mizaçlarına, tekâmüllerine ve medeniyet hamlelerine uygun bulunduğundan onların maddî ve manevî yükselişlerine yardım ediyordu."¹⁴ Bu uygunluğun önem-

13 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Tahsin Erdinç, Batı Demokrasilerinde Klasik Kamu Özgürlükleri Alanında Görülen Sapmalar, Tarihi Açıdan İnsan Hakları İhlalleri, İstanbul, Güven Kitabevi, 2002.

14 Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi, Türk Dünyâ Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları, 6. Baskı, Cilt: 1, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 63.

li alanlarından birisi de İnsan Hakları ile ilgili normlar ve uygulamalar olup, Türklerin milli karakterlerini ortaya koyması bakımından İslamiyet öncesi döneme göz atıyoruz.

W. Barthold, hakanların asil boy beyleri (zâdegân) ile çevrili olduğu halde devletin yükselişinde halkın rolünün bilincinde olduğunu belirttiikten sonra “Eski Türk devletlerinde zâdegânlık [yöneticilik] cebir ve şiddetten âri idi. Halk, Moğollarda olduğu gibi hakaret görmezdi. Bir demokrasi şuuru mevcut idi” der. İl tutmak yani devlet kurmak hususu bütün millete isnat olunuyordu. Barthold’a göre bu durum her halde demokrasi fikrinin mevcut olduğunun delilidir. Göçebe hukukundan yüksek bir devlet ve toplum hayatına dönüşen yönetim sistemi sayesinde Anadolu ve Rumeli Türkleşmiş, çağdaşı başka ülkelerde özellikle Avrupa’da benzeri görülmemiş bir şekilde düzen kurulmuş, böylece toprak aristokrasisi veya feodal soylular ile topraksız köylü, esir köylü veya serf gibi bir sınıfın doğmasına fırsat verilmemiştir. Eski Türklerde hâkimiyetin ilâhî menşei olduğu inancına karşın hakanların beyler tarafından bir keçe üzerinde kaldırılarak tahta oturtulması, yapacağı icraata dair sözlerini aldıkları hakkında bazı kayıtlar da onların hâkimiyete iştirakini belirtmek bakımından önemlidir.¹⁵ Türk hakanların devlet işleri hakkında “kengeş” (müzakere) yapmaları ile bir “kurultay” kurumuna sahip oldukları görülmektedir. Oğuz beylerine özgü olmakla beraber eski Türk devletlerinin bu sınırlı da olsa demokrasi geleneği Selçuklulara da geçmiştir.¹⁶

Zerduşt, Buda, Mani, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinler, Türkler arasında daha evvelki asırlarda girmeye başlamış olmakla birlikte asıl yayılış VIII-XI. asırlar arasında gerçekleşmiştir. Buda inancı Türkistan’da bilhassa Belh ve Buhara’da oldukça yerleşmişti. Buhara’da çok miktarda Budist Viharaları (manastır) bulunduğu için bu şehre Vihara adı verilmiş ve kelime evrilerek Buhara haline gelmiştir. Manihaist Uygurlar ise Doğu Türkistan’da daha önce Buda’yı kabul eden ırkdaşlarıyla birleştiler.¹⁷ Türk hakanlar ve devlet adamları bu farklı dinlerin birine veya diğerine ilgi duyduğu halde, genellikle inanmadığı dinlere karşı da başka beldelerde, mesela o zaman komşu İran’da görülmeyen bir müsamaha dikkat çekmektedir. Çağdaş İnsan Hakları alanında önemli yer tutan “din ve vicdan özgürlüğü” çerçevesinde tanımlanabilecek örnek uygulamalardan bazıları şöyle:

3.1. İslamiyet Öncesi Türklerde Din, Vicdan ve Düşünce Özgürlüğü

Garbi Gök-Türklerin hakanı Tung Yabgu, 626’da kendisini ziyaret gelen bir Budist rahibi saygı ile karşılamış ve ihsanlarda bulunmuştur. Budist hacıyı, yaldızlı ve muhteşem otağında kabul etmiş, izzet ve ikramda bulunmuştur. Bununla beraber, han ve maiyetindeki Türkler Şamanî dinlerine bağlı kalmıştır.¹⁸ Böylece muktedir hakanın, kabul etmediği ve inanmadığı bir din önderinin kişiliğine saygı göstererek inancını ve inancını yayma gayretini hoşgörüyle karşılayarak onun dinine geçmeyi nazikçe reddettiği görülmektedir.

15 F.Köprülü, “Orta-Zaman Türk Hukuki Müesseseleri”, II. Türk Tarihi Kongresi Zabıtları, İstanbul, 1943, s.391; zikreden: Osman Turan, a.g.e., ss.118-121.

16 Kaşgarlı Mahmud, Divân, III, s.270; zikreden: Osman Turan, a.g.e., s.122.

17 Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, C.I, 2. Baskı, İstanbul, 1991, s.98.

18 Osman Turan, a.g.e., s.64-65.

İlginçtir ki Bilge Kağan (716–734) Orkun’da Buda ve Lao-tse dinlerine birer tapınak yapma düşüncesini veziri ve kayınpederi Tonyukuk ile görüşünce, bu dinlerin insanlara yumuşaklık ve miskinlik verdiğini, bu sebeple Türklerin yaşayışlarına ve savaşçı ruhlarına uygun gelmeyeceğini ve çok kalabalık olan Çinliler karşısında mağlup olacakları cevabını alır. Bu görüşmeden sonra söz konusu yabancı tapınakların kendileri için değil de bu dinin mensupları için düşünüldüğünü söyler. Nitekim yabancı dinlere saygı gösteren ve tebaasının hürriyet ve ihtiyaçlarını düşünen diğer Türkler gibi Gök-Türkler döneminde de VIII. Asırda Keşmir, Yeltekin ve Gandara’da Buda tapınaklarını bu dine inananlar için yapılmıştır. Bu bilgilerden Buda dininin Türkler, özellikle göçebeler arasında pek yayılmadığı, bununla beraber herhangi bir yasak veya baskının da bilinmediği, kısmen Doğu Türkistan’da yayılmışsa da fazla tutunamadığı ve buradan doğu ve güneye göç ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu uygulamada, yönetimce tasvip edilmeyen bir inancın yasaklanmadığı gibi, halktan bir kısmının bunu kabul ettiği dikkate alınarak, bir kamu hizmeti anlayışıyla gerekli mabetlerin inşa edildiği görülmektedir.

Sâsânîlerin son devirlerinde İran’da meydana gelen dini ve sosyal çatışmalar sebebiyle bu ülkeden Türkistan’a doğru Hristiyan, Zerdüş ve Mani dinine mensup olanların göçmek zorunda kaldıklarını görmekteyiz. Bu yabancı dinler, yeni ülkelerinde Türklerin yönetimi altında, İranlıların aksine oldukça müsamaha ile karşılanmaktaydı. Bu durum bir dereceye kadar İngiltere’nin Anglikanlaşması döneminde Katolik, Püriten ve diğer mezheplere mensup olanların Amerika’ya göçmek zorunda kalıp yeni bir dünya kurmasına benzemektedir.

Mani dini mensupları İran’dan kaçarken bir kısmı doğuya giderek Uygurların önemli bir kısmının bu dine geçmesine sebep olmuş, diğer bir kısmı ise batıya göç ederek inancını yaymaya çalışmıştır. Bunlar, Bizans Anadolu’sunda Pavlakîler, Balkanlar’da Bogomiller, Dalmaçya sahillerinde Kathrlar ve Fransa’nın güney bölgelerinde Albigeoisler adıyla yayılmıştır. Ancak Türkistan’da gördüğü müsamahayı bu bölgelerde pek görmemiş ve Kilise’nin şiddet uygulamaları ile karşılaşmıştır. Nitekim XI. Asırda ilk Haçlı hareketi bu din mensuplarına karşı yapılmıştır.²⁰

W. Rubruck, XIII. Yüzyılda Uyguristan’a seyahatinde, Buda, Mani, Hristiyan, İslâm ve Şamanî Türklerin bir arada, âhenk içinde yaşadıklarını müşahade etmiştir. Mengü Han huzurunda çeşitli dinlerin temsilcilerinin münakaşalarını dinledikten sonra “Biz tek bir Tanrıya, onun emri ile yaşadığımıza ve öldüğümüze inanıyoruz” diyerek Budist, Manihaist ve Hristiyanların mabutlarından daha yüksek sıfatlara sahip bir tanrıya taptıklarını söylemiştir. Bu dönemde Uygurlara ait Hoten, Yarkent, Kaşgar ve Kayalık şehirlerinde Budist, Müslüman ve Hristiyanların bulunduğunu, merkez Kara-hoca şehrinde ise Müslüman, Hristiyan ve Şamanîlerin bir arada yaşadığı bilinmektedir. Uyguristan’da din hürriyeti çok geniş olduğu halde Moğol devrinde Beşbalığ şehrinde Müslümanlara suikast düzenlenmiştir. Durum Mengü Hana bildirilince suikastçiler, Yargu’da (mahkeme) cezalandırılmıştır.²¹

Türkistan’ın doğu bölgesinde Mani dininin yayıldığı gibi batı bölgesinde de Musevilik yayılmıştır. Hazar hanı Museviliği resmen kabul etmiş, fakat küçük bir üst

19 Osman Turan, a.g.e., s.65.

20 Osman Turna, a.g.e. s.68.

21 Osman Turan, a.g.e., s.69.

tabaka dışında halk İslamiyet ve Hristiyanlığa girmiş, bundan önce ise uzun müddet Şamanî olarak yaşamıştır. Hazar Türklerinin Museviligi kabulünde de yine bir başka batı ülkesinin dine yönelik baskıları rol oynamıştır. Bizans İmparatoru Romanos devrindeki dini baskı ve Hristiyanlaştırma gayretleri yüzünden Yahudiler Hazar hükümdarına sığınarak himaye olunmuş ve bu suretle Yahudilik burada güçlenmiştir. Devletin idari ve adli yapısı da farklı dinleri kabul tarzında oluşturulmuştur. Bu dönemde İtil şehrindeki yedi mahkemeden ikisi İslâm, ikisi Hristiyan, ikisi Musevi ve biri de Şamanî ve Rus tüccarların davalarına bakan hâkimlerin idaresi altında çalışıyordu.²² Bu örnek dikkate alındığında Osmanlı toplumsal ve idari yapısının sağlıklı işleminin temellerinden olan millet sisteminin bir dereceye kadar Hazar devleti döneminde kurulduğunu görmekteyiz.

3.2. İslamiyet Öncesi Türklerde Sosyal Devlet Unsurları

Bağlayıcı olmayan bir belge olarak BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 21–27. Maddelerinde sayılan daha sonraki sözleşmelerle bağlayıcı hale gelen İkinci Nesil İnsan Hakları'ndan kabul edilen sosyal devlet anlayışı ile ilgili birçok unsur, İslamî kural ve uygulamalarda görüldüğü gibi İslamiyet öncesi Türklerde de dikkate değer uygulamalar vardır. Bu gerçekten hareketle, Prof.Dr. Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi* kitabının 5. Bölümünü “Hâkanlarda Babalık Vazifesi, Cihân Hâkimiyeti ve Demokrasi Davalarının Birleşmesi” adıyla düzenlemiştir.²³ Babalık vazifesinin Osmanlı'da “Kerim Devlet” bugünkü anlamda ise bir dereceye kadar sosyal devlet olduğunu verilen örneklerden görmekteyiz.

Çeşitli destan, yazıt ve belgelerde görülen örnekler, bugünkü anlamda sosyal devletin bütün unsurları ile gerçekleştiği anlamına gelmez ancak benzeri uygulamaların Avrupa'da, insanların sınıflara ayrıldığı, sınıflar arasında duvarların bulunduğu aynı dönemlerde düşünmek mümkün değildir.

Bilge Kağan milletin esaretten kurtuluşunu ve 681'de İkinci Göktürk devletinin kuruluşunu anlatırken şöyle der: “..Türk milleti için gündüz oturmadım; gece uyumadım, ölesiye çalıştım... Çıplak halkı giydirdim; aç halkı doyurdum; yoksul halkı zengin ettim...”²⁴ Devletin gücü, etkinliği ile yoksullar ve çıplakların sorunları arasında kurulan bu ilişkide, egemenliği kullanan güç olarak Kağan'ın sorumluluğunu idrak ederek ve uyku ve istirahatından fedakârlık yapması, Batı devlet felsefesi açısından bu dönemde pek bilinmeyen bir durumdu.

3.3. Meşruiyetin Temeli Olarak Türklerde Sosyal Devlet veya Demokrasi

Oğuz töresine (yasalarına) göre hükümdarlar babalık vazifesine, beylerin ve milletin hukukuna saygı göstermeye ve ziyafet (han-ı yağma) vermeye mecbur idi. Bu hukuk ihlal edildiği zaman, Çiğil ve Yağma topluluklarının yaptığı gibi, halk hakkını talep eder ve isyan bile haklı sayılırdı. Nitekim milli örfilere kuvvetle bağlı olan göçebelerde Taş-Oğuzların İç-Oğuzlara karşı isyanını anlatan Dede-Korkut

22 Osman Turan, a.g.e., ss.69–70.

23 Osman Turan, a.g.e., ss. 102–110.

24 Osman Turan, a.g.e., s. 89, 104.

kitabının XII. hikâyesi bu yerleşmiş kuralı ele alır.²⁵ Oğuz toyları (yemekli törenler) ile ilgili şu ifadeler, yapılanların sadece karın doyurmakla sınırlı kalmadığını da göstermektedir: “Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesilir, tepe gibi et yığılır, göl gibi kırmızı sağılır, İç-Oğuz, Taş-Oğuz beyleri toplanırlar. Açlar doyurulur, yalıncağlar [yalınayaklar, çıplaklar] donatılır; borçlular kurtarılır ve çok ulu bir toy olur.” Bu merasimler, Dede Korkut’un sık sık “Boy boylayıp, soy soylayıp” kelimeleri ile ifade edilen alkışları (duaları) ile nihayet bulurdu. Bu da eski Şamanî tesirlerin İslamiyet’ten sonra da devam ettiğini gösterir.²⁶

Eski metinlerle birlikte İslamiyet sonrası kaynaklarda görülen yedirmek, içirmek, giydirmeye ek olarak burada borçluları kurtarmanın diğer sayılanlarla birlikte İslam dininde övülen bir iyilik olduğu gibi eski Türklerde de devletin, yöneticinin halkına karşı yükümlülükleri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, günümüz sosyal devletin kişinin zorunlu ihtiyaçlarını, yiyecek-içecek yanında eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda değişik ülkelerde son derece ileri ve farklı uygulamaları bulunmaktadır. Bununla beraber ödemeye gücü yetmeyen borçlunun bu borçtan kurtarılması konusunda henüz bir hak veya uygulama bilinmemektedir. Genel uygulama borçluya haciz gelip karşılayan kısmın ödendikten sonra, varsa sabit geliri, geçimini sağlayacak kadar bölümü haczedilemez. Burada günümüz sosyal devleti, borçlunun zaruri ihtiyaçlarını dikkate alarak hacze sınırlama getirmektedir. Ancak kişinin ömür boyu ödeyemediği borcu karşısında yaşadığı psikolojik rahatsızlığa çözüm getirmemektedir. Hâlbuki bu örneklerde sorun kökten halledilmektedir.

3.4. Kadınların Sosyal ve Siyasi Roller, Kadın Hakları

Orhun Anıtlarında, Bilge Kağan kitabesinde yer alan “Tanrı, Türk milleti yok olmasın diye babam İl-teriş Kağan ile anam İl-bilge Hatun’u yükseltti. Sizler anam Hatun, hala ve teyzelerim, ablalarım, kadınlarım, kızlarım..” ifadesiyle devlet ve kamu alanında kadının önemine işaret edilmektedir. Nizamü’l-Mülk’ün “Acem hükümdarları devrinde kadınların siyasi bir tesiri olmazdı. Türkistan hakanları ve Türkmen padişahları devlet işlerinde hatunların fikirlerini üstün tutarlar” tespiti de Türklerde kadınlara verilen öneme işaret etmektedir.²⁷ İbn Batuta, Türk ve Tatar kavimlerinde kadınlar pek muhterem olup bir emir-nâme yazıldığı zaman “Sultanın ve hatunun emri ile” yazısını koyduklarını söyler.²⁸

Çin kaynağı Wei-Şu’ya göre erkek, kızın çadırına at ve davullarla gider ve kızı at üzerine atardı. Bazı kabilelerde ata bindirilen kız süratle koşturulur; erkek onu yetişip yakalar veya geçerse kızı almağa hak kazanır ki Dede Korkut’ta da kızların bu biniciliği ve kahramanlık vasıfları evlenmeden önce aranırdı. Çeşitli kaynaklarda benzer uygulamaları naklettikten sonra Osman Turan şu tespitte bulunur: “Bu tarihi bilgiler Hristiyan Avrupa’da kadın hakîr görülür ve şeytanın âleti sayılırken

25 Kitâb-i Dede Korkut, Kilisli neşri, İstanbul, 1332, s.165-196; zikreden: Osman Turan, a.g.e., s.107.

26 Osman Turan, a.g.e., ss.107-108.

27 Osman Turan, s.126.

28 Osman Turan, a.g.e., s.129.

Türklerde onların çok ileri bir hukuka, içtimaî ve siyasî mevkie sahip olduğunu gösterir.”²⁹

4. İSLÂM VE İNSAN HAKLARI: ÖRNEK BELGELER VE UYGULAMALAR

İslâm'ın temel kaynakları olan Kitap (Kur'an-ı Kerim) ve Sünnet'te (Hadis-i Şerif), yukarıda sınıflanan İnsan Haklarının önemli bir bölümünü çeşitli şekillerde görmek mümkündür. İnsan Hakları konusunda İslâm'ın getirdiği hükümler, dönem şartlarına göre son derece ileri olup, bazı yönleriyle zamanımız açısından da dikkate alınması gereken kurallar veya uygulamalara rastlanabilmektedir. Türklerin İslâm'a girişlerinden sonra bu alandaki uygulamalara geçmeden önce, İslâm'da İnsan Hakları ile ilgili kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. Bununla beraber, İnsan Haklarının bugün kazandığı anlamı kitap ve sünnet ile edille-i şer'iyeye (şer'î deliller)'den olan icmâ-ı ümmet (hakkında hüküm olmayan bir konuda din bilginlerinin ittifak ettiği husus, içtihat birliği) ve kıyas-ı fukaha (fakihlerin, din bilginlerinin hakkında kesin hüküm olmayan konuları, hüküm olan konularla karşılaştırarak hüküm vermeleri, bir dereceye kadar “doktrin”) hükümleri çerçevesinde incelemek çok daha geniş çaplı bir araştırma konusudur. Mesela M. Niyazi'nin, *İslam Devlet Felsefesi* adlı eserinin “İslam Devletinde Hürriyetler” adlı bölümünde şu konular yer almaktadır: “Şahsi Hürriyetler” alt başlığı altında kişi güvenliği, mesken doku-nulmazlığı ve seyahat hürriyeti; “Fikrî Hürriyetler” alt başlığı altında inanç hürriyeti ile görüş ve düşünce hürriyeti; nihayet “İktisadi Faaliyet Hürriyeti” başlığı altında çalışma ve kazanma hürriyeti ile mülk edinme ve yerleşme hürriyeti.³⁰

İslâm'da İnsan Hakları konusunda fikir vermek üzere Veda Hutbesi'nde temas edilen hususlar ile ulaştığımız bazı kaynaklardaki değerlendirmeleri aktarmakla yetineceğiz. Bunun yanında Ashabın önde gelenlerinin bazı uygulamalarına da temas edilecektir.

Hazret-i Peygamberin (s), son haccında, Arafat'ta devesinin üzerinde 100.000'i aşkın hacıya hitaben okuduğu bu hutbede, temel haklar başlığı ile bu konudaki sözleri şöyledir:³¹

Yaşama Hakkı: “Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddesdir, her türlü tecâvüzden korunmuştur.”.. “Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız.” ... “Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdulmuttalib'in torunu Iyas bin Rabia'nın kan davasıdır.”

Alacak Hakkı: “Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki, faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmutallib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız.”

29 Osman Turan, a.g.e., s.132.

30 Mehmed Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötüken, İstanbul, 1989, ss.172–186. Bu eserde, çağdaş İnsan Hakları açısından “Adalet” bahsi, ss.190–202, konuyu özellikle yargılama hakkı ve deliller açısından ele almaktadır.

31 Büyük harfle yazılan başlık, günümüz İnsan Hakları unsurları olarak tarafımızdan eklenmiştir. Tırnak içindeki ifadeler Veda Hutbesi'nden tercüme edilen bölümlerdir.

Kadın Hakları: “Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim.”.. “Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır.”

İrk Ayrımının Yasaklanması ve Eşitlik: “Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem’in çocuklarısiniz, Adem ise topraktandır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allah’tan korkmaktır.”.. “Azası kesik siyahî bir köle başınıza amir olarak tayin edilse, sizi Allah’ın kitabı ile idare ederse, onu dinleyiniz ve itaat ediniz.”

Suçların ve Cezaların Kişiselliği: “Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba, oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz.”

Köle ve Hizmetçilere Muamele: “Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre: Bir gün bindiği bir katırın terkisine kölesini de bindirdi. Birisi ona şöyle dedi: Onu indirsen de bineğinin arkasından yürüse, Ebû Hureyre şöyle dedi: Ateşe dönüşmüş iki demet odunun, yakabildikleri kadar beni yakacak şekilde benimle yürümeleri benim için kölemin arkamda yürümesinden daha sevimlidir.” Ebû Davud da, Ebû Zer’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûllulah (sa) şöyle buyurdu: “Köleleriniz arasından size uygun bulduğunuz kimseye yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz. Size uygun düşmeyen de satın ve Allah’ın yarattıklarına azap etmeyiniz.”(Ebû Dâvud, Edeb 124; Müsned, V, 1Ö8, 173). Yine Müslim, Ebû Hureyre (ra)’dan Peygamber (sa)’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Yedirmek ve giydirmek kölenin hakkıdır. Köleye kaldırılabileceğinden fazla iş yükletilmez.”(Müslim, Eyman 41). Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden herhangi bir kimse, kölem ve cariye demesin. Bunun yerine, fetam (oğlum) ve fetatı (kızım) desin.”(Buhâri, İtk 17; Müslim, Elfâz 13–15; Ebû Dâvûd. Edeb 75; Müsned, II, 316, 422, 444, 463, 484, 491, 496, 508).³²

Silahlı Çatışma ve Kültür Varlıkları: Savaşlarda sivillerin, kadınların, çocukların, yaralıların ve eman dileyenlerin (teslim olanların) haklarıyla ilgili İslâm’ın önemli koruyucu düzenlemeleri söz konusudur. Bu konuda bilinen ilk yazılı normlar dolaylı olarak 1907 La Haye Sözleşmesi’ne ek belgelerde yer almaktadır. Bununla beraber, ilk halife Hz. Ebubekir tarafından, VII. Yüzyılda, Suriye’ye sefere giden orduya yazılı olarak verilen ve İslam savaş hukukunun bir özeti gözüyle bakılan “talimat”larda şöyle denmektedir: “..ilerledikçe, manastırdan inzivaya çekilip Allah’a hizmet eden keşişlere rastlayacaksınız, onları yalnız bırakın, sakın öldürmeyin ve manastırlarını yıkmayın.”³³ Hemen belirtelim ki bu savaş Bizans’a karşı, yani manastırlarda dua eden papazların da mensup olduğu topluma karşı idi.

32 <http://www.multimediaquran.com/quran/turkce/004/4-kurtubi2.htm>, 2008–06–21. Bu noktada İslâm’ın köleliği yasaklamadığı halde, köle azat etmenin büyük bir sevap olduğu bilinmektedir. Bununla beraber, mesela Roma hukukunda kölenin sahibi tarafından dövülmesi bir haksız fiil değildi. Kölenin sahibi, kölesi üzerinde onu öldürmeye kadar varan yetkilere sahip idi. Safa Reisoğlu, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, İstanbul, BETA, 2001, s. 4.

33 Ahmed Rêchid, “L’Islam et le droit des gens”, in Recueil des Cours de l’Académie de Droit International, tome 60, 1937, s.452, Hamed Sultan, “La Conception Islamique”, in Les dimensions internationales du droit humanitaire, Institut Henri Dunant, UNESCO, 1986; zikreden Emre Öktem, “Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması:

Türklerin İslam'ı kabul etmelerinin önemli ölçüde İnsan Hakları boyutu da bulunmaktadır. Kavimler göçü ertesinde Türkistan'ın adeta farklı dinlerin savrulduğu bir bölge olduğu yıllarda, tarih perspektifi açısından kısa bir zamanda Türklerin bu dine girmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Burada Türklerin Müslümanlığa geçişini bütün yönleriyle ele almamız mümkün değildir. Ancak, İslam'ın cihat, eşitlik, şehitlik gibi hususlarda getirdiği hükümler yanında İnsan Hakları konusunun önemli bir yeri bulunmaktadır.

5. TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE İNSAN HAKLARININ BELİRGİN YÖNLERİ

Türklerin Müslüman olmasından sonra, doğal olarak eski gelenek, görenek ve adetleri bir çırpıda terk etmeleri düşünülemeyeceği gibi İslâm'ın gereklerini öğrenip uygulamaya geçmeleri zaman içerisinde mümkün olabilecekti. Fert veya aile hayatı için bu durumun söz konusu olduğu gibi toplum ve devlet ile ilgili olan hususlarda da bu gerçeği dikkate almak gerekir. Kişisel vecibelerle ilgili, örneğin Türkistan'ın özellikle kuzey bölgelerindeki bazı Türk topluluklar İslâmiyeti kabul ettikleri halde asırlarca dinin gereklerini yerine getiremedikleri gibi eski dinden kalan adetleri de bırakamamışlardır.

İnsan Hakları ile ilgili uygulamalara gelince, yukarıda da işaret edildiği gibi, İslâm'ın gerekleri ile Türklerin daha önceki uygulamaları birçok bakımdan benzerlik göstermekte idi. Konuyu, İnsan Hakları'nın günümüzde kabul edilen belli başlı kalemleri açısından ele alalım:

5.1. Din ve Vicdan Özgürlüğü

Türklerin İslamiyet öncesinde daha çok Şamanî oldukları halde gerek kendi ırkdaşları arasında diğer dinlere geçenlere gerekse başka kavimlerden olan diğer din mensuplarına son derece müsamahakâr davrandığı, onların ibadetleri için gerekli mabetleri yaptırdığı, nüfus durumuna göre yargıda her din için ayrı mahkeme tesis ettiklerinin örneklerine yukarıda değinildi. İslâm'ın “dinde zorlama yoktur” hükmü gereği başka din mensuplarının zor ile İslamlaştırılması veya sırf başka dine mensup olduğu için hayat hakkı tanınmaması söz konusu değildir. Osmanlı güçlü yıllarında başta İstanbul ve Anadolu kentleri olmak üzere örneğin birçok kilisenin yer aldığı Balkanlarda tebaasını dini konuda serbest bıraktığı gibi gerek din adamı yetiştirilmesi ve onların geçiminin sağlanması konusunda gerekse kiliselerin inşası ve bakımında her türlü desteği sağlamıştır. Bu durum Osmanlılara ait olmayıp mesela Altınorda devletinde benzer uygulamayı görmekteyiz:

“.. 988 yılında Kiyev Rus Knezi Vladimir resmî olarak Hristiyanlık dinini kabul etmişti. Bizans ile yakın ilişkilerini kullanan Knez Vladimir, Kiyev halkının toplu bir şekilde vaftiz edilmesini sağlamış, çok geçmeden diğer Rus şehirlerinin halkı da Hristiyanlığı kabul etmişti. 1054 tarihinde Hristiyanlıktaki bölünmeyle birlikte ise Kiyev Rusyası'nda Ortodoksluk hâkim olmuştu. Ancak Rus Kilisesi, en rahat dönemini Rus knezliklerinin bağlı oldukları Altın Orda döneminde (1223-1502)

yaşadı. Zira Altın Orda ve varisleri, kiliseleri ve bütün din adamlarını vergiden muaf tutmuş ve onları koruma altına almıştı...³⁴

Öte yandan mesela 1071’de Selçuklu Sultanı Alparslan, Malazgirt’te mağlup ederek esir aldığı Romen Diyojen’e son derece insani muamelede bulunmuştur. Aynı savaşta esir düşenlere aşağılayıcı muamelede bulunulmaması o çağ devletlerarası ilişkiler ve İnsan Hakları uygulamaları açısından ileri örneklerdendir.³⁵

Fatih Sultan Mehmet’in Bosna Beylerbeyi’ne hüküm olarak günümüze ulaşan fermânı, bu konuda son derece ileri düzenlemeler getirmekte olup, bu geniş hürriyet anlayışı karşısında Boşnakların İslamiyeti kabulü tarihi bir gerçektir. En muktedir padişahlardan olan Fatih Sultan Mehmet’in bu konuda birçok fermanı bulunup, Osmanlı’nın hemen her döneminde birçok benzer uygulama görüleceği halde, sadece o zamanki Bosnalı Hıristiyanlar için gönderilen fermanı buraya örnek olarak alalım:

“Ben ki Sultan Mehmed Hân’ım. Cümle avâmm-ü havâss’a ma’lûm ola ki, iş bu dârendegân-ı fermân-ı hümayûna, Bôsna râhiblerine mezîd-i inâyetüm zuhûra gelüb buyurdum ki; mezbûrlarına ve kenîselerine kimesne mâni’ ve müzâhim olmayub, ihtiyâtsiz memleketümde duranlar ve kaçûb gidenler dahî emn ve emânla duranlara geçüb, benüm hâssa memleketimün havfsız sâkini olup, kenîselerinde mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve reâyâmdan ve cemî’i memleketüm halkından kimesne mezbûrlara dahl ve taarruz itmeyüb incitmeyeler. Kendülere ve cânlarına ve mâllarına ve kenîselerine ve dahî yabândan hâssa memleketümüze âdem getirürler ise yemîn-ü muğallâza ederüm ki, yeri ve göği yaradan Perverdigâr hakkı için ve yedi mushaf hakkı için ve ulu Peygamber’imiz hakkı için ve yüz yigirmi dört bin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için, bu yazılanlara bir ferd muhâlefet eylemiye. Mâ-dâme ki bunlar benim emrime mutî’ ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz. Tahrîren fi Muharremü’l-harâm, sene: 883. Be-yurd-u Serîre-i Dırâc.”³⁶

Yani, “Ben ki Sultan Mehmed Hân’ım. Cümle avâm ve havâss’a ma’lûm ola ki, bu fermân-ı hümayûnla, Bosna râhiblerine çokça inâyetüm ortaya çıkıp buyurdum ki; rahiplere ve kiliselerine kimse mâni olmayıp ve zorluk çıkarmayıp, rahat ve huzur içinde memleketimde duralar ve kaçıp gidenler dahî emn ve emân verilip, benim has memleketimin korkusuz sâkini olup, kiliselerinde yerleşmiş olalar. Ve yüce Hazret’imden ve vezirlerimden ve reâyâmdan ve cümle memleketim halkından kimse bu kişilere müdâhale ve taarruz etmeyip incitmeyeler. Kendilerine ve canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dahi dışarıdan has memleketimize adam getirirler ise, en ağır yemîni ederim ki, yeri ve göğü Yaradan Allah hakkı için ve yedi mushaf hakkı için ve ulu Peygamber’imiz hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için, bu yazılanlara bir ferd

34 İlyas Kamalov, “Rus Ortodoks Kilisesi Etkisini Artırma Çabasında”, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2275&kat2=1>, 2008-06-28.

35 Cengiz Başak, Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003, ss.11-12.

36 BOA, YEE, Kısım 18, Evrak 93, Zarf 553/366, Karton 36. Karş. Cevdet Paşa, Tezâkir, 21-39 (III), (Haz: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1986, s. 84-85. Bu ferman, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1462 de Bosna- Hersek’in fethi sonrasında Mildros’da yazdırılmış ahidnamedir. Orjinali Fojnica kentindeki Fransiskan Katolik kilisesinde bulunmaktadır.

muhâlefet eylemeye. Mâdem ki bunlar benim emrime itaatkâr ve boyun eğmiş olalar. Şöyle bilersiniz. 883 senesi Muharremü'l-harâm'da, Dırâc kalesi yurdunda yazıldı.”

5.2. Sosyal Devlet (Baba Devlet)

Yukarıda, İslamiyet öncesinde mesela Bilge Kağan'ın yöneten güç olarak yoksul halka karşı yaptıklarına benzer Dede Korkut'ta Oğuz beyinin sözlerini görmekteyiz: “Aç görsem doyurdum; yalınca [yalınayak, çıplak] görsem donattım; depe gibi et yığırdım; göl gibi kırmızı sağdırdım”.³⁷ Kaşgarlı Mahmud, hanların bayram ve düğünlerde otuz arşın yükseklikte, minare gibi sofraya kurup halka ziyafet verdiklerini yazar. Böylece Türk töresi hanların ve beylerin halka yemek vermesini onların babalık vazifeleri saymıştır. Günümüzdeki sosyal devlet anlayışını, bu dönemde devleti idare eden hükümdarların babalık şefkat ve sevgileri şeklinde halkını yedirmesi, giydirmesi, ihtiyaçlarını karşılaması olarak görmekteyiz.³⁸

Nizâmülmülk, Sultan Melikşah (1072–1092) hakkında “Sultanımız cihan ailesinin babasıdır ve devrin hükümdarları ona inkiyad etmiştir [bağlanmıştır]. Bu sebeple onun babalık şefkati, cömertliği ve sofrasının genişliği de o nispette büyük olmalıdır” sözleriyle Türk töresine göre babalık vazifesinin, halka daha çok ikram etmenin, bugünkü anlamıyla “daha kapsamlı sosyal devletin daha büyük bir güç olmanın gereği olduğu”na işaret eder. Yine Nizamülmülk Sultan Tuğrul'dan bahsederken, onun sofrasını açık tutup umumi ziyafetler verdiğini söyler. Haftada bir veya iki gün umumi ziyafet verilmesi üzerinde durur.

Belirtmek gerekir ki sosyal devlette, devletten halka, yönetimden yönetilenlere aktarılan kaynak yasal bir zorunluluk olduğu halde sayılan örnek uygulamalar sultanların tamamen kendi inisiyatifi ile gerçekleşmiş olmasına rağmen aksi örnekler de söz konusu olabilir. Bununla beraber, Nizâmülmülk bunun, bir töre gereği (yasal zorunluluk) olduğuna bu şekilde işaret ederek Sultan'ın millî örf ve ananeleri ihmalinin mahzurlarından bahseder ve Türklerin törelerinin kuvvetini dikkate alarak Melikşah'ı babalık vazifesinde dikkate davet eder.³⁹

Osmanlı'nın ilk yıllarından itibaren halka ikramla ilgili Âşık-paşa-zade şöyle der: “İkindi vaktinde nevbet ururlar, kim halk gelüp yemek yiyeler. İmdi bu Âl-i Osman'ın dahi kanunları üzerinedir. Osman Gazi'nin hasleti her ayda bir kere taam [yemek] pişirip fakirlere yemek yedirmek ve giysiler giydirmek idi” dedikten sonra, daha sonraki padişahların da benzer uygulamalarla fakirleri gözettiklerini yazar.⁴⁰

Türk hükümdarlarının devlet düzeni düşüncesinin temeli, onları, milleti ve tebaalarını korumak, beslemek ve umumi ziyafetler vermek vazifesi ile mükellef kılıyordu. Kaşgarlı Mahmud “Konuk gelince kut (uğur) gelir” der.⁴¹ Yusuf Has Hacıp ise “beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır; dünya da bu şöretleri sayesinde

37 Kitâbı-i Dede-Korkut, Kilisli neşri, s.9, 14, 35, 95; zikreden Osman Turan, a.g.e., s.105.

38 Osman Turan, a.g.e., s.105.

39 Nizâm ul-Mulk, Siyâset-nâme, yay.: Ch.Schefer, s.110, 115; zikreden Osman Turan, a.g.e., s.105.

40 Âşık-paşa-zade, Tarih-i Al-i Osman, s.10, 195–196; zikreden: Osman Turan, s.107.

41 Kaşgarlı Mahmud, Divan, s.47, 79, 85, 120; zikreden: Osman Turan, a.g.e., s.108.

korunur” derken devrin milli töre ve hislerini dile getirerek hükümdara hazineyi açmasını ve mal dağıtmasını tavsiye eder.⁴² Yöneticilerin cömertlikleri sayesinde dünyanın korunması, sosyal devletin, halkın ve ülkenin güvenlik içerisinde yaşaması için şart olduğuna işaret etmektedir. Yöneticinin cömert olması, batıdaki gibi zenginliğini diğer soylular, saray ve şatoların kalın duvarları arkasında paylaşması olarak değil fakat bunu sıradan halka hissettirmesi, onları memnun etmesi ile mümkün olabildiği görülmektedir ki sosyal devletin temeli olan ihtiyaç sahibine destek olma ilkesi bu yönüyle de karşımıza çıkmaktadır.

5.3. Zengin-Fakir, Yerli-Yabancı Eşitliği

İkram ve ziyafetlerde, sosyal statü farkının olmaması, her kesimden halkın aynı sofraya oturması, hatta yabancılar için dahi bu imkânın bulunması, ancak günümüz batı belgelerinde garanti altına alınan, uygulamada ise birçok sorunları yaşandığı önemli bir hakkın varlığına işaret etmektedir. Melikşah devrinin beri Selçuklu sultanlarının âdeti üzere, Cuma günleri şahane yemekler hazırlanır ve Sultan sofrası kurulur, havas ve avam [seçkinler ve sıradan insanlar] ziyafetlerden faydalanırdı. Bu uygulamalar sadece devlet merkezinde olmayıp mesela Kastamonu beyi İsfendiyaroğlu Süleyman Paşa, her gün ikindi namazından sonra kabul resmi yapar, bu münasebetle yemekler getirilir, kapılar açılır, şehirli-köylü, ecnebi-misafir herkes yemek yerdı.⁴³

X. asır İslam coğrafyacıları, başka ülkelerde zenginler servetlerini kendi zevk ve eğlencelerine harcarken Türkistan’da zenginlerin mallarını din ve hayır uğruna harcadıklarını, Türkler kadar dindar ve hayırsever bir millet bulunmadığını yazarlar. X. Asır Türkiye hakkında da benzer tespitler yapılmıştır. Nitekim bunlar arasında Selçuklu ve Osmanlılara ait muhteşem kervansaraylarda, yüksek mevki sahipleri yanında, yolculara zengin-fakir, hür-köle, Müslüman-Müslüman olmayan farkı gözetilmeden eşit muamele yapılıyordu. Tüccar, yolcu ve devlet adamlarının kendilerine ve hayvanlarına meccânen bakılıyor; hastaların tedavisi ve daha başka birçok ihtiyaçları görülmüyordu. Hatta bu hayır müesseselerinde yolcuların kültür ihtiyaçları için kütüphane kurulduğuna dair kayıtlara rastlanmıştır. Böylece her sınıf yolcu ve misafir mamur Türk ülkelerinde hiç para harcamadan aylarca seyahat edebiliyor ve yaşıyordu. İbn-i Batuta Türklerin bu misafirperverliği ve cömertliğini anlatırken Anadolu’yu bir “şefkat diyarı” olarak kabul eder. Bu örnek uygulamalarda yedirmek, giydirmek, tedavi etmek gibi sosyal devlet özellikleri yanında yerli-yabancı, Müslüman ile gayr-i Müslim ayırımının olmaması ile eşitlik, laiklik benzeri özellikler görülmektedir.

5.4. Emniyet ve Huzur

Üçüncü nesil İnsan Haklarından sayılan, emniyet, huzur, temiz çevre gibi hususlar, aslında medeniyetin gelişmesi, halklar arasında ilişkilerin artmasının temeli olup, bunun en önemli göstergesi ticaretin güvenliliği ve sürekliliğidir. Büyük Selçuklu hükümdarları Melikşah ve Sultan Sencer dönemlerinde Sır Derya’dan Akdeniz’e kadar uzanan muazzam imparatorluk, büyük kültürel ve iktisadi faaliyetlerle de yükseliyordu. Melikşah her tarafa geniş imar faaliyetlerine ve sulama tesislerine girişti. İlim, kültür, ziraat, sanayi ve ticaret çok ilerledi. Bölgeler ve şehirler ara-

42 Kutadgu-Bilig, yay.: R.R. Arat, Ankara, 1959, s.155-395; zikreden Osman Turan, a.g.e., s.108.

43 Osman Turan, a.g.e., s.106.

sında sermaye değişimi kolaylaştı. Bu ileri iktisadî ve ticarî usuller sayesinde İslam dünyasında Ürgenç (Türkistan), Saksın (Bulgar-Hazar), İsfahan, Rey, Bağdat, ve Sivas arasında 100.000 dinar (altın) miktarına varan sermayeler havâle senetleri ile naklediliyor veya bu miktarda havâle senetleri ile ticarî işlemler yapılıyordu. Bu devirde kullanılan “Çek” kelimesi para iktisadiyatında ileri usullerin tatbikini ifade ediyordu. Daha sonra bu usul, “çek” kelimesi ile birlikte Avrupa’ya geçmiş ve modern bankacılığın bir unsuru olarak bugüne gelmiştir.⁴⁴

Ermeni ve Gürcü kaynakları “Cihanın efendisi” Melikşâh’ın kalbi bütün Hristiyanlara karşı şefkatle dolu olduğunu, geçtiği memleket halkları için baba gibi hareket ettiğini ve bu sebeple de birçok ülkenin kendi arzuları ile onun idaresine girdiklerini yazarlar. Padişahın “Âdil Sultan” lakabı ile de “İnsanların en seçkini” olduğunu belirtirler.

Melikşâh, ilmin yükselmesi ve yayılması için büyük gayret ve para sarfetmiş; ilim, fikir ve din hürriyetini de çok dikkatle himaye etmiştir. Bir mektubunda “Nizâmîye medreselerini bir mezhebi korumak için değil, ilmi himâye etmek ve yükseltmek maksadı ile kurduklarını, mezhepler arası bir fark gütmediklerini belirtir.

İlme ve ilim sahibine verilen özerklikle ilgili olarak Melikşâh, hilalin görüldüğü haberleri üzerine bayram gününü ilan eder. Fakat Cüveynî adındaki âlim buna aykırı olarak ertesi günün Ramazan olduğuna dair bir fetva verir. Melikşâh otorite ve haşmetinin bahis mevzuu olduğu bu hassas mesele karşısında Cüveynî’yi nâzikâne bir şekilde saraya davet eder. Büyük âlim, Sultana ait işlerde fermana itaat bizim vazifemizdir. Fakat fetvaya taalluk eden meselelerde de Sultan’ın bize sorması lazımdır, der. Melikşâh âlimi haklı bularak onun fetvasına uyar. Asırlar sonra, dünyanın döndüğü tespiti ancak inkâr ederek canını kurtaran Galileo’ya karşılık, Cüveynî bir bakıma gerçek laiklik tanımı yaparak, ilim-din ile devletin alanları ve yetkilerini belirlemiş, Sultan bu durumu kabullenerek geri adım atmıştır.⁴⁵

Sonuç

Bu bölümde, Türk-İslam devletlerinde İnsan Hakları uygulamaları bazı örneklerle ele alındı. Belirtmek gerekir ki gerek Selçuklu gerekse Osmanlı tarihi bu tür uygulamalarla doludur. İnsan Hakları’nın 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren günümüze kadar kazandığı anlam ile İslâmiyet öncesi ve sonrası başta Selçuklular olmak üzere bazı Türk devletlerinde geçerli olan adet ve törelerin birebir örtüştüğü düşünülemez. Geçmiş asırlardaki bir takım uygulamaları günümüz anayasal ve sosyal hukuk devleti sistemi içerisinde mütalaa etmek elbette mümkün değil.

Anayasal, sosyal ve demokratik devlet sistemi unsurlarının 1648 Westfalya Barışı sonrası feodalitenin çözülmesi, 1789 Fransız İhtilali ile ulus devlet düzeninin Avrupa’da kök salması ile olgunlaşan gelişmelerin ürünü olduğu kabul edilir. I. ve II. Dünya Savaşları sonucu yıkılan Avrupa’nın bir daha bu acıyı yaşamamak üzere kurduğu uluslararası sistem yanında, İnsan Hakları ve sosyal devlet konusundaki düzenlemeler, batı toplumlarının sürekli kazanımları ile bu alanda gelişmesini sağlamıştır.

44 Osman Turan, a.g.e., s.195.

45 Osman Turan, a.g.e., ss.197-201.

Şüphesiz günümüzde başta Avrupa ve ABD olmak üzere genel olarak batıda temel sorunların aşıldığı veya doğuya göre daha iyi bir tarzda işleyen İnsan Hakları kurum ve düzenlemeleri bulunmaktadır. Bu durum, İnsan Hakları'nın batıya has bir olgu olduğu, Türk-İslam kültürü ile düşünce ve uygulamalarının söz konusu haklarla çeliştiği biçiminde iddiaların dahi ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son derece yanlış ve gerçeklerle taban tabana zıt olan bu görüşlerin özellikle tarih bilimi açısından bir dayanağı olmadığı gibi bu tür yanlış bilgilerin toplumumuzda yaygınlık kazanması bu alandaki özgüveni de zedelemektedir. 'Geçmişinde İnsan Hakları'nın söz konusu olmadığı veya kültürünün temel unsurları, İnsan Hakları ile çelişen bir toplumun bugününde ve geleceğinde de bu üstün vasıfların yerleşmesi beklenemez' görüşü doğal olarak bilinçaltına yerleşmektedir.

Ders kitaplarında yaygın olarak yer alan 1215 Magna Charta ile başlatılan 17. yüzyılda dilekçe hakkı, yargılanma hakkı ile devam eden İnsan Hakları alanındaki belgeler özellikle Batı Avrupa açısından ilkleri oluşturmaktadır. Önce kraldan soylulara, daha sonra bütün halka asırlarca süren kanlı mücadelelerden sonra aktarılan haklar ve kazanımlar, kolay elde edilemediğinden günümüzde titizlikle korunmaya çalışılmaktadır.

Yukarıda temas edildiği gibi mesela dilekçe hakkının Türk-İslam toplumuna girişi 1876 Kanun-i Esasi ile gerçekleştiği iddia edilir.⁴⁶ Hâlbuki burada söz konusu olan batılı anlamda ilk anayasal metin olduğu halde, dilekçe hakkı gibi birçok uygulama Türk ve İslam devletlerinde her dönemde tebaa ile sultan-emir-kağan-halife gibi yöneticiler arasında tartışması dahi söz konusu olmayan gündelik uygulamalardandır. Bir görüşe göre vefatı Osmanlı'nın yükselme devrinin sonu olan Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüne yol açan hadise bu konuda fikir vermektedir. Sarayda ikinci divanı toplantı halinde iken derviş kılığında, kimsenin tanımadığı birisi arz-ı hal (dilekçe) vermek bahanesiyle, bu devrin en büyük devletinin en üst seviyedeki kurumuna girerek koynundan çıkardığı hançerle yine en büyük sadrazamlardan kabul edilen Sokullu Mehmet Paşa'nın hayatına son vermiştir.⁴⁷ Bu seviyedeki bir yöneticiye hitaben bizzat huzura girerek bir dilekçe verilmesinin günümüz şartlarında uygulaması bilinmemektedir. Çünkü kağıda yazılan dilekler ile, ilgili makamla bizzat muhatap olarak, gerektiğinde huzura çıkarak aksi iddialara cevap vermek, anlaşılmayan hususları açıklamak, sıradan dilekçe hakkının ötesinde ileri bir uygulamadır. Böyle bir uygulamanın hak olarak kabul edilmesine dahi gerek duyulmamıştır. Yargılama hakkı için de her dönemde ve toplumda aynı olmamakla birlikte benzerlikler vardır. Genellikle yanlış olan yöntem, batıda ortaya çıkan bir gelişmeyi veya aşamayı aynen doğu toplumunda, mesela anayasa metninde aramaktır. Hâlbuki batıdaki aşama, o toplum açısından bir anlam ifade ettiği halde Türk-İslâm devletleri için böyle bir şeye ihtiyaç duyulmayabilir yahut o uygulama zaten mevcut bulunabilir.

Türk-İslam devletlerinin farklı sosyal ve idari gerçekleri dikkate alınarak, çalışmada, İnsan Hakları'nı, Temel Hak ve Özgürlükler ile Ekonomik ve Sosyal Haklar, nihayet Üçüncü Nesil İnsan Hakları halinde kısaca tanımladıktan sonra bunların günümüzde kazandıkları anlama değinildi. Başta Yaşama Hakkı olmak üzere, Din ve Vicdan Hürriyeti konusunda gerek İslamiyet öncesinde gerekse daha sonra

46 Kemal Başlar, a.g.e., s.37.

47 M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed Paşa, Sokullu", İslam Ansiklopedisi, MEB, 7 C., İstanbul, MEB, 1993, s.604.

Türk-İslam devletlerinde, günümüzdeki anlamıyla bu hakkın son derece geniş bir uygulama alanı olduğuna örneklerle işaret edildi. Ekonomik ve Sosyal Haklar cümlesinden olarak devletin, vatandaşının zaruri ihtiyaçlarını karşılaması, yedirmek, giydirmek, tedavi ettirmek gibi konularda kurallara bağlı (töre gereği) ve yaygın uygulamalardan bazı örnekler verildi. Özellikle yöneticilerin kurduğu sofralarda olduğu gibi yolcuların ihtiyaçlarının karşılanmasında da ırk, din, renk, yerli-yabancı farkı gözetilmemesi eşitlik bakımından son derece ileri uygulama olarak kabul görülmektedir. Son olarak, devletin borçluları borcundan kurtarması ise günümüz sosyal devletinin henüz bilmediği, ancak Türk-İslam devletlerinde uygulaması gerçekleşmiş, vatandaşın sadece zaruri ihtiyaçlarını gözetken değil, borçlu olarak zillet altında yaşamaktan kurtararak şeref ve haysiyetini de hesaba katan bakış açısının getirdiği bir hak söz konusudur.

KAYNAKLAR

- Ahmet Rıza, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflası*, (terc.: Ziyad Ebuzziya), Ankara, 1988. Ahmet Rıza, *La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient*, Paris, 1922.
- Âşık-paşa-zade, *Tarih-i Al-i Osman*.
- Başak, Cengiz, *Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003.
- Başlar, Kemal, *İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi Başkanlığı, 2001.
- BOA, YEE, Kısım 18, Evrak 93, Zarf 553/366, Karton 36.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39 (III), Haz: Cavid Baysun, TTK, Ankara 1986.
- Doğan, İlyas, *Devletler Hukuku*, Ankara, Seçkin, 2008.
- Erdiñ, Tahsin, *Batı Demokrasilerinde Klasik Kamu Özgürlükleri Alanında Görülen Sapmalar, Tarihi Açından İnsan Hakları İhlalleri*, İstanbul, Güven Kitabevi, 2002.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Mehmed Paşa, Sokullu”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, 7 C., İstanbul, MEB, 1993, ss.595-605.
- Gözübüyük, A. Şeref, *Anayasa Hukuku*, 5. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1995.
- Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. Bası, İstanbul, Beta, 2003
- Hamed Sultan, “La Conception Islamique”, in *Les dimensions internationales du droit humanitaire*, Institut Henri Dunant, UNESCO, 1986.
- <http://www.multimediaquran.com/quran/turkce/004/4-kurtubi2.htm>, 2008-06-21.
- Kamalov, İlyas, “Rus Ortodoks Kilisesi Etkisini Artırma Çabasında”, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2275&kat2=1>, 2008-06-28.

- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân*, III.
- *Kitâb-i Dede Korkut*, Kilisli neşri, İstanbul, 1332.
- Köprülü, Fuat, *Orta-zaman Türk hukuki müesseseleri*, II. Türk tarihi kongresi zabıtları, İstanbul, 1943.
- *Kutadgu-Bilig*, yay.: R.R. Arat, Ankara, 1959.
- Mehmed Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötüken, İstanbul, 1989.
- Nizâm ul-Mulk, *Siyâset-nâme*, yay.: Ch.Schefer.
- Ortaylı, İlber, *Tarihin İzinde*, İstanbul, Profil, 2008.
- Öktem, Öktem, “Silahlı Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması: Bosna-Hersek Örneği”, Faruk Sönmezoğlu (derleyen), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*, İstanbul, DER Yayınları, 1998, ss.129–165.
- Rêchid, Ahmed, “L’Islam et le droit des gens”, in *Recueil des Cours de l’Académie de Droit International*, tome 60, 1937.
- Reisoğlu, Safa, *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*, İstanbul, BETA, 2001.
- Şahin, Adil, *Türkiye’de İnsan Hakları*, İstanbul, Beta, 2005.
- Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C.I, 2. Baskı, İstanbul, 1991.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi, Türk Dünyâ Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, 6. Baskı, Cilt: 1, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993.

ERTUĞRUL GAZİ TÜRBESİ ve CİVARINDAKİ BAZI KİTABELERİN OKUNUŞUNA DAİR*

ERTUGRUL GAZI'S TOMB'S EPITAPHES

Yrd.Doç.Dr. Ersin TERES

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

esogutlu@gmail.com

Özet

Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde bulunan Ertuğrul Gazi (d. 1198- ö. 1281) türbesi Osmanlı devletinin kuruluş döneminin sembol yapılarından biridir. Türbe, içinde Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin (d. 1258- ö. 1326) babası Ertuğrul Gazi'nin medfun olması ve Osmanlı devletinin ilk mimari eserlerinden olması hasebiyle büyük bir öneme sahiptir. Bu türbe içinde ve çevresinde bazı mezar taşı ve duvar kitabelerine rastlamaktayız. Bunlar Osman Gazi'nin makam kabrinin kitabesi, Halime Hatun'un mezar taşı kitabesi, Ertuğrul Gazi'nin oğlu Savcı Bey'in mezar taşı kitabesi ve bir duvar ve de üç çeşme kitabesidir. Bu kitabeler uzun zaman önce okunmuş ver kaynaklara geçirilmiştir. Ancak eski okunuşlarında bazı hatalar yapılmış ve ihmaller sonucunda bu hatalar şimdiye dek düzeltilmemiştir. Bu makalede bu kitabelerin doğru okunuşları verilmeye çalışılarak, daha önce yapılan hatalara değinilmiş ve kitabelerin Türkiye Türkçesine çevirileri aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Söğüt, Ertuğrul Gazi, Kitabe, Düzelti.

Abstract

Ertugrul Gazi's (b. 1198- d. 1281) Tomb, which is in Sogut District of Bilecik Province, is one of the most important symbols of Otoman Empire's foundation period. It is important for two main reasons: The former is that Ertugrul Gazi is father of Osman Gazi (b. 1258- d. 1326) who is founder of Ottoman Empire. The latter is that this tomb is one of the initiative architectural structures. There are some gravestone's epitaphes and wall epitaphes around and in this tomb. These are Osman Gazi's gravestone's epitaph, Halime Hatun's gravestone's epitaph, Savcı Bey's gravestone's epitaph and one wall epitaph and three fountain epitaphes. These epitaphes had been read along time ago and quoted into sources. But, there are some errors in old readings and these errors have not corrected until now. In this paper, we tried to quote the corrected readings of epitaphes and dealt with old errors and quoted the translations to Turkey Turkish of these epitaphes.

Keywords: Sogut, Ertugrul Gazi, Epitaph, Correction.

* Ertuğrul Gazi türbesi kitabeleri üzerine yaptığım çalışmalar sırasında benden yardımlarını esirgemenen Söğüt Kaymakamı Vural Karagül'e, Ertuğrul Gazi Türbesi türbedarları Mustafa Ekici ve Belgin Özkan'a, kitabelerin fotoğraflarını çeken Serbest Muhasebeci Ekrem Teres'e, makalenin son okumasını yapıp düzelti önerilerinde bulunan Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Görevlisi İbrahim Sona'ya teşekkür ederim. Makalede eski okuyuşlar olarak bahsettiğimiz okuyuşlar Söğüt Kaymakamlığı tarafından yayımlanan ve Rahmi Akbaş'ın hazırladığı "Geçmiş'ten Geleceğe Söğüt" kitabından ve Ertuğrul Gazi Türbesi içerisinde duvarlara asılı olan M. Sami Kanalcı tarafından çevrilen metinden alınmıştır.

Ertuğrul Gazi (d. 1198- ö. 1281), Türk tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Bu önemli tarihî şahsiyetin türbesi Güney Marmara illerinden olan Bilecik'in ilçesi Söğüt'te bulunmaktadır. Osmanlı devletinin de kuruluş yeri olan Söğüt bulunduruğu pek çok tarihî eserle âdeta Osmanlı devletinin kuruluş devrinin bir sembolü gibidir.

Bu şehirdeki en önemli tarihî eser de hiç şüphesiz Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin (d. 1258 - ö. 1326) babası Ertuğrul Gazi'nin türbesidir. Türbenin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, ilk olarak Osman Gazi tarafından açık mezar olarak yapıldığı düşünülmektedir. Kimi kaynaklarda da türbenin Orhan Gazi döneminde (d. 1281- ö. 1362) inşa edildiği ifade edilmektedir (Tanman, 1995: 316). Ancak yapının tam bir türbe hâlini alması I. Mehmed (Çelebi) (d. 1382 - ö. 1421) döneminde gerçekleşmiştir. Çevresi geniş duvarlarla çevrili, ağaçlandırılmış bir bahçe içerisinde yer alan türbe Sultan III. Mustafa (d. 1717 - ö. 1774) zamanında 1757'de onarımdan geçirilmiş ve önemli değişiklikler yapılarak ilk yapıdaki özelliğini yitirmiştir. Ardından Sultan II. Abdülhamid (d. 1842 - ö. 1918) zamanında 1886-1887 tarihlerinde bir kez daha onarılmış, etrafı çeşme ve şadırvanlarla zenginleştirilmiştir.

Ertuğrul Gazi Türbesi Osmanlı erken dönem türbe mimarisinin özelliklerini göstermektedir. Türbe binası altıgen planlı üzeri kubbe örtülü olup, beşik çatılıdır. Dikdörtgen bir girişten sonra içeriye ulaşılmaktadır. Duvarlar bir sıra kesme köfeki taşı, iki sıra tuğla ile almalı düzende örülmüştür. Altıgen şeklindeki gövdenin kibleye dönük olan yüzüne küçük bir mihrab konulmuş, geri kalan batı ve güneydoğu duvarlarına bir kapı ve üç pencere yerleştirilmiştir. Bir duvar ise boş bırakılmıştır. Dikdörtgen biçimindeki pencerelerin açıklıklıkları demir parmaklıklarla donatılmıştır. Türbede yalnızca Ertuğrul Gazi'nin lahdi bulunmakta olup, lahid harçla sıvanmış ve baş ucuna alçıdan yapılmış bir Türkmen sarığı yerleştirilmiştir (Tanman, 1995: 316).

Türbenin bahçe kısmında da kabir ve makam kabirleri yer almaktadır. Ertuğrul Gazi türbesinin doğu tarafında eşi Halime Hatun'un, batı tarafında kardeşi Dündar Bey ile oğullarından Savcı Bey'in kabirleri, türbenin biraz berisinde oğlu Osman Gazi'nin makam kabri yer almaktadır.

Ertuğrul Gazi türbesini ve çevresini kısaca tanıttıktan sonra bu makaledeki asıl konumuz olan Ertuğrul Gazi Türbesi etrafındaki mezar taşı ve duvar kitabelerinin önceki okunuşlarındaki hataların düzeltilmesi ve yeni okuyuş ve anlamlandırma denemelerine geçebiliriz.

Ertuğrul Gazi Türbesi etrafında tespit edebildiğimiz üç mezar taşı kitabesi, bir türbe kapısı kitabesi, üç çeşme kitabesi bulunmaktadır. Bilecik ağız üzerine yaptığımız çalışmalar esnasında bu kitabeleri yeniden okuma ve eski okumalardaki hatalı okuyuşları düzeltme imkânımız oldu.

Burada okuma düzeltisi yapacağımız ilk kitabe Osman Gazi'nin makam kabrinin mezar taşının kitabesidir. Kitabenin önceki okunuşu ve bizim okuyuşumuz aşağıda aktarılmıştır.

1. Kitâbe

Osman Gazi'nin Makam Kabrinin Mezar Taşı

1. Satır	<i>Mebadî saltanat sahib megazi gazi osman han</i>
2. Satır	<i>Yedi yüz yirmi altı dahil-i dar-is-slam oldu</i>
3. Satır	<i>Alup da medfeninden bursaya nakletti orhan han</i>
4. Satır	<i>Mahalli medfeni gazii müşar için makam oldu.</i>

Bizim okuyuşumuz şöyledir:

1. Satır	<i>Mebâdî-saltanât sâhib-magâzî Gâzî Osmân Hân</i>
2. Satır	<i>Yedi yüz yigirmi altı dâhil-i Dârü's-selâm¹ oldu</i>
3. Satır	<i>Alup da medfeninden Bursa'ya² nakletti Orhan Hân</i>
4. Satır	<i>Mahall-i medfeni Gâzî-müşâr için makâm oldu.³</i>

Kitabenin Türkiye Türkçesine çevirisi bizim okuyuşumuza göre şöyle olmalıdır:

1. Satır	“Ebedî saltanat (ve) gazalar sahibi Gazi Osman Han
2. Satır	Yedi yüz yirmi altı da selam kapısından (cennetten) içeri girdi
3. Satır	Orhan Han onu defnedildiği yerden alıp da Bursa'ya nakletti
4. Satır	Defnedildiği yer adı geçen Gazi için makam oldu.”

Kitabenin daha önceki okunuşlarında bazı önemli hatalar yapılmıştır. Bu okuyuşlar sırasında daha çok Türkçe sözcüklerin okunuşlarında sorunlar olması şaşırtıcıdır. Örneğin, kitabenin ikinci satırındaki *yedi yüz yigirmi altı* şeklinde olması gereken tarih yazımı *yedi yüz yirmi altı* biçiminde kaydedilmiştir. Yani *yigirmi* biçiminde yazılan sözcük bugünkü okunuşuyla *yirmi* şeklinde okunmuştur. Yine Arapça bir terkip olan *dâhil-i Dârü's-selâm* terkihi hatalı olarak *dahil-i dar-is-slam* şeklinde okunmuş ve kaydedilmiştir. Önemli hatalardan birisi de *Gâzî-i müşâr* şeklindeki terkinin *gazii müşar* şeklinde okunmuş olmasıdır.

Ertuğrul Gazi türbesindeki ikinci kitabe Ertuğrul Gazi'nin eşi Halime Hatun'un mezar taşı kitabesidir. Kitabenin daha önceki okunuşu ve bizim okuyuşumuz aşağıda verilmiştir.

1. Dârü's-selâm terkihi “selam kapısı” anlamına gelmesine rağmen terim anlamı olarak sözlüklerde “barış konağı; cennet; Bağdat'ın eski adı” anlamları verilmiştir (St 495b; Devellioğlu 201a). Bu kitabede “cennet” anlamıyla kullanılmıştır.

2. Burusa şeklinde yazılan yer adı vezin gereği Bursa okunmak zorundadır.

3. Kitabe Ertuğrul Gazi türbesi bahçesindeki asıl yerinden çıkartılmış ve Ertuğrul Gazi türbesinin iç kısmında muhafaza edilmektedir. Kitabedeki kirlenme ve yıpranması kitabe üstündeki yazının okunmasını zorlaştırmaktadır.

2. Kitabe

Halime Hatun'un Mezar Taşı Kitabesi

1. Satır *Huv-el-Baki*
2. Satır *Fatiha-han istiklaliyet ve müessisi*
3. Satır *Bünyan-ı Devlet-i Osmaniye Sultan Osman Gazi*
4. Satır *Hazretlerini valid-i mecid-i padişahi Firdevs*
5. Satır *Makam ertuğrul gazi hazretlerinin*
6. Satır *Zevcei cihan aşıyanları hanımının halife-i*
7. Satır *Süleymen bargah-i zaman sultan gazi*
8. Satır *Abd-ül-hamid han-i sani hazretleri*
9. Satır *Taraf-i bahir-i eşref-i mülukanelerinden*
10. Satır *Buldurulan darih-i gufran*
11. Satır *Sarihleridir ruhiçun fatiha*
12. Satır *Sene: 1305.*

Bizim okuyuşumuz şöyledir:

1. Satır *Hüve'l-Bâkî*
2. Satır *Fâtihâ-h'ân istiklâliyet ve müessis-i*
3. Satır *bünyân-ı Devlet-i Osmâniye Sultân Osman Gâzî*
4. Satır *hazretlerinin vâlid-i mâcid-i kesîrû'l-mehâmidi*
5. Satır *ve cedd-i a'lâsı Hazret-i Pâdişâh-ı Firdevs-*
6. Satır *makâm Ertuğrul Gâzî hazretlerinin*
7. Satır *zevce-i⁴ cinân-âşiyânları hanımın halife-i*
8. Satır *Süleymân-bârgâh-ı zamân Sultân Gâzî*
9. Satır *Abdü'l-hamîd Hân-ı Sâni hazretleri*
10. Satır *taraf-ı bâhirü's-şeref-i mülûkânelerinden*
11. Satır *buldurulan zarih-i gufrân-*
12. Satır *sarihleridür rûhiçün Fâtihâ.*
13. Satır *Sene: 1305.⁵*

Kitabenin Türkiye Türkçesine çevirisi bizim okuyuşumuza göre şöyle olmalıdır:

1. Satır Her şey fânidir
2. Satır Ey Fatiha okuyan! (Devletin) bağımsızlığını ve tesisini (sağlayan)
3. Satır Osmanlı Devletinin kurucusu Sultan Osman Gazi
4. Satır Hazretlerinin çok merhametli büyük babası
5. Satır Ve Firdevs makam padişah hazretlerinin
6. Satır Büyük dedesi Ertuğrul Gazi hazretlerinin
7. Satır Cennet hanelerindeki hanımının

4. Sözcük silinmiş olmasına ve okunmamasına rağmen gerek önceki okumaları gerekse metnin anlamını dikkate alarak buradaki sözcüğün zevce olması gerektiği kanaatine vardık.

5. Kitabı Ertuğrul Gazi türbesinin ilk girişinde sağ tarafta yer almaktadır.

8. Satır	Zamanın Süleyman otağı halifesi Sultan Gazi
9. Satır	İkinci Abdülhamid hazretlerinin
10. Satır	Mülklerinin şerefli denizi tarafından
11. Satır	Buldurulan mağfîret edilmiş
12. Satır	Açık türbeleridir. Ruhu için fatiha.
13. Satır	Sene: 1305.

II. Abdulhamid döneminde dikilen bu kitabenin de önceki okunuşlarında bazı okuyuş hataları mevcuttur. Kitabenin başında *Hüve'l-Bâkî* biçiminde okunması gereken ve “Her şey fanidir” anlamına gelen ibare *Huv-el-Baki* şeklinde okunup kaydedilmiştir. Yine kitabenin dördüncü satırında *Hazretlerini valid-i mecid-i padişahi Firdevs* şeklindeki okunuş *Hazretlerinin vâlid-i mâcid-i kesîrû'l-mehâmidi* biçiminde düzeltilmelidir. Sekizinci satırdaki *Abd-ül-hamid* özel adı ise *Abdü'l-hamid* şeklinde kaydedilmelidir.

Burada üzerinde okuyuş düzeltisi yapacağımız bir diğer kitabe de Ertuğrul Gazi'nin oğlu Savcı Bey'in mezar taşı kitabesidir. Kitabenin daha önceki okunuşu ve bizim okuyuşumuz aşağıda verilmiştir.

3. Kitabe

Ertuğrul Gazi'nin Oğlu Savcı Bey'in Mezar Taşı Kitabesi

1. Satır *Cedd-i büzrükvar-i hazret-i padişah Ertuğrul*
2. Satır *Gazi hazretlerinin mahdum-ı necabet mevsüm-ı*
3. Satır *Alisi Savcı Bey merhumun*
4. Satır *Hayratperver sultan gazi abd-ül-hamid*
5. Satır *Han-i sani hazretleri canib-i meahmenakıbı*
6. Satır *Mülkanelerinden şeref badir olan idare-i*
7. Satır *Seniyye mantukınca iâşe ve imar ettirilen*
8. Satır *Lahd-i pür nur-i alilerdir*
9. Satır *Ruh İçün Fatiha*
10. Satır *Sene : 1305.*

Bizim okuyuşumuz şöyledir:

1. Satır *Hüve ni 'me 'l-gafür*
2. Satır *Cedd-i büzürg-vâr-ı Hazret-i Pâdişâhî Ertuğrul*
3. Satır *Gâzî hazretlerinin mahdûm-ı necâbet-mevsûm-ı*
4. Satır *'âlisi Savcı Beg merhûmun⁶*
5. Satır *hayratperver Sultân Gâzî Abdü 'l-hamîd*
6. Satır *Hân-ı Sâni hazretleri cânib-i me 'âl-i menâkıb-ı mülûkâne-*
7. Satır *lerinden şeref-sâdır olan irâde-i seniyye mantûkınca*
8. Satır *inşâ ve îmar etdirilen lahd-i pür-nûr-ı*
9. Satır *'âlileridir . Rûhiçün Fâtihâ.*
10. Satır *Sene: 1305.⁷*

Kitabenin Türkiye Türkçesine çevirisi bizim okuyuşumuza göre şöyle olmalıdır:

1. Satır “O, her şeyi bağışlayandır
2. Satır Padişah hazretlerinin yüce atası Ertuğrul
3. Satır Gazi hazretlerinin yüce (olarak) adlandırılmış soylu evladı
4. Satır Merhum Savcı Bey’in
5. Satır Hayırsever Sultan Gazi İkinci Abdülhamid
6. Satır Hazretlerinin mülklerinin menkıbelerinden şerefle ortaya çıkan
7. Satır Padişah emri mantıkınca
8. Satır İnşa ve imar edilen yüce nurlu lahdidir.
9. Satır Ruhu için fatiha.
10. Satır Sene: 1305.”

6. Kitabenin dördüncü ve beşinci satırlarında yıpranma ve bozulma söz konusudur. Beşinci satırda bu yıpranma herhangi bir okuma zorluğuna yol açmamaktadır. Ancak dördüncü satırın sonu biraz zor okunmaktadır. Anlamı da dikkate alarak bu kısmı merhûmun biçiminde okuduk.

7. Kitabe Ertuğrul Gazi türbesinin girişine göre sağ tarafta yer almaktadır.

Bu kitabenin de eski okunuşlarında bazı hatalar göze çarpmaktadır. Örneğin kitabenin ikinci satırındaki “ulu, yüce, büyük” anlamına gelen *büzürg-vâr* sözcüğü *büzrükvar* şeklinde okunup kaydedilmiştir. Yine altı, yedi ve sekizinci satırlar *Hân-ı Sâni* hazretleri *cânib-i me‘âl-i menâkıb-ı mülûkânelerinden şeref-sâdır olan irâde-i seniyye mantûkınca inşâ ve imâr ettirilen* şeklinde okunması gerekirken *Han-i sani* hazretleri *canib-i meahmenakıbı Mülkanelerinden şeref badir olan idare-i Seniyye mantukınca iâşe ve imar ettirilen* biçiminde okunmuştur.

Ertuğrul Gazi türbesinde okuma düzeltileri yaptığımız mezar taşı kitabelerinin dışında bir de çeşme ve duvar kitabeleri vardır. Bunlardan ilki türbenin giriş kapısının üstündeki duvar kitabesidir. Türbe kapısındaki kitabenin daha önceki okunuşu ve bizim okuyuşumuz aşağıda verilmiştir.

4. Kitabe

Ertuğrul Gazi Türbesi Giriş Kapısı Kitâbesi

Türbe kapısı kitabesinin eski okunuşu şöyledir:

1. Satır	<i>Şeref-ü şevket eyle aleme Sultan Hamit</i>
1. Satır	<i>Eyledi saye-i ‘umranını medd ü temhid</i>
2. Satır	<i>İşte ezcümle olup ahdi hümayununda</i>

2. Satır *Türbe-i hazreti Ertuğrul Gazide cedid*
 3. Satır *Sene 1100 dahi 71 iken Ahmet Han*
 3. Satır *Temelinden buni idmişti bina-i tecdit*
 4. Satır *Çok vakit geçmekle münhemdim olmada iken*
 4. Satır *Pederişah zaman hazreti Sultan Mecit*
 5. Satır *Bir iki çeşme vü fevvade ederek şimdi de*
 5. Satır *Şerefi türbeyi tamir ile etmişti mezd*
 6. Satır *Şimdi de mevkiini havi harita yapılp*
 6. Satır *Nazar-ı âli-i şahanede oldukta bedîd*
 7. Satır *Yeniden eyledi inşasını emrû ferman*
 7. Satır *Şeref-ü zineti hakkaki olundu teyit*
 8. Satır *Yani bu tarz dilevize Hamit Han kodu*
 8. Satır *Oldu sandukasında böyle ruhamile Ferit*
 9. Satır *Nekadar yar ise kurbinde kuburu şüheda*
 9. Satır *Ziri sanduka hazenede iderler tahmit*
 10. Satır *Bunların yattığı müddetçe bu merkatlerde*
 10. Satır *Şevket-ü saltanatın eylesün Allah medit*
 11. Satır *Kaymakam Zühti kulu kuşesin necetti zida*
 11. Satır *Bunun imarına meşkurkıla ol rabbi-vahit*
 12. Satır *Dedi salik kulu tarih temhidi tevşihin*
 12. Satır *Kıldı bu türbeyi mamur ol Hakkan Hamit.*

Bizim okuyuşumuz şöyledir:

1. Satır *Şeref-i şevket ile âleme Sultân Hamîd*
 1. Satır *Eyledi sâye-i 'umrânını medd ü temhîd*
 2. Satır *İşte ez-cümle olup 'ahd-i hümayûnunda*
 2. Satır *Türbe-i Hazret-i Ertuğrul Gâzî'de cedîd*
 3. Satır *Sene bin yüz dahı yetmiş bir iken Ahmed Hân*
 3. Satır *Temelinden bunı etmişdi binâ vü tecdîd*
 4. Satır *Çok vakit geçmek ile münhedim olmakda iken*
 4. Satır *Peder-i şâh-ı zamân Hazret-i sultân Mecîd*
 5. Satır *Bir iki çeşme vü fevvâre ilâve ederek*
 5. Satır *Şeref-i türbeyi ta 'mîr ile etmişdi mezîd*
 6. Satır *Şimdi de mevkiini hâvî harîta yapılp*
 6. Satır *Nazar-ı 'âli-i şâhânede oldukda bedîd*
 7. Satır *Yeniden eyledi inşâsını emr ü fermân*
 7. Satır *Şeref ü zîneti hakkâ ki olundu te 'yîd*
 8. Satır *Ya 'nî bu tarz-ı dil-âvîze Hamîd Hân kodu*

8. Satır *Oldı sandukası da böyle ruhâm ile ferîd*
 9. Satır *Ne kadar var ise kurbunda kubûr-ı şühedâ*
 9. Satır *Zîr-i sandûka-i hârâda iderler tahmîd*
 10. Satır *Bunların yatdığı müddetçe bu merkadlerde*
 10. Satır *Şevket ü saltanatın eylesün Allâh medîd*
 11. Satır *Kâymakâm Zühdi kulu kûşîş-i bî-hadd etdi*
 11. Satır *Bunun i 'mârına meşkûr kıla ol Rabb-i Vahîd*
 12. Satır *Dedi Sâlik kulu târîh-i güher tevşîhin*
 12. Satır *Kıldı bu türbeyi ma 'mûr o Hâkân-ı Hamîd.*
 13. Satır *Sene: 1304.⁸*

Kitabenin Türkiye Türkçesine çevirisi bizim okuyuşumuza göre şöyle olmalıdır:

1. Satır Aleme büyük bir şeref veren Sultan Hamid
 1. Satır İmarı sayesinde şerefini devam ettirdi ve kuvvetlendirdi.
 2. Satır İşte bu cümleden olup onun yeminli saltanatında
 2. Satır Ertuğrul Gazi hazretlerinin türbesi yenilendi.
 3. Satır Sene bin yüz yetmiş birde Ahmed Han
 3. Satır Bu türbeyi temelinden inşa etmiş ve yenilemiştir.
 4. Satır Aradan çok vakit geçmesiyle (türbe) yıkılmakta iken
 4. Satır Zamanın şahının babası Hazreti Sultan Mecid
 5. Satır Bir iki çeşme ve fiskiye ilave ederek
 5. Satır Türbenin şeferinin tamir ettirmek ile arttırmıştır
 6. Satır Şimdi de mevkisini içine alan harita yapılınca
 6. Satır Yüksek bakışlardan görülür oldu
 7. Satır Yeniden inşasını emir ve fermân eyledi
 7. Satır Şeref ve süsü hakikatten kuvvet buldu
 8. Satır Yani bu tarz gönüllüculuğu Hamid Han yaptı
 8. Satır (Ertuğrul Gazi'nin) sandukası da böylece mermer ile eşsiz oldu
 9. Satır (Ertuğrul Gazi'nin) yakınında ne kadar şehit kabri varsa,
 9. Satır Sandukanın gerisinde Allah'a hamd ederler
 10. Satır Bu mezarlarda bunlar yattığı müddetçe
 10. Satır Allah onun (Abdulhamid'in) şeref ve saltanatını uzun eylesin
 11. Satır Kaymakam Zühdi kulu (türbe için) çok gayret sarf etti

8. Bu duvar kitabesi Ertuğrul Gazi türbesinin asıl girişinin kapı üstünde yer almaktadır. Yeşil bir zemin üstüne sarı renkte bir çerçeve içine yaldızlı yazı ile yazılmıştır. Metin harekelidir ve oldukça net bir şekilde okunabilmektedir. Kitabenin sonundaki tarihten Hicri 1304 (Miladi 1886 / 1887) yılında yazdırılıp buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu kitabe de diğerleri gibi İkinci Abdülhamid döneminde yazdırılmıştır.

11. Satır Bir olan Allah onun gayretini de makbul eylesin.
 12. Satır Salih kulu süslenmiş cevherin tarihini söyledi
 12. Satır O Hakan Hamid bu türbeyi imar etti.
 13. Satır Sene: 1304.

Bu kitabenin de eski okunuşlarında bazı hatalar bulunmaktadır. Eski okumalarda *Şeref-ü şevket eyle aleme Sultan Hamit* şeklinde okunan ilk satır *Şeref-i şevket ile âleme Sultân Hamîd* biçiminde düzeltilmelidir. Yine *İşte ezcümle olup ahdi hümayyununda* şeklinde okunan ikinci beytin ilk mısrası *İşte ez-cümle olup 'ahd-i hümayyûnunda* biçiminde düzeltilmelidir. Üçüncü beytin ikinci mısrası ise *Temelinden buni idmişti bina-i tecdit* yerine *Temelinden bunu etmişdi binâ vü tecdîd* şeklinde okunmalıdır.

Bir diğer hatalı okuyuş da dördüncü beytin ikinci mısrasında karşımıza çıkmaktadır. *Peder-i şâh-ı zamân Hazret-i Sultân Mecîd* şeklinde okunması gereken mısra *Pederîşah zaman hazreti Sultan Mecit* biçiminde okunmuştur. Beşinci beytin ilk mısrası da *Bir iki çeşme vü fevvade ederek şimdi de değil de, Bir iki çeşme vü fevvâre ilâve ederek* şeklinde okunmalıdır. Yine bu beytin ikinci mısrası *Şerefi türbeyi tamir ile etmişti mezd* şeklinde değil, *Şeref-i türbeyi ta'mir ile etmişdi mezîd* biçiminde okunmalıdır. Yedinci beytin ilk mısrası *Yeniden eyledi inşâasını emrû ferman* değil, *Yeniden eyledi inşâasını emrû ü fermân* biçiminde okunmalıdır. Aynı beytin ikinci mısrası ise *Şeref-ü zineti hakkaki olundu teyit* şeklinde değil, *Şeref ü zîneti hakkâ ki olundu te'yîd* şeklinde okunmalıdır. Sekizinci beyit *Yani bu tarz dilevize Hamit Han kodu / Oldu sandukasında böyle ruhamile Ferit* şeklinde değil de, *Ya'nî bu tarz-ı dil-âvîze Hamîd Hân kodu / Oldı sandukası da böyle ruhâm ile ferîd* biçiminde okunmalıdır. Dokuzuncu beyit de *Nekadar yar ise kurbinde kuburu şüheda / Ziri sanduka hazenede iderler tahmit* şeklinde değil, *Ne kadar var ise kurbunda kubûr-ı şühedâ / Zîr-i sandûka-i hârâda iderler tahmîd* biçiminde okunmalıdır. Onuncu beyit *Bunların yattığı müddetçe bu merkatlerde / Şevket-ü saltanatın eylesün Allah medit* okunuşu yerine *Bunların yatdığı müddetçe bu merkadlerde / Şevket ü saltanatın eylesün Allâh medîd* şeklinde okunmalıdır. Son iki beyitteki *Kaymakam Zühti kulu kuşesin necetti zida / Bunun imarına meşkurkıla ol rabbi-vahit / Dedi salik kulu tarih temhidi tevşihin / Kıldı bu türbeyi mamur ol Hakkan Hamit* şeklindeki okunuşu *Kâymakâm Zühdi kulı küşîş-i bî-hadd etdi / Bunun i'mârına meşkûr kıla ol Rabb-i Vahîd / Dedi Sâlik kulı târîh-i güher tevşîhin / Kıldı bu türbeyi ma'mûr o Hâkân-ı Hamîd* biçiminde düzeltilmelidir.

Türbe kapısının girişindeki kitabenin yanı sıra türbenin giriş kapılarının yan taraflarında da üç adet çeşme kitabesi bulunmaktadır. Biz bunlardan ikisinin üzerinde okuma düzeltisi yaptık, türbenin giriş kapılarının birini yanındaki kitabeye müdahale edildiği ve bu müdahale hiç de estetik durmadığı için okuma zorluklarına yol açmıştır. Bu yüzden ilk satırı açık bir şekilde okunamamaktadır.

Çeşme kitabelerinin ilki türbenin ana giriş kapısının sol yanındaki çeşme kitabesidir. Kitabenin daha önceki okunuşu ve bizim okuyuşumuz aşağıda verilmiştir.

1. Çeşme Kitabesi

1. Satır	<i>Menba-i cuy-i inayet şah-ı ali siretin</i>
1. Satır	<i>Mevce-i derya kadar ömrün Huda kılsın mezin</i>
2. Satır	<i>Kıldı ol şahinşeh-i devran cedd-i emcedin</i>
2. Satır	<i>Gazi Ertuğrul Cenabın kabrini zira cedid</i>
3. Satır	<i>Baabi yanında dahi bu çeşmeyi inşa ile</i>
3. Satır	<i>Eyledi ruh-ı revanın şad o Hakan-ı reşid</i>
4. Satır	<i>Cevher-i nazma iki tarih bir beyt içre bak</i>
4. Satır	<i>Su verir buldukçe mecray-ı kalem feyz-i bedid</i>

5. Satır *Ruh-ı Ertuğrul için bu çeşmeyi kıldı iyan*
 5. Satır *Ayn-ı Lütf-ı saltanat Şah-ı zaman Abdül Mecid*
 6. Satır *Sene: 1304.*

Bizim okuyuşumuz şöyledir:

1. Satır *Menba ‘-ı cûy-ı ‘inâyet şâh-ı ‘âlî-sîretin*
 1. Satır *Mevce-i deryâ kadar ömrin Hudâ kılsun mezid*
 2. Satır *Kıldı ol şâhenşeh-i devrân cedd-i emcedin*
 2. Satır *Gâzi Ertuğrul cenâbın kabrini zîrâ cedid*
 3. Satır *Bâbı yanında dahi bu çeşmeyi inşâ ile*
 3. Satır *Eyledi ruh-ı revânın şâd o hâkân-ı reşid*
 4. Satır *Cevher-i nazma iki târih bir beyt içre bak*
 4. Satır *Su verir buldukça mecrâ-yı kalem feyz-i bedid*
 5. Satır *Ruh-ı Ertuğrul için bu çeşmeyi kıldı ayân*
 5. Satır *Ayn-ı lutf-ı saltanat şâh-ı zamân Abdü'l-hamid.*
 6. Satır *Sene: 1304.⁹*

Kitabenin Türkiye Türkçesine çevirisi bizim okuyuşumuza göre şöyle olmalıdır:

1. Satır Yardım denizinin kaynağı yüce suretli şah
 1. Satır Denizin dalgaları kadar Allah ömrünü ziyade eylesin.
 2. Satır Çünkü o devrin şahlar şahı çok ulu atası
 2. Satır Ertuğrul Gazi hazretlerinin kabrini yeniledi
 3. Satır Kapı yanında da bu çeşmeyi inşa ederek
 3. Satır O akıllı hakan akan ruhunu mutlu eyledi
 4. Satır Nazım cevherine iki tarih bir beyit içinde bak
 4. Satır Kalem yolunu buldukça feyiz çölüne su verir
 5. Satır Saltanat lutfunun gözü zamanın şahı Abdülhamid
 5. Satır Ertuğrul’un ruhu için bu çeşmeyi ortaya çıkardı
 6. Satır Sene: 1304.

Bu kitabenin daha önceki okunuşlarında bazı hatalara rastlanmıştır. Ancak bu kitabedeki hatalar diğerlerindeki kadar fazla değildir. Bu hatalardan birine ikinci beyitte rastlıyoruz. Kitabenin ikinci beyitinin ilk mısrasındaki “şahlar şahı” mana-

9. Bu çeşme kitabesi Ertuğrul Gazi türbesinin şimdiki birinci kapısının sol tarafındaki çeşmenin üstünde yer almaktadır. Yeşil bir zemin üstüne sarı renkte bir çerçeve içine yaldızlı yazı ile yazılmıştır. Metin harekelisir ve oldukça net bir şekilde okunabilmektedir. Kitabenin sonundaki tarihten Hicri 1304 (Miladi 1886 / 1887) yılında yazdırılıp buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu kitabe de Ertuğrul Gazi türbesinin asıl girişinin kapı üstünde yer alan kitabe gibi İkinci Abdülhamid döneminde yazdırılmıştır.

sına gelen *şâhenşeh* sözcüğü hatalı olarak *şahınşeh* biçiminde okunmuştur. Kitabede birkaç ufak tefek hata daha görülmektedir.

Burada düzelti yapacağımız son kitabe büyük giriş kapısının sağındaki ikinci çeşme kitabesidir. Giriş kapısının sağındaki ikinci çeşme kitabesinin daha önceki okunuşu ve bizim okuyuşumuz aşağıda aktarılmıştır.

2. Çeşme Kitabesi

1. Satır	<i>Padişah-i bahr-u ber sultan-ı İstender-siyer</i>
1. Satır	<i>Şehiriâr-i dad güster Hazret-i Abdül-hamid</i>
2. Satır	<i>Fikrini imar-i mülke hasredince olmada</i>

2. Satır *Şahid-i gül-çehre-i imran her yerde bedid*
 3. Satır *Türbe-i Ertuğrulu bu kerre ihya eyleyüb*
 3. Satır *Eyledi bu çeşmeyi icra o hakani-ı ferid*
 4. Satır *Subesu her yerde cari gerçi ab-ı şefkati*
 4. Satır *Bahusus oldu söğüt halkı ziyade müstefid*
 5. Satır *Akdığı müddetçe böyle ayn ü enhar-ı cihan*
 5. Satır *Eylesün çok müddet iclal ü ikbalin medid*
 6. Satır *Hayli gayret etdi zühdi bendesi icrasına*
 6. Satır *Sayini meşkur kılsun hazret-i cevher darini*
 7. Satır *Eyledi seyyal-i zemzem hazret-i sultan Hamid.*
 7. Satır *Sene: 1304.*

Bizim okuyuşumuz şöyledir:

1. Satır *Pâdişâh-ı bahr u ber Sultân-ı İskender-siyer*
 1. Satır *Şehr-i yâr-ı dâd-güster Hazret-i Abdü'l-hamîd*
 2. Satır *Fikrini i 'mâr-ı mülke hasredince olmada*
 2. Satır *Şâhid-i gül-çehre-i umrân her yerde bedîd*
 3. Satır *Türbe-i Ertuğrul'u bu kerre ihyâ eyleyüp*
 3. Satır *Eyledi bu çeşmeyi icrâ o hâkân-ı ferîd*
 4. Satır *Sû-be-sû her yerde cârî gerçi âb-ı şefkâtî*
 4. Satır *Bâ-husûs oldu Söğüt halkı ziyâde müstefîd*
 5. Satır *Akdığı müddetçe âb-ı ayn u enhâr-ı cihân*
 5. Satır *Eylesün Hak müddet-i iclâl ü ikbâlin medîd*
 6. Satır *Hayli gayret etdi Zühdi bendesi icrâsına*
 6. Satır *Sa'yini meşkûr kılsun Hazret-i Rabb-i Mecîd*
 7. Satır *Çâkeri Sâlik dedi târîh-i cevher-dârîm*
 7. Satır *Eyledi seyyâl-i zemzem Hazret-i Sultân Hamîd.*
 8. Satır *Sene: 1304.¹⁰*

Kitabenin Türkiye Türkçesine çevirisi bizim okuyuşumuza göre şöyle olmalıdır:

1. Satır *Deniz ve karanın padişahı İskender suretli sultan*
 1. Satır *Adalet yayan padişah hazreti Abdulhamid*
 2. Satır *Düşüncesini mülkün imarına adayınca*
 2. Satır *Bayırlılığın gül çehresinin şahidi her yerde aşıkardır*

10. Bu çeşme kitabesi Ertuğrul Gazi türbesinin şimdiki birinci kapısının sağ tarafındaki çeşmenin üstünde yer almaktadır. Yeşil bir zemin üstüne sarı renkte bir çerçeve içine yaldızlı yazı ile yazılmıştır. Metin harekelidir ve oldukça net bir şekilde okunabilmektedir. Kitabenin sonundaki tarihten Hicri 1304 (Miladi 1886/1887) yılında yazdırılıp buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu kitabe de Ertuğrul Gazi türbesinin asıl girişinin kapı üstünde yer alan kitabe ve giriş kapısının solundaki çeşme kitabesi gibi İkinci Abdülhamit döneminde yazdırılmıştır.

3. Satır Ertuğrul Gazi türbesini bu kez ihya eyleyip
 3. Satır O benzersiz hakan bu çeşmeyi yaptı.
 4. Satır Gerçi şefkat suyu her tarafta akar
 4. Satır Özellikle Söğüt halkı fazlasıyla istifade eder
 5. Satır Gözün suyu ve cihanın nehirleri aktığı müddetçe
 5. Satır Ululuğun ve bahtın çok vakit sürsün
 6. Satır Zühdi kulu (bu çeşmenin) yapılmasında çok gayret gösterdi
 6. Satır Yüce Allah onun gayretini mükafatlandırınsın
 7. Satır Onun kölesi cevherli tarihini doğru söyledi
 7. Satır Hazreti sultan Hamî (bu) zemzemi akıcı eyledi.
 2. Satır Sene: 1304.

Bu kitabenin önceki okunuşlarında da bariz hatalar göze çarpmaktadır. Kitabenin ilk beyitinin ilk mısrası *Pâdişâh-ı bahr u ber Sultân-ı İskender-siyer* şeklinde okunması gerekirken *Padişah-i bahr-u ber sultan-ı İstender-siyer* biçiminde okunmuştur. *İskender* özel adının *istender* biçiminde yazılışı dizgi hatası olabilir, ancak *Pâdişâh-ı bahr u ber* okunması gereken terkinbin *Padişah-i bahr-u ber* şeklinde okunması gerçek bir hatadır. Yine birinci beytin ikinci satırı *Şehiriâr-i dad güster hazret-i Abdül-hamid* şeklinde değil de, *Şehriyâr-ı dâd-güster Hazret-i Abdü'l-hamîd* biçiminde okunmalıdır. Bu satırda çok ciddi bir hata yoktur. Bu kitabedeki en ciddi hatalardan biri de son iki beyitin birbirine karışmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aslanapa, Oktay (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul.
- Aşıkpaşazade (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. (çev. Kemal Yavuz). M. A. Yekta Saraç, İstanbul: MAS Matbaacılık.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966–1983). *Osmanlı mimarisinin ilk devirleri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)* 1. c. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Boyraz, Şeref (2003). *Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri*. Ankara: Akçağ.
- Devellioğlu, F. (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gibbons, Herbert Adams (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1959). *Söğüt'de Ertuğrul Gazi Türbesi ve İhtifali*. İstanbul: Sinan Matbaası.
- Özel, Oktay, Mehmet Öz (2000). *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Redhouse, Sir James W. (1987). *Turkish And English Lexicon*, New Edition. Beirut: Librarie Du Liban.
- Steingass, F. J. (1892). *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London: Routledge & K. Paul.
- Tanman, M. Baha (1995). "Ertuğrul Gazi Camii ve Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, 316-317.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1994). *Osmanlı Tarihi*. I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARININ İKNA SÜRECİNDE SOSYAL İÇERİKLİ REKLAMLARIN KULLANIMI: BİR ÇÖZÜMLEME ÖRNEĞİ

THE USE OF SOCIAL CONTENT ADVERTISING IN SOCIAL RESPONSIBILITY CAMPAIGN'S PERSUASION PROCESS: AN ANALYSIS

Arş.Gör.Dr. Öykü Ezgi YILDIZ

Arş.Gör. Ceyda DENEÇLİ

İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim Sanatları Bölümü
oykuezgiyildiz@gmail.com, c.denecli@iku.edu.tr

Özet

Günümüzde sosyal sorumluluk kavramının önemi toplumu bilgilendirmek ve toplumsal sorunlara önem vermek açısından gerek özel işletmeler gerekse sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları için giderek artmaktadır. Sosyal sorumluluk projelerinin temelinde sağlık, çevre, eğitim gibi farklı konularda toplumsal sorunlara önem verilmesi, bu konularda toplumun refahını geliştirmeye yönelik davranışlarda bulunulması yer almaktadır. Bu tür sosyal sorumluluk projelerini hedef kitleye duyurmak, hedef kitlede farkındalık yaratmak ve bireyleri bilgilendirmek amacıyla kullanılan araçlardan biri de sosyal içerikli reklamlardır. Ancak, sosyal içerikli reklamlarda hedef kitlenin davranışlarının, düşüncelerinin değiştirilmesinde ikna ögesinin de önemi ortaya çıkmaktadır. İknanın toplumu bilinçlendirmedeki rolü ve hedef kitlenin algısı üzerindeki etkisi nedeniyle ikna edici duygusal öğeler ve ikna yöntemleri oldukça önemlidir. Bu çalışmada da trafik kurallarına uymaya ilişkin bir sosyal sorumluluk kampanyası ele alınarak iknanın sosyal içeriğe sahip olan bu reklam üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sorumluluk, ikna, reklam

Abstract

The significance of social responsibility is rising both within the non-governmental organizations and public offices in that it informs the society and pays attention to the problems within the society. The social responsibility projects are based on various subjects such as health, environment and education and they tend to improve these subjects and make the society more prosperous. Advertisements with social context is one of the tools to inform the society about these projects, to evoke awareness within the society and inform the individuals. In such advertisements, the significance of convincing is obvious as they aim to change the behaviour and opinions of the target audience. Due to the importance of convincing in means of enlightening the society, the method of convincing is of great importance. In this study, a social responsibility Project about following the traffic rules is examined and the impact of convincing is observed.

Key Words: Social Responsibility, persuasion, advertising

Giriş

Geçmişten günümüze insanoğlunu bir davranışa yönlendiren ortak dürtüler değişmemiştir. İnsan kimi zaman akılcı yaklaşımlarla düşüncelerini, tutumlarını davranışa dönüştürürken, kimi zaman da duygularının yönlendirmesiyle eyleme geçmektedir. Farklı toplumlarda farklı kültürlerin etkisi altında varolsalar da insanların kimi kararlara varmalarında; cinsellik, korku, mizah anlayışı gibi temel dürtüleri, duyguları rol almaktadır.

Dolayısıyla iletişim sürecinde; kitleleri, toplumları, bireyleri belli amaçlar doğrultusunda eyleme geçirmek isteyen toplum önderleri, kurumlar; bireylerin mantıklarına ve günümüzde yoğun biçimde de duygularına seslenmektedir. Çünkü gündelik yaşamda çok sayıda iletiyle 360 derece çevrelenen bireylerin; bu iletilerin farkına varmaları ve iletilerin içerikleri konusunda ikna olmaları onların mantıklarına ve duygularına seslenilmesiyle mümkündür.

Günümüzde; anlık, düşünülmeden gerçekleştirilen iletişim kurma girişimlerinin dışında kalan iletişim süreçlerinin temelinde genel olarak ikna kavramının önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Bu durumun farkında olan; ekonomik ve toplumsal yaşamın içinde aktif rol üslenen çeşitli devlet kurumları, özel işletmeler ve sivil toplum kuruluşları hedef kitleleriyle kurdukları iletişim girişimlerinde iknanın temel ilkelerinden yararlanmaktadır.

Özellikle de sanayi devriminin ardından toplumsal yaşam içinde bireylerin kimliklerini aktarmak amacıyla gerçekleştirdikleri tüketim eylemini arttırmaya yönelik kurumların, tanıtım etkinliklerinde çeşitli ikna yöntemlerine başvurdukları görülmektedir. Bu etkinliklerde bir tutundurma ögesi olan reklamın da payı büyüktür. Reklamlar her ne kadar temelde ticari bir amacı gerçekleştirmek ve kar elde etmek için gerçekleştirilen bir etkinlik olarak algılsa da, kimi zaman da toplumsal yarar amacına yönelik olarak kurgulanmakta ve içeriği oluşturulmaktadır. Örneğin çeşitli kurumlar, toplumsal yaşamdaki bir soruna ilişkin gerçekleştirdikleri etkinliklerini farklı medya organları aracılığıyla ve reklamdan yararlanarak duyurmakta ve kitleleri ikna etmeye çalışmaktadırlar.

Bu çalışmada da toplumsal yaşamda varolan sorunları ele alıp, bireylerin yaşam kalitelerini, onları bilgilendirerek ve eğiterek yükseltmeyi amaçlayan kurumlardan; Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Denetleme Şubesi'nin de desteğiyle ve Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (BM-AEK) ile Uluslararası Basketbol Federasyonu'nun (FIBA) önderliğinde gerçekleştirilen kampanyanın reklam filmi incelenecektir. Her yıl binlerce insanın yaşamını yitirdiği ya da yaralandığı trafik kazaları konusunda toplumumuzu bilinçlendirmeye ve bilgilendirmeye ve trafik kurallarına uymaya yönelik sosyal içerikli bu reklam filminde ikna yöntemlerinin kullanım biçimleri irdelenerek, yorumlanmaya çalışılacaktır.

Sosyal Sorumluluk Kavramı Kapsamında Sosyal İçerikli Reklamlar

20. yüzyılın başından bu yana çeşitli kurumlar ve örgütler tarafından toplumsal sorunların ele alınıp, sosyal sorumluluk çalışmalarına ilişkin etkinliklerin yapıldığı gözlenmektedir. Sosyal sorumluluk alanında yapılan etkinlikler çok yeni bir geç-

miş sahip olmamakla birlikte, modern anlamda 1930’lu yıllarda kişisel etik değerlerden, toplumsal etik anlayışına doğru gelişen bir eğilim sonucunda gündeme gelmiştir (Peltekoğlu, 2007:189). Türkiye’de de sosyal sorumluluk kavramının özellikle 2000’li yıllarda daha yoğun bir biçimde ele alındığı gözlenmekte ve bu konuda çeşitli kurumlar tarafından toplumu bilinçlendirmeye yönelik sosyal sorumluluk çalışmalarına rastlanmaktadır. Devlet kuruluşlarının yanında sivil toplum kuruluşları ve özel işletmeler de yürüttükleri kampanyalarla sosyal sorumluluk çalışmalarına destek olmaktadır (Yavuz, 2009: 217–218) (Öztürk, 2009: 217-218).

Günümüzde çeşitli medya organlarında sıklıkla karşılaştığımız sosyal sorumluluk çalışmalarına dair örneklerin daha iyi kavranabilmesi için sosyal sorumluluk kavramının genel olarak kapsamının ve içeriğinin anlaşılması gerekmektedir. Sosyal sorumluluk en geniş anlamda işletmelerin ve kurumların alacakları kararların toplum üzerinde yarattıkları etkiler olarak da tanımlanabilmektedir (Peltekoğlu, 2007:189). Başka bir tanıma göre ise kurumsal sosyal sorumluluk, toplumların, kurumlardan belirli bir zaman zarfı içindeki ekonomik, etik, kanuni ve keyfi beklentileridir (Jahdi ve Acikdilli, 2007: 657). Kotler ve Lee’nin kurumsal sosyal girişimlere ilişkin tanımlamalarına göre ise ; “Kurumsal sosyal girişimler, sosyal amaçları desteklemek ve kurumsal sosyal sorumluluk yükümlülüklerin tamamlamak için bir kurum tarafından üstlenilmiş büyük çaplı faaliyetlerdir” (Kotler ve Lee, 2006:3).

Gerçekleştirilen sosyal sorumluluk etkinliklerinin temelinde; topluma olumlu bir ileti aktarma düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca toplumdaki bireylerin bu etkinlikler aracılığıyla dikkate alındığının duyumsatılması düşüncesi de yer almaktadır (Özgen, 2006: 40). Çünkü tüketiciler kurumların ürün ve servislerinin yalnızca kaliteli ya da düşük fiyatlı olması beklentisi içinde değildirler. Aynı zamanda kurumların sosyal ve etik faaliyetlerde bulunmalarını beklemektedirler (Alcaniz, Cacarez ve Perez, 2010:169). Sosyal sorumluluk çalışmaları toplumsal yaşam içinde kurum ve işletmelere olumlu imaj olarak geri dönmektedir. Böylece, işletmeler ve kurumlar toplumla bağlantılı olduklarından toplumun genel çıkarlarını gözetererek, toplumsal sorunlar karşısında duyarlılıklarını kanıtlamaktadırlar (Peltekoğlu, 2007:186–188). Sosyal sorumluluğa ilişkin girişimlerinde kurumlar; aktarmak istedikleri iletilere yönelik ilgi uyandırmak ya da bu konularla ilgilenen bağışçıların, gönüllülerin bu etkinliklere katılımlarını sağlamayı hedeflemektedirler. Bu nedenle kurumlar, sosyal sorumluluk kampanyalarında başarıyı yakalamak, etkili iletişim sağlamak için ikna edici unsurları ve uygun medya kanallarını seçmektedirler (Kotler ve Lee, 2006: 51).

Toplumu bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye yönelik sosyal sorumluluk kampanyaları sosyal içerikli reklamlar aracılığıyla bireylerde davranış değişikliği yaratmayı hedeflemektedir. Bu tür sosyal içerikli reklamlar; eğitim, sağlık, çevre gibi değişik alanlardaki çeşitli sorunlara eğilmektedir. Sosyal içerikli reklam kavramı hem sosyal pazarlama kapsamında yer alan sosyal içerikli reklamları hem de diğer sosyal girişim uygulamaları çerçevesinde gerçekleştirilen reklamları içermektedir (Yavuz, 2009:218-220; Öztürk, 2009: 218-220). Sosyal reklam kavramının dayandığı sosyal pazarlama kavramı Kotler ve Lee tarafından “Kurumsal sosyal pazarlama, bir kurumun, halk sağlığını, güvenliğini, çevre ya da toplumun refahını iyi-

leştirmeyi amaçlayan bir davranış değiştirme kampanyasının gelişimini ve/veya uygulamaya konmasını desteklediği bir araçtır” şeklinde tanımlanmaktadır (Kotler ve Lee, 2006:113). Kotler ve Lee’nin yaklaşımlarından yola çıkılarak, sosyal içerikli reklamların amacının ticari reklamlardan farklı olarak, toplumsal bir konuya ya da soruna ilişkin olumlu yönde bir davranış değişikliği sağlama amacı taşıdığı söylenebilmektedir.

Pazarlamanın temel ilkelerinden yararlanılarak gerçekleştirilen sosyal pazarlama çalışmaları, öncelikli olarak devlet kurumları ve sivil toplum kurumları tarafından yürütülen toplumsal bir yarar amacı içeren davranış değişikliklerini kapsayan uygulamalardır. Sosyal pazarlama çalışmaları kapsamında oluşturulan sosyal içerikli reklamlarda da ticari reklamlarda olduğu gibi bir amaç doğrultusunda iletişimi yaratmak ve hedef kitleye ulaştırmak önemlidir. Sosyal sorumluluk etkinliklerinin amaçları doğrultusunda oluşturulan bu sosyal içerikli reklamlar incelendiğinde; reklamların kimi zaman gerçek yaşamdan kesitler içerdiği, kimi zaman düşsel öğeler barındırdığı kimi zamanda çeşitli sembollere ya da müziklere yer verdiği görülmektedir. Kotler ve arkadaşları da sosyal içerikli reklamlarda; akılcı, duygusal, etik ve sözlü olmayan unsurlara rastlanabileceğini ifade etmektedir (Yavuz, 2009:223–224; Öztürk, 2009:223–224).

Sosyal içerikli reklamlarda yer alan ikna olgusuna dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çeşitli medya kuruluşlarında yayımlanan reklamlara ilişkin örneklerde de rastlanmaktadır. Toplumsal refah düzeyini yükseltmeyi ve toplumu bilgilendirmeyi ve bireylerde olumlu davranış değişikliği sağlamayı amaçlayan bu sosyal içerikli reklamlar çeşitli konu başlıklarına ilişkin olabilmektedir. Bu reklamlarda hedef kitlelerin eyleme geçirilebilmesi amacıyla, reklamların iletilerinin içeriğinde yaratıcı, dikkat çekici ve ikna edici unsurlara yer verilmektedir.

Sosyal İçerikli Reklamlarda İknanın Rolü

Toplumları herhangi bir toplumsal konuyla ilişkili olarak eyleme geçirmede araç olarak kullanılan sosyal içerikli reklamların amaçlarına ulaşmasında, ikna ve algı gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. İletişim alanında iletişim modelleri geliştirmiş kimi kuramcılar da iletişimin temelinde ikna kavramının yattığını öne sürmüşlerdir.

20. yüzyılın başlarında sosyal psikolojiyle ilgili gelişmelerin sonucunda iletişim alanında etki konusu gündeme gelmiştir. Kitle iletişiminde bireyler üzerindeki etkinin bilinme isteği, psikoloji ve sosyal psikolojinin iletişim alanında egemenlik kazanmasına neden oldu. Etkileşim, ifade, kişilik, algı, tutumlar, etki ve dolaylı etki gibi konular üzerinde duran psikoloji ve sosyal psikoloji, iletişim kuramlarının ve araştırmalarının çoğunu etkilemiştir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 35). İletişim alanında etki kavramının ön plana çıkmasında ve bu tür çalışmaların yapılmasının temelinde propaganda, reklam ve halkla ilişkiler alanında hedef kitle üzerinde etkiyi artırma ve bu etkinin ölçümlenebilmesi amacı yatmaktaydı (Tekinalp ve Uzun, 2004: 67). Bu dönemde iletişim sürecini çizgisel bir boyutta ele alan Anakım iletişim araştırmacıları da ikna konusunda çalışmalar gerçekleştirmişler, özellikle medyanın toplumları yönlendirmede tartışmasız bir gücünün olduğunu vurgulamışlardır. Ancak iletişim sürecinde kaynağın önemi üzerinde duran bu

yaklaşımlar değişime uğrayarak daha sonra yapılan çalışmalarda alıcının da tepkileri irdelenmiştir (Yaylagül, 2006: 36–39).

Günümüzde iknanın her türlü iletişim biçiminde başat bir konumda olduğu daha güçlü bir şekilde duyumsanmaktadır. İletişimciler, siyasetçiler, toplum liderleri, pazarlamacılar, halkla ilişkiler uzmanları gibi çağdaş toplumsal yaşama yön veren tüm bireyler gerçekleştirmek istedikleri amaçları doğrultusunda hedef kitlelerini ikna etme ve yönlendirme çabası içine girmektedirler.

Toplumu çeşitli konularda bilgilendirerek, toplum yararını gözeten sosyal içerikli reklamlarda da hedef kitleyi ikna edici öğelere yoğun bir biçimde yer verildiği görülmektedir. Düşün adamı ve siyasetçi Aristoteles'ten bu yana ikna kavramı çeşitli yönleriyle, düşünürler, bilim insanları tarafından ele alınıp, incelenmektedir. Aristoteles iknanın temelinde Ethos, Pathos ve Logos olmak üzere üç etmenden söz etmektedir. İletiyi gönderen kaynakların genel görünümü olarak kabul edilen Ethos kavramı (Küçükerdoğan, 2009: 19), kaynağın, zeki, etik olmasından ötürü alıcıda güvenilirlik duygusu yaratma yeteneğine sahiptir. Kaynağın yeterli derecede güvenilir olması ikna edicilik özelliğini de beraberinde getirmektedir (Gürüz ve Eğinli, 2008:115). Pathos ise; temelinde değer ve duygulara dayanmaktadır. Aristoteles; bu kavramı tutkularla ve isteklerle ilişkilendirmektedir. Özellikle, duygulardan yararlanılarak iletinin çekici kılınmasıyla gerçekleştirilen uygulamalar olan Pathos, gereksinimlerin ve korku gibi duyguların, değerlerin bir çekicilik öğesi yaratmasıyla bireylerin ikna edilmesidir (Gürüz ve Eğinli, 2008:114). İknayı oluşturan etmenlerin sonuncusu Logos ise, akla ve mantığa dayanmaktadır. Bu nedenle bu kavram kişinin sağduyusunu kullanarak mantıklı bir sonuca ulaşması anlamına gelmektedir (Küçükerdoğan, 2009: 20).

Aristoteles'ten çağımıza gelindiğinde ise ikna kavramının çeşitli açılardan ve farklı disiplinlerin yaklaşımlarından yararlanılarak incelendiği görülmektedir. İletişim biliminden pazarlamaya, psikolojiye, toplumbilime kadar çeşitli disiplinlerin ikna kavramına ilişkin geliştirmiş oldukları bilimsel çalışmalar, günümüzde çeşitli iletişim etkinliklerinde kullanılmaktadır. Özellikle de ekonomik yaşamın devamlılığında etkisi yadsınamayan ve işletmelerin tanıtım uygulamaları içinde yer alan reklamlarda, hedef kitlelere yönelik ikna çabası açık bir biçimde görülmektedir. Bilgi vermek, akılda kalmak gibi temel işlevleri olan reklamlarla hedef kitlenin usuna ve duygularına seslenilerek, hedef kitlenin ikna edilmesi amacı güdülmektedir (Küçükerdoğan, 2005:9).

Reklamlar çoğu zaman temelde kar amacı güden işletmeler tarafından ekonomik bir çıkar sağlamak amacıyla oluşturulmuş iletilerdir. Ancak kimi devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel işletmeler, toplumsal yaşamda bireylerin yaşam düzeylerini iyileştirmek ve bireyleri bilinçlendirmek amacıyla reklamları bir iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar. Bu tür reklamlar, ticari reklamlarda olduğu biçimde hedef kitleler üzerinde etkili olabilmek amacıyla iknadan yararlanmaktadırlar.

İkna her türlü iletişim etkinliğinde yer aldığı biçimde bu reklamlarda da bireyleri eyleme geçiren temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, toplumsal

yarar amacına yönelik reklamlarda hedef kitleleri yönlendirmede ikna kavramının öneminin anlaşılması için bu kavramın irdelenmesi gerekmektedir.

İkna kavramına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İkna kavramı, bilinçli bir şekilde hedef kitlenin düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını, davranışlarını, bakış açılarını, kaynağın amaçları ve beklentileri doğrultusunda değiştirmeye, ortak etmeye ve yenilerini oluşturmak amacıyla yapılan girişimler biçimde tanımlanabilir (Zeybek, 2007: 18). İkna iki yönlü bir süreç olup iletiyi göndereni ve alıcıyı, sözlü ya da sözsüz bir şekilde birbirine bağlamaktadır. Kapferer'in tanımına göre ise ikna, davranışların ve duyguların değiştirilmesiyle ilgili olan psikolojik bir süreçtir (Elden ve Bakır, 2010:26-27). İkna sürecinde yer alan kaynakların; inanılır, toplumda saygın ve güvenilir bir yerinin olması, kimi zamanda tanınmış kişiler olması ikna sürecini etkileyen önemli unsurlardır (Tutar ve Yılmaz, 2008: 98). İletinin kaynağının bu özellikleri ikna süreci boyunca ve ikna etme sonucuna ulaşmada oldukça etkilidir. Bu nedenle de reklamcılar iletinin ikna edici olmasında önemli rol oynayan kaynağın özelliklerine oldukça dikkat etmektedirler (Buda ve Zhang, 2000: 233-234). Bunun yanında ikna sürecinde en az kaynak kadar iletinin içeriği de hedef kitleyi etkilemede ve istenilen tutumların, davranışların gerçekleştirilmesinde önem taşımaktadır (Tutar ve Yılmaz, 2008: 98). Ancak, iletişim araçlarının etkilerinin tüm bireyler üzerinde aynı şekilde görülmediği ve tüm bireylerin aynı tepkileri vermedikleri göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle hedef kitlenin doğru bir şekilde saptanıp tanımlanması oldukça önem taşımaktadır (Küçükerdoğan, 2009:51-52).

Her türlü iletişim sürecinin içinde ikna ögesi yer almaktadır. Reklamlarda da ikna, işletmelerin başarıya ulaşmasında başat bir konumdur. Bu nedenle ticari ya da sosyal bir amaca hizmet eden reklamlarda bir iletiyi aktarma biçimi, en az o iletinin içeriği kadar önem taşımaktadır. Reklamlarda kimi zaman mantıksal öğelerin baskın bir biçimde kullanımı söz konusuysa, çoğu zaman duygulara seslenen iletilere daha geniş yer verildiği görülmektedir. Duygusalığa başvuran reklamlar, usa seslenen reklamlara oranla hedef kitleler tarafından daha kolay algılanmakta ve hedef kitlelerin usunda daha uzun zaman depolanmaktadır. Çünkü duygusal öğesine başvuran iletileri oluşturan kurumlar hedef kitleleriyle bir bağ oluşturmaktadırlar (Solomon, Bamossy, Askegaard ve Hogg, 2006:186-187). Bu nedenle sosyal bir amaca hizmet eden reklamcılık etkinliklerinde ikna amaçlı duygularla ilgili öğelerden yararlanıldığı söylenebilmektedir. Duygulara seslenen ikna edici iletiler; seslendikleri hedef kitle üzerinde kimi zaman korku, kimi zaman mizah, kimi zaman da cinsellikle ilişkili duygular uyandırarak, hedef kitleleri eyleme geçirmeye çalışmaktadırlar.

Genel bir kaniya göre reklam iletilerinin kurgusunda yer alan bu duygulardan cinselliğe vurgu yapan öğeler, tüm sektörlerde hedef kitleler üzerinde etkili olabilmektedir. Çünkü cinsellik insanoğlunun güçlü dürtülerinden biridir. Reklamlarda cinselliğe göndermede bulunan görüntülerinin yaygınlığı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Daha gelenekçi toplumlarda cinselliğin dikkat çekici bir öğe olarak kullanımı daha sınırlı olmaktadır (Türkan, 1998:102).

Cinsel öğeler genelde reklamda ilgi çekmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak kimi zaman bu tür cinsel içeriğe sahip öğelerin reklamlarda kullanımı olumsuz

etkiler de yaratabilmektedir. Tüm bunların yanında kimi kanıtlara göre cinsellikle ilişkili öğeler reklamlarda örtük biçimde kurgulanmaktadır. Bu durumda tüketicilerin bilinçaltında bir etki yaratılmasına ve onların eyleme geçirilmesinde etkili bir güç olarak kullanılmaktadır. Bu tür görüntüler reklamın içeriğinin anımsanmasını sağlamada etkili olabilmektedir (Solomon, Bamossy, Askegaard ve Hogg, 2006:188–189).

Cinsellik kadar mizah öğesine reklamlarda yer verilmesi reklamın anımsanabilirliğini arttırmaktadır. Ancak mizah öğesine yer verirken en az cinsel öğelerin kullanımı kadar dikkatli olunmak durumundadır. Çünkü kimi zaman mizah kullanımı olumlu bir etki yaratmak yerine olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun nedeni mizah anlayışının toplumlara ve onların kültürel değerlerine, değer yargılarına göre değişim göstermesidir. Örneğin bir kişiyi eğlendiren bir öğe başka bir bireye irrite edici gelebilmektedir. Mizahın kullanıldığı reklamlar da hedef kitlenin farklı duygularına seslenen diğer reklamlar gibi dikkat çekmektedir. Çünkü mizah, anımsanma oranını güçlendirmekte ve aynı zamanda bireyler arasında bir eğlence kaynağı olmaktadır. Reklamda mizah, tüketicinin herhangi bir konu karşısındaki olumsuz tavrını engelleyerek, iletinin kabul edilmesini sağlamaktadır (Solomon, Bamossy, Askegaard ve Hogg, 2006:190). Ancak mizah öğesinin ileti içinde etkili bir biçimde kullanımı için bu öğenin iletinin içeriğinin ötesine geçmemesi gerekmektedir. Ayrıca reklam iletilerinde izleyenleri eğlendirmeye yönelik iletilerin yanı sıra kimi zamanda düşündürmek amaçlı kara mizah unsurlarına yer verilmektedir (Küçükerdoğan, 2009:130).

Cinsellik ve mizahın yanında korku öğesi de hedef kitleleri yönlendirmede etkin bir unsurdur. Çünkü korku insanoğlunun temel bir içgüdüsüdür, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleriyle ilgilidir. Bu nedenle de bireyler korkutucu ya da tehlikeli bir durum karşısında dövişmek ya da kaçmak biçimde tepkilerde bulunmakta, eyleme geçmektedirler (Türkan, 1998:115).

Çeşitli iletilerin kurgusunda yer alan korku duygusu, hedef kitlenin davranış ve tutumunu değiştirmede, ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların altını güçlü bir biçimde çizmektedir. Korkunun iletilerde kullanımına bakıldığında yaygın bir strateji olarak kullanıldığı görülmektedir. Bir araştırmanın sonuçlarına göre korku televizyon reklamlarının % 15'inden daha fazlasında kullanılmaktadır. Korku, örneğin sağlıklı bir yaşam için sigarayı bırakma, fiziksel egzersiz yapma, dengeli beslenme, içkisiz araba kullanma vb. farklı sosyal konularla ilgili hedef kitleyi yönlendirmede kullanılan ortak bir taktiktir. Ancak korkunun istenilen sonuca ulaşmada başarılı olması; ölçülü kullanımına ve bir çözüm önerisi getirmesine bağlıdır. Örneğin çağımızın vebası olarak da adlandırılan ve ciddi bir sağlık sorunu olan Aids'le ilgili bir kaygıyı ele alan prezervatif reklamlarında kabul edilebilir oranda korku öğesinin kullanımı bireyler tarafından da daha olumlu karşılanmaktadır. Cinselliğin genel toplum sağlığı açısından risk taşıyan bir unsur olduğunun altının çizilmesi ve bu nedenle çeşitli korunma yöntemlerinin önerilmesi hedef kitle açısından daha kabul edilebilir bir durumdur. Ancak, bireylere Aids hastalığından öleceklerine dair iletilerin aktarılması, bireyler üzerinde bir anlamda korku duygusunun yanında tehdit edilme duygusunu da uyandırabilmektedir (Solomon, Bamossy, Askegaard ve Hogg, 2006:191–192).

Kimi araştırmalara göre iletilerde korku kullanımıyla zaman zaman korku ve tehdit kavramlarının karıştırılması söz konusu olabilmektedir. Yine bu yaklaşımlara göre daha fazla korku daha fazla ikna anlamına gelmektedir. Ancak, tehdit biçiminde algılanan ve içinde güçlü korku öğeleri barındıran iletilerin her zaman aynı biçimde ve güçte ikna edici olamadığı da görülmektedir. Çünkü farklı insanlar bu iletilere farklı tepkiler verebilmektedirler. Bundan ötürü güçlü korku unsuru barındıran iletiler her zaman hedef kitleyi ikna etmede etkili bir yöntem olarak uygulanamayabilmektedir (Solomon, Bamossy, Askegaard ve Hogg, 2006:192–193). Çünkü korku unsuru, verici tarafından şiddetli bir biçimde ikna edici bir yöntem olarak seçilmişse, bu durum bireylerde kızgınlık ya da gönderilen iletiyi kabul etmeme gibi bir durum yaratabilmektedir (Türkan, 1998:115).

Mantığa ve duygulara seslenme ticari reklamlarda olduğu gibi sosyal yönü olan reklamlarda da sıklıkla kullanılmaktadır. Böylelikle, ticari amaçlar doğrultusunda hedef kitleleri yönlendiren ikna edici iletiler, topluma hizmet amacıyla gerçekleştirilmiş olan kampanyaların reklamlarında da etkili bir ikna aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin ülkemizde trafik ile ilgili bir bilinçlendirme çalışması olarak yapılan ve sosyal reklam örneği kapsamına giren “Trafik Canavarı Olmayın” ve “İçinizdeki Trafik Canavarını Durdurun” sloganlı kampanyalar bireylerde olumlu yönde davranış değişiklikleri yaratmak amacıyla tasarlanmışlardır (Yavuz, 2009:218; Öztürk, 2009:218).

Gerek ticari gerekse sosyal içerikli reklamlarda, hedef kitlelerin mantığına ve duygularına seslenilirken ikna ile ilişkili kimi yöntemlere başvurulurken, hedef kitlelerin algıları uyarılmaktadır. Algı kavramı, ikna sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Yavuz Odabaşı ikna sürecinin etkinliğini belirleyen algı kavramını şu biçimde tanımlamaktadır; “Algı, çevrenin, bireylerin, nesnelerin, kokuların, seslerin, hareketlerin, tatların ve renklerin gözlemlenmesiyle ilgilidir. Duyumları yorumlama, onları anlamlı bir biçime getirme sürecidir.” (Odabaşı ve Barış, 2003:128). Algılamada; uyarıların sahip oldukları büyüklük, şiddet ve yoğunluk gibi kimi fiziksel özellikler, bireylerin algılarının yönlendirilmesinde güçlü bir etkiye sahiptir. Tüm bunların yanında uyarının rengi, hareket edip etmemesi, konumu, içinde yer aldığı bağlamdaki diğer uyarılarınla ilişkisi ve zıtlık algılamayı etkileyen temel öğelerdir (Elden, Ulukök ve Yeygel, 2005:173). Görsel algı ise, duyu organları tarafından alınan bilginin yorumlanması sonucu oluşmaktadır. Görsel algı, görsel duyuya ilişkin uyarıcılar alındığında ulaşılan anlamdır (Lester, 2006:51). Bireylerin çevrelerini anlamlandırabilmeleri için bireylerin dünya hakkında bilgileriyle gördüklerini birleştirilmeleri gerekmektedir. Algı aktif bir çabadır. Dolayısıyla bireylerin bilgileri ve beklentileri algıyı etkilemektedir (Kappas ve Olk, 2008:163). İkna sürecinin daha etkili bir biçimde gerçekleşmesi algıların yönlendirilmesiyle sağlanmaktadır. Özellikle görsel algı üzerinde etkili olmak ve dikkat çekici iletiler yaratmak için kimi zaman gündelik yaşamda var olan gerçeklik değişime uğratılmaktadır.

Görsel algının ikna sürecinde dikkat çekmek amacıyla kullanımını psikolog Roger Shepard şu biçimde açıklamıştır; bireylere tanıdık gelmeyen görseller bireylerin beklentilerinden çok az farklı bile olsa, daha bildik görüntülere oranla dikkat çekmektedir. Görsel algılama sürecinde beyin öncelikle bakılanı algılar; daha sonra da bakılan şeyin -daha önce yaşamda karşılaşılan biçimler arasından- “sözlükteki”

eşdeğerini bulmaya çalışır. Tanıdık olmayan bir imgeyi beyin ya görmezden gelir ya da yeni bir konumlandırma yapmaya başlar. Ancak daha önceden akılda varolan bir imgeyle, bilindik olmayan bir imgenin çelişkisi daha da karmaşık bir süreci doğurur. Sonuç olarak, kimi açılardan bireye tuhaf gelen, tanıdık olmayan biçimler, daha çok dikkat sarf edilmesine yol açmaktadır (Messaris, 1997:7).

İkna sürecinde görsel algı üzerinde kimi zaman düşsel öğeler de etkin bir rol üstlenmişlerdir. Gerçeküstü öğeler ve metaforik görünümeler de göz ardı edilemeyecek biçimde çeşitli iletilerin içinde kullanılmaktadır. Rüya benzeri görüntüler ticari ve sosyal içerikli reklamlarda da dikkat çekmek amacıyla yer verilmektedir. Bu tür fantastik görüntülerin kullanıldığı reklamlarda gerçeküstücülük akımının etkisi duyumsanmaktadır. Freud'un bilimsel yaklaşımlarının etkisinin altında temel ilkelerini belirleyen gerçeküstücülük akımı; bilinçaltına, rüyalara, görünen gerçekliğin ve aklın ötesine yönelik bir anlayış içindedir. Gerçeküstücülerin bilinç ötesine uzanmaları, arzusun ve kaygıların temel kaynağına inebilmeleri, sanatsal yaratının uzantısıdır (Antmen, 2008:136). Gerçeküstücülük, kimi zaman rüya betimlemesi gibidir. Bu nedenle de birçok örtük anlamın kaynağıdır. Ancak reklamlarda her ne kadar gerçeküstü görüntülere yer verilse de, verilmek istenen temel iletilerin dışına çıkılmamaktadır (Messaris, 1997:9). Tüm bunlara ek olarak; geçmişe ait bilindik imgelerin yeni varyasyonlarının üretilmesi, görsellerde yer alan kişilerin görsel içinde konumlandırılması ve çeşitli çekim açılarının farklı anlamları aktarmak üzere kullanılması ikna sürecinde dikkat çekmede izlenen yöntemler arasında sayılabilmektedir (Messaris, 1997:19-28).

Sosyal İçerikli Reklam Filmi: Çözümleme Örneği

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de çeşitli toplumsal konulara bireylerin ilgisini çekmek ve bireylerin yaşam kalitelerini yükseltmek, onları yaşamlarında karşılaştılabilecekleri sorunlar karşısında uyarmak amacıyla çeşitli içeriklerde sosyal reklamlar yapılmaktadır. Kalabalık bir nüfusa sahip ülkemize bakıldığında toplumsal sorunların başında gelen konulardan birinin trafik kazaları olduğu görülmektedir. 2009 yılına ait Ulaştırma Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü'nün 2009 trafik özeti verilerine bakıldığında; 72.561.312 vatandaşımızın yaşadığı ülkemizde, 2009 yılına ait motorlu araç sayısının 14.316.700 olduğu görülmekte ve bu yıla ait kaza sayısı da 299.569'dur

(<http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Trafik/TrafikKazaOzet.pdf>).

Dünya genelinde trafik kazaları, yaralanmaya neden olan kazalar arasında ilk sırada bulunmaktadır. Bu durum ülkemizdeki gibi gelişmekte olan ülkelerde en önemli halk sağlığı sorunlarından biridir. Trafik kazalarının nedenleri arasında 2009 yılı verilerine göre en yüksek oranı %88.11 ile sürücü hataları oluşturmaktadır. Bu nedenle sürücülerin bilinçlendirilmesi trafik kazalarını bir ölçüde önlemede ilk sırada yer almaktadır

(<http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Trafik/TrafikKazaOzet.pdf>).

Özellikle ülkemizdeki kazalara bakıldığında; eğitim düzeyi ile kaza oranı arasında bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Trafik kazalarının oranları incelendiğinde; kazaya

neden olan kusurlu sürücülerin eğitim durumunun %49'unun ilkokul, %12'sinin ortaokul, %1'inin ilköğretim, %19'unun lise ve %9'unun yüksekokul düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu durumda doğal olarak eğitimin ve trafik konusunda gerçekleştirilecek olan toplumsal bilinçlendirme çalışmalarının önemi ortaya çıkmaktadır (Temel ve Özcebe, 2006:194).

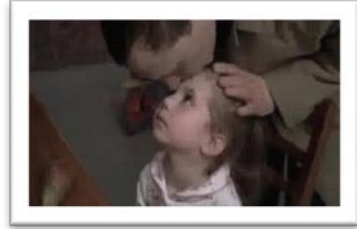
Türkiye'de oluşan trafik kazalarında, ciddi kaza ve yaralanmaların nedenleri arasında ilk üç sırada; hızlı araç kullanma, düşük emniyet kemeri kullanımı ve yayalar yer almaktadır (Temel ve Özcebe, 2006:194). Bu nedenle, bu ilk üç neden arasında bulunan ve kaza anında çarpışma şiddetini belirleyen etmenlerden, emniyet kemeri kullanımının önemi, ülkemizde çeşitli sosyal içerikli kampanyalarla gündeme getirilmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Denetleme Şubesi'nin de desteği ile yakın tarihte, kısa bir süreliğine yayınlanan sosyal bir içeriğe sahip reklam filmi yukarıda söz edilen bu tür sosyal içerikli kampanyalara girmektedir. Filmde, emniyet kemerinin kullanımı gündeme getirilmekte ve vatandaşlar trafikte kuralları bozmama konusunda uyarılmaktadır. Sosyal içerikli reklam örneği biçimde tanımlanabilecek bu reklam filmiyle ülkemizdeki önemli bir soruna işaret edilmekte ve vatandaşlarımız emniyet kullanımı konusunda ikna edilmeye çalışılmaktadır.

Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Denetleme Şubesi'nin de desteklediği bu kampanya, Türkiye'de 28 Ağustos-12 Eylül 2010 tarihleri arasında düzenlenen Dünya Basketbol Şampiyonası süresince devam etmiştir. Karayolu trafik güvenliğine yönelik kampanyanın yapılması Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (BM-AEK) ve Uluslararası Basketbol Federasyonu (FIBA) tarafından gündeme getirilmiştir. Trafikte oluşan kazaların önüne geçebilmek, bu konuda toplumsal bilinci geliştirmek ve daha güvenli yollar oluşturmaya yardımcı olmak amacıyla, Türkiye Basketbol Federasyonu ile resmi kurumların desteği ve medyanın katılımıyla ülkemizde düzenlenen Dünya Basketbol Şampiyonası sırasında "yol güvenliği" kampanyası gerçekleştirilmiştir (<http://www.byegm.gov.tr/basinsayfa.aspx?Id=206&Dil=TR>).

Kampanya çerçevesinde, Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Denetleme Şubesi tarafından hazırlanan ve ulusal kanallarda yayımlanan reklam filminde trafik kurallarına uymamanın bireyler için yaşamsal bir önemi olduğu vurgulanmaktadır. Filmde, ülkemizde ve dünyada yaralanmalar ya da ölüm gibi ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilen trafik sorunu etkileyici bir biçimde kullanılmıştır. Reklam genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde iletisinin içeriğinde ikna amaçlı olarak kimi düşsel görüntülere ve korku öğesine yoğun bir biçimde yer verildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle reklamın izleyenler üzerindeki etkisi insanın en temel duygularından biri olan korku duygusu ile artırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca reklam filminde olağan dışı kimi öğelere yer verilmesi de gündelik yaşamın akışında var olamayacak bu görsellerin izleyenler tarafından daha dikkatli bir biçimde irdelenmesine neden olmaktadır. Çeşitli ortamlarda her gün sayısız iletileyle karşılaşan bireylerin dikkatlerini bu reklam filmi üzerine çekmede hem olağandışı görüntülerin, hem de korku duygusunun, etkili olduğu söylenebilir.

Reklam filminin genel akışına bakıldığında ilk sahnelerde sabah kahvaltılarını yapan anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek bir aile görünümü yer almaktadır. Reklam filminde başlangıçta her şey oldukça sıradan bir biçimde ilerlemektedir.

Ailenin gün içindeki rutin davranışları olağan bir biçimde gelişmektedir. Filmde, dilsel göstergelere, ifadelere yer verilmeden görsel uyarılardan yararlanılarak izleyenlerin algısı yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Görsel iletilerin yanında dramatik unsurlar barındıran klasik enstrümantal film müziği de görsel iletileri destekler niteliktedir. Görsel iletilerin ve göstergelerin, günümüzde iletişim kurma sürecinde dilsel iletilerden daha etkin bir yeri olduğu bilinmektedir. Çünkü alıcılar üzerinde görsel iletiler dilsel iletilerden daha güçlü bir etkiye sahiptir. Görsel algının gücünden yararlanıldığı gözlemlenen reklam filminde, çeşitli görsel göstergelerle düşsel bir görünüm yaratılmaktadır.

<http://www.byegm.gov.tr/basinsayfa.aspx?Id=206&Dil=TR>

Aile bireylerinden evden ayrılmak üzere olduğu anlaşılan filmdeki baba karakteri, filmin ilerleyen sahnelerinde kızı ve eşiyle vedalaşmasının ardından pencereden kendini boşluğa bırakmaktadır. Baba karakterinin bu davranışıyla film sıradanlıktan çıkmaktadır. Gündelik yaşamda ölümle sonuçlanabilecek bu davranışın ailenin diğer bireyleri tarafından olağan bir biçimde kabul gördüğü filmde anlaşılmaktadır. Filmde baba karakterinin pencerenin pervazından kızına el sallaması ve ardından aşağıya doğru kendini bırakması, ailenin diğer bireyleri tarafından da sıradan, kabul edilebilir bir durum olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda izleyenlerde ölüm korkusunu ve merak duygusunu uyandırmaktadır. Gerçekdışı bu görüntülerle tüm canlıların temel bir dürtüsü olan ölüm duygusu ele alınmıştır. Ölüm gibi iletileri içeren ve insanların duygularına seslenerek, onları eyleme geçiren bu tür kurguların genel olarak tüm bireylerde benzeri duyguların uyanmasına neden olduğu söylenebilir. Bu durumda iletinin ikna boyutunu güçlendirdiği öne sürülebilir.

Ancak kimi zaman, reklamlarda verilen iletilerle belli bir anlam aktarılmaya çalışılsa da, alıcıların bu iletileri algılama ve yorumlama biçimleri bilinmemektedir. Alıcılar, reklamların ne anlama geldiğine dair ortak bir bilgiyi paylaşırsalar da, iletinin anlamına ilişkin tamamen farklı yorumlarda bulunabilirler. Alıcılar, homojen özellikler taşımadıklarından, yorumları da; etnik kimliklerine, cinsiyetlerine, alt kültürlerine göre değişim göstermektedir. Reklamlar tarafından aktarılan iletiler karşısında, alıcılar bireysel farklılıklarından ötürü yorumlarına yeni anlamlar katabilmekte, kaynağın iletmek istediği iletinin dışında üretimlerde bulunabilmektedirler (Goldman, 1998: 40). Ancak trafik sorununa işaret eden bu reklam filminde; korku, ölüm, yaşam gibi temel duyguların kullanımıyla kültürel değerleri birbirinden farklı insanlar üzerinde benzer etkilerin yaratılabilmesi olasıdır.

Bir çeşit rüya izlenimi veren bu durum, daha önce de belirtildiği üzere iknada dikkat çekmede kullanılan yöntemlerden biri olarak görülebilir. Reklamdaki gör-sellerin rüya gibi kurgulanması bilinçdışı bir durumun varlığına işaret etmektedir.

Filme kullanılan gerçeküstü kimi öğelerle izleyenlerin filme odaklanmaları sağ-lanmaktadır. Filmin sonunda yer alan bilgilendirici iletiye kadar merak duygusu düşsel görüntülerle devam ettirilmektedir. Daha öncede söz edildiği üzere birey-lerde ikna sürecinin gerçekleşebilmesi için öncelikle algılama ve kavrama süreçle-rinin tamamlanması gerekmektedir. Bu reklam iletilisinde de dikkat çekici ve ola-ğandışı görüntülere yer verilmesiyle, rüyayı anımsatan görsel iletilerle, izleyenle-rin reklam filminin sonuna kadar odaklanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Böyle-likle toplumsal bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilen bu reklam filmiyle trafik kazalarına dikkat çekilmesi ve izleyenlerin ikna edilmesi amaçlanmaktadır.

Ayrıca gerçeküstücülük anlayışına yön veren bilinçaltı düşüncesinin karanlık dün-yasına, donuk görüntülerine (http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modul_pdf/213GIM072.pdf) filmin sahnelerinde de yer verildiği görülmektedir. Rüya-yı andıran görüntülere eşlik eden ve filmin sonuna doğru daha yoğun biçimde duyumsatılan korku öğesiyle de izleyenler üzerinde güçlü bir etki yaratılmaya çalışıldığı öne sürülebilir. Ancak bu filmde korku öğesi izleyenlerde olumsuz bir uyarana dönüşecek biçimde verilmemektedir. Pencereden kendini aşağıya bırakan

baba karakterinin yere temas etmeden kendini bir anda direksiyon başında bulması, korku öğesinin sınırlı kullanımının göstergesi olarak ele alınabilir. Tüm bunların yanında baba karakterinin filmin son karesinde kaza yaptığı anda emniyet kemerinin takılı olduğu görülmektedir. Emniyet kemerinin kullanımı nedeniyle de kaza ölümle sonlanmamaktadır. Reklam filminde son sahnede gerçekleşen kazanın ölümle sonlanmamasının, izleyenlerde olumsuz duyguların uyanmasına neden olmadığı da söylenebilir.

Reklam filminde korku öğesi ölçülü bir biçimde kullanılmıştır. Ayrıca, kaza anının gösterildiği sahneler de düşsel görüntülerden gerçekliğe doğru bir geçiş de söz konusudur. Bu sahnenin ardından gelen dilsel iletiyle de reklam filminin amacı anlaşılmaktadır. Filmin son sahnelerinde yer alan, “50 km/h hızla yaşanan bir çarpışmanın şiddeti beşinci kattan düşmenin şiddetine eşittir.” ifadesiyle de çarpışma şiddetinin oluşturabileceği olumsuz sonuçlar vurgulanmıştır.

Bu reklam filminde, reklamın temel işlevlerinin tümüne yer verildiği görülmektedir. 50 kilometrelik hızın vereceği zararları aktaran dilsel iletiyle hedef kitlenin bilgilendirilmesi ve onların mantıklarına seslenilmesi söz konusuyken, gerçeküstü görüntülerle de hedef kitle ikna edilmeye çalışılmaktadır.

Tüm bunların yanında kampanyanın yaratıcılarından FİBA’nın ve “12 Dev Adam” olarak adlandırılan A Milli Basketbol Takımı’nın desteği de ikna sürecinde olumlu bir rol oynamaktadır. A Milli Basketbol Takımı oyuncularından Harun Erdenay’ın bu kampanya çerçevesinde gerçekleştirilen kısa metrajlı filmde rol alması da iknayı kolaylaştıran bir etmendir. Çünkü iletiyi aktaran kaynağın, toplumda saygın bir konuma sahip kişi olması, hedef kitlenin iletinin içeriğine güvenmesini sağlayabilmektedir. “Yolda ve sahada kurallara uyalım” sloganıyla biten reklam filminde spor yaşamında kurallara uymanın önemiyle trafikte kurallara uymanın önemi ilişkilendirilmektedir.

Sonuç

Ülkemizde ve dünya genelinde bireylerin trafik kurallarına uygun davranması insan yaşamı açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak eğitim seviyesinin düşüklüğü, genç nüfusun bilinçli hareket etmemesi, coğrafi özellikler, demografik özellikler gibi çeşitli fiziksel, psikolojik, kültürel etmenler trafik kazalarına neden olabilmektedir. Ülkemizde her yıl binlerce kişinin maddi kayba uğradığı, yaralandığı, yaşamını yitirdiği trafik kazalarının önüne geçebilmek için çeşitli sosyal sorumluluk kampanyaları da yürütülmektedir.

Hem maddi hem de manevi anlamda olumsuz sonuçlar doğuran trafik kazalarını engelleyebilmek ve toplumu bu konuda yeterli ve etkin bir biçimde bilinçlendirebilmek amacıyla hem devlet kurumları hem de özel işletmeler trafik kazalarıyla ilgili ilgi çekici kampanyalar ortaya koymaktadırlar. Bu çalışmada da karayolu trafik güvenliğine yönelik gerçekleştirilen sosyal kampanyanın kapsamında oluşturulan sosyal içerikli reklam filmi ele alınmıştır. Reklam filmi, ülkemizin ciddi sorunları arasında yer alan trafik sorunun yol açtığı zararları engelleyebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (BM-AEK) ve Uluslararası Basketbol Federasyonu (FIBA) tarafından gündeme getirilen bu konuyla ilgili olarak kurgulanan filmde izleyenlerin dikkati trafik sorununa yönlendirilmiştir.

Özellikle karayolu ulaşımının yaygın biçimde kullanıldığı ülkemizde büyük bir soruna dönüşen trafik konusunda toplumumuzun bilinçlendirilmesi amacıyla, izleyicilerin reklam filmine odaklanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle izleyicilerde trafik sorununa ilişkin gerekli bilinçlendirme ve bu konuda tutum ve davranış değişikliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Filmin içinde kullanılan dikkat çekici kimi öğelerle de ikna sürecinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir. Filmin geneline bakıldığında düşsel öğelerin, gerçeküstü görüntülerin ve korku duygusunun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu öğelerin yardımıyla herhangi bir ticari reklam etkinliğinde ya da bir iletişim sürecinde yer aldığı biçimde, hedef kitlenin, izleyicinin ikna edilmesi, bilgilendirilmesi söz konusudur.

Filmdeki bu ikna süreci; düşsel bir dünyadan gerçek dünyaya doğru bir geçişle sağlanmaktadır. Dilsel iletilerden yoksun rüya benzeri görüntülerin, bilgilendirici bir ileti ile sonlanması ve izleyici de uyandırılan merak duygusu, tüm bu görüntülerin ve bilginin etkisini artırmaktadır. Günümüzde her gün sayısız iletiyle karşılaşan bireylerin, trafik sorunu gibi son derece önemli bir konu üzerine odaklanmaları ve bilinçlenmelerinde sözü geçen bu türden sosyal kampanyaların rolü büyüktür. Ancak sosyal kampanyalar kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerin ilgiyle izlenmesinde, etkinliklerin ikna edici öğelerle donatılması da önem taşımaktadır. Çünkü bireylerin herhangi bir konuya ilişkin bilinçlenebilmeleri için öncelikli olarak, o konunun ayırdına varmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın sonunda da ikna sürecinin tüm iletişim süreçlerinde olduğu gibi sosyal amaçlı gerçekleştirilen bu tür reklam kampanyalarında da güçlü bir unsur olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

- Alcaniz, E.B. , Caceres, R.C. ve Perez, R.C.(2010). *Alliances Between Brands and Social Causes: The Influence of Company Credibility on Social Responsibility Image. Journal of Business Ethics*, 96,169–186.
- Antmen, A. (2008). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Buda, R. Ve Zhang, Y. (2000). *Consumer product evaluation: the interactive effect of message framing, presentation order, and source credibility. Journal of Product and Brand Management*,9, 229-242.
- Elden, M., Ulukök, Ö. ve Yeygel, S.(2005). *Şimdi Reklamlar*. İstanbul:İletişim Yayınları.
- Elden, M. ve Bakır, U.(2010).*Reklam Çekicilikleri-Cinsellik,Mizah,Korku*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K.(2005). *Öteki Kuram*. Ankara:Erk Yayınları.
- Goldman, Robert. (1998). *Reading Ads Socially*. London: Routledge.
- Gürüz, D. ve Eğinli, A.T. (2008). *İletişim Becerileri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Jahdi, K. S. Ve Acikdilli. (2009). *G. Marketing Communications and Corporate Social Responsibility (CSR): Marriage of Convenience or Shotgun Wedding?* *Journal of Business Ethics*, 88, 103–113.
- Kappas, A. ve Olk B.(2008). The concept of visual competence as seen from the perspective of the psychological and brain sciences”. *Visual Studies*, 23,162 – 173.
- Küçükdoğan, R. (2009). *Reklam Nasıl Çözülür?* İstanbul: Beta Yayınları.
- Küçükdoğan, R. (2005). *Reklam Söylemi*. İstanbul: Es Yayınları.
- Kotler, P. ve Lee, N. (2006). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*.(Çev. Sibel Kaçamak). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Lester, P.M.(2006). *Visual communication: images with messages*.Belmont: Thompson Wadsworth.
- Messaris, P. (1997). *Visual Persuasion*. Calif.:Sage Publications.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G.(2003). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Öztürk, Mesuda Canan. (2009). Sosyal Boyutlu Reklamlar. Şahinde Yavuz (Ed.). *Reklamın Toplumsal Yansımaları ve Yeni Reklam Biçimleri* içinde,(ss.217-236).Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özgen, Ö.(2006). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri*. İstanbul: Mavi Ağaç.
- Peltekoğlu, B.P. (2007). *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul: Beta Yayınları.
- Solomon, M., Bamossy, G., Askegaard, S. ve Hogg, M.K. (2006).Consumer Behaviour: A European Perspective. New York: Prentice Hall.
- Tekinalp, Ş. ve Uzun, R. (2004). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Tutar, H. ve Yılmaz, K. (2008). *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türkan, Reha Oğuz. (1998). *İkna ve Uzlaşma Sanatı*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Yaylagül, L.(2006). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara:Dipnot Yayınları.
- Zeybek, İ.(2007). *İknanın Yolları Zamanın Durdurduğu Yer*. İstanbul: Es Yayınları.
- Temel, F. ve Özcebe, H. (2006). Türkiye’de Karayollarında Trafik Kazaları, (Elektronik Versiyon). *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*. 11, 192-198.
- <http://www.ttb.org.tr/STED/2006/kasim/turkiye.pdf>, 14.09.2010.
- Trafik Kazaları Özeti 2009. (Haziran 2010). T.C. Ulaştırma Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü. <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Trafik/TrafikKazaOzet.pdf>, 12.09.2010.
- T.C. Başbakanlık Basın- Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/basinsayfa.aspx?Id=206&Dil=TR>, 14.09.2010.
- MEGEP –Meslekî Eğitim Ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modul_pdf/213GIM072.pdf, 13.09.2010.

İÇ MEKÂN TASARIMININ KURUM KİMLİĞİNE UYGUNLUĞUNUN ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK YÖNTEM ÖNERİSİ

A SUGGESTION OF METHOD AIMED AT MEASURING INTERIOR DESIGN'S ELIGIBILITY FOR CORPORATE IDENTITY

Yrd.Doç.Dr. Deniz Ayşe YAZICIOĞLU

Kadir Has Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü
denizayseyazicioglu@khas.edu.tr

Yrd.Doç.Dr. Pınar Seden MERAL

Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
pinarsedenmeral@beykoz.edu.tr

Özet

Kurumsal kimlik bir kurumun rakipleri arasından sıyrılmasını, başka bir deyişle fark edilmesini sağlar. Kurumsal kimliğin oluşturulmasında ise o kurumun iç mekân tasarımı önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle çalışmanın amacı, iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesini sağlayacak bir yöntemin önerilmesi olarak belirlenmiştir. Tanımlanan bu amaç doğrultusunda ilk aşamada kurumsal kimlik kavramı ve iç mekân tasarımıyla olan ilişkisi tariflenmiştir. İkinci aşamada iç mekânı oluşturan bileşenlerin farklı şekillerde algılanmalarını sağlayan renk, doku, form gibi tasarım öğelerinin taşıdıkları anlamlar tanımlanmıştır. Çalışmanın en son aşamasında ise yöntem önerisinde bulunulmuş ve yöntemin kullanılabilirliği bir örnek uygulamayla ispatlanmıştır. Çalışma kapsamında önerilen bu yöntemle iç mekân tasarımının kurum kimliğine hangi oranda uygun olduğu belirlenebilecektir. Ayrıca mekânı oluşturan bileşenlerin kurum kimliğiyle benzeşmeyen tasarım bileşenleri tespit edilebilecek ve bu tespitler yardımıyla doğru revizyonlar yapılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kurum kimliği, İç mekân tasarımı

Abstract

The corporate identity of a corporation provides itself to get ahead of its rivals. Interior design of the corporation is significantly important in creating visual corporate identity. Thus the aim of this study is designated to suggest a method aimed at measuring interior design's eligibility for corporate identity. Towards this aim initially the term of "corporate identity" and its relevance are defined. In the second stage it's described that the design elements which explain the different perception of interior components. Finally, the method was suggested and sample case was developed to prove the usability of this method. With this method the eligibility of an interior design will be find. Besides, the components of interior does not fit the corporate identity will be determined.

Keywords: Corporate identity, Interior design

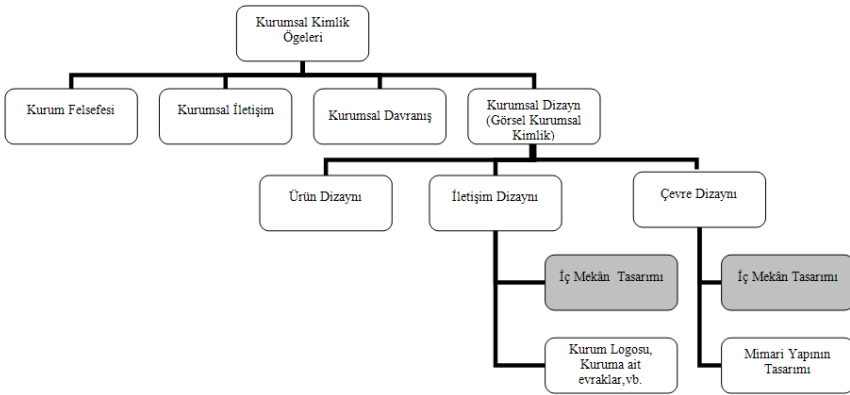
Giriş

Bir kurumun kurumsal kimliği, o kurumun rakipleri arasından sıyrılmasını, başka bir deyişle farkedilmesini sağlar (Douglas ve Craig, 1995). Dowling (1994)' e göre fark edilmek kurumun fiziksel görünümü, yani görsel kurumsal kimliğiyle doğrudan ilgilidir. Bu görsel kurumsal kimlik; o kurumun kültürü, kurumsal davranışı, stratejisi, ürünleri, iletişim ve tasarım öğelerinden etkilenir (Dowling ve Kabanoff, 1996). Sözkonusu öğelerin bir araya gelmesiyle kurumun görsel kurumsal kimliği oluşur ve kurumun iletişim dizaynını meydana getirir. Görsel kurumsal kimliğin biçimlenişinde ise kurumun iç mekân tasarımı önemli derecede etkilidir (Goodman, 1998; Hatch ve Schultz, 1997). Başka bir deyişle bir kurum için tanımlanmış olan kurumsal kimlikle o kuruma ait mekân düzenlemelerinin algısal anlamlarının birbiriyle uyumlu olmaları gerekmektedir. Öyle ise “iç mekân tasarımı”nın algısal anlamının kurum kimliğine uygun olup olmadığı nasıl belirlenecek?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun cevaplandırılmasına yönelik yapılan literatür araştırmaları sonucunda sözkonusu problemin açıklanmasına yardımcı olacak bir öneriye rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın kapsam ve amacı; iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesini sağlayacak bir yöntemin önerilmesi olarak belirlenmiştir.

Tanımlanan bu kapsam ve amaç doğrultusunda çalışmanın metodolojisi olarak ilk aşamada kurumsal kimlik kavramı ve iç mekân tasarımıyla olan ilişkisi tarifi olacaktır. İkinci aşamada iç mekân bileşenlerinin farklı şekillerde algılanmalarını sağlayan renk, doku, form gibi tasarım öğelerinin taşıdıkları anlamlar belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen tüm bilgiler doğrultusunda iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesini sağlayacak bir yöntem önerisinde bulunulacaktır. Çalışmanın en son aşamasında ise bir örnek uygulama geliştirilerek önerilen yöntemin kullanılabilirliği ispatlanacaktır.

1. Kurumsal Kimlik Kavramı ve İç Mekân Tasarımıyla Olan İlişkisi

İç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesiyle ilgili bir yöntem önerisinde bulunabilmek için herşeyden önce kurumsal kimlik kavramının ve iç mekân tasarımıyla olan ilişkisinin tarifi gerekmektedir. Kurumsal kimlik kavramı Alessandri (2001)' e göre rekabet üstünlüğü sağlayan bir stratejik yönetim aracıdır ve bir işletmenin sosyal paydaşlarına, rakiplerine, hedef kitlesine kendisini kabul ettirmek, işletmeye olan inancı oluşturmak ya da sağlamlaştırmak, itibar kazanmak gibi amaçların gerçekleştirilmesinde en önemli rolü üstlenir. Bir kimlik sahibi olmak, “görülme”yi, diğerlerinin arasından sıyrılarak farklı algılanmayı sağlamaktadır (Brassington ve Pettitt, 2003). Bu anlayışla bakıldığında ise kurumsal kimlik, görsel tasarım elemanlarından (Kottasz, Bennet, Savani ve Choudhury, 2008; Selame ve Selame, 1975), işletmenin kendini hedef kitleye sunarken kullandığı fiziksel ve davranışsal kimlik öğelerine kadar uzanır (Abratt, 1989; Balmer, 1993; Marwick ve Fill, 1997; van Rekom, 1997; van Riel ve Balmer, 1997; Gray ve Balmer, 1998; Topalian 1984). En basit şekildeyle söylemek gerekirse kurumsal kimlik bir işletmenin kendisini nasıl gördüğü ve diğerleri tarafından nasıl görünmek istediği olarak ifade edilebilir (Melewar and Saunders, 1999). Kurumsal kimliği oluşturan öğeler ise Şekil 1' deki gibi tarifi edilmektedir (Margulies, 1977; Olins, 1989; Anson, 2000):

Şekil 1. Kurumsal Kimlik Öğeleri

Kurumsal dizayn (görsel kurumsal kimlik) kurum kimliğinin dört temel ögesinden biridir. Kurumsal kimlik kavramsal bir boyuttur. Kurumsal dizayn ise bu kavramın biçime dönüşmesidir. Kurumsal dizayn, bir kuruluşun iç mekân tasarımı, logosuna; kullanılan tüm basılı evraklardan, satış ya da servis elemanlarının giysilerine ve hatta taşıtlarının tasarımına kadar geniş bir yelpaze içinde, yapılan işe uygun dizayn edilmiş görüntüsüdür (van den Bosch, de Jong ve Elving, 2006). Kurum kimliğini ve kurum kültürünü açığa çıkaran ve iletişimini sağlayan en önemli öge kurumsal dizayndır (Uzoğlu, 2005). Kurumsal dizayn, kimlik, itibar ve ilişki yönetiminin önemli bir parçasıdır ve bir işletmenin kendisini dahili ve harici paydaşlarına ifade etmesinde etkin bir role sahiptir (Birkigt ve Stadler, 1986; Van Riel, 1995).

Kurumsal dizaynın en önemli parçalarından biri ise kurumun iç mekân tasarımıdır (Perry ve Wisnom, 2003; Colman ve diğ., 1995). Başka bir deyişle iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olması, kurum kimliğinin doğru anlaşılması açısından son derece önemlidir. Bir iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının anlaşılabilmesi için ise o mekânı oluşturan bileşenlerin farklı şekillerde görünmelerini sağlayan renk, doku, form gibi tasarım öğelerinin taşıdıkları algısal anlamların bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki aşamasında iç mekân tasarım öğeleri ve bunların algısal anlamları tanımlanacaktır.

2. İç Mekân Tasarım Öğeleri ve Algısal Anlamları

Bir mekânı oluşturan mobilya, aksesuar, zemin gibi tüm bileşenlerin görsel etkileri, onların tasarım öğeleri olan; nokta, çizgi, renk, form ve dokunun uyarıcı özelliklerinden etkilenerek bunların herbirine anlam yüklemesiyle oluşur (Dommelen, 1965). Örneğin; çizgi yalnızca yönü belirlemez, aynı zamanda ruhsal durumun sembolü ve genişlik ya da yüksekliğin ifadesi anlamına da gelir. Ayrıca çizgi kalınlığı incelenerek, keskinleşip yumuşayarak, koyulaşp açılarak, biçim ve düzene ışık değerleri katar, etkinlik kazandırır. Böylece duygusal bir güce erişerek tasarıma özgün bir anlam katar (Kalınkara, 2001). Form objenin aldığı biçimdir ve dikdörtgen, kare, üçgen, oval gibi farklı şekillerde olabilir. Üçgenler ve diyagonaller genellikle dinamik özellik gösterip hareketi belirtirken, yatay bir dikdörtgen din-

ginliği çağrıştırır. Tüm formların düz ya da pürüzlü, parlak ya da mat, yumuşak ya da sert biçimde dokuları vardır. Farklı dokularla sıcak ya da soğuk mekânlar yaratılabilir. Renk ise mekân algısını en yüksek oranda etkileyen tasarım öğesidir. Kırmızı kullanılarak enerji elde edilebilirken, yeşille huzur ve dinginlik sağlanabilir. Tasarım öğelerinin yüklendikleri bu tür algısal anlamların tümünün tespitine yönelik yapılan literatür araştırmalarında ise Tablo 1’ deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 1. İç Mekân Tasarım Öğelerinin Algısal Anlamları

İç Mekân Tasarım Öğeleri	Algısal Anlamları
Nokta	Serbest kullanılmış noktalar bir grup ya da yayılma içerisinde bulunduklarında, yüzey üzerinde bir gerilim ve görsel enerji değişikliği yaratır (Kalınkara, 2001).
	Bir başlangıcı ifade eder (Kalınkara, 2001).
	Bir yer, mahal ifade eder (Kalınkara, 2001).
	Birden fazla olduğunda yön belirtir (Kalınkara, 2001).
Çizgi	Zigzag çizgiler, bir seri hareket ve heyecan hissi ifade eder (Gürer, 1990)
	Düz çizgi durağanlığı ifade eder (Kalınkara, 2001).
	Yatay ve düşey çizgilerin 90° lik açıyla birbirlerine bitişik ya da birbirlerinden ayrı düzende bir yüzeye yerleştirilmeleri durumunda devinimsizlik ve durağanlık etkisi yaratır (Kalınkara, 2001).
	Vasily Kandinsky, yatay çizgiyi soğuk, düşey çizgiyi sıcak olarak nitelemiştir (Şenyapı, 1996).
	Birbirine bitişik ya da ayrı olarak 90° açıyla yerleştirilmiş düz çizgiler arasında yeralan yine düz ama köşelerine yerleştirilmiş çizgiler durağanlık etkisini ortadan kaldırmaya da bir kırpıntı etkisinin doğmasına yol açar (Bilgin, 1994).
	Düz çizgilerin düşey-yatay ekseninden sapmış, sağa sola yatık olmaları tam durağanlık etkisinin bir ölçüde hafiflemesini sağlar (Kalınkara, 2001).
	Düşey - yatay eksenler yer çekimini simgelediği için, bu eksenlere koşut olmayan çizgiler düz de olsalar çekimden kurtulmuş, kararlı durumlarını yitirmiş gibi izlenim verirler (Alexander, 1972).
	Çizgi eğriletikçe uyandırdığı devinim izlenimi yoğunlaşır (Kalınkara, 2001).
	Eğri çizgiler, bir yüzey üstüne ne düzende yerleştirilse yerleştirilsin durağan bir etki yaratılamaz. Dolayısıyla düz çizginin aksine, eğri çizgi devingendir. Canlılık, kaynaşma, dalgalanma, iniş-çıkış, sallanma, titreşim, kırpırdanma, dağılma, saçılma, hız, dönme, vb. devinim türlerinin görselleştirilmesinde kullanılır. (Kalınkara, 2001).
	Diagonal çizgi güç ve kararlılığı ifade eder (Pile, 1995).
	Kavisli- eğri çizgiler esneklik ve samimiyetin, cana yakınlığın göstergesidir (Kalınkara, 2001).
	Düz çizgiler, duygusallıktan çok entelektüelliği; romantiklikten çok klasikliği ve bazen de şiddet (sertlik) ve erkeksiliği çağrıştırır (Kalınkara, 2001).
	Eğriler daha çok neşeyi, inceliği, zengin etkiyi ifade etmede kullanılır, ancak bunlar dikkatli dizaynlanmalı ve iyi kullanılmalıdır. Çünkü bunlar kusurlu ve kararsız bir görünüm yaratmaya eğilimlidir (Kalınkara, 2001).
	Diagonal çizgiler hareketsiz kalamamayı, enerjiyi ifade eder (Rutt, 1955).
	Çarmaşık çizgiler ortamda çekişme hissi yaratır (Pile, 2005).

	Bazı çizgiler tekrarlamalı olabilir, bu da enerjik heyecanlı bir atmosfer yaratır (Craig, 1970). Dikey çizgiler yer çekimine karşı hareketsiz bir mukavemeti vurgular, itibar, disiplin ve güç izleniminin göstergesi olarak görülür ve gökyüzüne doğru yönelişi, yani yükselişi simgeler. Tümü ile canlı ve hareketlidirler. Yeterince yüksekse, üstünlük ve yüksek bir amaç edinme duygusu uyandırır. Yukarı doğru yükselen çizgiler, yaşamı, canlılığı, varoluşu; aşağıya doğru yönelen çizgiler ise ölümü, cansızlığı ve yokoluşu çağrıştırırlar. Dikey çizgiler Lombardy'e göre iç mekân döşemede yüksek arkalıklı sandalyeler, dikey desenli yüzey kaplamaları, uzun objeler örnek olarak verilebilir. Ayrıca Dikey çizgiler, yüksek tavanlar, uzun kapılar ve pencerelerle sağlanabilir (Domnielen, 1965; Kalınkara, 2001). Yatay çizgiler statik ve ölü imajını ortaya koyar, dinginlik, güven ve dinlendiricilik ifade ederler. Özellikle uzun oldukları zaman rahatlatıcı ve dinlendirici etkileri daha fazladır. Kısa ve kesikli yatay çizgiler göze enerjik görünür. Yatay çizgiler iç mekânda uzun oturma elemanları, alçak bir modül yatay çizgi hareketini vurgulayan örneklerdir. Ayrıca yatay çizgiler, informal rahatlık vermesi açısından alçak tavanlar, geniş mobilyalarla vurgulanır (Kalınkara, 2001). Diyagoneller (köşeli çizgiler) daha aktif göründüklerinden dinamizm ve hareket etkisi yaratır. Yönsel itme güçlerinin, yatay ve düşeylere doğru kararsızlığın bir hareketi olarak nitelendirilebilir. Diyagonal çizgiler aktiftir, dikey çizgilerin itibar sağlama etkisini ve yatay çizgilerin dinginlik sağlama etkisini azaltırlar. Yatay ve dikey çizgilerin monotonluğunu ortadan kaldırır. Diyagonal çizgiler örneğin iç mekân tasarımında merdiven trabzanlarında görülebilir (Kalınkara, 2001). Eğri çizgiler zerafet/kibarlık, gençlik, neşe ve incelikli hareketin göstergesidir (Binggeli, 2007; Faulkner, Nissen ve Faulkner, 1986). Geniş eğri çizgiler ilham vericidir ve bu nedenle yaratıcılığı simgeler (Craig, 1970; Faulkner ve diğ., 1986). Yatay eğriler kibarlık ve rahat hareketi belirtir (Craig, 1970; Faulkner, 1979). Geniş aşağı doğru eğriler hoş bir sertlik ve toprağa bağlı kalma duygusu verir (Craig, 1970; Faulkner ve diğ., 1986). Küçük eğriler ise neşeyi ve oyunu belirtir. İç mekân tasarımında eğri çizgiler mobilya dizaynında ve pencere dekorasyonunda göze çarpar (Craig, 1970; Binggeli, 2007). Çizgi heyecanı, ritmi ve gücü ortaya koyabilir (Domnielen 1965). Diyagonal çizgiler, eğimli tavanlar, eğik duvarlar hareketliliği belirtir (Faulkner ve diğ., 1986). Çizgi pek çok sürekli etki sağlayabilir. Bu çizgide asla kırıklık olmaması anlamında değildir, fakat bunun yanı sıra bir odaya çok rijit bir görünüm de verebilir. Eğri transisyonel çizgilerin ilavesi ile soğuk görünüm, tümü ile yumuşak bir görünüm alabilir. Elbette bir odada çok çağdaş bir görünüm arzu ediliyorsa çizgiler tek başına kullanılabilir (Kalınkara, 2001). Yatay çizgiler bir mekânı daha basık, dik çizgiler ise daha yüksek gösterir (Binggeli, 2007).
Form	Uzun, yatay bir dikdörtgenin bir yatağa uzanmaya benzettiğimiz dinlendirici özelliği vardır (Kalınkara, 2001). Dikey bir dikdörtgen hareketsiz, güvenli ancak canlıdır (Kalınkara, 2001). Üçgenler ve diyagonaller genellikle dinamik özellik gösterir ve hareketi belirtir. Üçgen desenli bir dokuma bir odayı canlandırır ve neşelendirir (Pile, 2005). Tekrarlanan dar açılar ve diyagonaller zihinsel olarak rahatsız eden bir canlılık ve hareketlilik gösterir (Kalınkara, 2001). Geniş diyagonaller genellikle de kolay algılanır ve genişlik hissi verir. Daireler, küreler, koniler ve silindireler kare şeklindeki iç ortama hoş giden ferahlık verirler (Rayfield, 1997).

	Yuvarlak formlar insanlarda samimi ve dostça bir his yaratır (Pile, 2005). Daireler motif olarak çeşitli şekillerde dokumalar, duvar kağıtları ve döşemelerde kullanılır (Pahlmann, 1968). J. Brown'un 1966 yılında yayımlanan araştırma bulguları, geometrik biçimlerin organik biçimlere göre daha kolay algılandığını ortaya koymuştur. Koşutluk (simetri), düz çizgiler ve düzgün eğilip bükülen, düzgün kırılan, düzgün köşeler oluşturan çizgiler, girintisi çıkıntısı çok, düzensiz çizgilere kıyasla daha açık-seçik algılanabilmekte ve daha yalın bir etki yaratmaktadırlar (Şenyapılı, 1996). Geometrik biçimler erkeksi ve soğuk, konturları düzensiz biçimler yumuşak, dışı ve sıcak olarak algılanır (Pile, 2005). Hayvanları çağrıştıran formlar daha çok mizahi anlatımlarda kullanılır (Kalınkara, 2001). Küp tüm formlar içinde en kararlı görünüşlü olanıdır. Küp, normal olarak çok dinlendirici kare ise bir dereceye kadar doyurucu bir formdur (Binggeli, 2007). Kürede küpte olduğu gibi, keskin köşeler yoktur, dolayısıyla hareketli bir görünüm söz konusudur. Sürekli mobil görünür, hareket halindedir, statik değildir. Hareketi ve zamanı belirtir (Faulkner ve diğ., 1986; Rayfield, 1997). Silindiri ise genellikle faydacıl bir formdur (Gürer, 1990; Şenyapılı, 1996). Piramit, formuyla küpü andıran bir yapıya sahiptir. Küp, görsel olarak çok sağlam bir form iken, piramit daha kararlı bir özellik gösterir (Faulkner ve diğ., 1986).
Doku	İç dizaynda düz dokuların hakim olduğu bir mekânın daha soğuk olduğu ifade edilir (Bervin, 1984; Şenyapılı, 1996). Pürüzlü dokular, çoğu insanın kendilerini daha rahat hissettikleri, ılık bir ortamdaymış duygusu sağlar; taş ve tuğlalarda bulunan çeşitli dokular, düz olmayan duvar yüzeyleri, tüylü halılar ve düz olmayan perdeler mekânı olduğundan daha sıcak gösterir (Bervin, 1984).
Renk	Sıcak renkler aktif, teşvik edici, duruma göre heyecan verici olarak etkide bulunurken, soğuk renkler, pasif, yatıştırıcı ya da derinleştirici etkide bulunurlar (Kalınkara, 2001). Sıcak ve açık renkler teşvik edici, samimi, sempatik, ferahlatıcı ve moral verici olarak tesir eder (Ladau, Smith and Place, 1989). Sıcak ve koyu renkler kesin, heybetli, emniyetli anlamı taşır (Craig, 1970). Soğuk ve açık renkler ferahlatıcı, sevk edici, parlak, teşvik edici anlamındadır (Kalınkara, 2001). Soğuk ve koyu renkler endişe verici, üzücü, rahatsız edici etkide bulunurlar (Gürer, 1990). Beyaz: mutlak paklığın, temizliğin ve titizliğin rengidir. Odanın renk düzenlemesinde beyaz, diğer renk gruplarını birbirlerinden ayırıcı, nötredivi, aydınlığı artırıcı ve ayrırcı olarak önemli bir rol oynar (Ladau ve diğ., 1989; Şenyapılı, 1996). Kırmızı: Kırmızı iştah açıcı bir renktir. 0 yüzden dünyadaki gıda firmalarının çoğu logosunda kırmızıyı kullanmıştır. Bu renk, tansiyonu yükseltir, kan akışını hızlandırır, enerji, sıcaklık, sevgi, tehlike, dikkat gibi kavramlarla bağdaştırılır (Craig, 1970; Güner, 1990). Koyu Kırmızı: Esrarengiz, egzotik, ciddiyet ifade eder (Pahlmann, 1968; Ladau ve diğ., 1989). Yeşil: Dinlendirici, huzur, denge ve güven verici bir renktir. Bu nedenle bankalar logolarında genelde bu rengi kullanırlar. Hastanelerde ameliyat giysilerinin yeşil renkte olması rahatlatıcı özelliğinden dolayıdır. Yeşil, yaratıcılığı körükler. Sürekli bakıldığı zaman gözü yormaz ve çalışma kolaylığı sağlar (Bervin, 1984; Madden, Hewett ve Roht, 2000; Şenyapılı, 1996). Açık yeşil tondaki renkler doğuş ve hayatıyet hissini uyandırır; tabiat, barış, tazelik, gençlik, hayat, dinlendirme, büyüme çağrışıdır (Bevlin, 1984).

Siyah: Gücü, lüksü ve tutkuyu temsil eder. Fonda kullanılırsa karamsarlığı çağırıştırır. Işığı yok eder. Konsantrasyonu en fazla sağlayan renktir. Einstein'ın konsantre olabilmek için perdeleri siyah, gün ışığı olmayan odaları tercih ettiği söylenmektedir (Madden ve diğ., 2000)
Mavi: Enginlik ve derinliğin rengidir. Sessizlik ve rahatlık telkin etmesi nedeniyle dinlendirici ve aynı zamanda da lider bir renktir. Düşünmeye, karar vermeye, yaratıcı fikirlerin doğmasına yardımcı olur. Açık tonları sınırsız ve sonsuzluk duygusunu uyandırır. Duvarları mavi olan okullarda çocukların daha sakin oldukları saptanmıştır. Hastanelerin, koridor ve odalarının açık maviye boyanması bu sebeple doğrudan ilişkilidir. Mavinin; gökyüzü, sonsuzluk, soğukluk, gece, pasiflik, dişilik gibi çağrışımları vardır (Domnielen, 1965; Pahlmann, 1968).
Lacivert: Kozmik renk olarak kabul edilir. Kalıcılığı, otoriteyi, verimliliği simgeler. 0 yüzden dünyadaki firmaların yarısından fazlası logolarında laciverti kullanır. Hilton logosunu laciverte çevirirken insanların kafasında büyük kuruluş imajı yaratmak istemiştir (Faulkner ve diğ., 1986; Madden ve diğ., 2000).
Mor: Asaletin, imparatorluğun rengidir ve geçmişi çağırıştırır. Aynı zamanda eski yıllarda bu renk boya malzemesinin çok zor elde edilmesinden dolayı sadece zenginleri kullandığı bir renk olmuştur. Bu nedenle gücü ve otoriteyi temsil eder. Mor aynı zamanda geçmiş Nevrotik duyguları açığa çıkardığı için insanların bilinçaltını korkuttuğu saptanmıştır (Ladau ve diğ., 1989).
Sarı: Dikkat çekiciliğin bir renktir. Trafik ışıklarında, ikaz levhalarının zeminlerinde bu renk kullanılır. Aynı zamanda tehlikenin de simgesidir. Doğada sarı/siyah olan bütün hayvan ve bitki türleri istisnalar da olsa zehirli ve saldırgandır. Geçiciliği temsil eder, o yüzden geçici olduğu bilinsin diye dünyada taksi renkleri sarıdır. Araba kiralama şirketleri de sarıyı kullanır, çünkü müşterilerine aldığınız şey geçicidir, lütfen geri getirin demek mesajı verir. Sarı rengi bu özelliğinden dolayı bankalar kullanmak istemez, çünkü paranın geçici değil kalıcı olmasını isterler. Aynı zamanda bu renk algısal olarak güneş, olgunluk, ışık, tatille ilişkilendirilmektedir (Bervin, 1984; Pahlmann, 1968; Şenyapılı, 1996).
Beyaz: Beyaz, gelinlik rengi olmasından da anlaşılacağı gibi, saflığın rengidir. istikrarı, devamlılığı, temizliği simgeler. Politikacılar temiz, dürüst izlenimi vermek istediklerinden dolayı beyazı çok kullanılmaktadır (Faulkner ve diğ., 1986; Şenyapılı, 1996; Ladau ve diğ., 1989).
Kahverengi: İnsanın hareketlerini hızlandırır. Bu yüzden fastfood restoranları iç mekânlarında kahverengi kullanılır, Yapılan bilimsel araştırmalarda kahverenginin insanlar üzerinde negatif bir etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Kahverengi aynı zamanda geçmiş çağırştırmaktadır (Kalınkara, 2001; Ladau ve diğ., 1989).
Açık Mavi, Pembe, Soluk kırmızı ve diğer pastel tonların, annelik, dişilik, çocuk ve şefkat duygusunu çağırştırdığı saptanmıştır (Ladau ve diğ., 1989).

Tablo 1'deki tasarım öğeleri ve algısal anlamları, aşağıda listelenmiş olan iç mekân bileşenleri üzerinde bir bütün olarak değerlendirildiklerinde, bu bileşenlerin algısal anlamlarını oluşturmaktadır (Kalınkara, 2001):

- Yüzey kaplamaları: zemin, duvar, tavan
- Kapılar
- Pencereler
- Perdeler
- Sabit ve hareketli mobilyalar
- Aydınlatma elemanları
- Cihazlar
- Aksesuarlar

Başka bir deyişle zemin, duvar ya da mobilya gibi bir bileşenin yüklendiği algısal anlam, onu oluşturan tasarım öğelerinin algısal anlamlarıyla açıklanabilmektedir. Örneğin: zemin döşemesinin algısal anlamı, ancak bu yüzeyde kullanılan nokta, çizgi, form, doku ve rengin herbirinin algısal anlamlarının bir bütün olarak değerlendirilmesiyle elde edilebilir. Bir iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının anlaşılabilmesi için ise bu mekân bileşenlerinin tek tek ele alınarak algısal anlamlarının kurum kimliğini yansıtır yansıtmadığına bakılması gerekmektedir. Ancak böyle bir değerlendirme yapılırken herbir bileşenin önem derecesinin başka bir deyişle görsel etkilerinin de farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle tüm bileşenlerin mekân içerisinde hangi oranlarda görsel etkiye sahip olduklarının belirlenebilmesi amacıyla literatür araştırması yapılmış ve aşağıdaki ortalama değerlere ulaşılmıştır (Design Basics, 2010):

Mekânın bütününde;

- Duvarlar, kapılar, pencereler, perdeler ve mobilyaların tümü %60 oranında,
- Zemin ya da halının yüzeyi ve tavanın tümü %30 oranında,
- Aydınlatma elemanları ve aksesuarların tümü %10 oranında görsel etkiye sahiptir.

Elde edilen tüm bu değerlere bakıldığında iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesi aşamasında, tüm mekân bileşenlerinin üç grup altında toplanması ve bu grupların görsel etkilerinin %60, %30 ve %10 oranlarında hesaplanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında ise elde edilen tüm bu tespitler esas alınarak iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesini sağlayacak bir yöntem önerisinde bulunulacaktır.

3. İç Mekân Tasarımının Kurum Kimliğine Uygun Olup Olmadığının Belirlenmesine Yönelik Bir Yöntem Önerisi

İç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olup olmadığının belirlenmesi amacıyla önerilen yöntemde Tablo 1'deki tanımlamalar ve Tablo 2'de tariflenmiş olan kontrol listesi kullanılacaktır.

Tablo 2. Kontrol Listesi

Kurum Kimliğini Tanımlayan Anahtar Sözcükler	İç Mekân Bileşenleri	İç Mekân Bileşenlerinin Algısal Anlamları	Evet	Hayır
	Yüzey kaplamaları	Zemin		
		Duvar		
		Tavan		
	Kapılar			
	Pencereler			
	Sabit ve hareketli mobilyalar			
	Perdeler			
	Aydınlatma elemanları			
	Cihazlar			
	Aksesuarlar			

Yöntemin adımları ise şu şekilde olacaktır:

1. Tablo 2'deki ilk sütuna kurumun kimliğini tanımlayan anahtar kelimeler yazılır.
2. Tablo 1'deki tasarım öğeleri ve algısal anlamları kullanılarak, iç mekân bileşenlerinin her birinin algısal anlamları tanımlanır. Bu anlamlar Tablo 2'deki 3. sütuna yazılır.
3. Her bir iç mekân bileşeninin yüklendikleri algısal anlamların, kurum kimliğini tanımlayan anahtar kelimelerden kaç tanesiyle aynı olduğuna bakılır ve bu sayı "evet" sütununa yazılır. Uygun olmayanların adetleri de "hayır" sütununa yazılır. Örneğin kurum kimliğini tanımlayan kelimeler "lüks, sonsuzluk ve otorite" ise ve zemin "lüks, sonsuzluk ve huzuru" ifade ediyorsa, evet sütununa 2, hayır sütununa 1 rakamı yazılır.
4. Evet ve hayır sütunlarının tamamı bu şekilde doldurulduktan sonra duvar, kapılar, pencereler, perdeler, sabit ve hareketli mobilyalar için evet ve hayır sütunlarına verilen rakamların toplamı alınır ve bu değer %60 ile çarpılır. Aynı şekilde tavan ve zemin için verilen rakamların toplamı %30 'la, aydınlatma elemanları, cihazlar ve aksesuarlara verilen rakamların toplamı ise %10 'la çarpılır. Çarpımlar sonucunda elde edilen değerlerin toplamı ise tüm iç mekân bileşenlerine verilen evet ve hayırların mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alınmış şekildeki toplamalarını oluşturur. Başka bir deyişle bu değer iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olan ve olmayan yanlarının tümünün rakamsal karşılığıdır.
5. 4. adımda yapılan işlemlerin aynısı her bir iç mekân bileşeni için sadece evet sütununa yazılan rakamlar esas alınarak yapılır. Bu adımda elde edilen toplam değer ise tüm iç mekân bileşenlerine verilen evetlerin mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alınmış şekildeki toplamalarını oluşturur. Başka bir deyişle bu değer iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olan yanlarının tümünün rakamsal karşılığıdır.
6. 4. adımda elde edilen değer mekân tasarımının kurum kimliğine uygun olan ve olmayan yanlarının bütünü içerdikleri için %100 kabul edilerek buna göre 5. adımdaki değerlerin % karşılığı bulunur. Elde edilen % değeri ise incelenmiş olan mekânın hangi oranda kurum kimliğine uygun olduğunu gösterir.

4. Yöntemin Kullanılabilirliğinin İspatlanması

Önerilen yöntemin kullanılabilirliğinin ispatlanması amacıyla Kadir Has Üniversitesi kurum kimliği ve üniversitenin Kadir Has Kampüsü giriş holünün iç mekân tasarımı karşılaştırılacaktır. Bu amaçla ilk olarak Tablo 2 'deki birinci sütunun doldurulabilmesi amacıyla Kadir Has Üniversitesi kurum kimliğini tanımlayan anahtar kelimeler belirlenecektir. Daha sonra Kadir Has Kampüsü giriş holünün iç mekân bileşenleri tek tek ele alınacak ve Tablo 1 'in yardımıyla algısal anlamları tanımlanarak Tablo 2 'nin üçüncü sütununa yazılacaktır. En son aşamada ise önerilen yöntemin 3., 4., 5. ve 6. adımlarındaki hesaplamalar yapılacak ve Kadir Has Kampüsü giriş holü iç mekân tasarımının, kurum kimliğine uygun olup olmadığı belirlenecektir.

4.1. Kadir Has Üniversitesi kurumsal kimliğini tarifleyen anahtar kelimelerin belirlenmesi

Kadir Has Üniversitesi, Türk Eğitimine Özgü Kadir Has Vakfı ve Türk Kardiyoloji Vakfı tarafından 28 Mayıs 1997 tarihinde resmen kurulmuştur (Has, 2002). İlk kampüsü Selimpaşa beldesinde inşa edilmekle birlikte, Cibali 'deki Tekel 'e ait eski Tütün İşleme ve Sigara Fabrikası T.C. Hükümeti tarafından merkez kampüs olarak Kadir Has Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir.

Resim 1. Kadir Has Üniversitesi Merkez Kampüsü

Kurulduğu günden bu yana Kadir Has Üniversitesi 'nin yegane felsefesi kaliteli bir eğitim sunmak olmuştur. Ancak bu amaç doğrultusunda kurumun değişim çabaları devam etmiş ve bu değişimin etkileri kurum kimliğine yansımıştır. Bu bağlamda Kadir Has Üniversitesi kurum kimliğinin yapısal değişimi üç ayrı dönemde tariflenmektedir:

1997-2005 Yılları Arası: Kadir Has Üniversitesi, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın binasında eğitimle hayata geçerken, aynı zamanda bir tarih mirasının da üzerine konuşlandırılmıştır. 1400 yıllık bu zengin tarihi miras 11. Yüzyıla ait bir Bizans sarnıcı ile 17. Yüzyıla ait bir Osmanlı hamamını kucaklamaktadır. Üniversitenin sahip olduğu bu zenginlik, kurumun, kurumsal kimliğinin şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur. Tütün fabrikanın ve Haliç çevresinin kültürel yapısı, üniversitenin kurum felsefesinin, kurumsal dizaynının, kurumsal davranışının ve kurumsal iletişim biçiminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu anlamda üniversitenin kuruluş yılından itibaren sekiz yıl boyunca kullandığı ve kurumsal kimliğinin en önemli parçası olan logo, tarihi binanın kimliğinden ve Türk Kardiyoloji Vakfı'nın logosundan esinlenerek tasarlanmıştır.

Resim 2. Kadir Has Üniversitesi' nin 1997-2005 Yılları Arasında Kurum Kimliğini Yansıtan Logosu

Beyaz zemin üzerinde kırmızı kalp formu olan logoda, kalbin orta kısmından dağılan noktalar ve eğriler bulunmaktadır. Kırmızı kalp formu, hem Kardiyoloji Vakfı 'nı, hem de Kadir Has Üniversitesi 'nin eğitim kampüsü olarak yeniden restore edilen eski Cibali Tütün Fabrikası 'nda işlenen tütün yaprağını temsil etmektedir. Bu bağlamda Kadir Has Üniversitesi 'nin 1997-2005 yılları arasındaki kurumsal kimliğini tanımlayan anahtar kelimeler ise “güç, tıp, tarih ve tütün” olarak tariflenmektedir.

2005-2007 Yılları Arası: 2005 yılında Kadir Has Üniversitesi idari yapılanmasında köklü bir değişiklikle, üniversitenin Türk Kardiyoloji Vakfı ile olan işbirliği sona ermiş ve üniversite bünyesinde bulunan Tıp Fakültesi, Florence Nightingale Hastanesi Hemşirelik Yüksekokulu, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu ve Sağlık Hizmetleri Enstitüsü o dönemde yeni kurulan İstanbul Bilim Üniversitesi'ne devredilmiştir. Bu değişimle birlikte kaçınılmaz olarak üniversitenin kurumsal kimliğinde de bir değişime gidilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zorunlulukla birlikte öncelikli olarak üniversitenin kurumsal kimliğinin en göze çarpan görsel ifadesi olan kurumsal logoda bir değişiklik yapılması öngörülmüştür. Bu değişiklikle birlikte üniversitenin kuruluş döneminden itibaren kullandığı kalp formundaki logodan uzaklaşarak yepyeni bir tasarıma gidilmiştir. Bu yeni tasarımı ise üniversitenin Cibali merkez kampüsü ön plana çıkarılmıştır (KHÜ, 2001).

Resim 3. Kadir Has Üniversitesi' nin 2005-2007 Yılları Arasında Kurum Kimliğini Yansıtan Logosu

Bu bağlamda Kadir Has Üniversitesi' nin 2005-2007 yılları arasındaki kurumsal kimliğini tanımlayan anahtar kelimeler ise “güç ve tarih” olarak tariflenmektedir.

2007 ve Sonrası: İdari yapılanmada meydana gelen değişiklikle birlikte üniversitenin kurumsal dinamikleri de değişime uğramaya başlamıştır. Bu dönemde üniversitenin yurt dışı işbirlikleri artmış ve daha çok dışa açılan bir yapı meydana gelmiştir. Gelişim ve değişim çabalarına hız veren üniversite, 2007 yılında Avrupa Üniversiteler Birliği'ne (EUA), Kurumsal Değerlendirme Programı (IEP) için resmi başvuruda bulunarak; değişim çabalarının artmasını amaçlamıştır (KHÜ, 2001). Gelişim çabaları sürecinin bir parçası olarak, üniversite 2007 yılından itibaren yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç başlangıcında da yine kurumsal kimliğin görsel ifadesi olan logo da değişime uğramıştır.

Resim 4. Kadir Has Üniversitesi'nin 2007 Yılı ve Sonrasında Kurum Kimliğini Yansıtan Logosu

Üniversitenin yeni logosu lacivert zemin üzerine beyaz kurum adı ve kurum binasının illüstrasyonudur. Kozmik bir renk olarak kabul edilen lacivert, kalıcılık ve otoriteyi temsil etmektedir. Lacivert; düşüncenin rengi olup, sezgileri güçlendirmekte ve karar vermeyi kolaylaştırmaktadır. Bu renk, insanlar üzerinde başarı ve gücü ifade etmektedir. Bu bağlamda Kadir Has Üniversitesi' nin 2007 ve sonrasında kurumsal kimliğini tanımlayan anahtar kelimeler “kalıcılık, otorite, güç ve tarih” olarak tariflenmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Kadir Has Üniversitesi kurum kimliği üniversitenin kuruluşundan bu yana üç kez değişime uğramıştır. Bu nedenle üç farklı kurum kimliği için Kadir Has Kampüsü giriş holü iç mekân tasarımının bu kurum kimliklerine uygun olup olmadığı ölçülecektir.

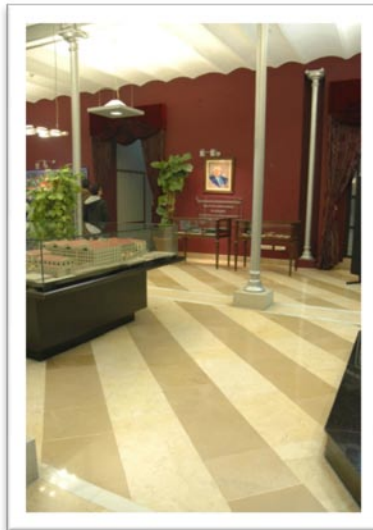
4.2. Kadir Has Kampüsü giriş holü iç mekân bileşenlerinin algısal anlamlarının tanımlanması

Kadir Has Kampüsü giriş holü iç mekân bileşenleri Tablo 1 'deki tasarım öğeleri esas alınarak incelendiğinde, bu bileşenlerin algısal anlamlarının şu şekilde oldukları görülmüştür:

Yüzey Kaplamaları: Zemin kaplaması kahverengi ve krem diagonal çizgilerden oluşmaktadır. Diagonal çizgilerin, Tablo 1'e bakıldığında gücü ve kararlılığı sembolize ettikleri görülmektedir. Kahverenginin algısal anlamlarından biri ise geçmişi çağrıştırmasıdır. Bu bağlamda zemin kaplamasının algısal anlamı "tarih, güç ve kararlılık" olarak ifade edilebilir (Resim 5).

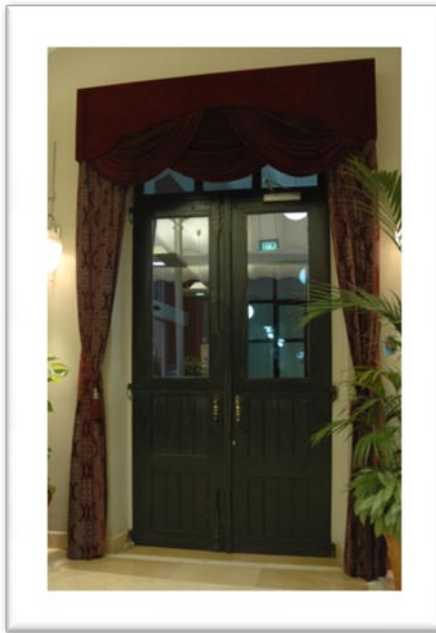
Duvar kaplaması ise koyu mor renginde boyadır. Bu rengin algısal anlamı Tablo 1'de "tarih, güç ve otorite" olarak ifade edilmektedir (Resim 5).

Tavan kaplamasına bakıldığında beyaz renkte boya ve binanın yapısal özelliğinden kaynaklanan kavisli ve tekrar eden çizgilerden oluştuğu görülmektedir. Tablo 1'e bakıldığında beyazın istikrar, devamlılık ve temizliği simgelediği anlaşılmaktadır. Kavisli form esneklik ve samimiyeti ifade etmektedir. Bu formun tekrar etmesi ise enerji anlamı taşır. Ayrıca tavan taşıyıcı sistemi bütün fabrikasının orjinal halinden kalmıştır ve bu nedenle tarihi çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda mekâna ait tavan yüzeyinin algısal anlamı "tarih, istikrar, temizlik, esneklik, samimiyet ve enerji" olarak tariflenebilir (Resim 5).

Resim 5. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü Yüzey Kaplamaları (Zemin, Duvar, Tavan)

Kapılar: Tablo 1’e bakıldığında dikey çizgilerin yer çekimine hareketsiz bir mukavemeti vurguladığı ve itibar, disiplin ve gücü sembolize ettiği görülmektedir. Dommelen (1965)’e göre dikey çizgiler; iç mekân tasarımında arkalıklı sandalyeler, dikey desenli yüzey kaplamaları, uzun objeler olarak örneklendirilebilir. Ayrıca bu tür çizgiler; yüksek tavanlar, düşeyde uzun kapılar ve pencerelerle sağlanabilir (Kalınkara, 2001). Bu bağlamda Resim 6’da da görüldüğü gibi giriş holüne ait kapılar dikey çizgilerden oluşmaktadır ve bu nedenle algısal anlamları “itibar, disiplin ve güç” olarak tariflenebilir. Ayrıca kapı kulpları geçmişin formlarını taşımaktadır. Bu nedenle kulpların etkisiyle kapılar “tarih” algısal anlamını da taşımaktadır.

Resim 6. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü Kapıları

Pencereler: Kapılarda olduğu gibi benzer şekilde pencereler de düşeyde uzun olduklarından dikey çizgiler olarak görülmektedir (Resim 7). Bu nedenle algısal anlamları “itibar, disiplin ve güç” olarak tariflenebilir.

Perdeler: Perdeler koyu mor rengi ve kadifeden yapılmıştır. Tablo 1’e bakıldığında koyu morun algısal anlamının “tarih, güç ve otorite” olarak ifade edilebileceği görülmektedir. Kadife ise pürüzlü bir yüzeydir ve insan üzerinde sıcaklık hissi yaratır. Bu bağlamda perdelerin algısal anlamı “tarih, güç, otorite ve sıcaklık” olarak tariflenebilir (Resim 7).

Resim 7. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü
Pencere ve Perdeleri

Sabit ve Hareketli Mobilyalar: Mekâna ait mobilyalar masif ahşaptan yapılmıştır ve koyu kahverengidir (Resim 8). Kahverenginin algısal anlamlarından biri geçmişî çağrıştırmasıdır. Ayrıca mobilyalar binanın bütün fabrikası olduğu döneme aittir. Bu nedenle sözkonusu mobilyaların algısal anlamları “tarih” olarak tariflenebilir.

Resim 8. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü
Hareketli ve Sabit Mobilyalar

Aydınlatma Elemanları: Aydınlatma elemanları beyaz renkte ve eğrisel formdadır. Bu bağlamda algısal anlamları “samimiyet, istikrar, kalıcılık ve temizlik” olarak tariflenebilir (Resim 9).

Resim 9. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü Aydınlatma Elemanları

Cihazlar: Mekân içerisindeki tek cihaz asansördür ve binanın tütün fabrikası olduğu döneme aittir. İç kaplaması ahşaptan yapılmış olmasından dolayı kahve-rengidir. Hem rengi hem de formu açısından algısal anlamı “tarih” olarak tariflenebilir (Resim 10).

Resim 10. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü Cihazları

Aksesuarlar: Mekân içerisindeki aksesuarlara bakıldığında ise eski sigara paketleri ve tıbbi aletlerin sergilendiği görülmektedir (Resim 11). Bunların algısal anlamları ise “tütün, tarih ve tıp” olarak ifade edilebilir.

Resim 11. Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Giriş Holü İç Mekan Aksesuarları

Yukarıda giriş holü iç mekân bileşenlerinin algısal anlamlarını tek tek tanımlanmıştır. Bundan sonraki aşamada Kadir Has Üniversitesi 'nin değişim süreci içerisinde sahip olduğu üç ayrı kurum kimliği esas alınacak ve giriş holü iç mekân tasarımının bu kurum kimliklerine uygun olup olmadığı ayrı ayrı ölçülecektir.

4.3. Giriş holü iç mekân tasarımının kurum kimliğine uygunluğunun ölçümü

Kadir Has Kampüsü giriş holü iç mekân tasarımının, üniversitenin değişim süreci içerisinde sahip olduğu üç farklı kurum kimliğine uygun olup olmadığı aşağıdaki gibi ölçülmeye çalışılacaktır. Bu ölçüm yapılırken Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6 'nın birinci sütunu çalışmanın 5.1. bölümünde elde edilmiş olan anahtar sözcükler esas alınarak doldurulacaktır. Aynı tabloların üçüncü sütunu ise çalışmanın 5.2. bölümünde elde edilmiş olan iç mekân bileşenleri algısal anlamları esas alınarak doldurulacaktır.

1. Giriş holü iç mekân tasarımının 1997-2005 yılları arasındaki kurum kimliğine uygunluğunun ölçümü amacıyla oluşturulan kontrol listesi Tablo 4 'deki gibidir.

Tablo 4. Kontrol Listesi (1997-2005 yılları arası için)

Kurum Kimliğini Tanımlayan Anahtar Sözcükler	İç Mekân Bileşenleri		İç Mekân Bileşenlerinin Algısal Anlamları	Evet	Hayır
Güç Tıp Tarih Tütün	Yüzey kaplamaları	Zemin	Tarih Güç Kararlılık	2	2
		Duvar	Güç Tarih Otorite	2	2
		Tavan	Tarih İstikrar Temizlik Esneklik Samimiyet Enerji	1	3
	Kapılar		Tarih Güç Otorite Disiplin	2	2
	Pencereler		Güç Otorite Disiplin	2	2
	Sabit ve hareketli mobilyalar		Tarih	2	2
	Perdeler		Tarih Güç Otorite Sıcaklık	1	3
	Aydınlatma elemanları		Samimiyet İstikrar Kalıcılık Temizlik	0	4
	Cihazlar		Tarih	3	1
	Aksesuarlar		Tarih Tütün Tıp	3	1

Tablo 4 'deki evet ve hayırların mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alındığındaki toplamaları $(A) = \frac{(20 \times 60) + (8 \times 30) + (12 \times 10)}{100} = 15,6$ dır.

Tablo 4 'deki evetlerin mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alındığındaki toplamaları $(B) = \frac{(9 \times 60) + (3 \times 30) + (6 \times 10)}{100} = 6,9$ dur.

Giriş holü iç mekân tasarımının 1997-2005 yılları arasındaki Kadir Has Üniversitesi kurum kimliğine uygunluğu $= \frac{100 \times B}{A} = \frac{100 \times 6,9}{15,6} = \% 44,23$ dır.

2. Giriş holü iç mekân tasarımının 2005-2007 yılları arasındaki kurum kimliğine uygunluğunun ölçümü amacıyla oluşturulan kontrol listesi Tablo 5 'deki gibidir.

Tablo 5. Kontrol Listesi (2005-2007 yılları arası için)

Kurum Kimliğini Tanımlayan Anahtar Sözcükler	İç Mekân Bileşenleri		İç Mekân Bileşenlerinin Algısal Anlamları	Evet	Hayır
Güç Tıp Tarih Tütün	Yüzey kaplamaları	Zemin	Tarih Güç Kararlılık	2	0
		Duvar	Güç Tarih Otorite	2	0
		Tavan	Tarih İstikrar Temizlik Esneklik Samimiyet Enerji	1	1
	Kapılar		Tarih Güç Otorite Disiplin	2	0
	Pencereler		Güç Otorite Disiplin	2	0
	Sabit ve hareketli mobilyalar		Tarih	2	0
	Perdeler		Tarih Güç Otorite Sıcaklık	1	1
	Aydınlatma elemanları		Samimiyet İstikrar Kalıcılık Temizlik	0	1
	Cihazlar		Tarih	1	1
	Aksesuarlar		Tarih Tütün Tıp	1	1

Tablo 5'deki evet ve hayırların mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alındığındaki toplamaları (A)= $\frac{(10 \times 60)+(4 \times 30)+(6 \times 10)}{100}$ = 7,8 dir.

Tablo 5'deki evetlerin mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alındığındaki toplamaları (B)= $\frac{(9 \times 60)+(3 \times 30)+(2 \times 10)}{100}$ = 6,5 dir.

Giriş holü iç mekân tasarımının 2005-2007 yılları arasındaki Kadir Has Üniversitesi kurum kimliğine uygunluğu= $\frac{100 \times B}{A} = \frac{100 \times 6,5}{7,8} = \% 83,33$ dır.

3. Giriş holü iç mekân tasarımının 2007 ve Sonrasındaki kurum kimliğine uygunluğunun ölçümü amacıyla oluşturulan kontrol listesi Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. Konrol Listesi (2007 ve sonrası için)

Kurum Kimliğini Tanımlayan Anahtar Sözcükler	İç Mekân Bileşenleri		İç Mekân Bileşenlerinin Algısal Anlamları	Evet	Hayır
Güç Tıp Tarih Tütün	Yüzey kaplamaları	Zemin	Tarih Güç Kararlılık	2	2
		Duvar	Güç Tarih Otorite	3	1
		Tavan	Tarih İstikrar Temizlik Esneklik Samimiyet Enerji	1	3
	Kapılar		Tarih Güç Otorite Disiplin	3	1
	Pencereler		Güç Otorite Disiplin	2	2
	Sabit ve hareketli mobilyalar		Tarih	3	1
	Perdeler		Tarih Güç Otorite Sıcaklık	1	3
	Aydınlatma elemanları		Samimiyet İstikrar Kalıcılık Temizlik	1	3
	Cihazlar		Tarih	1	3
	Aksesuarlar		Tarih Tütün Tıp	1	3

Tablo 6'daki evet ve hayırların mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alındığındaki toplamaları (A)= $\frac{(20 \times 60)+(8 \times 30)+(12 \times 10)}{100}$ = 15,6 dır.

Tablo 6'daki evetlerin mekânın bütünü içerisindeki görsel etkileri göz önüne alındığındaki toplamaları (B)= $\frac{(12 \times 60)+(3 \times 30)+(3 \times 10)}{100}$ = 8,4 dır.

Giriş holü iç mekân tasarımının 2007 ve sonrasındaki Kadir Has Üniversitesi kurum kimliğine uygunluğu= $\frac{100 \times B}{A} = \frac{100 \times 8,4}{15,6}$ = % 53,84 dır.

Yapılan bu çalışma sonucunda Kadir Has Üniversitesi Kadir Has Kampüsü giriş holü iç mekân tasarımının kurum kimliğine en çok uygun olduğu dönemin %83,33 oranla 2005-2007 yılları arası, en az uygun olduğu dönemin ise %43,23 oranla 1997-2005 yılları arası olduğu görülmüştür.

Sonuç

Çalışma kapsamında önerilen yöntem kullanılarak bir iç mekân tasarımının kurum kimliğine hangi oranda uygun olduğu belirlenebilecektir. Ayrıca mekânı oluşturan

bileşenleri kurum kimliğine uygun olmayan kısımları tespit edilebilecek, bu tespitler yardımıyla doğru revizyonlar yapılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Abratt, R. (1989) "A New Approach to the Corporate Image Management Process", *Journal of Marketing Management*, Vol.5 No.1, 63-76.
- Alessandri, S. (2001) "Modeling Corporate Identity: A Concept Explication and Theoretical Explanation", *Corporate Communications: An International Journal*, Vol. 6, No. 4, 173-182.
- Alexander, M.J. (1972). *Designing Interior Environment*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Anson, W. (2000) "Corporate Identity-value and Valuation", *Corporate Reputation Review*, 3 (2), 164-168.
- Balmer, J.M.T.(1993) "Corporate Identity: The Power and the Paradox", *Design Management Journal*, Winter, 39-44.
- Bervin, M.E. (1984). *Design Through Discovery: The Element and Principles*. Holt, Rinehart and Winston, Washington.
- Bilgin, N. (1994). *Dekorasyon İlkeleri*. G.Ü.Meslek Eğitim Fakültesi Yayınları: 11, Ankara.
- Binggeli, C. (2007). *Interior Design: A Survey*. John Wiley & Sons, Hoboken
- Birkigt, K. ve Stadler M.M. (1986) *Corporate Identity: Grundlagen, Funktionen, Fallbeispiele*. Landsberg am Lech: Verlag Moderne Industrie.
- Brassington, F. ve Pettitt, S. (2003) *Principles of Marketing*. London: Pearson Education.
- Craig, H.T. (1970). *Homes with Character*. D.C. Heath and Company, Lexington.
- Colman, A.M., Wober, J.M. ve Norris, C.E. (1995) "Sight Bites: A study of Viewers' Impressions of Corporate Logos In The Communication Industry", *Journal of the Market Research Society*, 37, 405-415.
- Design Basics. (2010).http://www.interiordesignersideas.com/design_basics.html, 07.05.2010.
- Domnielen, D.B.V. (1965). *Design and Decorating Interiors*. John Wiley and Sons Inc., New York.
- Douglas, S.P. ve Craig, S.C. (1995) *Global Marketing Strategy*. Singapore: McGraw-Hill International Editions.
- Dowling, G.R. (1994) *Corporate Reputations. Strategies for Developing The Corporate Brand*, London: Kogan Page.
- Dowling, G.R. ve Kabanoff, B. (1996) "Computer Aided Content Analysis: What Do 240 Advertising Have in Common?" *Marketing Letters*, 7, 63-75.
- Faulkner, S. (1979). *Planning a Home*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Faulkner, R, Nissen, L.A. ve Faulkner, S. (1986). *Inside Today's Home*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Fill, C. (2006) *Marketing Communications*. Essex: Pearson Limited.
- Goodman, M.B. (1998) *Corporate Communications for Executives*. New York: State University of New York Press.
- Gray, E.R. ve Balmer, J.M.T. (1198) "Managing Corporate Image and Reputation", *Long Range Planning*, Vol.31 No.5, 695-702.
- Gürer, L. (1990). *Temel Tasarım*. İstanbul: İTÜ.
- Has, K. (2002). *Vatan Borcu Ödüyorum*. İstanbul: ABC Basın Ajansı.
- Hatch, M.J ve Schultz, M. (1997) "Relations Between Organizational Culture, Identity and Image", *European Journal of Marketing*, Vol.31, No. 5/6, 356-365.
- Kadir Has Üniversitesi. (2001). Tütün Üreten Fabrika 'dan Bilim Üreten Üniversiteye. İstanbul:KHU.

- Kalinkara, V. (2001). *Konutta İç Dekorasyon*. Teknik Yayınevi, Mühendislik Mimarlık Yayınları
- Kottasz, R., Bennet, R. Savani, S. ve Choudhury, R.A. (2008) "The Role of Corporate Art In The Management of Corporate Identity", *Corporate Communications: An International Journal*, Vol.13, No.3, 235-254.
- Ladau, R.F., Smith, B.K. ve Place, J. (1989). *Color:Interior Design and Architecture*. Van Nostrand Reinhold, New York.
- Madden, T.J., Hewett, K.ve Roht, M.S. (2000) "Managing Images in Different Cultures: A Cross-national Study of Color Meanings and preferences", *Journal of International Marketing*, 8(4), 90-107.
- Marwick, N. ve Fill, C. (1997) "Towards a Framework for Managing Corporate Identity", *European Journal of marketing*, Vol.31 Nos 5/6, 396-409.
- Margulies, W.P. (1977) "Make the Most of Your Corporate Identity", *Harvard Business Review*, July-August, 66-72.
- Melewar, T.C. ve Saunders, J. (1999) "International Corporate Visual Identity: Standardization or Localization?", *Journal of International Business Studies*, Vol.30, No.3, 583-598.
- Olins, W. (1989) *Corporate Identity*. London: Thames&Hudson.
- Pahlmann, W. (1968). *Interior Design*. The Viking Press, New York.
- Rayfield, J.K. (1997). *The Office Interior Design Guide: An Introduction for Facility and Design Professionals*, John Wiley and Sons, Hoboken.
- Perry, A. ve Wisnom d. (2003) *Before The Brand: Creating The Unique DNA of An Enduring Brand Identity*. New York: McGraw-Hill.
- Pile, J.L. (2005). *A History of Interior Design*. Laurence King Publishing, London.
- Rutt, A.H. (1955). *Home Furnishing. Second Edition*. John Wiley and Sons.,Inc., New York.
- Selame, E. ve Selame, J. (1975) *Developing a Corporate Identity: How to Stand out in a Crowd*. Chain Store Publishing Corporation, New York, NY.
- Şenyapılı, Ö. (1996). *Görsel Sanatlar ve İletişim*. Sanat Yapan Yayıncılık, Ankara.
- Topalian, A. (1984) "Corporate Identity: Beyond the Visual Overstatements", *International Journal of Advertising*, Vol.37, 55-62.
- Uzoğlu, S. (2005) "Kurumsal Dizayn, Kurumsal Kültür, Kurumsal İmaj", *Kurumsal İletişim Yönetimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 859, 23-40
- van den Bosch, A.L.M., de Jong, M.D.T. ve Elving, W.J.L. (2006) "Managing Corporate Visual Identity", *Journal of Business Communications*, Volume. 43, No.2, 138-157.
- van Rekom, J. (1997) "Deriving an Operational Measure of Corporate Identity", *European Journal of Marketing*, Vol.31 No: 5/6, 411-2.
- van Riel, C.B.M. ve Balmer, J.M.T. (1997) "Corporate Identity: The Concept, Its Measurement and Management", *European Journal of Marketing*, Vol.31 Nos 5/6, 340-55.
- van Riel, C. (1995) *Principles of Communications*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Resimler

Resim 1. Kadir Has Üniversitesi. (2001). Tütün Üreten Fabrika'dan Bilim Üreten Üniversiteye. İstanbul: KHU, 17.

BUŞİDO: JAPON SAMURAYLARININ FELSEFESİ

BUSHIDO: THE PHILOSOPHY OF JAPON SAMURAIES

Yrd.Doç.Dr. Kubilay AKMAN

Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

kubilayakman@gmail.com

Özet

Buşido, Japon samuraylarının, savaşçılık geleneğinin ötesinde; sosyal ve etik boyutları olan yaşam felsefesidir. Samuraylar yüzyıllarca, Japon toplumu içinde Buşido etik kodlarına göre hareket etmiş ve bu geleneği kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Bu çalışma kapsamında Japon kültür tarihinin anahtar kavramlarından olan Buşido, Japonya'nın tarihinde yer alan önemli samuray ve savaş sanatı ustalarının (Yamamoto Tsunetomo, Miyamoto Musashi, Takuan Soho, Yagyu Munenori) görüşleri ışığında ele alınmıştır. Savaş sanatları tarihinde önemli bir yeri olan Buşido kavramı ve yansımaları kendi sosyal ve kültürel bağlamı için analiz edilirken, bu kavramın/olgunun oluşturduğu samuray profilinin oluşumu araştırılmıştır. Samurayların savaşçılık geleneğinin, salt bir fiziki “savaş” stratejileri bütünü olmayıp; esasında kişisel gelişim, ruhsal olgunlaşma ve ilerleme olarak bir anlam taşıdığı felsefi/etik örnekler temelinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Japonya, Japon kültürü, buşido, samuray, savaş sanatları.

Abstract

Bushido is the life philosophy of Japanese samurais with social and ethical dimensions, beyond the warriorship tradition. Samurais behaved according to Bushido ethical codes in Japanese societies for centuries and passed this tradition from generation to generation. Within the scope of this work, Bushido, one of the key concepts of Japanese cultural history is discussed in the light of thoughts by important samuraies and martial arts masters in Japanese history (Yamamoto Tsunetomo, Miyamoto Musashi, Takuan Soho, Yagyu Munenori). Formation of samurai profile based on Bushido concept/phenomenon is inquired, while this concept which has an important place in the history of martial arts and its reflections are analyzed in their own social and cultural context. It is shown that the Samurai's warriorship tradition is not merely a sum of “war” strategies; essentially it is a way toward self development, spiritual growth and improvement.

Keywords: Japan, Japanese culture, bushido, samurai, martial arts.

Sensei Tony Johnson'a

Giriş

Japonya'ya, tarihine, kültürüne ve sanatlarına dair dünyanın sahip olduğu algı, büyük oranda Batı'nın Japonların anlam evrenini anlama ve anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu durum, her ne kadar Japon kültürünün temel esaslarıyla ilgili asgari düzeyde belli bir bilgiye ulaşılmasına olanak tanımış olsa da, Japonya'nın kültürel haritasının birçok katmanları açısından, gerçeği tam olarak yansıtmayan imajlar da ortaya çıkmıştır. Bu konudaki en tipik örneklerden biri "samuraylar"dır. Japon tarihinde savaşçı sınıfını oluşturan samurayların kim olduğu sorusuna, yanlış ve eksik bir cevap 20. yy boyunca ve günümüzde sayısız örneği görülen sayısız sinema filmleri tarafından verilmiştir. Bu alanda fazlasıyla imge oluşturulmuştur ve bu nicel çokluğa rağmen ortaya koyulan imgeler samurayların hakikatini yansıtmaktan uzaktır. Samuraylar kimdir? Amaçları nedir? Savaşçı düşüncelerinin prensipleri, toplumsal ve kültürel bağlamı nelerdir? Bu sorulara cevap vermeden samuray dünyasının derinliklerini kavramak mümkün olmayacaktır. Bu cevaplama sürecinin en kritik anahtarlarından *Buşido*'dur.

Buşido, bu makalenin ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz gibi, Japon samuraylarının yaşam felsefesidir. Samuraylar, yaşamın her yönüne ve etik sorunlara dair cevaplarını *Buşido*'da bulurlar. Öncelikle, samurayların bu olgunlaşma ve kişisel gelişim disiplinini, kavramın etimolojik boyutlarıyla analiz edecek ve *Buşido*'nun temel prensiplerini Inazo Nitobé'nin çalışması ekseninde tartışacağız. Ardından, *Buşido*'yla ve genel anlamda Japon savaş sanatlarıyla ilişkili kavramları, otantik anlamlarına ve kullanıldıkları bağlamlarına sadık kalarak açıklayacağız. Bu kavramsal zemin üzerinde, *Buşido* tarihinin en önemli samuraylarının ve savaş sanatçılarının görüşleri ışığında geleneksel Japon kültürünün bu önemli bileşeninin boyutlarını kavramaya çalışacağız. Yamamoto Tsunetomo, Takuan Soho, Miyamoto Musashi ve Yagyu Munenori'nin tarihsel önemi ve samuray kimliğinin oluşumunda derin etkisi olan görüşleri, bize *Buşido*'nun gerçekliğini anlamamızda belirleyici bir çerçeve sunacaktır.

Bu makalenin amacı, Japon kültürü hakkında yayınlanmış çok sayıda kaynak olmakla beraber, spesifik olarak *Buşido* konusunda var olan boşluğu doldurmaktır. İş dünyası stratejileri alanında seçilen ve verilen örnekler, aslında gelenekte yer alan bu yaşam felsefesinin moderne? doğru yansımalarının da izini sürecektir. *Buşido*'yla birebir bağlantılı olan inanç sistemleri (Zen, Taoizm, Şinto) bilinçli olarak çerçevenin dışında bırakılmıştır. Bunda iki temel neden, böylesi bir araştırma konusundaki genişlemenin bir taraftan başka alanlara doğru çatallanmayı gündeme getirecek olması; diğer taraftan da bu konuların ayrı başlıklar altında, başka çalışmalarda ele alınıp tartışılmayı hak ediyor olmasıdır. Burada, *Buşido* kavramı, kendi iç bütünlüğünde ele alıp tartışılırken; konunun inançsal bağlamları belki başka çalışmalarda, belki de başka yazarlar tarafından çalışılacaktır.

Samuraylar üzerine yürütülen tartışmanın içinde bulunduğumuz tarihsel ve kültürel bağlamlarda, yine bu çalışmanın tamamen dışında bırakılmış olan iki önemli çağrışımı yaşadığımız coğrafyadaki *fütüvvet* (yiğitlik) ve Batı'nın şövalyelik konseptleridir. Bu makalenin bir olası faydası da, böylesine bir üçlü karşılaştırma yapacak araştırmacıların en azından *Buşido*'yla ilgili önerinde bulunan boşluğu doldurmaktır. Böylesi bir karşılaştırmaya eğer bir gün girişilirse bu mütevazı metnin çok daha ötesinde tarihsel, kültürel ve düşüncel bilgiler ve bulgular açığa çıkabilir. Tarih ve toplumlar bazen benzer, bazen ayrı yollar izlerken, böylesi kesişme veya örtüşme alanları insan düşüncesinin evrensel ve yerel boyutlarını kapsamlı olarak ele alıp tartışmamız noktasında bize zengin imkanlar sunmaktadır.

Makalenin yazarı, “geleneksel savaş sanatları”nda bir eğitmen ve uygulayıcı olarak çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar, tarafıma konuya hangi “kadrj”dan bakılacağı / bakılması gerektiği konusunda belli bir tecrübe sunmuştur. Sosyal bilimlerde “metin analizi”, saha araştırmalarının ve diğer kantitatif araştırma tekniklerinin yanında uzun yıllar bir metodolojik yaklaşım olarak kullanılmıştır. Elbette, “metin analizi” ile metinleri özetlemek arasında bir sınır ve ayrım vardır. Burada, geleneksel savaş sanatlarının, özellikle Buşido eksenindeki temel metinlerinin hangi bakış açısıyla, hangi “çerçeve”den ele alınacağı; bir sosyolog olarak daha önceki araştırma ve inceleme ilgilerim kadar geleneksel savaş sanatçısı (martial artist) ve eğitmeni olarak sahip olduğum birikimle de belirlendi. Her ne kadar çalışmakta olduğum sistemler Çin kaynaklı olsa da, Asya’daki savaş sanatlarının ortak bir ruhtan beslendiğini biliyoruz. Zaten Japon savaş sanatları da, ustalarının sayısız kereler kaydettiği gibi büyük oranda Çin kökenlidir. Bu anlamda okuyucu bu satırları, Türkiye’de ilk kez Buşido kavramının bir açıklanma denemesi olarak görmenin yanında; yazarın bir ayağıyla modern sosyoloji zeminine basarken diğer ayağıyla Uzakdoğu’da gelişen bu sanatların zemini üzerinde yer aldığını da göz önünde bulundurulmalıdır.

1. Savaşçının Olgunlaşma Yolu

Buşido sözcüğünü oluşturan karakterlere (武士道) etimolojik olarak baktığımızda, aslında Japon kültürü ve tarihi içinde yüzyıllardır süre gelen bu yaşam felsefesinin ve disiplininin anlamını kavramak üzere önemli bir adım atmış oluruz. Bu “durdurmak” ve “mızrak” şeklinde iki kısımdan gelir. Sözcük “savaşa dair”, “askeri” anlamlarını verse de özünde gerilimi durdurmak anlamı vardır. *Şi*, “samuray”, “beyefendi” ya da “âlim” anlamına gelir. *Do* ise, “baş” ve “hareket” kısımlarından oluşur ve orijinal olarak düşünceli bir eylem yolunu temsil eder. Bu bağlamda bir yol, bir mecra anlamı vardır (Wilson, 2010). Bu analitik yaklaşımla bakıldığında, Buşido, birebir çevirideki “savaşçının yolu” anlamının ötesinde, temel ilke olarak öz-disiplini gerektiren, etik ve savaşçı yönü olan bir yaşam yolu olarak kabul edilebilir. Öz-disiplin savaşçının toplum içindeki kendi yerini ve etik değerleri kavramasını ve kendisini savaş sanatları içinde olgunlaştırmasını gerektirir. Bu sayede savaşçı asıl düşmanın kendi bilgisizliği ve tutkuları olduğunu görür (Wilson, 2010). Bu yönüyle Buşido, salt bir savaşçılık metodolojisi olmanın ötesinde, bir kişisel gelişim, olgunlaşma ve aydınlanma yoludur.

Ülkesinin kültürel mirasını anlama çabasında olan yazar, diplomat ve siyasetçi Inazo Nitobé (1862-1933), *Buşido: Japonya’nın Ruhu* adlı eserinde Buşido’yu Japon kültürünün tarihsel bağlamı içinde, Budizm’in, Şintoizm’in, Konfüçyüs’çülüğün etkisi altında; kuşaktan kuşağa, sözlü olarak aktarılan bir etik kurallar bütünü olarak analiz eder (Nitobé, 2004). Batı literatürüne de oldukça hâkim olan Nitobé, Japon samuraylarının savaşçılık ve etik yolunu Batı düşüncesiyle karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bu anlamda *Buşido: Japonya’nın Ruhu*, Aristoteles’ten Montesquieu’ya kadar Batılı filozoflara da değinerek bu geleneksel felsefeyi modern bağlamlarla ilişkilendirerek tartışmaktadır. Aslında Nitobé’nin eseri (İngilizce yazılmıştır) Batı’da Buşido’nun tanıtımı konusunda ilk önemli adım olmuştur.

Inazo Nitobé, yaptığı kapsamlı araştırma sonucunda Buşido’nun temel prensiplerini şöyle sıralamıştır (Nitobé, 2004):

- Dürüstlük ve Adalet,
- Cesaret, Gözü peklik ve Tahammül,

- İyilikseverlik ve Acıma Duygusu,
- Nezaket,
- Doğruluk ve Açık sözlülük,
- Onur,
- Sadakat Yükümlülüğü.

Bu etik değerlerle donanmış olan samuraylar Thomas Cleary'nin ifadesiyle “yüzlerce yıl boyunca yalnızca ulusun siyasal yazgısının efendileri olmakla kalmadı, aynı zamanda halk vicdanının önderleri sayıldı. Savaşçının moral ve ruhu, toplum üzerindeki etkileri bakımından en az maddi güçleri ölçüsünde önemliydi.” (Cleary, 1998: 13). İlk kez 9. yüzyılda hakkından bahsedilen samuraylar, geleneksel Japon toplumunun bu savaşçı sınıfı, Suzuki Shosan'a göre “Budacı ilkelerle toplumsal ilkelerin” bir bütün olduğu etik mecranın temsilcileridir (Cleary, 1998: 74). Suzuki Shosan da, samuray felsefesinde kişisel farkındalığın ve gelişimin altını şu sözleriyle çizer: “Kendinizin farkına varın ve kendinizi tanıyın. Ne kadar öğrenirseniz öğrenin ve ne kadar bilerseniz bilin, kendinizi tanımıyorsanız, hiçbir şey bilmiyorsunuz demektir. Gerçekten de, kendinizi tanımıyorsanız, başka hiçbir şey bilmezsiniz.” (Cleary, 1998: 68). Görüldüğü gibi, Buşido asla sadece kılıç kullanma ve diğer savaş sanatlarında ustalaşmak olarak algılanmamıştır.

Genel insani olgunlaşmanın ve aydınlanmanın zorlu sürecinde savaş sanatları daha geniş bir “Yol”un içindeki tali bir yol konumundadır. Samurayın Yolu’nu Budizm’in ve geleneksel Japon dini Şintoizm’in birleşmesinden doğan bir felsefe olarak algılayan, 20. yüzyılın Soto Zen¹ ustalarından Taisen Deshimaru, Budo’da (Savaş Yolu) amacın sadece mücadele etmek olmadığını, “aynı zamanda kişinin özüne hâkim olması ve orda huzuru bulması” olduğunu vurgular (Deshimaru, 2002: 17, 19). Savaş sanatları, yaşamlarınızı yaratmanın, kendinizi özgürleştirmenin, olaylara belirli bir mesafeyle dışarıdan bakabilmenin; yani buraya ve şimdiye ait olabilmenin yoludur. Bu yaklaşımda her şeyin temeli yatar ve bu anlamda savaş sanatları gösteri, eğlence ya da spor değildir. Kodo Sawaki’nin dediği gibi savaş sanatlarının sırrı “kazanan ya da kaybeden birinin olmaması”dır. “Ne yenebilir ne de yenilebilirsiniz.” (Deshimaru, 2002: 28, 29). Burada kastedilen, kazanmayı amaçlamak, kaybetmekten korkmak, yaşamı arzulamak, ölümden korkmak, gibi sınırlandırıcı ve sabitleyici duygular Buşido felsefesinin özünde yer almamasıdır. Savaşçı kendini ne hedeflerle, ne bedeniyile ne de zihniyle sınırlandırmaz. Bu anlamda onun yolu beden, fiziki gücün ve tekniğin ötesinde bir doğrultuya doğru, “spritüel” bir temelde gelişir.

2. *Tai, Wasa, Shin*

Taisen Deshimaru, Savaş Sanatları’nda üç önemli nokta olduğunu vurgular: *Tai* (Beden), *Wasa* (Teknik) ve *Shin* (Zihin ya da Ruh). Güçlü bir tekniği olan savaşçı güçlü bedeni olanın karşısına çıktığında, kazanan teknik olur. Güçlü bir zihin ve güçlü bir teknik karşı karşıya geldiğinde ise zihin kazanır, çünkü güçlü zihin tekniğin zayıf, eksik kaldığı tarafı bulur ve oradan saldırır. Ruh ya da zihin en önemlisidir ve nihai kararı veren odur (Deshimaru, 2002: 33,35). Nefes, Savaş Sanatları’ndaki en önemli konudur. Klasik *Budo*’da (Savaş Yolu) nefes akciğerlere değil Japonların *hara* dedikleri, göbeğin altındaki bölgeye, diyaframa alınır. Tüm dikkat orada odaklanmalıdır, ne savaş, ne rakip, ne de savaşçının kendi varlığı dikkati *hara*’dan uzaklaştırmamalıdır. Nefes tekniğini geliştirmenin en önemli yolu ise *Zazen* (oturarak yapılan Zen meditasyon) yapmaktır. Nefes, *ki* (yaşam enerjisi)

haline gelir ve beden, teknik ve zihin/ruh arasındaki bağlantıyı kurar (Deshimaru, 2002: 51, 81). Bu sağlandığında, zihin tıpkı akıntıya vuran ay ışığı gibi olur; su kıpırtılar içinde, dalgalanarak akıp gider ama ay ışığının yansıması sakindir, suyla beraber dalgalanmaz. Bu sükûnete ulaşan savaşçı için artık birçok detay etkisini yitirmiştir. Bu yaklaşım mücadelenin, yaşamın, ölümün, zaferin ve yenilginin ötesindedir. Savaşçının yapması gereken öncelikle kendi zihnini ve egosunu öldürmesidir. Bunu başardığında rakipleri zaten ondan uzak duracaktır. Deshimaru'ya göre "kılıcın asıl sırrı, onu kınından hiç çekmemektir." (Deshimaru, 2002: 53). Bu anlamda Deshimaru, Sun Tzu'nun "en büyük zafer savaşmadan kazanılandır" yaklaşımını doğrulamaktadır (Sun, 1991). Bu yaklaşım, yukarıda değindiğimiz Buşido'nun etimolojik kökleriyle de örtüşmektedir.

Beden, Teknik ve Zihin/Ruh karşılaştırmasında, bunların hangisinin daha güçlü olduğuna dair, Japonya'da "Kedinin Savaş Sanatları Meclisi" adlı bir hikâye anlatılır. Meiji Restorasyon Dönemi'nden (1868-1912) önce Japonya'da Shoken adında bir Kendo (Japon kılıç sanatı) ustası vardı. Bu usta, evini işgal eden bir fareden muzdaripti. Kedi her gece evine geliyor, samurayı uyutmuyordu. Hatta bu yüzden artık gündüzleri uyumak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Shoken, kedi eğitici olan arkadaşından yardım istedi ve kendisine en iyi kedisini ödünç vermesini rica etti. Arkadaşı ona olağanüstü hızlı bir sokak kedisi verdi. Bu kedinin muhteşem kasları ve iri pençeleri vardı; güçlü bir kedi idi. Tam bir fare avcısı olan bu kedi maalesef evdeki farenin direnci karşısında teslim oldu ve kaçıp gitti. Bu olaydan sonra Shoken yeni bir kedi aldı. Bu gösterişli, muhteşem *ki*'si (yaşam enerjisi) olan, saldırgan bir kedi idi ve kaçmadı, fareyle mücadeleye girişti. Ama fare yine üstün çıktı, ikinci kedi de onu yakalayamayarak kaçıp gitti. Üçüncü kedi bir tuzak kurmayı tercih etti ama o da öncekiler gibi başarısız oldu ve fareyi yakalayamadı. Son olarak arkadaşları ona, siyah, yaşlı bir kedi verdi. İddialı bir görünüşü yoktu. Fare bir süre onu seyretti, sonra tedirginliği geçti ve bu sakın, gösterişsiz ve hareketsiz kediye doğru hareket etti. Kedi hiç oralı olmuyor, kıpırdamıyordu. Yavaşça farenin tedirginliği azaldı ve ona daha çok yaklaştı. Kedi aniden harekete geçti ve bir hamlede onu yakaladı. Bu şekilde sonlanan hikâyenin ardından, kediler toplanıp siyah kedinin neden başarılı olduğunu araştırdıklarında; tek başına *tai*'nin (beden), *wasu*'nın (teknik) ya da *ki*'nin (yaşam enerjisi) başarı için etkili olmayacağını gördüler. Tüm bunlar, *shin*'le (zihin/ruh) bir araya gelmediğinde savaş sanatlarında başarının mümkün olmadığı sonucuna vardılar (Deshimaru, 2002: 72-75). Savaş Sanatları'nda bir teknik seçimi söz konusu değildir. Her şey bilincin ötesinde, doğal ve otomatik bir süreç olarak yaşanır. Zihin, beden ve tekniğin birleşmesinin esas olduğu Savaş Sanatları'nda doğru hareketin yapılabilmesi, mücadelenin sürdüğü ortam üzerinde tam bir farkındalığı gerektirir. Bu "farkındalık" ile doğru hareket seçilir, teknik ve beden ile hareket uygulanır ve her şey biter. Bu süreçte, düşünceye yer yoktur, "çünkü düşünce zaman demektir ve zaman da kusurdur." (Deshimaru, 2002: 36). Zaman kavramı sporda olabilir ama geleneksel Savaş Sanatları'nda sadece şimdi vardır. Sporda, birkaç saniye kadar kısa da olsa zaman kavramı vardır. Bu süre içinde hızla düşünür, karar verir ve uygularsınız. "Savaş sanatlarında ise beklemek için zamanınız yoktur. Zafer ya da yenilgi, yaşam ya da ölüm bir anda kararlaştırılır. Bu yüzden şimdide yaşamak zorundasınız. Yaşam ve ölüme karar veren şey şimdidir." (Deshimaru, 2002: 29). Yaşam bir burada ve şimdi halidir. Geçmişe ve geleceğe dair kaygıları olan insanlar, şimdiden koparken aslında bir hayal için kuruntulara kapılmaktadırlar (Deshimaru, 2002: 96). Hayat sadece şimdide vardır ve sürmektedir. Zen'in bu

prensibi Savaş Sanatları'nda da esastır. Şimdiye odaklanmak, büyük bir hızı da getirmektedir. Sun Tzu'nun dediği gibi, "rüzgâr gibi gel, şimşek gibi git ve rakiplerin seni yenmeye vakıf olamayacaktır." (Sun Tzu, 1991: 47). Japon *Buşido* felsefesi, aslında birçok noktada olduğu gibi "hız" konusunda da Çinli usta Sun Tzu'nun etkisini taşımaktadır.

Buşido kendisini samuray kültürünün, geleneklerinin ve adabının örnekleri olan ustaların klasik metinlerinde ifade etti ve yüzyılların ardından bugüne geldi. Bu bağlamda Yamamoto Tsunetomo'nun *Hagakure*'si, Takuan Soho'nun *Sınırsız Zihin*'i, Miyamoto Musashi'nin *Beş Çember*'i ve Yagyu Munenori'nin *Hayat Veren Kılıç*'i yüzyıllarca birikerek, kısık sesle, kulaktan kulağa aktarılan ve bir yönüyle ezoterik olan Buşido'nun dört büyük köşe taşıdır. Burada özellikle ve önemle üzerinde durulması gereken nokta, mesela 19. ve 20. yy.da yaşamış olan Inazo Nitobé özünde araştırmacı bir ilgiyle Buşido'yu anlamaya ve anlatmaya çalışırken; burada saydığımız dört büyük ismin samuray, kılıç ustası, Zen ustası, vb. olarak ele aldığımız konunun başat aktörleri olmasıdır. Bu anlamda, aşağıda tartışacağımız eserler samurayların yaşam felsefesine dair birinci el kaynaklardır ve Buşido'nun kesin etik kuralları, yaşam tarzı, sosyal ve bireysel değerleri bu dört asli köşe taşıyla belirlenmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

3. Hagakure: Samuray'ın "Saklı Yaprakları"

Nabeşima Ailesi'nin bir hizmetkârı olan Yamamoto Tsunetomo (1659-1719), bir samuray olarak hayatını sürdürmekle kalmamış, bugün Buşido'nun en temel ve klasik metinlerinden olan *Hagakure*'yi (Saklı Yapraklar) kaleme alarak Japon savaşçı sınıfının temel etik normlarını geçmişten geleceğe doğru aktarmıştır. Yamamoto Tsunetomo, savaşçıya sabit görüşlülükten uzak olmayı önerir; "belirli bir düşünceye sahip olduktan sonra, daha fazlasını geliştirmeyi gerekli görmeyenler çabuk hata yaparlar." (Tsunetomo, 2006: 23). Samuray, belirli bir noktada, sabit olarak zihnini kilitlemeden, özgürce ama efendisine sadakatle hareket ederse Yol'da başarılı olur ve ilerler. Aslında, samurayların tarihsel süreçlerinde, bir savaş stratejisi olarak "sadakatsizlik" in belli bir işlevi olduğunu, hatta samurayların yaşam felsefesinde içkin olarak bu kavramın da göz önünde bulundurulması gerektiğini öne süren bir görüş de bulunmaktadır. (Archer, 2008) Ne var ki bu ayrıksı söylem, en azından tekil olgular tarafından desteklense de genel-klasik samuray felsefesi metinleri ve Buşido ustaları tarafından onaylanmamaktadır. Bu noktada, çeşitli yöntem ve araçlarla, samurayların Buşido ekseninde oluşan temel değerlerinin; yaygın bir sadakat, itaat ve kendini-adama kültürü şeklinde tüm topluma devlet eliyle ideolojik olarak kazandırıldığı da kaydedilmiştir. (Narroway, 2008: 66) Popülerleşmiş versiyonuyla Buşido, yurttaşların ulus kimliğini benimsemeleri, aidiyet kurmaları ve içinde bulundukları sosyal kontekstleri sorgulamadan mevcut durumları kabullenmeleri konusunda meşrulaştırıcı bir manipülasyon mekanizması işlevi görmüştür.

Tsunetomo'ya göre Savaşçılığın "en önemli sırrı" samurayın kendisini bedensel ve zihinsel olarak efendiye adayabilmesidir. Bunun yanında, aklını, insanlığını ve cesaretini de pekiştirmelidir. Bu üç erdeme sıradan insanlar ulaşamazlar, ama aslında bunları elde etmek kolaydır. Akli geliştirmenin yolu insanlara danışmaktır. Danışarak kendini geliştiren sonunda "ölçülemez bir akıl" a sahip olur. İnsanlık, diğer insanlar için iyi şeyler yaparak gelişecek bir duygudur. Bu duygunun gelişi-

mi için, kendiniz ve karşınızdakilerin ihtiyaçlarını, beklentilerini değerlendirdiğinizde diğerkâmca bir tercihle önceliği karşı tarafa vermelisiniz. Cesareti geliştirmek ise savaşçının zorluklara karşı dişlerini sıkmasından geçer. Tsunetomo samuray adaylarına tavsiyesini şöyle sürdürür: “Öncesine ve sonrasına bakmadan dişlerinizi sıkarak var gücünüzle karşılaştığınız konunun üstesinden gelmelisiniz. Bunun üzerine bir şey bilmiyorum.” (Tsunetomo, 2006: 60). Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Buşido sadece bir fiziki anlamda askeri eğitim ve kültür değildir. Özünde insanın gelişimi ve olgunlaşması için tanımlanmış, Japon kültürünün, izleri günümüz kültürel yaşantılarında da bulunabilecek bir erdem yoludur.

Samuray yaşantısını bir “görev ahlâkı”na dayandıran *Hagakure*’de bir insanın yapmak zorunda olduğu en temel işin görevine sadık kalmak olduğu savunulur. Tsunetomo bu konuda prensiplerini bazı “yemin”lerle açıklar. “Benim kendi kendime ettiğim yeminlerim vardır:

- Şerefli savaşçılık yolunda geri kalma.
- Efendine yararlı ol.
- Babana sadakatini göster.
- İnsanlar için tutkuyla mücadele et.

Bu dört yemin her sabah tekrarlanırsa kişi iki insanın gücüne kavuşur, geride kalmaz.” (Tsunetomo, 2006: 60). Görüldüğü gibi Tsunetomo’nun günlük olarak ettiği bu yeminler de özünde moral değerlerle ve genel etik yaklaşımla bağlantılıdır. Bu yaklaşımın özünde de esasen “efendiye sadakat” vardır. *Hagakure*, samurayın iyiye kötüyü bakmadan bir hizmetkâr olarak kendisini bağlı bulunduğu ailenin yolunda feda etmesini önerir (Tsunetomo, 2006: 11). Hizmetkâr görevini onurla sürdürmelidir, eğer görevinde başarısız olursa veya efendisine karşı yeterince sadık olamazsa bir intihar ritüeli olan *seppuku* ile hayatına son verir.ⁱⁱ Samuray onurunu korumak adına seppuku’yu gönüllü olarak kabul edecektir.

Aslında insanın gelişimine dair birçok öğretilerde olduğu gibi, Buşido’da da asıl olan kişinin başkalarını değil “kendini yenmesi”dir. Bugün dünü, yarın da bugünü aşarak daha iyiye doğru gelişilmeli, ilerlenmelidir. Hizmetkâr refahın peşine düşmeden, tevazu ile hayatını sürdürmelidir. Eğer böyle davranırsa lekelenmekten kendini korur. Samuray ne tür sorun yaşarsa yaşasın, geri durup beklemeyi bilmelidir. Sorunlara karşı vakarını korumalıdır. Anın gerçeğini kavrayan savaşçı başkalarının gücüne başvurmadan sadece kendi gücüne güvenmeli ve kararlılıkla hareket etmelidir (Tsunetomo, 2006: 18, 22, 61, 145, 149). Buşido’da kararsızlığa ve çekimserliğe yer yoktur. Tıpkı hala birçok *dojo*’daⁱⁱⁱ bugün de devam eden, kılıçla yapılan deneme kesişlerinde olduğu gibi hamle ikirciksizce, bir anda yapılmalı, her tür karar bu kesinlikle gerçekleşmelidir. Ama bu kararlılık ve kesinlik acelecilik olarak algılanmamalıdır. Erdemli insanın yüreği dingindir ve çeşitli olaylarda aceleci davranmaktan uzak durur. “Küçük insanlar henüz o dinginliği yakalayamamışlardır, insanlara dalaşır, her şeyle çatışırlar.” (Tsunetomo, 2006: 77). Savaşçı karar anında dingin, sakin ama çabuk sonuca varan kişidir.

Buşido’nun üzerinde durduğu temel yaklaşımlardan biri, Tsunetomo’nun ifadesiyle “bu yalan dünyada herkesin ölüp gideceği” gerçeğidir. Bunun farkında olarak, “yaşarken bir ölü olabilmek gerçek yola ulaşmaktır.” (Tsunetomo, 2006: 77). Geçtiğimiz yüzyılın Zen ustası Deshimaru da bu açıdan Tsunetomo’nun mecrasından devam eder. Yaşam ve ölüm gerçekte nedir diye soran Deshimaru, “Kişi gerçekten yaşamayı istiyorsa, öncelikle kendi ölümünü tanımalıdır,” sonucuna varmıştır. Samurayın yapması gereken öncelikle kendini, kendi zihnini öldürmektir (Deshimaru, 2002: 53,96). *Hagakure*’nin felsefi olduğu kadar edebi olarak da

çarpıcı olan üslubunda, insanların soylu ya da sıradan, zengin ya da yoksul, erdemli ya da kafası karışık; istisnasız hepsinin ölümlü olduğu ve ölümü tadacağı anlatılır. Herkes ölecektir ve Tsunetomo da öleceğinin bilincinde olarak kendini ifade etmektedir. Bazıları, sanki hiç ölüm yokmuş gibi duyarsız ve umursamazdır. Bu büyük bir “umarsızlık”tır ve faydasız bir rüyadır. Üstat samuraylara seslenir: “Ölüm ayağınızın ucundaymış gibi kendinizi hazırlayınız.” (Tsunetomo, 2006: 69). Yamamoto Tsunetomo’ya göre, Buşido anlamını ölümle kazanır. “Ölüm kalım durumunda, çabucak seçilecek olan ölümdür. Tereddüde yer yoktur. Kararlılıkla ölüme ilerlemek gerekir.” İlkelere uygun olmayan bir şekilde yaşamaktansa savaşçı ilkelere uygun bir ölümü yeğlemelidir. Savaşçı gündelik yaşamında da kaçınılmaz olan ölümü her sabah meditasyonla düşünmeli, zihninde her gün bir kez ölmelidir (Tsunetomo, 2006: 8,166). Bu yaklaşım, samuray savaş sanatlarındaki cesaretin de temelini oluşturur.

Samuray, şu anda sahip olduğu katıksız düşünceyi koruyarak, kendini koyuvermeden görevine devam etmelidir. Bunun dışında başka seçebileceği bir yol yoktur. “O tek düşünce”yi hep yüreğinde saklı tutmalı ve zihinsel bir “çatallaşma”ya sivrulmemalıdır. Buşido öğretisi tektir ve başka arayışlara girmek Tsunetomo’ya göre yersizdir. Samuray, Şintoizm ya da Budizm gibi başka öğretileri dinlese de nihai olarak Buşido’ya girmeli ve bu yol onun yaşamının temel rehberi ve referansı olmalıdır (Tsunetomo, 2006: 43, 63). Her şey tek zihinle yapılmalıdır. Sadece tek bir şeye yoğunlaşarak, zihinde on bin şey konusunda aydınlanma sağlanabilir (Tsunetomo, 2006: 159). Mesela, savaş sanatlarında ustalaşanların aynı zamanda kaligrafide de yoğunlaşması buna örnek olarak gösterilebilir.^{iv} Bir harfin kaligrafik olarak çizimindeki ustalık kendi gücünü ve enerjisini hayatın başka alanlarına da taşıyacaktır.

Yamamoto Tsunetomo, samuraylara “azminiz sağlam olduğu sürece, sözleriniz ve eylemleriniz savaşçılık yoluna uygun olsun,” diye tavsiyede bulunur (Tsunetomo, 2006: 83). Sözler ve eylemler arasındaki tutarlılık çok önemlidir. Savaşçı, dikkatsizce zayıflık olarak anlaşılan sözcükler sarf etmekten kaçınmalıdır. Çünkü küçük konularda verilecek olan açıklar kişinin yüreğinin derinliklerindeki zaafı açığa çıkarabilir (Tsunetomo, 2006: 44). Bu nedenle samuray, tam bir öz-denetim ve ağırlıkla ağızdan çıkan her kelimenin efendisi olabilmelidir.

Buşido konusunda klasik bir metin ve samurayların temel rehberi olan *Hagakure*, kendisi de bir samuray olan Yamamoto Tsunetomo’nun hayatından, tecrübelerinden ve kendinden önceki bilgeliğin ona uzanan soyağacından süzülerek gelmiştir. Tsunetomo’nun temsil ettiği Buşido değerleri, iniş ve çıkışlarla, dönüşüm ve değişimlerle, belki geleneğin ötesinde farklı görünümle bugüne kadar gelmiştir.

4. Tek Yönlülüğe Karşı “Sınırsız Zihin”

Japon Kültürü içinde önemli yeri olan Zen Budizmin önde gelen figürlerinden biri olan Takuan Soho’nun (1573-1645) *Sınırsız Zihin* eseri, Buşido’nun, özellikle Zen’le harmanlanmış olarak gelişiminde çok temel uğraklardan biridir. Çiftçi bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Takuan spiritüel bir yaşamı seçmiş ve Zen geleneği içinde yer alan Rinzai yoluna katılmıştır. Zen prensiplerini birçok aktiviteye, özellikle de savaş sanatlarına uygulamıştır. Ölmeden önce, etrafında toplanan izdeşleri ondan ölüme ve Zen’e dair anlamlı bir mesaj beklerken, eline fırçayı almış, Çince “rüya” karakterini yazmış ve hayata gözlerini kapamıştır (Munenori, 2010: 32-33). Bu anlamda Takuan’ın ölümlerinde verdiği mesaj da adeta öğrencilerini yoğunlaşmaya ve aydınlanmaya sevk edecek bir *koan*^v gibidir. Takuan Soho, me-

zarına herhangi bir şatafat istememiştir ve bugünkü Tokyo’da bulunan Tokaiji tapınağındaki mezarında sadece kocaman bir taş bulunmaktadır. Sağlığında dikkat çekmeden yaşamayı seçen usta ölümünde de şan ve şöhretten uzak durmayı tercih etmiştir.

Takuan Soho’nun kılıç ustalarına özellikle önerdiği, zihinlerinin sınırsız olarak “düşünme”nin ötesine geçmesidir. Kendilerine karşı bir hamle yapıldığında zihinleri durup düşünmek için zaman kaybetmemelidir, hemen karşılığını vermelidir. İsterse kılıçlarını savurarak gelen on kişi olsun, zihin bunlardan birine takılıp kalmadan birinden diğerine sıçrayarak karşılığı vermelidir. Eğer birine takılıp kalırsa, ikinci ya da üçüncü kılıç darbesi hedefi bulacak, savaşçı kaybedecektir. Bu görüşünü açıklamak için Takuan ağaç örneğini verir: Önünüzde kırmızı yaprakları olan bir ağaç duruyorsa ve siz sadece bir tek yaprağa bakıyorsanız ağaçtaki başka detayları göremezsiniz. Zihninizde herhangi bir düşünce bulundurmada, tek bir yaprağa takılıp kalmadan ağaca bakarsanız sınırsız yaprağı görür ve ağacı bir bütün olarak algılersiniz. Eğer bakan kişi tek bir yaprağa odaklanırsa, onun için diğer yapraklar yokmuş gibi olacaktır (Takuan, 2008: 23-27). Bu durum samuray için savaş sanatları konusunda da geçerlidir. Her bir hasım, birer yaprak gibidir. Onların bir teki üzerinde odaklanan kılıç ustası diğer yaprakları göremeyecek ve girdiği çarpışmayı kaybedecektir.

Zihnin bir noktaya; mesela bir organınıza, kılıcınıza ya da düşmanın kılıcına odaklanmasını Takuan “tek yönlü zihin” olarak adlandırır. Ona göre tek yönlülük küçümsenecek bir durumdur ve kazanmanın önündeki en önemli engeldir. Oysa zihin eğer hiçbir yere yönlendirilmezse, bedenin her yerinde olacak, adeta özgürce akacak ve elinizde elin işlevini, ayağınızda ayağın işlevini, gözünüzde gözün işlevini fark edecek ve uygulanmasını sağlayacaktır. Bedenin her yerinde dolaşan, akan zihin eller hareket etmede ellerdeymiş gibi olur. Ayaklar manevra yapacağında zihin ayakta ve bu işlevin en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlar. Zihnin bir yerde tıkanıp kalmamasını sağlayacak olan çaba samurayın sahip olduğu disiplinin önemli bir işaretidir. Bu anlamda, “amaç ve işin özü zihnin durmamasını sağlamaktır. Hiçbir yere yerleştirmeden her yerde olacaktır.” (Takuan, 2008: 35-38). Her yerde olan zihin sadece bedende değil ortamda da her yeredir ve tehdit nereden gelirse orada hazır olacaktır. Çünkü belli bir çıkmaza saplanıp kalmamış, sabit bir noktada odaklanmamıştır.

Takuan Soho zihnin bir noktaya saplanıp kalmasının sakıncasını su metaforuyla anlatır. Su nasıl ki donup kaldığında onunla elimizi yıkayamazsak, onu içemezsek, aynı durum zihin için de geçerlidir. Zihnin erimesini başarabilirsek o da su gibi kullanılabilir, bedenin ihtiyaç duyulan yerlerine yayılır ve harekete yön verir. “Düşünceden arınma” Buşido’da ulaşılabilecek önemli bir aşamadır. Bu durum başarıldığında zihin bir yere takılıp kalmadan su gibi akar, yolunu bulur ve gereken yerde açığa çıkar (Takuan, 2008: 39-40). Bu konuda Takuan eski bir şiiri anar:

“Düşünmeyeceğim” diye düşünmek de

Bir düşüncedir.

Düşünmeyi

Düşünmeyin.” (Takuan, 2008: 41).

Savaş sanatlarında aslolan zihni tamamen unutmaktır. Kendini unutan zihin, kılıcı kullanan ele odaklanmaz ve onu yok sayarak hamle yapar ve düşmanı yener. Takuan Soho’ya göre bu “zihnini düşmanla doldurmamak”tır. “Düşman hiçliktir. Kendi hiçliktir. Kılıcı tutan el, kılıç hiçliktir.” Bunu kavrayan savaşçı, öte yandan zihnin “hiçlik” tarafından ele geçirilmesine de izin vermemelidir (Takuan, 2008:

44-45). Bu felsefi ve mistik derinlikleri olan yaklaşımda, “Kılıç için zihin yoktur. Darbeyi alacak olan için de zihin yoktur. Saldıran, Hiçliktir, kılıcı da Hiçliktir. Darbeyi alacak olan da hiçliktir.” (Takuan, 2008: 45). Dolayısıyla savaşçının edimi, hiçliğin, hiçlik eliyle, hiçliğe karşı hamlesidir. Aslında, fazla soyut ve anlaşılması güç gibi görünen bu söylem, Dünya tarihindeki birçok mistik geleneğin (Sufizm, Taoizm, Budizm, vb.) paylaştığı bir fikirdir: tekâmülün en üst aşaması olarak, nihai olarak “hiç”e ulaşmak. Bu gelişim, savaşçının egosunu da yendiği bir süreçtir. Çok derin bir boyut ve anlamda, eğer her şey hiç ise, özünde kazanmak ve kaybetmek de yoktur.

Yamamoto Tsunetomo’da olduğu gibi, Takuan Soho için de Buşido’nun ve zihni geliştirmenin yolu efendiye sadakatten geçer. Samuray, sadık bir hizmetkâr olmanın yanında bedenini disipline etmeli, efendisiyle ilgili berrak düşünceleri olmalı, diğer insanlara karşı içerlememeli ve onları suçlamamalıdır. Günlük işler ihmal edilmemelidir. Savaşçı aile yaşamında da uyumlu bir eş olmalı ve evde huzur vermelidir. Şehvet duygularını yenmeli ve Yol’a uygun bir hayat yaşamalıdır. Hizmetinde çalışanlara karşı, kişisel hislerine göre davranmamalı ve hakkaniyetli davranmalıdır. Bu prensiplere uygun bir yaşam, topluluk içinde uyumu sağlar, yönetim ıslah edilir ve aileler huzur bulur (Takuan, 2008: 48-49). Takuan Soho, bu temel prensiplere uygun bir hayatın doğal bir uyumun, dengenin ve sadece samuray yaşamında değil; genel anlamda sosyal hayatta başarının temel şartı olduğuna inanmaktadır. Takuan’a göre hayat en büyük güzelliştir. Zenginlikten ve yoksulluktan öte asıl kazanılması gereken hayattır. Doğru yolda bulunmak ve sağduyu ise hayattan bile daha önemlidir. Sağduyu, onun düşünce sistemi içinde, “her şeye hayat veren Tanrı’nın belirlediği kuralların özünü içerir.” (Takuan, 2008: 55,57). İnsan bedeninin sağduyu ile birleşmesiyle “kişilik” oluşur. Buna Bilgelik, Yol, vicdan ya da doğruluk da denmiştir. İsimleri ve görünen işlevleri ne olursa olsun tüm bunlar özünde daima aynıdır (Takuan, 2008: 57). Sağduyunun gelişimi insanı yüceltir. Onu salt bedensel hazlar ve istekler peşinde koşan bir canlı olmanın ötesine geçirir ve soylu amaçlar için yaşamasını ve çabalamasını getirir.

Samuraylar, gelişimleri boyunca bir ustanın rehberliğinde ilerlerler. Belki sadece ileride tartışacağımız Miyamoto Musashi bu konuda önemli bir istisnadır. Musashi, savaş sanatlarında bir ustası olmamasıyla övünmüş ve her şeyi kendisinin keşfetmiş olmasıyla gurur duymuştur. Genellikle, samuray kültürü, savaş sanatları ve tüm yönleriyle Buşido ustadan çırağa silsile yoluyla aktarılan bir gelenektir. Kişi, zamanla, ustasının da rehberliği altında kendini geliştirerek anlamaya çalışırsa her şeyi öğrenebilir (Takuan, 2008: 60,83). Asiller ve samuraylar Takuan’a göre birbirlerine benzerler. Onlar, dünyanın geçici bir rüya olduğunu anladıklarında lambaları yakar, gecenin tadını çıkarırlar. Beden de bir rüya gibidir. “Bunu fark edip uyandığınızda geride iz kalmaz. Bakmaya ne kadar vakit kalır ki?” (Takuan, 2008: 69,71). *Sınırsız Zihin*’de yer alan bu fikirler, Zen Ustası’nın ölürken izdeşlerine verdiği “rüya” ile ilgili mesajın bir açıklaması gibidir. Hayat ve beden onun spiritüel yaklaşımında birer rüyanın izdüşümleridir ve gerçek hayata uyanmak gerekir.

Buşido eğitiminden geçen savaşçı ihtiraslarını yenmek için mücadele etmelidir. İhtirasla kastedilen sadece zenginlik düşkünlüğü, mal varlığı merakı değildir. Takuan’ın şiirsel ifadeleriyle:

“İhtiras, renkleri gördüğün yerededir.

İhtiras, sesleri duyduğun yerededir.

İhtiras, kokuları hissettiğin yerededir.

İhtiras, düşüncenin filizlendiği yerdedir.” (Takuan, 2008: 61).

Bu bakış açısına göre algılar ihtirasın kaynağıdır. Algıların, dünyevi keyiflerin, düşüncenin olduğu yerde ihtiras tohumlarının gelişmesi de olasıdır. Kişi, kendini eğiterek, orta yoldan devam ederek algıladığı dünyanın esiri olmaktan kurtulabilir. Elbette samuray zaman zaman hoş vakit geçirmek isteyebilir. Fakat hoş vakit geçirmenin de bir ölçütü olmalıdır. Ölçütlerin olduğu yerde eğlencenin içinde kötülük bulunmaz. Takuan’a göre ölçütleri bulunmayan insanın zamanla aklını yitirme riski bulunmaktadır. Ölçütler gözetildiği ve aşılmadığı sürece sorun yaşanmaz (Takuan, 2008: 69–70). Samuraylık bu açıdan ölçülülüktür.

Başlangıcı olmayan tek bir düşünceden yola çıkan samuray, savaş sanatlarında kazanmak veya kaybetmek için mücadele etmez, güce veya güçsüzlüğe ulaşmakla ilgilenmez, bir adım ileri veya bir adım geri gitmeye çabalamaz. Takuan’a göre düşman onu, o da düşmanı göremez; Gök ve yer arasında ayrılmamış, Yin ve Yang’ın^{vi} ulaşmadığı bir yerde gerekli olan etkiyi kazanır (Takuan, 2008: 86,89–91). Hiçliğin hüküm sürdüğü bir kavrayışta düşman da yoktur ve aslında savaşçı kimseyi öldürmez. Samuray, yaşatmak gerektiğinde yaşatandır, aynı zamanda. Yaşam ve ölüm verirken, her ne veriyorsa bütünüyle onu verir. Takuan bu konuda bir metafor yaparak şöyle der: “Suya basmakla toprağa basmak aynıdır ve toprağa basmakla suya basmak da aynıdır.” (Takuan, 2008: 91–92). Rasyonel bir bakış açısıyla Takuan Soho’nun bu sözleri anlaşılmazdır. Ama Zen’in simgesel ve metaforlarla yüklü anlatımından doğru bakıldığında, burada söylenmek istenen, her şeyin özünde bir bütün olduğudur. Toprakta yürümek ya da suya batmak, biri diğerine yeğlenir şeyler değildir ve bu tevekkül samurayların sahip olduğu efsanevi cesaretin temel dayanaklarından biridir.

Buşido’da ilerlemek, gelişmek isteyenler yürüdüklerinde, durduklarında, oturduklarında veya uzandıklarında, konuştuklarında, sessiz olduklarında, çay içtiklerinde, pirinç yediklerinde hep aynı yol üzerindedirler; asla çaba sarf etmekten vazgeçmeden hedefi belirleyip o yönde ilerlerler. Samuraylar her şeyi ciddiye alırlar. Zamanın akışı onlar için karanlıkta beliren bir ışık gibidir (Takuan, 2008: 93–94). Bu keskin bilinci Takuan Soho “Taia” kılıcı olarak anlatır. Bu, gökyüzünün altında bir eşi olmayan efsanevi bir kılıçtır. Mücevherlerle bezeli olan bu kılıç en sert metalleri ve çelikleri kolaylıkla keser. Yeryüzünde onu alta edebilecek hiçbir kılıç yoktur. Buşido’nun savaşçıya kazandırdığı gizemli yetenekler Taia Kılıcı olarak adlandırılabilir. Bu yeteneğe sahip olan kişi karşısındaki düşman ne kadar güçlü olursa olsun yenilmez (Takuan, 2008: 95–96). Herkesin Taia Kılıcı vardır, ama bunun açığa çıkarılması gerekir. Takuan’a göre bu gizemli yeteneğe sahip olanlar, “kılıcının ucunu kolay kolay göstermez. Yıldırımdan daha hızlıdır. Rüzgârdan daha atiktir.” (Takuan, 2008: 100). Taia Kılıcı, samurayın gücü, farkı ve farkındalığıdır. Bu yetenek ile Buşido prensipleri birleştirildiğinde karşımıza sadece savaş sanatlarında değil, insani gelişim ve moral olgunlaşmada da ortalama kodları aşan bir birey çıkar. Samuraylar bu nedenle asillerle karşılaştırılmış ve toplumda saygın bir yer elde etmişlerdir. Takuan Soho’nun Taia Kılıcı için söylediği, “kelimeler veya konuşmalarla aktarılmaz, herhangi bir öğretiden öğrenilmez,” (Takuan, 2008: 100) ifadesi aslında büyük oranda, büyük kılıç ustası ve stratejist Miyamoto Musashi’nin Buşido anlayışına da işaret etmektedir. Hatta Musashi bu “herhangi bir öğretiden öğrenmeme” yaklaşımını öyle bir noktaya vardırmıştır ki, hiçbir hocası ve ustası olmadan Buşido’da çok önemli bir yol kat etmiş ve bu geleneğin

en önemli ustalarından biri haline gelmiştir. Şimdi, Musashi'nin Buşido'da önemli bir aşamayı temsil eden düşüncelerini incelemeye geçebiliriz.

5. Miyamoto Musashi ve “Stratejinin Bilgeliği”

Miyamoto Musashi (1584–1645) Japon tarihinde önemli samuraylar, savaş sanatı ve strateji ustaları arasında “bir hocanın yol göstericiliği olmaksızın” gösterdiği gelişim ve herhangi bir Yol’u izlemeden oluşturduğu strateji ekolüyle ayrıksı bir konuma sahiptir. Otuz yaşına geldiğinde geçmişine dönüp bakar, girdiği hiçbir çarpışmada yenilmemiş olan bir savaşçıdır. Bu acaba doğal bir yetenek, yazgının buyruğu ya da diğer ekollerin eksikliği nedeniyle mi kaynaklandı diye kendisine sorar. Gece gündüz bu konuda araştırmalar yapar ve nihayet elli yaşına geldiğinde “Strateji Yolu”nu kavrar (Musashi, 2006: 47). O yalnız bir samuraydır, hocası, yol arkadaşı yoktur. Fakat kendi keşfettiği strateji ekolünün (Ni Ten Ichi Ryu)^{vii} kaybolup gitmemesi için Beş Çember Kitabı’nda savaşçılık stratejilerini ve disiplin prensiplerini sonraki kuşaklarla paylaşmıştır. Musashi’nin, bir Buşido klasığı olan bu önemli eseri, *toprak, su, ateş, rüzgâr* ve *boşluk* başlıklı dört tomardan (bölümden) oluşur.

Ni Ten Ichi Ryu’nun esaslarını açıkladığı eserinde Musashi, “strateji”yi savaşçının zanaatı olarak tanımlar. Nasıl ki marangozlar tahtayı işler, diğer meslek grupları da kendi alanlarında çalışma yaparsa, komutan da kendi zanaatı olan stratejiyi hayata geçirmelidir. Musashi, yaşadığı çağda Strateji Yolu’nu gerçek anlamda anlayan savaşçıların olmamasından yakınır (Musashi, 2006: 49). İnsanları alt etme üzerine temellenen Strateji Yolu’nu öğrenen savaşçı, ölümü kararlıca kabullenmiş kişidir. Başkalarıyla kılıçla çarpışırken, savaşlarda yer alırken kendisine ve efendisine ün kazandırabilir. Bu, stratejinin erdemidir; Çin’de ve Japonya’da Yol’un uygulayıcıları “strateji ustaları” olarak tanınırlar. Savaşçıların, titiz bir çalışmayla bu Yol’u öğrenmesi ve hayata geçirmesi gerekir (Musashi, 2006: 49,50,52). Musashi özellikle izdeşlerine kılıcı tek elle kavramalarını öğretir (Musashi, 2006: 58). Bunu başaran, kılıcı tek elle kavrayan ve dolayısıyla her iki elde birer kılıçla çarpışan samuraylar karşılarındaki rakiplere karşı çok daha avantajlı bir hale geleceklerdir.

Samurayın silah kullanmasının prensiplerle belirlenmiş bir zamanı vardır. Dar mekânlarda, ya da düşmana karşı yakın dövüşe girdiğinde “yoldaş kılıç”ı kullanır. Uzun kılıç ise her durum ve ortamda etkin olarak kullanılabilir. Savaşçının belli bir silahı yeğlemesi, diğerlerine soğuk bakması doğru değildir. Bir silaha fazlasıyla yakın olmak da, onu iyi tanımamak da başarıyı engelleyecek hatalardır. Her şeyde bir zamanlama vardır, boşlukta da kaçınılmaz bir zamanlama söz konusudur. Savaşçının tüm yaşamında, çabalarında ve hatta çöküşünde de yine zamanlama vardır. Stratejideki zamanlama yönü egzersiz yapmakla öğrenilemez (Musashi, 2006: 57,58,60,61). Buşido, Konfüçyüsçülük veya Budizm gibi belirli gelenekleri; sanat-sal ve dansla ilgili başka yolları içermez. “Eğer Yol’u biliyorsan, onu her şeyde göreceksin. İnsanlar kendi Yol’larını parlatabilmelidir.” (Musashi, 2006: 59). İşte kendi “yol”unu parlatabilenler ve Yol’un yansımalarını her şeyde görenler stratejinin egzersizle elde edilmesi mümkün olmayan derin “sırlarını” da yaşam pratikleri içinde kavrarlar.

Musashi’ye göre olaylara geniş bir açıdan bakamayanların stratejide kendilerini geliştirip ustalaşmaları zordur. Aşağıda prensipleri tamamlanan stratejiyi öğrenip uygulayanlar ise çok sayıda düşmana karşı dahi zafer elde edebilirler (Musashi, 2006: 62). Strateji Yolu’nun hayatın her alanına uygulanabilecek prensipleri şunlardır:

- Savaşçı dürüst düşünceden sapmamalıdır.
- Öğrenme egzersizdedir.
- Her sanatla tanışmak gerekir.
- Bütün mesleklerin izlediği Yol'lar öğrenilmelidir.
- Dünyevi konularda kazanç ve kayıp ayırt edilmelidir.
- Savaşçının her şeye dair sezgisel yargı ve anlayışı olmalıdır.
- Görülemeyen şeyleri algılamalıdır.
- En küçük ayrıntı dahi önemsenmelidir.
- Yararı olmayan hiçbir şey yapılmamalıdır (Musashi, 2006: 61,62).

Bunlar Buşido'nun uygulanma sürecinde Musashi'nin samuraylara önerdiği temel kodlardır. Musashi'ye göre, stratejik yaklaşımda savaşçının ruhsal durumu normalden farklı olmamalıdır. Dövüşürken ya da gündelik yaşamını sürdürürken samuray kararlı ama sakin olmalıdır. Her ne yaşanırsa yaşansın, gerilim olmadan karşılamalı, tedirgin olmadan, dingin bir ruhla hareket etmelidir. Ruh dingin olduğunda dahi beden gevşememeli, beden gevşediğindeyse ruhu koyuvermemelidir. Beden ve ruh birbirini etkilememeli, sınırlandırmamalıdır. Samuray ne cansız, ne de aşırı canlı olmalıdır. Coşkuların esiri olan bir ruh da, bitkin düşmüş bir ruh da aslında güçsüzdür. Savaşçı, düşmanın kendi ruhunu ve zaaflarını okumasına izin vermemelidir (Musashi, 2006: 65). Miyamoto Musashi izdeşlerine bilgeliklerini ve ruhlarını eğitmelerini önerir. Bilgeliği geliştirmek adına şu tavsiyelerde bulunur: “adaleti öğren, iyiyle kötüyü ayırt et, farklı sanatların Yol'larını bir bir incele. İnsanlar tarafından aldatılamaz hale geldiğinde stratejinin bilgeliğine erişmiş olacaksın.” (Musashi, 2006: 66). Stratejinin bedensel duruş, bakış ve kılıç tutuş şekillerine dair teknik yönleri de vardır (Musashi, 2006: 66); fakat *Beş Çember Kitabı*'nın yazarı geliştirdiği yolu sadece teknik bir disipline indirgemez. Buraya kadar gördüğümüz gibi etik kodlar ve bilgeliği geliştirme yolları onun düşüncesinin anahtar yönleri arasında yer alır.

Musashi'nin önerdiği “tasarımsız, kavrayışsız” hamle, her ne kadar kendisi, ustası olmadığının ve özgünlüğünün altını fazlasıyla çizse de, diğer Buşido okullarıyla paylaştığı ve Zen'in temel yaklaşımlarını yansıtan bir yöntemdir. Bu yöntemde düşman saldırdığında savaşçının, hızını derhal artırıp gövdesiyle, ruhuyla vurması önerilir. Savaşçı “boşluk”tan elleriyle vurur (Musashi, 2006: 71); Bu yaklaşım, Takuan Soho'nun düşüncesinin ötesine geçerek ve hiçlikle bütünleşerek hareket etmek konusunda söyledikleriyle örtüşmektedir. Musashi ve Takuan arasındaki bir buluşma veya entelektüel fikir alışverişi olasılığı tartışmalıdır. Ama en azından, aynı savaşçılık ortamını, kültürel atmosferi ve samuray dünyasını paylaşan bu iki ismin benzer öncüllerden benzer sonuçlara ulaştığını tahmin edebiliriz.

Samurayın girdiği mücadelede düşmandan önce davranmasının üç yöntemi vardır:

- **Ken No Sen (Kendine Getirmek):** Bu yöntem saldırarak önce davranmaktır. Savaşçı sakinliğini korur ve düşmandan önce davranarak ya da ihtiyatlı ana kuvvetli bir ruhla öne geçer.
- **Tai No Sen (İnisiyatifi Beklemek):** Bu yöntem, düşman saldırırken önce davranmaktır. Düşman saldırdığında savaşçı hareketsiz durur ve güçsüz taklidi yapar. Düşman kendisine ulaştığında ve gevşediğinde asıl hamleyi yöneltir.

- **Tai Tai No Sen (Ona Eşlik Ederek Önce Davranmak):** Bu yöntemde savaşı düşmanla aynı anda saldırıya geçer. Düşman üzerine hızla gelirken savaşı da güçlü ve sakin olarak saldırır, zayıf noktasını tespit eder ve oradan vurur (Musashi, 2006: 81–83).

21. yüzyıldan doğru bakıldığında ilginç olan nokta şudur ki, Miyamoto Musashi, tıpkı Sun Tzu gibi modern zamanlarda en çok işadamları tarafından okunmuş, işletme fakültelerinde kaynak olarak gösterilmiştir. Musashi'nin *Beş Çember*'i 1980lerde Amerikan iş dünyasının gizli yer-altı *best-seller*'ı (çok satanı) olarak tanımlanmıştır. Japon savaş sanatları içinde “pragmatik ve felsefi” pozisyonuyla ayrıcalıklı bir yeri olan Musashi, Wall Street'e adaptasyonda bir sorun yaşamamıştır. Hatta *Beş Çember*, Japon kültürü içindeki MBA'nın (İşletme Yüksek Lisansı) muadili olarak dahi adlandırılmıştır (Flippo, 1981) Bu klasik yazarların savaş stratejisine ya da Buşido yönetim prensiplerine dair düşünceleri uygulama alanını iş dünyasında bulmuştur. Yüzlerce yıl önce komutanları, samurayları yetiştiren bir felsefe bugün hala işlev taşıyabilmekte ve iş dünyasındaki başarılarla vesile olabilmektedir. Aslında Musashi'nin kendisi dahi, önerdiği stratejilerin farklı alanlarda uygulanabileceğini öngörüyordu. Ne var ki onun kastettiği daha çok bireysel ve geniş ölçekli savaşa dair stratejik geçişlilikti. Tarihsel dönüşümler ve gelişmeler bu geçişliliği ekonomi alanına kadar taşıdı. Günümüzde iş dünyasında samurayların yolunu bir strateji olarak uygulayan birçok yöneticilik stratejisti olduğunu görüyoruz. Bunlar arasında, Don Schmincke'yi anabiliriz. İşadamlarına, CEO'lara^{viii}, işletme yöneticilerine Buşido'dan yola çıkarak strateji ve taktikler öneren Don Schmincke'ye göre (Schmincke, 2010) samurayların izlediği yol her yıl binlercesi basılan modern iş dünyası strateji kitaplarından çok daha etkilidir. İşadamlarına ve yöneticilere, Buşido prensiplerinden süzerek çıkardığı dört ilkeyi hayata geçirmelerini önerir: *ölüm, cesaret, onur, yaşam uyumu*. Elbette bu prensipler modernize edilmiştir ve bir kısmı (mesela ölüm) metaforik anlamda kullanılmaktadır. Bir işletmede, ileri doğru bir hamle yapılacaksa “ölmesi”, yani artık vazgeçilmesi gereken öğeler iyi tanımlanmalıdır. Bununla da bağlantılı olarak, cesaretle yeniliklere doğru adım atılmalıdır. Sadece şirketler arası rekabette değil, şirket içi iletişim süreçlerinde de cesaret gelişim için anahtardır. Personel cesurca doğruları ifade edebilmeli, yanlışlara hayır diyebilmelidir. Tabii, geleneksel Buşido'nun “itaat” kültürüyle kıyaslandığında iş dünyasına önerilen çağdaş samuray yolunun bireysel inisiyatifte daha önem verdiğini belirtebiliriz. Onur konusunda da, çalışanlar için bu kadim erdemin işlerini kavrama ve çalışma süreçlerinin entegre bir kısmı haline gelmesi gerekir. Bir belagat olmanın ötesinde personel, meslek onurunu hayatının bir parçası haline getirmelidir. Savaşçılar gibi iş dünyasının profesyonelleri için de “yaşam uyumu” (life balance), yani yaşamın farklı yönlerinin dengeli ve uyumlu bir şekilde bir arada yaşanması önemlidir. İşteki başarının yanında yaşamın sosyal ve kültürel diğer yönlerinde de çalışanların kendilerini gerçekleştirmesi gerekir. (Schmincke, 2010) İşte, bu prensiplerin hayata geçmesi, klasik yönetim stratejilerinin ötesinde, gelenekten modernliğe doğru uzanan Japon yönetim felsefesinin ipuçlarını vermektedir.

Musashi'nin önerdiği birçok yöntemin arasında “dağ-deniz” ruhu, farklı alanlara ve modern piyasadaki ekonomik rekabet süreçlerine uygulanabilecek yöntemlerden sadece biridir. Burada bir şeyi tekrarlamanın iyi olmadığı vurgulanır. Belki herhangi bir şeyi iki kez yapmak zorunda kalabilirsiniz, ama üçüncü kez tekrarlamamalısınız. Düşman “dağ”ı düşündüğünde deniz gibi olmak gerekir, “deniz”i düşünüyorsa dağ gibi saldırmalıdır (Musashi, 2006: 89–90). Bu derin yaklaşım,

günümüz ekonomisinde şirketler arası rekabete, inovasyon, reklam ve tanıtım kampanyalarına pekâlâ uygulanabilir. Bir düğüm anında, çıkış yolu gözükmediğinde Musashi'ye göre “yenilenmek” gerekir. Bu durumda mevcut çabalar terk edilmeli, durum yeni bir bakışla gözden geçirilmelidir. Kilitlenme durumu yeni bir ruhla olaya bakarak, yeni bir ritim elde ederek aşılabılır (Musashi, 2006: 90). Açıkçası bu yaklaşım da, Musashi'nin önerdiği hayatın farklı alanlarına uygulanabilir yöntemlerden bir diğeridir. Bu ve benzeri görüşleri bugün Musashi'yi stratejinin gerektiği her alandan uzmanlar ve modern okuyucular için cazip hale getirmektedir.

Buşido anlayışını detaylı olarak aktarırken Musashi “boşluk” kavramına özel bir önem atfeder. Bu kavram, daha önce de vurguladığımız gibi onun Takuan'a ve hatta her ne kadar kendini diğer spiritüel okulların dışında görse de *satori*'ye^{ix} yaklaştığı bir noktadır. Miyamoto Musashi boşluğu şöyle tanımlar: “Boşluk ruhu, hiçbir şeyin olmadığı noktadır. İnsanın bilgisine dâhil değildir. Tabii boşluk, hiçliktir. Var olan nesneleri bilmekle, var olmayı da bilebilirsin. Boşluk budur.” (Musashi, 2006: 105). İşte boşluğun elleri haline gelen samuray, tıpkı Takuan'ın “Taia Kılıcı”nda anlattığı gibi yenilmez hale gelir.

Miyamoto Musashi savaşıllara Strateji Yolu'nun derinliklerine vakıf olmak için savaş sanatlarını tam olarak incelemelerini ve Buşido'dan en küçük bir şekilde de olsa sapmamalarını önerir. Ruh yerleşikliğe ulaşan samuray, her gün her saat egzersiz yapmalıdır. Savaşçı yüreğini, ruhunu ve algısını keskinleştirmelidir. Artık bu yoğunlaşmanın ardından, “ruhun hiç bulutlu olmadığı, yolunu şaşırma bulutları dağıldığında, gerçek boşluk işte budur.” (Musashi, 2006: 105). Gerçek boşluğa ulaşan samuray, Musashi'ye göre yenilmezliğe de ulaşacaktır. Buşido'nun özündeki derin sır Ni Ten Ichi Ryu ekolüne göre samurayın boşluğun elleriyle savaşması ve benlik/ego sınırlarından kurtulmasıdır. Burada bir kez daha, fiziksel eğitimin ötesinde Buşido'nun bir felsefi yoğunlaşma ve gelişme disiplini olduğunu görüyoruz.

6. Munenori'nin “Hayat Veren Kılıcı”

Yagyū Munenori'nin (1571–1646) temsil ettiği Yagyū Shinkage-ryū Buşido ekolü de yüzyıllardan bugüne uzanan önemli samuray soyağaçlarından biridir. Munenori, samuray ve Buşido tarihinin en önemli figürlerinden biridir ve hatta Takuan Soho, Zen düşüncesi ve savaş sanatları arasındaki bağı açıklamak üzere *Sınırsız Zihin*'i, Yagyū Munenori'yi aydınlatmak üzere yazmıştır (Munenori, 2010: 31–32). Savaş sanatları eğitimi veren okulların Muromachi döneminin (1226–1568) ikinci yarısı ardından çoğaldığı göz önünde bulundurulduğunda (Munenori, 2010: 35), Yagyū Munenori tam da bu verimli dönemde dünyaya gelmiştir. Takuan Soho'nun sayesinde savaş sanatları ile Zen arasındaki derin bağları görmüştür. Onun tavsiyeleri doğrultusunda “boş zihin”in, bağılıklardan kurtulmanın aydınlanma ve kılıç ustalığında taşıdığı anlamı kavramıştır (Munenori, 2010: 35). Japon geleneksel düşüncesinin bu yaklaşımının, Batılı rasyonel akıldan ne kadar farklı olduğunu görüyoruz. Batılı bir perspektiften bakıldığında aydınlanma bir bilgi “birikimi”, nicel olarak zihnin çeşitli bilgilerle dolması ve bunun sonucunda bir nitel dönüşümün yaşanmasıdır. Doğru düşüncesinde, özellikle Zen'de ise Yol'un başı ve sonu birdir: bir şey bilmeden, boş zihinle çalışmaya başlayan savaşçı (burada savaşçılık bir aydınlanma arayışı, mücadelesi anlamındadır), nihayet Yol'u tamamladığında yine “boşluk”a varır. Zihnin düşüncelerden arınması hem ruhsal kurtuluşun hem de savaşçılık sanatında gelişimin temel dayanağıdır.

Shinkage-ryu'ya göre, kılıç kullanımına göre, “hayat veren kılıç” ve “ölüm dağıtan kılıç” olarak ayrılabilir. Burada kavramın ikili bir anlamı söz konusudur. Bir taraftan kılıç, eğer “kötücül” bir rakibe karşı kullanılıp, binlerce insanın hayatta kalmasını sağlıyorsa, “hayat veren kılıç” olarak adlandırılır. Diğer taraftan, girdiği çarpışmada kılıç ustası rakibe başlama cesareti, dolayısıyla “hayat” verir ve onun hareketi ardından nihai darbeyi vurur. Bu durum da hayat veren kılıç olarak adlandırılır (Munenori, 2010: 37). Yagyu Munenori'nin hayat veren kılıç anlayışı, onun ustası olan Takuan Soho'nun görüşlerini birçok noktadan izlemekte, ustasının açtığı mecrayı geliştirerek güncel durumlara uyarlamaktadır.

Musashi gibi Munenori de “duruş”, “eller ve ayaklar”ın durumu ve “kılıç”ın tutuluş biçimine büyük önem vermektedir (Munenori, 2010: 51). Onun Buşido anlayışı, kendinden önceki diğer ustalar gibi bir yandan teknik bir yönü barındırmakta, diğer yandan manevi ve felsefi bir boyut da taşımaktadır. Hatta genel anlamda Buşido'da “teknik” yöndeki sonu gelmez ısrarlı tekrarların aydınlanmaya giden spiritüel yolda meditatif bir fayda sağladığı söylenebilir. Savaşçının yaptığı hiçbir uygulama onun bilgelik arayışı ve yolculuğundan azade değildir. Bireysel anlamda bir savaşçının yaptığı kılıç egzersizleri aslında büyük ölçekte gerçekleşen savaşlardan özde farklı değildir. Benzer prensipler her iki durumda da işler. “Bir kılıcın zaferi ve yenilgisi zihindedir.” (Munenori, 2010: 54). Aynı zihin bir ordunun zafelerini veya yenilgisini de belirler; ya da, günümüz ekonomisinden yola çıkarak bir örnek verecek olursak, bir şirketin başarılı olmak üzere izleyeceği işletme stratejileri de aslında yine zihindedir. Düzeyler ve ortamlar değişse de, Buşido'nun öğördüğü temel strateji koşullara uyumlaşabilir ve etkili olabilir. Çağdaş işletmecilik / yönetim felsefesi alanında bu samuray kodlarının uygulanması konusunda örnekler sadece Japonya'da değil, Amerika'da da görülmektedir. Samurai Success Inc., bu alanda hizmet veren birçok Amerikan şirketinden biridir. Merkezi Kolorado'da bulunan şirketin, Nevada ve Florida'da da ofisleri bulunmaktadır. Bir örnek olarak incelediğimizde, Buşido kodlarının iş yaşamına uyarlanmasının ipuçlarını veren Samurai Success Inc. Amerikan CEOları ve ekipleri için, global vizyon, ekip çalışması, yaratıcılık ve liderlik konularında eğitimler verir. Samurayların yaşam felsefesi ve yönetim anlayışları, şirketin eğitim ve seminer çalışmalarında modern zamanın iş dünyasının ihtiyaçlarına uyarlanmıştır. Buradaki özel dersleri alanlardan birinin ifadesiyle, bu eğitim sayesinde iş dünyasının profesyonelleri herhangi bir piyasa ve rekabet ortamında sadece ayakta kalmanın değil; aynı zamanda, çevresel faktörler her ne olursa olsun “zenginleşme”nin ve iktisadi büyümenin de taktiklerini öğrenirler (www.samuraisuccess.com). Görüldüğü gibi, samurayların yönetsel stratejilerinin çağdaş uyarlamalarının örneklerini Doğu'da (Japonya'da) olduğu kadar Batı'da da (ABD) görüyoruz.

“Hayat veren kılıç” anlayışı bir adamı yenmekle ilgili değildir. Munenori'ye göre asıl mesele “kötülüğü” ortadan kaldırmaktır. Bu anlamda bir rakibi etkisiz hale getirme stratejisi aslında binlerce kişiye hayat verme yoluna dönüşebilir (Munenori, 2010: 60). Burada kaçınılmaz olarak etik bir zeminin varlığını görüyoruz. Salt “kazanmak” üzerine kurulu araçsal/rasyonel bir stratejiyle değil, hayatı “iyilik” ve “kötülük” ekseninde algılayan ve yorumlayan bir “ahlak felsefesi” ile karşı karşıya geliyoruz. Bu anlamda Buşido, bir ayağı Doğu'nun mistik öğretilerinde, diğer ayağı etik alanında bulunan bir düşünce sistemidir. Burada, daha önce de bahsedildiği gibi esas, zihni boşaltmaktır. “Zihninizde başka bir şey kalmadığında her şeyi yapmak kolaylaşır.” (Munenori, 2010: 61). Uzun eğitimlerden sonra, artık zihninizde hiçbir şey kalmadığında, zihnin ulaştığı bu “eksiklik” her şeye

dayanak olabilir. “Siz kendiniz zihninizin nerede olduğundan habersiz olacaksınız ve böylece kötü niyetler ve iblisler de zihninizi bulamayacak. Eğitim bu noktaya ulaşma amacıyla yapılır. Başarılı bir eğitimle eğitimin kendisi uzaklaşıp gider. Bütün yolların hedeflediği gizli kural budur.” (Munenori, 2010: 63). Zihne eğer düşmanlar ulaşamazsa, zihnin ne yapacağı da öngörülemez. Bu strateji, gizemli bir savaşçı olmanın temel zihinsel boyutudur. Bu temel Buşido yaklaşımı, aslında sadece iş dünyası bağlamında değil, reel savaş ve askeriye alanında da çağdaş Japon toplumunda yansımalarını bulmuştur. Japonya’nın, burada bahsedilen temel değerlerin yanında, teknolojiyi de mobilize ederek “samuraylık”ın bir çağdaş versiyonuna doğru yol aldığı kaydedilmiştir (Halloran, 1995). Aslında, 2. Dünya Savaşı’nda Japon Militarizminin yarattığı, ya da en azından müsebbipleri arasında bulunduğu büyük yıkımın da bir oranda samurayların düşünce yapısının olumsuz yansımalarından kaynaklandığı öne sürülmüştür (Cleary, 1998). Bu yaklaşım, “Dünya Savaşı” gibi karmaşık bir olguyu, birçok sosyo-ekonomik, sosyo-politik nedenin ötesinde; salt düşünsel faktörlerle açıklamasıyla yeterince tatmin edici bir cevap verememektedir.

Munenori’nin görüşlerine dönecek olursak, savaşçının kazanmasındaki anahtar özelliklerden biri belirli bir ritme sahip olmamaktır (Munenori, 2010: 69). Belirli bir ritim varsa, bir sonraki hamlenin öngörülmesi mümkündür. Savaşçının bir rutine girmesi, karşıtlarının onun davranışlarını önceden tahmin etmesini mümkün kılar. Ne var ki, savaşçı belirli bir ritme esir olmadan, serbestçe hareket ederse davranışları öngörülmez olur. Samurayın kendi zihni karşı tarafa kapalı olmalıdır, fakat o düşmanlarının zihnini okuyabilmelidir. Bu anlamda, Yol, “aldatma”yı gerektirir. Savaş hileleri stratejinin ayrılmaz bir parçası gibidir. Samuray, “rüzgâr ve suyu” dinlemelidir. Üstteki sessizliğin altındaki hareketi fark etmeli, adımlarını buna göre ayarlamalıdır. “Huzur yukarıda, yoğun hareket aşağıdadır.” (Munenori, 2010: 71). Bu yoğun hareketin bilgisi, kavranması savaşçının zafere giden yolunu sağlamlaştıracaktır. Bu bakış açısı, Çin Taocu düşüncesinin “Yin ve Yang” prensibiyle de birebir bağlıdır. Yin’in içindeki Yang’ı görebilmek, sükûnetin sakladığı hareketi okuyarak, buna göre manevra yapmak gerekir (Munenori, 2010: 71,72). Savaşçı bu süreci doğal bir akım olarak yaşamalıdır. Eğer sadece kazanmayı amaçlarsa bu patolojiktir. Sadece, Buşido’nun kendisine sunduğu savaş tekniklerini uygulamaya çalışırsa bu da bir tür patolojidir. Sadece saldırıya hazırlanmak veya her an bir saldırı beklemek patolojiktir. Tüm bu patolojik yaklaşımların yanında, Munenori’ye göre, bu patolojilerden arınmayı düşünmek de bir patolojidir. “Zihne takılan ne varsa hastalık olarak kabul edilmelidir.” (Munenori, 2010: 72). Zihnin boşluğu “hayat veren kılıç” stratejisi için elzemdir.

Samuray, savaş sanatlarında aceleci saldırılardan uzak durmalıdır (Munenori, 2010: 87). Hesaplayarak, planlayarak bir saldırıya girişmek de; rasgele, aceleyle bir kalkışmada bulunmak da Buşido’nun prensiplerinden uzaktır. Savaşçının, belirli bir hamle yaptıktan sonra “zihni geri getirmesi” gerekir (Munenori, 2010: 87,88). Burada kastedilen, son hamle yaptığı yere zihnin takılıp kalmamasıdır. Çünkü böyle bir takılma yaşanırsa kaçınılmaz olarak bir durgunluk oluşacaktır. Bu durgunluk anı da rakibin saldırıya geçerek inisiyatifi ele geçirmesine ve kazanmasına neden olabilir. Eğer zihin geri çağrılır ve herhangi bir durumda takılıp kalmazsa devingenliğini korur. Zihin bedene hükmeder, onun efendisidir. Savaşçının sahip olduğu bütün yetenekler zihindedir (Munenori, 2010: 90). Bu yeteneklerin özgürce açığa çıkması, başarıya ulaşmayı mümkün kılar. Zihnin, Yagy Shinkage-ryu ekolünde başarabileceği en büyük taktik hamlelerden biri ise, “kılıcsızlık”tır.

Munenori, “kılıcsızlık”tan ekolünün “en gizli sırrı” olarak bahseder (Munenori, 2010: 94-95). Bu yöntemin özünde, kılıcsız olan kişinin, kılıçla saldıran rakibi etkisiz hale getirmesi yatar. Aslında, Buşido’nun birçok prensibinde olduğu gibi, burada da hayatın her alanına uygulanabilen bir yöntem vardır. Önemli olan, rakiple eşitsizliği de, onun silahını etkisiz hale getirerek avantaja çevirebilmektir. Takuan Soho’nun izleri Munenori’nin “tanımsız” kavramında da kendini hissettirir. Tamamen özgür olan zihin belirsiz ve görünmezdir. Eğer zihnin tek bir yerde takılıp kalırsa yenilirsiniz. Rengi ve biçimi olmayan, gözle görülemeyen zihin “tanımsız” kalmalı ve algılanamamalıdır. Zen’le de bağlı olarak savaş sanatları bir yere bağlı kalmamanın özgürlüğünü yaşamalıdır (Munenori, 2010: 99-100). Bunu başaran zihin hiçbir şeye şaşırmasın ve bu sıradan zihin olarak adlandırılabilir. “Sıradan zihin göğsünüzde hiçbir şey bırakmamaktır, bütün izlerden kurtulup göğsü boşaltmaktır. Buna sıradan zihin denir.” (Munenori, 2010: 102). Yagyū Munenori’nin düşüncesinde, göğsü cesaret ve kahramanlık duygularıyla dolu savaşçılar değil, tamamen “boş” bir göğse sahip olanlar kazanır. Bu Zen’dir.

Sonuç

Japon samuray tarihinin ve modern zamanlarda artık eski boyutuyla yaşamayan geleneğinin temel felsefesi ve etik kodlar bütünü olan Buşido’yu, Japon savaş sanatları dünyasının önemli tarihsel figürlerinin görüşleri ekseninde analiz ettik. Buraya kadar yaptığımız analiz ve tartışma, samurayların yaşamının güçlü felsefi ve etik prensiplere dayandığını gösterdi. Öte yandan, bu geleneksel bağlamın yanında çağdaş alanda da Buşido’nun izdüşümleri olduğunu gördük. Bir anlamda günümüzde “savaş sanatları”nın popülerleşmesi ve geniş yığınlara yayılarak “demokratizasyonu” (Cynarski–Obodyński, 2010), samuray felsefesinin kodlarının da geniş yığınlara doğru açılmasını gündeme getirmiştir. Buşido’nun bu demokratizasyon ve yaygınlaşma süreci, iş dünyasında, CEO’lar arasında onun bir yönetim felsefesi olarak etkin kullanımını gündeme getirdi. Bu bağlamda, en az Sun Tzu kadar Musashi de işadamları tarafından bir rehber kitap olarak okunmuştur. Samurayların yaşam tarzı, hiçbir zaman Batılı anlamda bir savaşçılık, teknik rasyonaliteyle belirlenmiş bir organizasyon ve mücadele anlayışına dayanmadı. Samuraylar için, temel etik prensiplerinde tanımlanan dürüstlük, adalet, cesaret, gözüpeklik, nezaket, doğruluk, onur ve sadakat gibi kavramlar; salt fiziki olarak savaşı kazanmaktan daha anlamlı oldu. Belki de bu yüzden, bir anlamda samuraylar savaşı kaybettiler ve tarih sahnesinden büyük oranda çekildiler. Çünkü modern dünya ve yansımasını Japonya’da da bulmuş olan modernite temellerini rasyonalite, verimlilik, başarı, rekabet, ilerleme gibi bambaşka kavramlarda bulur. Dünyanın her yerinde olduğu gibi, Japonya’da da gelenek alt edilmiş, dönüştürülmüş ya da tabi kılınmıştır. Belki de bu yenilgi, bugün Japonya’da ya da Japonya dışındaki dünyada bulunan az sayıdaki otantik Buşido ustasının yüzlerindeki ifadede yer alan hüznün kaynağı ve nedenidir. Tabii, teknolojinin ve fotoğrafın olmadığı bir çağda yaşamış olan erken samurayların, sadece minyatür resimlerinden yola çıkarak, bugünkü samuraylarla aynı ifadeye sahip olup olmadığını hiçbir zaman anlayamayacağız. Bugünün modern bakışıyla bakıldığında hüznün olarak gördüğümüz şey, belki de sadece savaş sanatı tekniklerinin değil mimiklerin ve ifadelerin de kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla bugüne gelen bir mirastır; ya da, az önce ifade edildiği gibi yenilmişliğin kaçınılmaz ifadesi onların yüzlerinde yansımasını bulmuştur. Bu, herhalde konuya doğru “bakan” sosyal bilimcinin hiçbir zaman yanıtlayamayacağı bir sorudur.

KAYNAKLAR

- Archer, Joshua (2008). Understanding Samurai Disloyalty, New Voices, volume: 2, 80-102
- Cleary, Thomas (1998). Japon Savaş Sanatı. (Çev: Ş. Süer Kaya). Anahtar Kitaplar Yay: İstanbul.
- Cynarski, W. J. – Obodyński, K. (2010), Martial Arts in the Process of Institutional and Ideological
- Change on the Example of Aikijutsu, http://www.atsga.com/pdf/Martial_Arts.pdf
- Deshimaru, Taisen (2002). Savaş Sanatları'nda Zen Yolu.(Çev: Selim Yeniçeri). Okyanus Yay: İstanbul.
- Flippo, Chet. (1981). Samurai Businessman. “ New York Magazine”, volume: 14, 29-31
- Halloran, Richard .(1995). Japan’s Military Force: Return of the Samurai?, Parameters, Vvolume: 25, 28-40
- Munenori, Yagyu. (2010). Hayat Veren Kılıç.(Çev: Z. Heyzen Ateş). Kırmızı Kedi Yay: İstanbul.
- Musashi, Miyamoto (2006). Beş Çember Kitabı. (Çev: Sibel Özbudun). Anahtar Kitaplar Yay: İstanbul.
- Narroay, Lisa (2008). Symbols of State Ideology: The Samurai in Modern Japan, New Voices, volume: 2, 63-79
- Nitobé, Inazo (2004). Bushido: The Soul of Japan. <http://www.gutenberg.org>
- Samurai Success Inc., Resmi Web-sitesi, <http://www.samuraisuccess.com>
- Schmincke, Don (2010). The Samurai Executive: Ancient Warrior Tips for Business Success Today. <http://www.myarticlearchive.com/articles/6/136.htm>
- Sun Tzu (1991). The Art of War. (Translation: Thomas Cleary). Shambala: Boston&London.
- Takuan, Soho (2008). Sınırsız Zihin.(Çev: Özlem Yaşayanlar). Arion Yay: İstanbul.
- Tsunetomo, Yamamoto (2006). Hagakure: Saklı Yapraklar. Çev: H. Can Erkin, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Wilson, William Scott (2010). “An Interview with William Scott Wilson about Bushido”. <http://www.kodansha-intl.com/books/html/en/9784770029423.html>

ⁱ Zen, Budizmin Çin’de ve Japonya’da aldığı şekil ve yoldur. Bodhidharma tarafından 5.-6. yüzyıllar dolaylarında Çin’e getirilen Budizm burada *Çan Budizm* halini almıştır. Çan Sanskrit dilindeki *Dhyāna* kelimesinden gelir ve öz olarak meditasyon anlamına işaret eder. Çan sözcüğü Japonca’da Zen haline dönüşmüştür. Çin’de, Japonya’da ve Kore’de yaygın olan Zen, Mahayana Budizmi’nin çatısı altında değerlendirilir.

ⁱⁱ *Seppuku* savaşının onurunu korumasını sağlayan bir intihar türüdür. Burada ölecek olan kişinin başı, belli bir ritüele uygun olarak kılıçla kesilir.

ⁱⁱⁱ *Dojo*, Japon savaş sanatlarının (Karate, Kendo, Aikido, Ninjutsu, vb.) çalışıldığı eğitim ve antrenman merkezidir.

^{iv} Bu konuda popüler kültürden bir örnek olarak “Kaplan ve Ejderha” (Crouching Tiger, Hidden Dragon, 2000) filmi gösterilebilir. Burada kılıç ustası tekniğinin kusursuzluğuna kaligrafi sanatında yoğunlaşarak ulaşmaktadır.

^v *Koan*, Zen ustası tarafından öğrencisine verilen, çelişkili, rasyonel mantıkla çözülemeyecek ama çözüldüğünde öğrenciyi aydınlanmaya yönltecek olan bilmecelelerdir.

^{vi} *Yin ve Yang*, Taoizm’de hayatın ve ölümün, her şeyin kaynağı olarak gösterilen “dişil” ve “eril” öğelerin bir bütünüdür. Siyah ve beyaz olarak ikiye bölünmüş bir daire olarak temsil edilir.

^{vii} *Ni Ten Ichi Ryu*, “İki Göğün Bir Olduğu Strateji Okulu” olarak çevrilebilir. Bugün de Japonya ve Amerika’da Ni Ten Ichi Ryu ekolünde kılıç ustaları yetiştiren dojo’lar çalışmalarına devam etmektedir. Bkz: <http://www.nitenichiryu.jp>

^{viii} Şirketlerde Üst Düzey Genel Yönetici.

^{ix} *Satori*, Japon Zen Budizm geleneğinde ruhsal “aydınlanma” durumudur.

“MEVLANA – AŞKIN DANSI” İLE EVRENSELLİĞE ODAKLANMAK

TO FOCUS ON UNIVERSALITY WHEREBY ‘RUMI - THE DANCE OF LOVE’

Dr. Arzu TOĞUŞLU

Kadir Has Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

atoguslu@yahoo.com

Özet

İnsanoğlu, doğası gereği iletişim içinde olmadan yaşayamaz. Gerek sözlü, gerek sözsüz iletişim ile insan sürekli devingen bir etkileşim içindedir. Bir sanat eseri ile kurulan iletişimde çoğu zaman kültürlerarasılık öne çıkan bir unsurdur. Kültürlerarası iletişim ise, bir sanat eserinin evrenselliğinin olmazsa olmazıdır. Kültür, toplumdan topluma değişken öğeleri içinde barındıran bir olgudur. Saussure ise, göstergebilimsel yaklaşım ile bu değişkenliği en iyi şekilde açıklar. Her sözcüğün, filmin, bir göstereni, yani söz, müzik gibi izleyiciye yansıyan kısmı, bir de gösterileni yani, izleyicide yarattığı çağrışım vardır. Bu çalışmada, aynı gösterenin farklı çağrışımları irdelenerek, sanatın evrenselliği, evrensel bir filozof olan Mevlana aracılığıyla kanıtlanmaya çalışılmaktadır. ‘Mevlana - Aşkın Dansı’ belgeseli aracılığıyla, Hristiyan, Musevi ve Müslüman olarak üç farklı dine mensup alımlayıcının Mevlana’ya bakış açısına ve çağrışımlarına odaklanarak, Mevlana’nın şiirleri, öğretileri ve felsefesi analiz edilecektir. Saussure’ün göstergebilimsel yaklaşımı çerçevesinde çözümlenen çalışmanın ana fikrini aslında Mevlana’nın dizeleri özetlemektedir: ‘Gel, gel, ne olursan ol, yine gel’...

Anahtar Kelimeler: Mevlana, İletişim, Algı, Evrensellik

Abstract

Human beings couldn’t live without communication by its nature. Humans are continuously in a dynamic interaction with verbal and nonverbal communication. Intercultural communication is ‘sine qua non’ for a interculturality of a work of art. Culture is a phenomenon, which contains variable elements for different societies. Saussure can represent the difference with his semiological approach in the best way. The signifier, which refers the same work of art, creates a different imagery in the audiences mind, because of the different culture. In this study, we will focus on the view and imagery and analyze how Christians, Jewish and Moslems perceive the philosophy, poems and doctrines of Rumi through ‘Rumi - The Dance of Love’. In this way, we will show that, how the documentary, reflects Rumi’s philosophy, poems and doctrines. The main idea of this study is defined in Rumi’s words: ‘Come, come again, whoever, whatever you may be, come...’

Key Words: Rumi, Communication, Perception, Universality

Giriş

İletişim, karşılıklı anlaşma, işbirliği, kendiliğinden gelişen doğal bir olgudur. İletişim bir performans gösterisi, bir yarışma, metne dayalı bir biçim değildir ve cömertlik, anlaşılabilirlik, netlik olarak belirlenen 3 prensibi vardır (Blyth, 2008:29).

Gerek sözlü, gerek sözsüz iletişimde insanların birbirleriyle doğru iletişim kurabilmeleri ve kendilerini doğru anlatabilmeleri için her türlü koşulu sağlamaları gerekir. Cömertlikle, anlaşılabilirlikle ve netlikle de kastedilen budur.

İnsanı doğru kanaldan, doğru biçimde yakalayabilmek ve onunla istenilen biçimde iletişim kurmayı başarmak bütün bu gerekliliklerin sağlanması ile mümkündür; ancak insanların en çok etkilendikleri dalın sanat olduğunu ve sanatın yarattığı güzel duysal işlevin bu iletişimin daha etkin gerçekleşebilmesi için yadsınamaz koşul olduğunu da vurgulamak gerekir.

Ne var ki, Marshall McLuhan ‘Toplumlar her zaman iletişimin kendi içeriğinden çok, insanların birbirleri ile iletişim kurdukları medya aracılığı ile biçimlenmişlerdir’ der.

Sinema, tiyatro gibi sanat dallarının medya aracılığıyla izleyici kitlesine ulaştırılması, izleyicileri yakalayarak, izleyicilerde yarattıkları çağrışımlarla anlatmak istediklerini aktarması en etkili iletişim biçimi olarak tanımlanabilir.

Güzel duysal işlevle yakaladığımız bu kişilerin çağrışımlarındaki ‘ortaklıklar’ hem ekinse yapılarına, hem de sanat eserinin kültürlerarası kodlara sahip olmasıyla olanaklıdır. Kültürel ortaklıklar aynı noktadan dünyaya bakmayı ve algılamayı sağladığı gibi, kişileri evrenselliği anlamlandırmada bir adım öne taşır.

Çok genel anlamda birşeyin evrensel olması demek, eserin tüm insanlarca kabul görüp, sadece bir coğrafyaya özgü olmaması demektir.

Mevlana’nın ‘Pergelin içneli ayağı sabittir; benim dinimde, ama diğer ayağıyla yetmiş iki milleti dolaşırım’ diyerek açıkladığı pergel metaforunun açılımı başka bir deyişle şöyle özetlenebilir: ‘İçneli ucu bir yere sabit olmazsa, kişi adeta serseri mayın gibi dolaşır, diğer taraftan iki ayağı da sabit olursa, alemdeki güzellikleri seyre çıkamaz’.

‘İster Müslüman olun, ister Hristiyan, ister erkek, ister kadın, ‘insan’sanız’ eğer temelde ortaklıklarımız vardır’ diyen Mevlana’nın dünyaya bakışının odak noktası evrenselliktir.

Bu çalışmada, evrenselliği ile tüm dünyayı kendine hayran bırakan Mevlana’nın öğretileri, şiirleri ve hümanist bakış açısının aktarılmasında uygulanan göstergebilimsel metod aracılığıyla, belgeselin yansımaları incelenecek ve demografik özellikleri aynı, (22 yaşında, üniversite 4.sınıf öğrencisi) dinleri Hristiyan, Musevi ve Müslüman olan üç farklı alımlayıcının algılarının ortaklıkları ve ayrılıkları irdelenecektir. Böylelikle Mevlana’nın ünlü metaforundaki gibi, pergelin bir ucu Türki-

ye'ye sabitlenerek, dünyayı dolaşan belgeselin yansıttığı ve aktardığı duygular açılanmaya çalışılacaktır.

1. METODOLOJİ

Bill Bernach sanatsal bir yapıtın anlatımındaki 'nasıl'ı, 'İnsanları heyecanlandıran şey, yalnızca onlara ne anlattığımız değil, bunu nasıl söylediğimizdir' diyerek ifade eder. Sanatsal yapıtların aktarım biçimleri, ele aldığı konu ne olursa olsun farklılık yaratır.

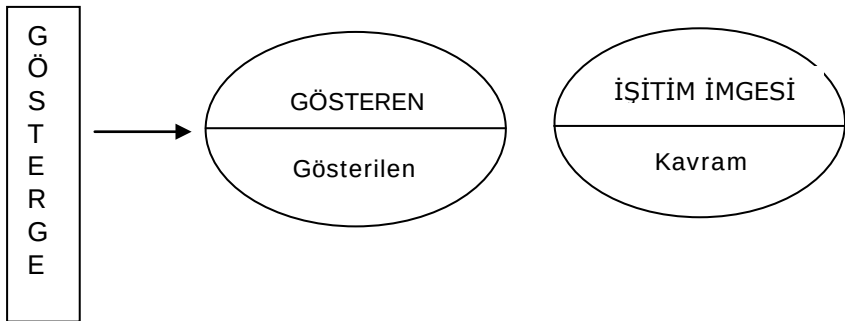
Çalışmamızın ana konusunu oluşturan 'Mevlana Celaleddin-i Rumi-Aşkın Dansı' belgeseli, hem ünlü felsefi düşünürün barış, sevgi ve hümanizm duygularına odaklanarak evrenselliği vurgulaması, Mevlana'nın öne çıkan şiirlerine dair seçkiyi, Türkiye'nin önde gelen sanatçıları aracılığıyla farklı bir biçimde dile getirişi ve seslendirisi, hem de dünyayı dolaşarak Mevlana'nın evrensel fikirlerini tüm insanlığa ulaştırma hedefi nedeniyle çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

Belgesel filmin yansıttığı duyguların üç farklı dinden alımlayıcı tarafından algılanmasının çözümleneceği çalışmada, Saussure'ün göstergebilimsel metodu baz alınacaktır.

'Göstergebilim yapısalcılığın bir biçimidir; çünkü bizim dünyayı kendi terimleriyle anlayamayacağımızı, dünyayı ancak kendi kültürümüzdeki dilbilimsel ve kavramsal yapılarla kavrayabileceğimizi savunur.'

Sanatsal yapıtlarda söz, müzik, beden dili, dekor, kostüm gibi kodların her biri birer göstergedir.

Saussure için gösterge, anlamı olan fiziksel bir nesnedir; ya da onun terimleriyle ifade edilirse, bir gösterge bir gösteren ve gösterilenden oluşur. Gösteren, gösterenin algıladığımız imgesidir, kağıt üzerindeki işaretlerdir, havadaki seslerdir. Gösterilen gösterenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramdır. Bu zihinsel kavram, aynı dili paylaşan aynı kültürün üyelerinin tümü için ortaktır (Fiske, 1996:67).

Bir göstergenin üç özsel niteliği vardır: Önce fiziksel bir biçimi olması gerekir; ikincisi kendisinden başka birşeye gönderme yapması gerekir; üçüncüsü ise, insanlar tarafından bir gösterge olarak kabul edilmesi ve kullanılması gerekir (Mutlu, 1998:140).

Göstergelerin iki anlamından söz edilebilir. Düzanlam ve Yananlam. Kısaca bu tanımları hatırlamak gerekirse;

Düzanlam; ‘bir gösterenin gösterilenini oluşturan kavramların kaplamı, gösterenin belirttiği nesneler sınıfıdır. Yananlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamıdır’ (Vardar, 2002:85). Yananlam ise, Roland Barthes’ın ikincil anlamlandırma, çağrışımsal anlamlar olarak adlandırdığı anlamdır.

Sanatsal yapıtlarda daha çok göstergelerin yananlamlarından söz etmek mümkündür. Çünkü her sanatsal yapının yarattığı çağrışım, her ekinel (kültürel) yapıda farklı olduğu gibi, farklı kodlarla farklı çağrışımlara sebep olabilir ve izleyiciyi farklı bir noktadan yakalayabilir. Sanatsal yapıtlarda ‘boş alan’ olarak tanımlanan bu alanlar yananlamlarıyla farklı çağrışımlar yaratıp her izleyicide farklı biçimde şekillenirler.

Tanımladığımız bu metodla evrensel felsefi düşünürümüz Mevlana’nın, şiirleri, fikirleri ve bakış açısının üç farklı alımlayıcıda bir kitle iletişim aracı olan belgesel aracılığıyla nasıl keşiştiği, algı ve yorumların örtüşüp örtüşmediği analiz edilecektir. Çıkış noktası evrensellik olan bu felsefenin hümanizm, barış, kardeşlik duygularını demografik özellikleri aynı üç farklı dinden kişiye nasıl yansıttığı incelenirken, evrenselliğin temelinde yatan insan ögesi de Mevlana felsefesi ile ilişkilendirilerek açılacaktır.

Alımlayıcılara yöneltilecek sorularda, özellikle Mevlana, Mevlana’nın evrensel düşünceleri ve Mevlana’nın en bilinen iki şiirine odaklanılmıştır. Üç farklı dinden alımlayıcıya ‘Mevlana-Aşkın Dansı’ adlı belgesel aracılığıyla sorulan soruların yarattığı çağrışımlar ve bu çağrışımların analizi çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Sorular gösteren olarak ele alınırken, yaratılan çağrışımlar birer gösterilen olarak kodlanmıştır. Alımlayıcılara sorulan sorular aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Ünlü filozof Mevlana’nın sizde yarattığı çağrışım nedir?
- Mevlana felsefesini tek kelime ile tanımlayacak olsaydınız, bu nasıl bir tanım olurdu?
- Mevlana’nın öğretilerindeki ‘İlahi aşk’ ın sizdeki çağrışımı nedir?
- Aşağıdaki şiirlerin sizdeki çağrışımı nedir?

*Şefkat ve merhamette güneş gibi ol,
Başkalarının kusurunu örtmekte gece gibi ol,
İyilik ve cömertlikte akarsu gibi ol,
Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol,
Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol,
Hoşgörülülükte deniz gibi ol,*

*Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol...'
 Gel, gel, gel ne olursan ol yine gel!
 İster kafir, ister mecusu, ister puta tapan ol, yine gel
 Bizim dergahımız
 Ümitsizlik dergahı değildir.
 Yüz kere tövbeni bozsan da yine gel...*

- Ney'in sizde yarattığı çağrışım nedir? Belgeselin hangi bölümünde /dakikasında bu tımdan en çok etkilendiniz?
- 'Sevgiyi kendi içinde aramak'la filmin finalinde Yıldız Kenter tarafından okunan şiir arasında bağlantı kurarak, bu şiirin sizde uyandırdığı duyguyu aktarabilir misiniz?
- Bu belgeseli izledikten sonra Mevlana'ya dair söyleyeceğiniz bir son sözünüz olsa, tek kelime ile bu duygunuzu nasıl ifade edersiniz?

2. BULGULAR

2.1. Belgesel Filmin Analizi

'Mevlana Celaleddin-i Rumi-Aşkın Dansı' adlı belgesel film, türü, künyesi, özgünlüğü, özeti ve gösteren - gösterilen çerçevesi içinde incelenecektir.

2.1.1. Belgesel Filmin Künyesi

Belgesel filmin künyesi aşağıdaki gibidir:

Filmin Adı: 'Rumi The Dance of Love'

Orijinal Adı: 'Mevlana: Aşkın Dansı'

Yönetmen: Kürşat Kızılbaz

Senaryo: Kürşat Kızılbaz

Oyuncular: Sinan Tuzcu, Burak Sergen, Özcan Deniz, Müşfik Kenter, Selçuk Yöntem, Turan Özdemir

Ülke: Türkiye

Yılı : 2008

Süre: 60'
80' (35 mm sinema versiyonu)

Yapımcı: Kürşat Kızılbaz (Imagine Film Productions)

Görüntü Yönetmeni: Levent Vural

Montaj : Vedat Vural

Müzik: Ömer Faruk Tekbilek, Yansımalar, Sezen Aksu, Burcu Güneş

Diller: İngilizce - Fransızca – Türkçe

Altyazı: İngilizce - Fransızca – İspanyolca – Almanca-İtalyanca – Flemenkçe - Arapça – Japonca – Korece - Farsça -Türkçe

2.2. Bütüncenin Tanımlanması

‘Mevlana Celaeddin-i Rumi-Aşkın Dansı’ adlı belgesel film, gösteren-gösterilen çerçevesinde incelenecek olan göstergelerin, alımlayıcılarında (demografik özellikleri aynı ancak dinleri farklı olan, üniversite 4.sınıf öğrencisi olarak tanımlanan) yarattığı çağrışımlar bazında çözümlenecektir.

2.2.1. Filmin Türü

‘Sanatta hiçbirşey, hatta hareket bile tesadüf değildir’ der Edgar Desas. Bu deyişle sanatsal yapıtlarda, yönetmenin ve sanatçıların her yaptıklarının bir nedeni olduğunun altını çizer.

Belgesellerde, temelde birbirleriyle ilgisiz planlar çekilir ve bunlar yönetmenin izleyiciye aktarmak istediği düşünceye göre sıralanırlar. (Mamet, 2007:17)

Bu açıdan baktığımızda, yönetmenin bakış açısı o belgeselin sürekliliğini ve akıcılığını etkileyen bir faktördür.

Her belgesel, kesinlikle başlangıcından bitişine kadar, verdiği bir bilginin gücünde ve görüntülerin kendi içlerinde saklı güzelliklerinde görsellik ile işitsellik arasında mutlaka kendine özgü bir denge kurma çabası içindedir. (Krasilovsky: 2007:349)

Bu anlamda seçilen seslendirme sanatçıları ve canlandırma sahneleri için seçilen oyuncular bu etkiyi yaratmadaki temel güçlerden bazılarıdır. Belgesel sinemacılar ise gerçekliği, sinemanın yarattığı güzelduyusal işlevle kotarıp izleyiciye teslim eden sanatçılardır.

Ünsal Oskay der ki, ‘Belgesel sinemacılar, bizim elimizden tutmalı, gerçekliğin kopuk kopuk görebildiğimiz parçalarını yeniden biraraya getirmemize yardımcı olmalı ve kabullenilmesi gereken, kabullenilmesi akla uygunmuş gibi gösterilen bugünkü hayat tarzımızın bugünkü dünyamızın yetinilmeye, kabullenilmeye layık olmayan ‘eksik ve yanlış bir hayat’ olduğunu fark etmemize yardımcı olmalıdırlar’ (Kutay, 2008:25).

Bu söylem de, belgesel sinemacıların farkındalık anlamında bir adım önde olduklarına işaret eder. Seçtiğimiz bu belgeselin gücünün hem farkındalıktan, hem de içinde barındırdığı özgün ruhundan kaynaklandığını ifade edebiliriz.

2.2.2. Belgesel Filmin Özgünlüğü

'Mevlana Celaleddin-i Rumi: Aşkın Dansı' adlı belgesel film, tüm dünyada milyonları etkisi altına alan, düşünceleri ve şiirleriyle insanlığa yön veren Mevlana'nın sevgi ve barış öğretilerini, belgesel sinemanın etkisi ve gücüyle yorumlayarak, geniş bir izleyici kitlesine sunmuştur.

13. yüzyıldan günümüze kadar uzanan, aşk ve hümanizm temalarıyla insanlığı kucaklayan Mevlana'nın, evrensel düşüncelerini şiirsel ve dramatik bir dille milyonlara anlatmak filmin bir diğer amacıdır. Tüm dünyada çok geniş bir coğrafyada tarihe, kültüre, sanata ve bilime ilgi duyan, geniş bir kitleye sunulan ve sunulmaya devam eden 'Mevlana Aşkın Dansı', Anadolu'dan yayılan Mevlana'nın sevgi ışığını etkileyici ve akıcı bir şekilde anlatmaktadır.

Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin yaşamı ve felsefesi üzerine kurgulanan filmde aşk, ney ve sema üçlemesi yer almaktadır.

Belgesel, Mevlana'nın barış, kardeşlik, hümanizm ve evrenselliğe dair düşüncelerini tüm dünyaya ulaştırabilmek amacıyla, ABD, Almanya, İsviçre, İtalya, Moğolistan, Hindistan, Filipinler, Suriye, Lübnan, Hollanda, Avusturya, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ı dolaşmıştır. Belçika, Kanada, Çin, Japonya, Hong Kong, Brezilya, Arjantin ve İsrail'den de gösterim daveti almıştır.

Evrenselliğin en derin örneklerinden Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin felsefesini işleme ve bu fikirleri evrensel boyutta tüm dünyaya yaymak üzere film gösterimlerinin gerçekleştirilmesi yanında, her ülkeye kendi dilinde seslenmek ve insanlığa kendi dilinde ulaşmak için İngilizce dublaj ve 25 farklı dilde altyazı ile hazırlanan belgesel film, seçtiği konu ve bu konunun bir gereği olan tüm dünyaya ulaşma felsefesiyle emin adımlarla yol aldığı için kendi alanında bir farklılık yaratmış ve bu özellikleri ile çalışmamızın kapsamında yer almıştır.

2.2.3. Filmin Özeti

Yüzyılları aşan evrensel barış, hümanizm, kardeşlik ve aşk düşünceleriyle tüm dünyada geniş kitleler tarafından sevilen ve saygı duyulan, büyük felsefi düşünür, mutasavvıf ve şair Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin, yaşamı ve felsefesi belgesel filmin ana konusunu oluşturmaktadır.

Evrensel hümanizm düşüncesinin öncülerinden biri olarak kabul edilen Mevlana, sahip olduğuengin ruh ve insanüstü değerler ile dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin tüm insanoğlunu kucaklamıştır. 13.yüzyıldan günümüze kadar ulaşan hoşgörü, insan sevgisi ve aşk kavramları halen tüm dünyada milyonları etkisi altına almaktadır.

Belgesel Film, Mevlana'nın doğumu, yaşamı ve ölümü olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mevlana'ın en seçkin şiirleri, düşünceleri, felsefesi, evrenselliği

üzerine odaklanan belgeselde, dünyaca ünlü bilim adamlarının Mevlana hakkında yaptıkları araştırma ve söylemler de belgesele zenginlik katmıştır.

3. FİLMİN ÇÖZÜMLENMESİ

‘Mevlana Celaleddin-i Rumi: Aşkın Dansı’ adlı belgesel filmin yansıttığı duygular, seçilen alımlayıcılara yansıyanlar bazında çözümlenecektir. Sanatsal yapıtlar güzel duyusal işleve sahip örneklerdir.

Güzel duyusal işlevi olan sanat eserlerinin çözümlenmesi, bu sanatsal eserleri alımlayanların algıları ve bu algıyı yaratan kültürel birikimlere bağlı olarak farklılık gösterir.

Algı, nesneleri, varlığı yalnız gerçeklikler olarak değil de, aynı zamanda ‘sempati-antipati’ objesi olarak kavrar. Böyle bir kavrayış içinde gerçeklik dünyası aynı zamanda bir kavrayış dünyası olur (Tunalı, 1998: 37). Böylelikle algılanan her göstergenin yarattığı çağrışımların farklı dünyalara ait olduğu gerçeği ortaya çıkar.

Algının ilk evresi alımlamadır. Alımlama alımlayıcının üretken ve aktif olduğu bir süreçtir ve bu süreçte alımlayıcı birikimleri ile bu üretim sürecinde yer alır.

Alımlama, iletişim mesajının basitçe ve edilgin bir biçimde tüketilmesi değil, o mesajın etkin bir şekilde yeniden üretilme anıdır. (Mutlu, 1998: 30)

Alımlayıcı, sanat yapıtının karşısında hiçbir zaman üzeri istenildiği gibi şifrelerle doldurulabilecek boş bir kâğıt konumunda değildir. Alımlayıcı, bir çocuk bile olsa, izlenimlerle, yaşantılarla, düşünceler ve deneyimlerle yüklü olarak yaşamdan gelen kişidir. (Lukacs, 2001: 15)

Alımlayıcının boş bir kâğıt olmadığını savunan bu görüş, kültürün önemini vurgular.

Kültür, gittikçe karmaşıklaşan yaşamla başa çıkabilmesi için insanın bilgiyi kodlama modelidir. Kodlanan bilgi iletişim araçlarıyla aktarılıp, paylaşıldığı için, kültür ve iletişim birbirleriyle iç içedir. (Baltaş ve Baltaş, 1998: 23)

Kültür latince ‘cultura’ kelimesinden gelir. Kültürün geleneksel sosyolojik tanımı, kısaca ‘sosyal bir grubun yaşam şekli’ olarak yapılabilir. Kültür kavramı, yaşam, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek görenekler, her türlü alışkanlık ve yetenekleri içine alır. Günlük dilde kültür, ‘sanatta, davranışta, anlayışta mükemmel olan’ anlamında kullanılır. (Alemdar ve Erdoğan, 1994:169)

Kültür’ün öne çıkan özelliklerini aktaracak olursak;

- Öğrenilir, doğuştan değildir.
- Toplumsal çevreden edinilir, genlerden değil.
- Süreklidir.
- Değişim gösterir.
- Bireyleri bütünleştiricidir.
- Hem soyut bir kavram, hem de bir üretilimdir, soyut özellik aktarır. (Küçükdoğan, 2009:16)

Bir sanat eserinin, bu çalışmada bir belgesel filmin çözümlenmesi demek, hem kültürel birikimlerin harekete geçirilmesi, hem de özdeşleşim yaşatılması demektir.

Özdeşleşim konusunda Theodor Lipps’in çıkış noktası, insanın kavrayıcı etkinlik kavramıdır. ‘Her duyulur obje’ diyor Lipps, ‘benim için varolduğu sürece daima iki ögenin, duyulur veri ile benim kavrayıcı etkinliğimin bileşkesidir’. Duyulur olarak algılanan obje, ancak kavrayıcı etkinlik tarafından kavranırsa, ona tinsel duyusal nitelik katılır, obje canlılık ve bir yaşam elde eder. (Tunalı, 1998:42)

Filmin çözümlenmesi için hazırlanan sorular demografik özellikleri aynı, üç farklı alımlayıcıya yöneltilmiştir. Burada önemli olan bu üç alımlayıcının demografik özelliklerinin aynı, sadece dinlerinin farklı olmasıdır.

Aşağıdaki tabloda alımlayıcılara yöneltilen sorular ve bu sorulara verilen cevaplar görselleştirilerek sunulmuştur.

G	MEVLANA CELALLEDİN-İ RUMİ: AŞKIN DANSI	G	1. ALIMLAYICI
Ö	Ünlü filozof Mevlana’nın sizde yarattığı çağrışım nedir?	Ö	<i>Koşulsuz sevgi ve kabul, ilahi aşk ve evrensellik</i>
S	Mevlana felsefesini tek kelime ile tanımlayacak olsaydınız, bu nasıl bir tanım olurdu?	S	<i>Aşk...</i>

T	Mevlana’nın öğretilerindeki “İlahi aşk” ın sizdeki çağrışımı nedir?	T	<i>Allah ile bir olmak. Evrendeki her şeyi onun sureti olarak görmek ve böyle sevmek.</i>
E	Aşağıdaki şiirlerin sizdeki çağrışımı nedir? Şefkat ve merhamette güneş gibi ol, Başkalarının kusurunu örtmekte gece gibi ol İyilik ve cömertlikte akarsu gibi ol, Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol, Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol, Hoşgörülülükte deniz gibi ol, Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol...’ Gel, gel, gel ne olursan ol yine gel! İster kafir, ister mecusi, ister puta tapan ol, yine gel Bizim dergahımız Ümitsizlik dergahı değildir. Yüz kere tövbeni bozsan da yine gel...	E R i	<i>İnsanın içinde iyi ve kötünün olduğunu kabul etmek ve şefkat, merhamet, tevazu gibi vasıfların ilahi aşka dair olması</i> <i>Bu şiir insanların özüne seslenmekte olup koşulsuz sevgi ve kabulün en nadide örneğidir.</i>
R	Ney’in sizde yarattığı çağrışım nedir? Belgeselin hangi bölümünde /dakikasında bu tınıdan en çok etkilendiniz?	L	<i>İsyân, haykırış, nefes, nefis ve huzur. 26. dakikada Sema ’yı anlatırken fondaki ney tınısından etkilendim.</i>

E	“Sevgiyi kendi içinde aramak” la filmin finalinde Yıldız Kenter tarafından okunan şiir arasında bağıntı kurarak, bu şiirin sizde uyandırdığı duyguyu aktarabilir misiniz?	E	<i>Mutluluk, iç huzur ve sevgiyi dışarıda aramak kişinin iç yolculuğunu tamamlamadan ve bunları kendi içinde bulmadan yaşayabileceği deneyimler değildir.</i>
N	Bu belgeseli izledikten sonra Mevlana'ya dair söyleyeceğiniz bir son sözünüz olsa, tek kelime ile bu duygunuzu nasıl ifade edersiniz?	N	<i>Ebedi...</i>

G	2. ALIMLAYICI	G	3. ALIMLAYICI
Ö	<i>Mevlana acıları mutluluğa kötülüğü iyiliğe dönüştürmeye çalışan, insan potansiyelinin ne denli engin olduğunu gösteren bir kişidir.</i>	Ö	<i>Sınır tanımaz bir hoşgörü, sevgi ve bilgelik. İç huzur. Doğru insan olabilmemiz için daima bir rehber. Ayrıca onun öğretileri evrenseldir, hiçbir kurala veya dine bağlı değildir.</i>
S	<i>Aşk</i>	S	<i>Kucaklayış</i>
T	<i>İlahi aşk, Mevlana öğretisinde, diğer dinlerdeki Tanrı sevgisinin adıdır.</i>	T	<i>‘İlahi aşk’ Yaradan’a duyulan aşkı/sevgiyi çağırırsa da, Mevlana’da gördüğümüz aşkın her şeyi kapsayan bir aşk/sevgi olduğu görülmektedir.</i>
E R i	<i>İnsanı insan sevgisine ve iyiliğe yönlendiren dizeler</i> <i>Yine insan sevgisini merkeze koyan ve farklılıkları hiçe sayan bir şiir.</i>	E R i	<i>Bu şiir içimizde bizi bütünlüğe götürecek ve dolayısıyla huzura kavuşturacak büyük bir bilgiyi ve öğretiyi içermektedir.</i> <i>Mevlana’nın felsefesinin hiçbir ayrım gözetmeksizin herkesi kucaklayan eşitlikçi yönünü ifade etmektedir.</i>

L	<i>Ney huzur verir. Girişteki parça beni en çok etkileyen oldu.</i>	L	<i>Benim için Ney'in sesi insanın özüne, derindeki duygularına ulaşmada bir vasıta olma özelliği taşımaktadır. Bu ruha dokunan ses, Mevlana'nın dizelerini duyumsamamızı kolaylaştırıyor gibi. Belgeselde okunan Mevlana şiirlerine eşlik eden tüm tınılardan etkilendiğimi söyleyebilirim.</i>
E	<i>Şiire, 'bireysel olarak birliğe hizmet etmeliyiz' anlamı yükledim. Tanrı sevgiye yönelen bir yolsa... Sevgi insanın içinde. Dolayısı ile Tanrı'yı aramak için kutsal şehirler, kutsal eşyalar, kutsal vesaireler aramak yerine insan içine baksa sevgiyi bulacaktır.</i>	E	<i>Genellikle huzurun, sevginin ve dolayısıyla mutluluğun kendi dışımızda aradığımız bir sürü unsurlara bağlı olduğu düşüncesine sahibizdir. Bu bazen sahip olduğumuz bir nesne, bazen bir başkasının bizi onaylaması şeklinde olabilir. Oysa ki huzurun ve sevginin kaynağı kendi özümüzden gelir. Özetle, şiirin bende yarattığı duygu, dış dünyayla ilgilendiğimiz kadar kendi içimize de bakabilmektir.</i>
N	<i>Dinginlik</i>	N	<i>Evrensellik</i>

İnsanoğlu'nun tarihinde ve evrim çizgisinde, ırk etkenleriyle kültürel etkenlerin ve doğal faktörlerin karşılıklı etkileşimi ve dinamik dengesi benzeşme ve farklılaşmanın yönünü ve derecesini belirliyor gibi görünmektedir. (Güvenç,2005:63) Bu çalışmada üç farklı alımlayıcının algıları görselleştirilmiştir.

Bu tablodan da anlaşılabacağı gibi, üç alımlayıcının verdiği cevaplar zaman zaman örtüşmekte zaman zaman ayrılmaktadır. Ancak Mevlana'nın öğretilerinde ön plana çıkardığı ilahi aşk, hümanizm duyguları üç alımlayıcıda da aynı etkiyi yaratmış ve Mevlana ile evrensellik her üç alımlayıcıda da ortak algıyı yaratan kavramlar olarak ortaya çıkmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kitle iletişimi profesyonel iletişimciler tarafından gerçekleştirildiğinde onların amaçları ve vermek istedikleri mesaj doğrultusunda bir filme, bir kitaba dönüştüğünde anlam kazanır. (Melvin ve Everette, 1998:16-17) Bu anlamda 'Mevlana: Aşkın Dansı' filmi de büyük düşünürün hümanizm, kardeşlik ve evrensellik duygularını bu belgesel aracılığıyla yeniden dile getirerek ve tüm dünyada film gösterimini gerçekleştirerek herkese ulaşmayı amaç edinmiştir.

Coleman Barks'ın deyişle Mevlana'nın şiirleri herkese dair olduğunun hissini verir. (Barks, 2006) Araştırmamızın da ortaya çıkardığı gibi, 'Mevlana: Aşkın

Dansı' belgesel filmi aracılığıyla aktarılan şiirler, düşünceler ve fikirler her üç alımlayıcıyı da çoğu zaman ortak noktada buluşturmuş ve aynı hisleri uyandırmıştır.

İletişim araçları bir şeyi başarma veya taşımanın vasıtaları, bir iletişim kanalıdır. Biz insanlar için, çoktan üzerinde hemfikir olduğumuz en bariz araç dildir. (Adair, 2006:17)

İzleyiciye evrensel dil olan İngilizce ile seslenmek amacıyla, belgesel filmin İngilizce dublajı öncelikli olarak tamamlanmış, sonrasında her ulusa kendi dilinde seslenmek amacıyla farklı dillerde alt yazı versiyonları da gerçekleştirilmiştir.

İnsanların kendi dilinde onlara yansıyan bir sanat yapıtının uyandırdığı duygulardaki örtüşme, hem Mevlana'nın evrenselliğinin, hem de belgeselin seçilen şiir, anlatı ve kurgusu ile izleyiciyi aynı noktadan yakalamasıyla dikkat çekicidir.

12 ülkede yapılan araştırmaya göre, en az 6 duygunun tüm ülkelerde aynı etkiyi yarattığı sonucuna varılmıştır. Evrensel duygular, mutluluk, üzüntü, öfke, nefret, şaşkınlık ve korku olarak tariflenmiştir (Smith ve Bond, 1998:74).

Duyguların bu kadar net bir şekilde alımlanmasında aslında empatinin de büyük önemi vardır.

Mevlana'nın büyüklüğü bir yönüyle zoru kolay kılmayı, karmaşıklığı basitleştirmeyi başarabilmesindendir. (Şahin, 2003:13) Bu duyguyu yansıtan Mevlana felsefi, insanların empati yapmalarına da olanak tanır.

'Kendini başkasının yerine koyarak onun duygu ve düşüncelerini anlama' olarak tarif edilen empati (Dökmen, 1994:111) Mevlana fikirlerini anlamada önemli etkenlerden birisidir.

Mevlana'nın evrenselliği, eserleri ve fikirleriyle kendisinden yüzyıllar sonra bile batı ve doğu medeniyetlerini yönlendiren düşünürlere yansımalarıyla kendini gösterir. Goethe, Doğu-Batı Divanı'nda Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Almanca'ya çevrilen şiirlerinden ilham almıştır. Rembrandt, Mevlana'nın iki hayali resmini yapmış, Papa 23. John, Mevlana adına sevgi ve saygı dolu bir mesaj yayınlamıştır.

İngilizce çevirileriyle Mevlana'yı Batı'ya en iyi şekilde anlatan Nicholson onu çağların en yüce tasavvuf şairi olarak nitelendirmiş, Gandhi, çoğu zaman Mevlana'nın şiirleriyle halkına seslenmiştir.

Spinoza, Novalis, Hegel, Nietzsche, Dostoyevsky ve Gabriel Marcel'in eserlerinde Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin felsefesi derin bir şekilde hissedilmiştir.

Mevlana'nın etkisi, 14.yy Anadolu şiirindeki ilk izlerden, İran edebiyatına ve Pakistan'ın manevi babası Muhammet İkbal'in eserlerine kadar kendini gös-

termiştir. Mevlana'nın eşsiz sözleri, Hint dillerinde halk şiirlerinde, Bengalce'de ve İran tasavvuf felsefesinde de geniş bir şekilde yer almıştır.

Bütün bu bilgiler ışığında denilebilir ki, Mevlana evrensel boyutta kabul görmüş bir tasavvuf şairi olarak dünyaya yayılmış, farklı medeniyetlere ve topluluklara ulaşmıştır.

Bu çalışmamızda, seçtiğimiz üç alımlayıcı tarafından alımlanan ‘Mevlana Celaleddin-i Rumi: Aşkın Dansı’ adlı belgesel ile ilgili çözümlenen göstergelerin örtüştüğü ve ayrıştığı noktaları görebilmek için gösteren-gösterilen ikilisi aşağıda-ki gibi görselleştirilmiştir.

ÖRTÜŞEN ALGILAR			
GÖSTEREN	GÖSTERİLEN 1	GÖSTERİLEN 2	GÖSTERİLEN 3
Mevlana	<i>Evrensellik</i>	<i>İnsan potansiyelinin enginliği</i>	<i>Öğretileri evrensel</i>
Mevlana Felsefesi	<i>Aşk...</i>	<i>Aşk</i>	<i>Kucaklayış</i>
İlahi Aşk	<i>Allah ile bir olmak</i>	<i>Diğer dinlerdeki Tanrı sevgisinin adıdır.</i>	<i>Yaradana duyulan aşk</i>
Gel, gel ne olursan ol yine gel ...	<i>Bu şiir insanların özüne seslenmekte olup koşulsuz sevgi ve kabulün en nadide örneğidir.</i>	<i>Yine insan sevgisini merkeze koyan ve farklılıkları hiçe sayan bir şiir.</i>	<i>Mevlana'nın felsefesinin hiçbir ayrım gözetmeksizin herkesi kucaklayan eşitlikçi yönünü ifade etmektedir.</i>
Sevgiyi kendi içinde aramak	<i>İnsan iç yolculuğunu tamamlamadan sevgiyi, mutluluğu, iç huzuru bulamaz.</i>	<i>"Bireysel olarak birliğe hizmet etmeliyiz". Tanrı sevgiye yönelen bir yolsa... Sevgi insanın içinde.</i>	<i>Dış dünyayla ilgilenmediğimiz kadar kendi içimize de bakabilmektir.</i>

Yaptığımız çözümlemede, Mevlana'nın çağrışımı olarak gösterilenler ‘evrensellik’, ‘insan potansiyelinin enginliği’ ve ‘öğretilerinin evrenselliği’ olarak kodlanmıştır. Enginliğe uçsuz bucaksız olarak anlam yüklenirse, her üç alımlayıcı da Mevlana'yı evrensel bir düşünür olarak algılamıştır.

Mevlana felsefesi ise iki alımlayıcı tarafından ‘aşk’ olarak, biri tarafından ise, ‘kucaklayış’ olarak yansıtılmıştır. Aşk, kucaklayış da içinde barındırdığından her üç alımlayıcı da Mevlana felsefesini aynı yakınlıkta algılamıştır.

İlahi aşk, ‘Allah ile bir olmak’, ‘Tanrı sevgisinin diğer dinlerdeki adı’, ‘Yaradana duyulan aşk’ olarak kodlansa da, farklı ifadelerle aynı gönderene, yani Tanrı sevgisine işaret etmektedirler.

‘Gel, ne olursan ol, yine gel’... şiiri bir alımlayıcı tarafından ‘koşulsuz sevgi’ olarak kodlanmış, diğer iki alımlayıcı tarafından ‘ayrımcılığın olmadığı ve felsefenin eşitlikçi yönünün göstergesi’ olarak tariflenmiştir. Koşulsuz sevgi ayrımcılık yapılmamasının ön koşulu olduğundan, bu soru da üç alımlayıcının aynı fikri savunduğunu göstermektedir.

‘Sevgiyi kendi içinde aramak’, üç alımlayıcı tarafından ‘iç yolculuğun tamamlanması’, ‘iç huzura kavuşmak’, ‘sevginin insanın içinde olması, insanın dış dünyadan çok kendi içine bakabilmesi’ şeklinde çözümlenmiştir. Bu söylemler de bir iç yolculuğun tarifini yapmaktadır.

8 farklı gösterenle gerçekleşen bu açıklamada, 5 gösterilenin örtüşmesi, hem seçilen gösterenlerin belgesel aracılığıyla sağladıkları etkin iletişime, hem de Mevlana öğretilerinin evrenselliği nedeniyle, üç farklı dinden alımlayıcıda yarattığı özdeş etkiye bağlanabilir.

8 farklı gösterenin seçildiği çalışmada, alımlayıcıların verdikleri cevaba göre, 3 gösterenin ayrıştığı bulgulanmıştır. Bu üç göstereni aşağıdaki şekilde görselleştirebiliriz:

AYRIŞAN ALGILAR			
GÖSTEREN	GÖSTERİLEN 1	GÖSTERİLEN 2	GÖSTERİLEN 3
Mevlana’nın Yedi Öğüdü	<i>İnsanın içinde iyi ve kötünün olduğunu kabul etmek</i>	<i>İnsanı insan sevgisine ve iyiliğe yönlendiren dizeler</i>	<i>İçimizdeki bizi huzura kavuşturacak büyük bir bilgiyi ve öğretiyi içermekte</i>
Ney	<i>İsyan, haykırış, nefes, nefis ve huzur. 26.dakikadaki ney beni etkiledi.</i>	<i>Ney huzur verir. Girişteki ney tınısı beni etkiledi.</i>	<i>Ney insanın derin duygularını etkiler. Şiirlere eşlik eden ney sesinden etkilendim.</i>
Mevlana’ya dair son söz	<i>Ebedi</i>	<i>Dinginlik</i>	<i>Evrensellik</i>

Mevlana’nın Yedi Öğüdü, Ney’in hissettirdikleri ve Mevlana’ya dair söylenecek son söz üç alımlayıcının ayrıştığı noktalar olmuştur.

Mevlana’nın yedi öğüdü, ‘insanın içinde iyi ve kötü olduğunu kabul etmek’, ‘insanı insan sevgisine yönlendiren dizeler’, ‘bizi huzura kavuşturacak bilgi ve öğreti’ olarak üç farklı biçimde algı içermektedir. Kapsam geniş olduğundan, her alımlayıcı yedi öğüdün farklı bir noktasını önceliklendirmiştir.

Ney, yine aynı şekilde, ‘isyan, haykırış, nefes, nefis’, ‘huzur’, ‘derin duyguları etkiler’ şeklinde, hissettirdiklerine dayalı olarak, üç farklı biçimde açıklanmıştır. Ney tınısının alımlayıcıları en çok etkileyen bölümleri, belgeselin giriş bölümü, 26. dakika ve şiirlere eşlik eden kısımlar olarak belirlenmiştir.

Mevlana’ya dair söylenen son söz ise, Mevlana’nın derinliğini ve alanını tarif eder niteliktedir. Her ne kadar aynı kelimeler kullanılsa da “Dinginlik, Ebedilik ve Evrensellik” Mevlana’yı tarif eden bir üçlemeyi ifade etmektedir.

Mevlana’nın Mesnevisi, Kur’an, hadisler ve evrensel mistisizmi içerdiği için dünya barışı, sevgi ve hoşgörüyü öğretme açısından ender bir eserdir. (Türkmen, 2007:127)

Bu anlamda Mevlana gerek ölümsüz eseri Mesnevi’de, gerekse şiirleri, fikirleri ve felsefesi ve evrenselliği ile tüm dünyayı etkisi altına almaktadır.

Mevlana her dinden, kültürden insanı etkilemeyi başarabilen ender filozoflardan biridir. Tüm dünyada fikirlerinin benimsenmesi ve bu kadar yaygın bir hayran kitlesine sahip olması evrenselliğini kanıtlamaktadır.

Bu çalışmamızda seçtiğimiz aynı demografik özelliklere sahip üç farklı dinden alımlayıcının çoğunlukla aynı çağrışımlara ve düşüncelere sahip olmaları Mevlana’nın bu evrensel bakış açısını ve belgeselin alımlayıcılarda yarattığı etkileşimi desteklemektedir.

En bilinen şiiri aslında Mevlana’nın odağına insanı yerleştirdiği bakış açısını ne güzel dile getirmektedir:

“Gel, gel, gel ne olursan ol yine gel!
İster kafir, ister mecusî, ister puta tapan ol, yine gel
Bizim dergahımız
Ümitsizlik dergahı değildir.
Yüz kere tövbeni bozsan da yine gel...”

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adair, John (2006). Etkili İletişim. (Çev. Ömer Çolakoglu). 3bs., İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Alemdar K., & Erdoğan İ. (1994). Popüler Kültür ve İletişim. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Baltaş, A. & Baltaş Z. (1998). Bedenin Dili. 17 bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Barks, Coleman (2006). A Year with Rumi. New York: Harper Collins.
- Blyth, Catherine (2008). The Art of Conversation. London: John Murray Publishers.
- Dökmen, Üstün (1994). Communication Conflicts and Empathy. (Çev. Asiye Yücel Kay). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Fiske, John (1996). İletişim Çalışmalarına Giriş. (Çev., Süleyman İrvan). Ankara: Bilim Sanat Yayınları
- Güvenç, Bozkurt (2005). İnsan ve Kültür. 11. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Krasilovsky, Alexis (2007). Belgesel Film Yapım Sanatı- Gerçeği Arayış, Gerçeği Yazmak. (Çev. Nebil Köken). İstanbul: Kolaj Kitaplığı.
- Kutay, Uğur (2008). Belgesel Sinema. İstanbul: Belgesel Sinemacılar Birliği.
- Küçükeroğan, Rengin (2009). Reklamda Kültürlerarasılık. İstanbul: Es Yayınları.
- Lukacs, Georg (2001). Estetik III. (Çev. Ahmet Cemal) 2.bs. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mamet, David (2007). Film Yönetmek Üzerine. (Çev., Gülnur Güven) İstanbul: Hil Yayın.
- Melvin, Le Defleur, & Everette E. Dennis (1998) Understanding Mass Communication. Sixth Edition. New York Houghton Miffling Co.
- Mutlu, Erol (1998). İletişim Sözlüğü. 3.bs., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark.
- Smith, Peter B., & Bond, Michael H. (1998). Social Psychology Across Cultures. Second Edition, Great Britain: Prentice Hall Europe.
- Şahin, İnci (2003). Mevlana. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Tunalı, İsmail (1998). Estetik. 5. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türkmen, Erkan (2007). Mevlana Mesnevisi’nin Evrenselliği. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Vardar, Berke (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual.

TARİHSEL PERSPEKTİFTE MUHASEBENİN DOĞUŞUNU ve GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

THE FACTORS AFFECTING THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Öğr.Gör. Ahmet GÖKGÖZ

Yalova Üniversitesi Yalova Meslek Yüksek Okulu
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü
agokgoz@yalova.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı, muhasebe biliminin doğuşunda ve gelişiminde etkili olan faktörlerin incelenmesidir. Muhasebe, iktisadi faaliyetlere ve günlük hayatın ihtiyaçlarına bağlı olarak kendiliğinden doğmuştur ve bazı faktörlere bağlı olarak gelişmiştir. Özetle, muhasebenin doğuşunu ve gelişmesini sağlayan faktörler temel olarak; ticaret, din, hukuk, devlet, bilim ve teknoloji ekseninde toplanmıştır. Ticaretin doğuşu ve gelişimi ile ortaya çıkan karmaşıklığa çözüm olarak muhasebe kayıtlarının tutulması, dinlerin bir emri olarak ticarî işlemlerin kaydı, hukukun icrasında muhasebe kayıtlarına başvurulması, devletin vergi toplamasında ve topladığı vergiyi harcamasında bir kaydın gerekliliği, bilimin önderliğinde meydana gelen teknolojik gelişmelerin muhasebede kullanılmaya başlanması muhasebe ilminin gelişmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Bilimi, Muhasebe Tarihi, Muhasebenin Doğuşu, Muhasebenin Gelişimi.

Abstract

The purpose of this study is to examine the factors affecting the emergence and the development of accounting science. As a result of economic activities and daily life needs, the term “accounting” occurred spontaneously. In brief, the factors that provide the beginning and the development for Accounting Science are basically trade, religion, law, state, science and technology. The necessity of accounting registration for dealing with the complexity caused by the birth and the development of trade, for supporting the needs of legal execution and for commercial transactions based on the orders of religion helps the development of the term “Accounting Science”. Moreover, registration of both incomes and expenses of the government and technological developments help its developing process, too.

Key Words: Accounting Science, History of Accounting, Emergence of Accounting, Development of Accounting.

Giriş

Muhasebe, iktisadi faaliyetlerin inkişafına ve günlük hayatın ihtiyaç ve zaruretlerine bağlı olarak günlük hayatın ihtiyaç ve zaruretlerine bir cevap vermek üzere kendiliğinden doğmuştur (Hiçşasmas, 1956:351).

Muhasebe tarihçilerinin birçoğu yazının ve rakamların icadını muhasebeye bağlamakta; yazı ve rakamların insanların muhasebe (hesaplaşma) ihtiyacından doğmuş ve gelişmiş olduğunu ileri sürmektedirler (Can, 2007:95). Bu iddia gösteriyor ki muhasebe yazının icadından önce de vardı. Bu sebeptendir ki muhasebenin ilk olarak nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı tam ve kesin olarak bilinememektedir. Dolayısıyla muhasebenin insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir (Can, 2007:95). İlkel biçimde hesap tutma tekniğinin doğuşu mübadelelerin başladığı çağlara kadar uzanır (Sevilengül, 2003:12). Bundan dolayı muhasebe, bütün yönetim tekniklerinin en eskisi olarak kabul edilmektedir (Güvemli, 1994). Plunkett'e göre muhasebe, mesleklerin de en eskisidir. (de Santis, 2007; aktaran Can, 2008:96).

Muhasebe ilmi doğuşu ve gelişimi sürecinde çeşitli faktörlerden etkilenmiştir. Günümüze geldiğimizde muhasebe çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu durumu ifade mahiyetinde Alfred Isaac Muhasebe Nazariyesi isimli kitabında şöyle demektedir: “Eski zamanlarda muhasebe, defter tutmakla bir tutuluyordu. Halbuki bugünkü iktisatta defter tutma usulündeki kayıtlardan başka bir takım kayıtlar da peyda olmuş ve muhasebe mefhumu gittikçe genişlemiştir” (Isaac, 1941:1). Bu çalışmada; “bir bilim dalı olan muhasebenin ortaya çıkışında ve gelişim sürecinde hangi faktörler etkili olmuştur?” sorusunun cevabı aranmaya çalışılmıştır.

1. Bir Bilim Dalı Olarak Muhasebe

Muhasebe, Arapçadaki “muhasaba” kelimesinden dilimize geçmiştir. Muhasaba, hesaplaşma, hesap ilmi anlamlarına gelmektedir. Muhasaba kelimesinin kökeni ise yine Arapça olan ve hesap anlamına gelen “hisab” kelimesinden gelmektedir. Bu kelimenin kökeni ise Arapçada “hsb” köküne dayanmaktadır ve mahsup, muhasebe, hesap eş kökenli kelimelerdir (www.istanbul.edu.tr). Batı Avrupa dillerinde de muhasebe, hesap sözcüğünden türemiştir. Örneğin Fransızca’da “Comptabilite”, “Compte” sözcüğünden, İngilizce’de “Accounting”, “Account” sözcüğünden türemiştir (Güvemli, 1995:3). Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre Muhasebe kelimesi, “hesaplaşma, karşılıklı hesap görme, hesap işleri ile uğraşma” anlamına gelmektedir.

Bir bilim dalı olarak muhasebe, işletmenin varlıkları ve kaynakları (sermaye ve borçları) üzerinde değişme yaratan ve para ile ifade edilen (mali) işlemlere ait bilgileri; kaydetmek, sınıflandırmak, özetlemek, analiz etmek ve yorumlamak suretiyle ilgili kişi ve kurumlara raporlar şeklinde sunan bir bilgi sistemidir (Sürmeli, Cemalcılar ve Bengligiray, 2002:9).

Muhasebenin doğuşu ve gelişimi üzerine çok fazla çalışma bulunmamasına karşın, elde bulunan sınırlı sayıda kaynakların çoğu, muhasebe tarihinin ilk önce Asurlar’da başladığını ve buradan Mısır’a ve yüzyıllar sonra da Pacioli zamanında İtalya’ya geçtiğini yazmaktadır (Webster, 1937:101; aktaran Can, 2008:96). Muhasebe ile ilgili ilk yazılı belgelere M.Ö. 5000 yıllarında Sümerlilerde, M.Ö. 4000 yıllarında İbranilerde, M.Ö. 3000 yıllarında Mısırlılarda, M.Ö. 2000 yıllarında

Babillerde, M.Ö. 500 yıllarında Yunanlılarda rastlamak mümkündür (Can, 2008:96).

Bugünkü muhasebe teorisinin temelini oluşturan çift taraflı kayıt yönteminin 13. yüzyıldan itibaren İtalya’da kullanılmaya başlandığı, 1296 tarihinde Floransa’da tutulmuş kayıtlardan anlaşılmaktadır. Fakat bu kayıt sisteminin daha önceleri Doğu’da kullanılmış olması ihtimali de mevcuttur (Sevilengül, 2003:12).

2. Muhasebenin Gelişimini Etkileyen Faktörler

Muhasebenin doğuşu ve gelişimi ile ilgili yapılan literatür taramasında genel olarak muhasebenin doğuşu ve gelişimini etkileyen faktörlerin ticaret, din, devlet, hukuk ile bilim ve teknoloji ekseninde toplandığı görülmektedir.

2.1. Ticaret

Ticaretin doğuşu, insanlık tarihinin erken dönemlerine dayanmaktadır. Ticaret; iki taraf arasında (alıcı ve satıcı) bir değişim aracı (örneğin para) vasıtasıyla yapılan mal ve hizmet alış verişidir. Ticaretin tarihteki ilk örneği takastır. Takas yöntemi ile mal ve hizmetler birbiri karşılığında değiş tokuş edilirdi. Günümüzde ise artık değişim aracı olarak para kullanılmaktadır.

Ticaretin ortaya çıkış nedeni, insanın ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğudur. İnsanlar, üretimin ve kaynakların kısıtlı olmasından dolayı, kendinde olmayan mal veya hizmeti bir başkasından sağlamak istemiş, bunun için de kendinde bulunan mallar ile değiş tokuş yapmaya başlamıştır. Sonraları ticarî malların çeşitlerinin artmasıyla ortak bir değişim aracına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Böylelikle ekmek, altın, inci gibi mallar değişim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Paranın keşfiyle değişim aracı olarak kullanılan malların yerine para kullanılmaya başlanmış ve böylece ticaret kolaylaşmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelerin akabinde ticaret değişime uğrayarak günümüzdeki halini almıştır.

Ticarete meydana gelen değişimler, ticarete konu olan mal ve hizmetlerin sayısının artması, çok farklı ticaret yöntemlerinin (taksitli, veresiye, senetli satış gibi) ortaya çıkması, sermayelerin birleşimini sağlayan şirketlerin kurulması ile ticarî hayat karmaşık bir hale gelmeye başlamıştır. Bu karmaşıklıkta ticaretin sağlıklı yürütmesi ancak işlemlerin düzenli kaydı ile mümkündür.

Her ticarî etkinlik bir takım hesap-kitap işini bünyesinde barındırır, okur-yazar toplumlarında bu bir takım defterlerin tutulmasıyla olur (Goody, 1986). Hesap defterlerinin nasıl tutulması gerektiğini anlatan Avrupa el kitapları, bu noktayı önemle belirtirler; hafızaya güvenmek yerine kayıtların yazılı olarak saklanması önemi vurgularlar. Bir çalışmada ticarî hayatta işlemlerin kayda dökülmesi gerektiği hususu şöyle ifade edilmiştir; “Ticaret adamı iş ilişkilerinde hafızasına güvenmemeli; tabii sayısız askerinin her birini adlarıyla bilen Kral Kyros gibi değilse” (Yamey, 1949:103). Daha sonraları bir 18. yüzyıl metninde tüccar şöyle uyarılmaktadır: “Hafızamıza gereğinden çok güvenirse, işimizde yaptığımız bir işlemi

kaydetmeyi ihmal edersek ya da bu işleri düzensiz ve karışık bir biçimde halletmeye çalışırsak, isteyerek veya istemeyerek hem kendimize hem de başkalarına haksızlık edebiliriz; her insanın hakkını doğru olarak ayırt edemez, kimini az, kimini daha çok borçlu çıkarırız.” (Yamey, 1949:103).

Avrupa’nın defter tutma etkinliğinde yaşadığı gelişmeler açık bir şekilde ticaretin tarihine, özellikle erken dönem Akdeniz ticaretine bağlıdır. (Goody, 2002:67) Akdeniz ticaretinin gelişmesi, muhasebenin ilerlemesini teşvik etti. 12. yüzyılda bir ticaret gemisinde baş sorumlular dümençi (nouclerus) ve geminin kâtibiydi (scribanus). Ücretlerin ve mal taşımak için ödenen paranın kayıtlarını tutma görevi bunlardan ikincisine aitti (Lane, 1973:50).

Osmanlı tarihine baktığımızda aktif bir ticarî hayat göze çarpar. Özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul ticaretin merkezleri konumundadır. 15. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış bir nasihatnamede, hükümdara şu öğütler yapılır (İnalcık, 2009:263): “Hükümdar memlekette olan tacirleri hoş göre, dâim onları reayetle gözliye, onların ticaretiyle memleket abâdân olur ve onların bizâatleri (becerileri) ile âlem içi erzan (ucuzluk) olur, onların vasıtasıyla Padişahın nâm-ı haseni (güzel adı) etrafa gider ve onların sebebiyle memleket içinde olan emvâl artar.” Osmanlı’da etkin ticarî hayat tahrir, icmal, mufassal, derdest, tevcih, cizye, zevayid, mevkuf, tereke gibi birçok defterin tutulmasını gerekli kılmıştır. Bu durum muhasebenin gelişmesi açısından kayda değerdir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kapital ve kapitalist hakkında incelemelere temel olabilecek en önemli belgeler, kadıların tuttuğu defterlerdir. Bunlar her çeşit ticarî işlemin kaydedildiği siciller ile miras bölüşümü dolayısıyla ölenlerin her çeşit mallarının değerleriyle beraber kaydedildiği tereke defterleridir (İnalcık, 2009:268).

2.2. Din

Din; hür iradeleriyle inanan akıl sahibi insanları, en iyiye, en doğruya, en güzele ve ebedî mutluluğa ulaştıran ilahî kanunlar bütünüdür (www.diyaret.gov.tr). Başka bir deyişle; peygamberin bildirdiği biçimde kulluk görevlerini belirleyen ilahi yol, bu yolu tanımlayan kanunların tümü olarak tanımlanmaktadır.

Dinler toplumlar üzerinde kuşkusuz tesir sahibidir. İnsanların yeme-içme alışkanlıklarından giyim kuşamlarına kadar hayatın hemen her alanına tesir edebilen dinlerin ticaret alanına sirayet etmemiş olabileceğini düşünmek ve kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla muhasebe gelişmeleri üzerinde dinlerin mutlaka etkisi olmuştur (Can, 2008:95).

Muhasebenin tekâmül seyrini takip ederken, Avrupa’nın pek çok asırlar gerilemiş bulunduğu bir dönemde ileri bir İslam medeniyetinin mevcudiyetini de gözden kaçırmamak lâzımdır. Nitekim yedinci asra ait bir takım vesikalar Eski Yunan medeniyetinde rastlanan cari hesap, envanter cetveli ve hesap özeti örneklerine benzemektedir (Hiçşaşmaz, 1956:352).

İslam dünyasında özellikle matematik alanındaki ilerlemeler muhasebe gelişmelerinde çok önemli rol oynamıştır (Hiçşaşmaz, 1970:10). Sayıları sınırlı da olsa bu konuda bazı çalışmaların, bilgi, belge ve kayıtların olduğu bilinmektedir. Özellikle İslam dininin doğuşu ile birlikte Müslüman toplumların bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarında önemli değişimler meydana geldiği bir gerçektir. Her

alanı etkisi altına alan bu değişimlerin muhasebe gelişmelerini etkilemeyeceğini düşünmek mümkün olmadığına göre İslam din, düşünce ve kültürünün muhasebe gelişmelerini etkileyebileceği ihtimali kabul edilmeli ve araştırmaya- incelemeye değer bulunmalıdır. Sadece İslam dini olarak değil tüm dinlerin muhasebe gelişmelerini etkilemiş olma ihtimali üzerinde durulmalıdır (Can, 2008:96).

Ticarî hayatın inkişafı ile kayıt tekniği arasındaki muvaziliğin (paralelliğin) bir gerçek olduğu düşünülür ve İslam medeniyetinin temel prensiplerini ihtiva eden “Kur’an”daki hükümlere, aynı zamanda İslam dininin kurucusu olan peygamberin davranışlarına bakılacak olursa muhasebe tarihi bakımından işlenmemiş bu devrenin da bir takım hakikatleri gizlediği şüphesizdir (Hiçşamaz, 1956:352).

İslam dininin temel kaynağı olan Kur’an’ın diğer kutsal kitaplardan farklı olarak malî olayların kayıt altına alınması konusunda getirdiği açıklamalar dikkat çekicidir. “Kur’an” incelendiğinde muhasebenin temelinde yatan malî olayların kayıt altına alınması düşüncesinin aynı zamanda ilahî emirler ile desteklendiği görülebilecektir (Can, 2008:98).

Bilindiği üzere Kur’an, diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi, âyetlerden ve âyetlerin aynı başlık altında toplandığı surelerden oluşur. Kur’an’ın en uzun sûresinin en uzun âyeti olan “Bakara” Sûresi’nin 282. âyeti muhasebenin en önemli işini oluşturan malî olayların kayıt altına alınması eylemini, ilahî bir emir olarak açıkça ortaya koyar mahiyettedir. Bu âyetin Türkçe anlamı (mealî) şöyledir (www.diyaret.gov.tr):

“Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu sûresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adaletle daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alış-veriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (Bakara Sûresi, 2/282).

Âyetin mealinden, daha önce de ifade edildiği gibi İslam dininde kayıt tutmanın ilahî bir emir olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’an’ın en uzun sûresinin en uzun âyeti olan bu âyette, borç-alacak ve alış veriş işlemlerinde çıkacak anlaşmazlıkları önleyecek, tarafların haksızlığa uğramamasını sağlayacak belgelendirme, şahit tutma ve rehin gibi önlemlerin alınması istenmektedir. Bu uygulamaların nasıl yapılacağı ve ne şekilde gerçekleştirileceği konusunda ayrıntılara kadar inilmiş olması konuya verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İslam dininin muhasebeye bakışını bir âyetin üzerinden açıkladıktan sonra tarihsel süreçte muhasebe ve din arasındaki bağlantıları incelemekte fayda vardır. Kahire

Geniza’da saklanan zengin yazışmaların gösterdiği gibi Yahudi ve Müslüman tüccarlar, Akdeniz’de ve Hint Okyanusu’nda yoğun olarak ticaretle uğraşıyorlardı ve etkinliklerinde yazıyı geniş kapsamlı iş amaçlarında, bilgi iletiminde, envanter kaydında, muhasebe defterleri ile ilgili soruları da kapsayan hukukî anlaşmazlıklarda ve seyahatteyken aileleri ile haberleşmede kullanıyorlardı (Goitein, 1954:195). Yahudi cemaatin kayıtları, Mısır’ın kurak topraklarına gömülüyor, orada saklanıyordu; aynı uygulama, Müslümanlar ve Hristiyanlar’da da vardı. Çünkü; “Tanrının adının yazılı olduğu metinler yakılarak ya da başka bir şekilde yok edilemiyordu.” (Goitein, 1954:182). Bu dönem Kahire’inde din, ticaretle önemli bir öğeydi, mezhepler arası dayanışma yaygındı; din adamları çoğunlukla beraber seyahat ediyor, zor durumlarda birbirlerinin desteğini arıyorlardı.

Ortaçağ Kahire’inde din ve ticaret arasındaki bağ şu gerçekten dolayı açıktır: Merkantilist kapitalizm, bir kimsenin, Tanrı üzerine yemin eden meslektaşına duyduğu güven temeli üzerine kurulmuştur. Aynı şey defter tutma için de geçerlidir (Goody, 2002:88). Din ve muhasebe arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Defoe (1841), “Bir ticaret adamı, cenneti ve ruhu düşünerek ölüm için hazırlanmanın yanında, hesap defterlerini de düşünerek daima ölüme hazır olmalıdır.” demiştir (Defoe, 1841:321). William Temple gibi yazarlardan destek alan bu söylem “muhasebe defteri tutmayı ilk kez dinsel bir yükümlülük haline getirdiğini” göstermektedir (Yamey, 1949:104).

Tarihsel süreçte din ile muhasebe arasındaki ilişkiyi ortaya koyan örnekleri bulmak çok da zor değildir. Katolikler, hesaplarının doğruluğunu tanıklık etmeleri için Tanrı’yi ve Meryem Ana’yı çağırırlarken, Yahudi ve Müslüman tüccarlar arasındaki çatışmalar çok uzun zamandan beri dinsel mahkemeler aracılığıyla çözülmüyordu. 1313 ve 1316 yıllarından kalan iki hesaptan kopya edilmiş en eski banker defterlerinden biri şöyle başlar (Goody, 2002:88);

“In nomine domini, amen. Ut Infra Reperitur in Cartularia banci quondam Lonfronchini de Donato anni de MCCCXIII die XII Februarii, quad Incipit in primo folio In nomine domine nostri Jesu Xristi et Sonctorum sit.”

Yani; “Tanrı’nın adıyla. 1313 yılının Şubat ayının 12’si; Lonfranchini de Donatus hesap defterlerinin ilk sayfası: Yüce Tanrı ve İsa Efendimiz adına kutsanmıştır.”

Bütün bu söylemler göstermektedir ki; dinler sosyal yaşamda olduğu gibi ticarî hayatta da etkili olmuşlardır. Genellikle bütün dinlerde ticarî hayatta kayıt tutmanın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

2.3. Hukuk

Hukuk kelimesi Arapça "hak" kökünden gelir ve hak kelimesinin çoğulu olarak bilinmektedir. Türk Dil Kurumu’na göre hukuk kelimesi, "Toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünüdür" (www.tdkterim.gov.tr).

Hukuk dönemden döneme değiştiği için hâlâ doyurucu bir tanım yapılamamıştır. Günümüzde en çok kabul edilen tanımı ise: "Toplumsal yaşam içindeki kişilerin kendi aralarındaki ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamusal güç ile desteklenmiş olan toplumsal kurallar bütünüdür" (Aslan, Şenyüz, Taş ve Kortunay, 2006:11).

Bilimsel bir disiplin olarak hukuk, kendi içinde temel olarak ikiye ayrılır. Genel olarak hukukun kişiler arası ilişkileri konu alan kısmına özel hukuk, kişiler ile devlet veya devleti oluşturan kurumlar arası ilişkileri düzenleyen kısmına ise kamu hukuku adı verilir. Medenî Hukuk, Ticaret Hukuku ve Devletler Özel Hukuku özel hukukun, buna karşılık Anayasa Hukuku, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku kamu hukukunun başlıca alt dallarıdır.

Ticarî hayatta meydana gelen sorunları çözüme kavuşturan hukuk; özel hukukun alt dalı olan ticaret hukukudur. Ticaretle uğraşan kişiler veya şirketler arasında bazı sorunlar çıkabilmektedir. Bu sorunların çözümü mahkemeler tarafından ticaret hukukuna dayanılarak çözüme kavuşturulmaktadır. Vergi kaçakçılığı ile ilgili sorunlarda vergi hukukuna dayanılarak hüküm verilmekte, ticaret mahkemelerinde dava görülürken tarafların kayıtlarına başvurulmaktadır. Bunun için hukukun vereceği kararlar açısından tarafların tuttuğu kayıtlar önemli bir yere sahiptir.

Tarihe bakıldığında muhasebe kayıtlarının hukukî yüzünü gün yüzüne çıkaran Roma medeniyetidir. Meşhur Romalı hatip Çiçeron mahkemede müvekkilini müdafaa ederken davacının kayıtlarına şu şekilde saldırmaktadır: “Davacı mevzuubahis tutarın defteri kebirine kaydedilmemiş olduğunu itiraf etmekte, fakat muhtıralarında mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Muhtıraların defterikebir ile kıymeti aynı olsaydı, defterikebir tutmaya ne lüzum kalırdı. Defterikebir tanzim âdetinin kabul edilmesinin sebebi, gelip geçici muhtıralara itimat câiz olmamasındandır.” (Erkural, 1991:3).

Hukukun kararlarında muhasebe kayıtlarının etkili olması, kayıt tutma etkinliğini daha önemli hale getirmektedir. Bu durum kayıt tutma işini sistemleştirecek bir muhasebe ilminin doğuşunu ve gelişmesini sağlamaktadır.

2.4. Devlet

Devlet; üzerinde yaşayacak toprağı olan, üzerinde yaşayan insanları olan, üzerinde yaşayan insanları bir arada tutan kuvveti olan siyasal bir kurumdur (www.etarih.net). Bir başka açıdan devlet; ortak bir hayatı ve kültürü paylaşan bir toplumda, bu toplumu düzenleme, bu topluma güvenlik, refah ve huzur sağlama amacını güden ve bu amaca yönelik olarak kanun koyma, bu kanunları uygulama, yargılama, cezalandırma gibi güçlere sahip olan kurumdur.

Devlet müessesesi, tarihin bilinen en eski toplumlarından bu yana hep var olmuştur. Hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz en eski medeniyetlerin hepsinde, güçlü devlet mekanizmaları bulunduğu bilinmektedir.

Bir toplumda asayiş ve güvenliği sağlayabilecek, zararlı olan bütün davranışları kanunla yasaklayabilecek, çıkarmış olduğu bu kanunlara da uyulmasını mecbur kılacak tek ve tartışmasız güç, devlettir. Buna paralel olarak, günümüzdeki toplumların vazgeçilmez ihtiyaçları olan sağlık, eğitim, millî güvenlik, alt yapı gibi hizmetlerin de sadece devlet tarafından karşılanabileceği açıktır.

Devletin görevleri zaman içinde ve çeşitli toplumlara göre değişmektedir. Devletlerin görevlerini yerine getirebilmeleri ve mensubu olduğu insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri maddî bir imkânı gerektirir. Devletler bu maddî imkânları büyük bir kısmını halktan topladığı vergilerle elde etmektedir. Devletler görevlerini yerini getirirken iki önemli işi de titizlikle gerçekleştirme mecburiyetindedirler. Bunlardan birincisi ihtiyaç duyulan paraların halktan toplanması işi, ikincisi ise

toplanan paraların gerek görülen yerlere harcanması işidir. Bu işlerin sağlıklı, âdil ve hatasız yerine getirilebilmesi ancak düzenli bir kayıt tutma ile mümkündür.

Devlet vergi toplarken, vergide adalet ilkesine riayet etmelidir. Vergi toplarken devletin âdil olabilmesi için vergi mükellefinin durumunu ortaya koyan bir muhasebenin olması gerekir. Diğer bir taraftan da devletin topladığı vergilerin miktarının ve bu vergilerin nerelere harcandığının bilinmesi ancak devlet içinde bir muhasebenin yapılması ile bilinebilir. Bütün bu durumlar toplanan vergileri ve harcamaları kayıt altına alabilme etkinliğine sahip bir muhasebeyi gerekli kılar.

Muhasebeyi etkileyen bir faktör olarak devleti, 600 yıl hüküm sürmüş bir devlet olan Osmanlı üzerinde irdelemekte fayda vardır. Osmanlı'da devlet, temelde hükümdarın kuvvet ve kudretinden ibarettir. Devleti oluşturan bütün elemanlar, yani ahali, ülkenin zenginlik kaynakları, yalnız ve yalnız hükümdarın kudretini desteklemeye ve artırmaya hizmet etmelidir. Bu nedenle, bütün siyasi-toplumsal örgüt, her türlü ekonomik faaliyet bu amaca göre hükümdar tarafından ayarlanmıştır. Halk, hükümdarın otoritesini temsil edenler (yöneticiler, asker, din adamları) ve tebaa (reaya) olarak ikiye ayrılmıştır. Tebaa üretim işleriyle uğraşır ve vergi verir; bu sınıf içinde hiyerarşik sıra ile çiftçiler, tüccar ve hırfet erbabı yer alır (İnalçık, 2009:256).

Osmanlı devleti çok büyük topraklara sahip olmasına rağmen güçlü bir merkezi otoriteye sahipti. Bunun nedeni köyde yaşayan çiftçilerden, bölgeler arası ticaretle uğraşan tüccarlara, oradan küçük çapta ticaretle uğraşan hırfet erbabına kadar her zümrenin elde etmiş olduğu kazançlarının kendine has usulleriyle çeşitli defterlere kaydedilmesi ve bunların raporlarının merkezi otoriteye bildirilmesiydi. Bu raporlar sayesinde merkezdeki bürokrat, bir sancakta hangi köyde hangi statüde ne kadar nüfus bulunduğu, köylülerden hangilerinin ne kadar toprağı olduğu, hangilerinin topraksız olduğu, ürettiği ürün miktarı ve fiyatını kısa bir zamanda bulur, belirlir ve gereken kararı alırdı (İnalçık, 2009:219).

Bütün bu söylemler göstermektedir ki; Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar ayakta kalmasının ve güçlü bir merkezi otoritesinin olmasının nedenlerinden birisi etkili bir muhasebe sisteminin mevcut olmasıdır. Muhasebe sistemindeki aksaklıkların devletin çöküşüne zemin hazırladığına dair ifadeler kayıtlarda göze çarpmaktadır. Defter-i Hakani Emîni Müezzinzâde Ali, 16. yüzyıl sonunda tahrir ve defter sisteminde baş gösteren ihmal ve kargaşanın, nasıl imparatorluk idare sisteminin çöküşüne yol açtığını vurgulamıştır (İnalçık, 2009:219).

Osmanlı tarihine baktığımızda savaşların çok sık cereyan ettiği görülmektedir. Savaşlar sonucunda fetihler gerçekleşmekte ve yeni topraklar kazanılmaktadır. Yeni kazanılan toprakların devlete katılması bir muhasebe işlemini gerektirmektedir. Fethedilen toprakların muhasebesi şu şekilde yapılmaktaydı: Bir yer fethedildiği zaman, sultan bir emir ve kâtipten oluşan bir komisyon göndererek o ülkeyi tahrir ettirirdi (İnalçık, 2009:219). Yani ülkenin neyi var neyi yok kayıtlara geçirilirdi. Kayıtların sonucunda ne kadar vergi alınacağı belirlenirdi.

Altı yüz yıllık imparatorluk tarihinde görülen hadiselerin muhasebe ilminin gelişmesine büyük katkılar sağladığı aşikârdır. Bu kısımda sadece Osmanlı Devleti üzerinden devlet faktörünün muhasebeye etkisi açıklanmıştır. Dolayısıyla tarih boyunca tüm devletlerin de kendi yapıları veya sistemleri gereği muhasebe ilminin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

2.5. Bilim ve Teknoloji

Buharlı makineyle başlayan sanayileşme, insanoğlunun kas kuvvetinin yerini almış, bilgisayarla başlayan yeni teknolojiler ise insan beyninin gücünü artırmıştır. Bilgisayarların yardımıyla bilgi ve teknolojinin üretimi ve dağıtımı kolaylaşmıştır (Akbaş, 2003:75).

Bugünkü anlamda bilimsel çalışmalar başlamadan önce teknoloji büyük bir aşama kaydetmiştir. Bir kurum olarak bilim, teknolojiden binlerce yıl sonra oluşmuştur. 18. yy dan sonra teknoloji bilimin uygulama alanı olmuş, 19. ve 20. yy da bilimin teknolojinin gelişmesinde etkisi büyük olmuştur (Doğan, 1983:39).

Bilim doğal olayların sistematik açıklanması olarak kabul edilmektedir. Teknoloji ise bilimsel bilginin uygulanmasıdır (DPT, 1994:18). Teknoloji, bilimsel veya organize edilmiş bilgilerin sistematik bir şekilde işe koşulmasıdır. Teknoloji bunu yaparken temel araştırma ve teorik bilgi ile gerçek yaşam problemleri arasında köprü vazifesi görür (Newby, 1994:16).

Günümüzde bilim ve teknoloji birbirinden bağımsız iki farklı olgu olarak algılamak imkânsız hale gelmiş bulunmaktadır. Bilim ve teknoloji arasındaki sınır günümüzde bu yüzyılın başına göre çok daha az belirgindir. Bilimin içinde belli bir ihtisaslaşma sonucu bir dallanma gözlenirken, bilim ve teknoloji arasında giderek artan bir bütünleşme söz konusudur (TUBİTAK, 1993:8).

Bilimin önderliğindeki teknolojik gelişmeler hayatın her alanında kendini göstermektedir. Bu gelişmeler kuşkusuz bu alandaki işleri de kolaylaştırmakta ve bu alanın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler muhasebe ilminde de olumlu yönde etkilerini göstermiştir. Buharlı makineyle başlayan sanayileşme üretimde rekabeti artırmıştır. Bu durum da maliyet muhasebesinde önemli gelişmeleri doğurmuştur. Yirminci yüzyılda ortaya çıkan stratejik maliyetleme, faaliyet tabanlı maliyetleme, hedef maliyetleme gibi yöntemler bu gelişmelerin ürünüdür. Yine bilgisayar teknolojilerinin bir kayıt tutma etkinliği olarak muhasebede kullanılmaya başlanması muhasebe işlemlerinin kolaylaşmasına ve gelişmesine büyük katkı sağladığı aşîkârdır.

Sonuç

Muhasebe ilmi günlük hayatın ihtiyaç ve zaruretlere bağılı olarak doğmuştur. Muhasebe ilminin doğuşuna zemin hazırlayan unsurları genel olarak ticaret, din, hukuk, devlet ile bilim ve teknoloji ekseninde değerlendirmek mümkündür.

Ticaretin gelişmesiyle beraber karmaşık bir hal alan ticarî hayatın bir düzen içerisinde sürdürülmesi yapılacak ticarî işlemlerin kayıt altına alınması ile mümkündür. Ticarî hayatta gerçekleştirilen işlemlerin kayıt altına alınması ihtiyacı, kayıt tutma etkinliğine dayanan muhasebe ilminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Genelde tüm dinlerde bir emir olarak belirtilen ticarî işlemlerin yazılması, kayıt altına alınması buyruğı muhasebe ilmine olan ihtiyaçta etkili olmuştur.

Ticarî uyumsuzlukların, vergi kaçakçılığı gibi meselelerin mahkemelerde görüşülmesi sırasında muhasebe kayıtlarına dayanılarak kararların verilmesi muhasebe ilminin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Devletler görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli olan finansmanı mensubu olduğu halktan vergi adı altında topladığı paralarla sağlar. Gerek bu vergilerin toplanmasında, gerekse toplanan vergilerin ihtiyaç olan yerlere harcanmasında bütün işlemlerin kayıt altına alınması önem arz etmektedir. Bu durumda hem vergiyi ödeyecek olan birimler, hem de vergiyi gerekli yerlere harcayacak olan devlet açısından bir muhasebenin yapılması gereğini ortaya koyar.

Bilimin önderliğinde meydana gelen teknolojik gelişmelerin muhasebe işlemlerinde etkisini gösterdiği açıktır. Günümüzde muhasebenin, bilgisayarlı muhasebe olarak anıldığı bilinmekte, bilgisayar teknolojisinin muhasebe işlemlerini kolaylaştırdığı ve muhasebenin gelişmesini sağladığı bir gerçektir.

Bu çalışmada muhasebe biliminin ortaya çıkışında ve gelişiminde etkili olan ticaret, din, hukuk, devlet ve bilim-teknoloji faktörleriyle sınırlandırılması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bundan sonraki çalışmalarda bahsedilen faktörlerin dışında hangi faktörlerin nasıl bir etkide bulunduğu araştırılabilir. Bunun yanında muhasebenin doğuşu ve gelişimini etkileyen faktörlerin önem derecesini tespiti yönelik ampirik çalışmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, O. (2003), “Ulusal Teknoloji Politikaları ve İlköğretimde Teknoloji Eğitimi”, Milli Eğitim Dergisi, Sayı 160, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/akbas.htm>, 03.01.2010.
- Aslan, İ. Yılmaz, D. Şenyüz, M. Taş, A. Kortunay (2006), “Hukuka Giriş”, 2. Baskı, Ekin Yayınları.
- Can, A. V. (2007), “Luca Pacioli Muhasebenin Babası mıdır?”, Akademik Bakış, Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 12, Calalabat - Kırgızistan, www.akademikbakis.org/12/acan.htm, 23.10.2009.
- Can, A. V. (2008), “Bir Âyetin Işığında İslam Dininin Muhasebeye Bakışı”, Akademik Bakış, Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:15, Calalabat-Kırgızistan, www.akademikbakis.org/15/acan.htm, 01.11.2009.
- Defoe, D. (1841), “The Complete English Tradesman”, Oxford.
- De Santis, J. (2007), “A Brief History of Accounting: from Prehistory to the Information Age”, http://ensign.ftlcomm.com/history/Acc/ResearchPaperFin.htm#N_1, 28.01.2007.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2009), “Bunları Biliyor muyuz”, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/biliyormuyuz/biliyormuyuzoku.asp?id=27&harf=D>, 14.12.2009.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2010), “Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali”, http://www.diyanet.gov.tr/kuran/ayet.asp?Kuran_id=2&Ayat_No=282&13.x=9&13.y=6#, 20.10.2010.
- Doğan, H. (1983), “Teknoloji Eğitimi”, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No:128, Ankara.
- DPT (1994), “Bilim ve Teknoloji”, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

- Erkural, K. (1991), “Muhasebe Prensipler ve Uygulaması”, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, İstanbul.
- Goitein, S.D. (1954), “From the Mediterranean to India: documents on the trade to India, South Arabia, and east Africa from the eleventh and twelfth centuries”, Speculum 9.
- Goody, J. (1986), “The Logic of Writing and the Organisation of Society”, Cambridge.
- Goody, J. (2002), “Batıdaki Doğru”, Dost Kitabevi, Ankara.
- Güvemli, O. (1994), “Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamasının Gözlenmesi”, Muhasebenin 500. Yılı Sempozyumu Bildirisi.
- Güvemli, O. (1995), “Türk Devletleri Muhasebe Tarihi”, 1. Cilt, MÖDAV Yayın No:1, İstanbul.
- Hiçşasmaz, M. (1956), “Muhasebe Tekniğinin Tarihi Tekamülünde Bir Merhale: Basit Usul”, Ankara, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/368/3873.pdf>, 10.12.2009.
- Hiçşasmaz, M. (1970), “Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı”, Ankara.
- Isaac, A. (1941), “Muhasebe Nazariyesi”, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:163, İktisat Fakültesi No:14, İstanbul.
- İnalcık, H. (2009), “Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 36. Baskı, İstanbul.
- Lane, F.C. (1973), “Venice: A Maritime Republic”, Baltimore, MD.
- Muhasebe Terimleri Etimolojisi (2010), http://www.muhasabe.istanbul.edu.tr/site/index.php?option=com_content&view=article&id=94:muhasabe-terimleri-etimolojisi&catid=34:ogretimuyeyazimakaleleri&Itemid=77, 21.10.2010.
- Newby, J.T. (1996), “Instructional Technology For Teaching and Learning”, Prentice, Hall, Inc New Jersey.
- Sürmeli, F., Ö. Cemalcılar, Y. Benligiray (2002), “Genel Muhasebe”, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No:718. Eskişehir.
- Sevilengül, O. (2003), “Tek Düzen Muhasebe Sistemi ile Uyumlu Genel Muhasebe”, 11. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sosyal Bilgiler ve Tarih Sitesi (2009), “Devlet Nedir?”, <http://www.etarih.net/tr/vatandaslik/devletnedir.html>, 14.12.2009.
- TÜBİTAK (1993), “Türk Bilim ve Teknoloji Politikası”, (1993-2003) Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2009), “Büyük Türkçe Sözlük”, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=hukuk&ayn=tam>, 14.12.2009.
- Webster, D.N. (1937), “The American Institute of Accountants Fiftieth Anniversary Celebration”, New York.
- Yamey, B.S. (1949), “Scientific Bookkeeping and the rise of capitalism”, Economic History Review, New Series, Vol. 1, No. 2-3, pp. 99-113.

EVLİLİKTE ÇİFTLERİ ETKİLEYEN UNSURLAR ve ARKADAŞLIK İLKELERİ

THE FACTORS THAT EFFECT COUPLES IN MARRIAGE AND PRINCIPLES OF FRIENDSHIP

Yrd.Doç.Dr. A. Muhsin YILMAZÇOBAN

Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
muhsinyilmazcoban@gmail.com

Özet

Toplumda, sağlıklı evlilikler geçmişe göre, zor ulaşılabilir niteliktedir. Bunun temel nedeniyse hızlı değişme süreci geçiren toplumun, modernizmin baskısı altında geleneksel yapının zayıflaması ve yeni davranış kalıplarının oturmamasıdır. Zamanımızda sağlıklı evliliklerle güçlü aileler kurmak, çok daha önemli hale gelmiş durumdadır. Evliliklerde bu tür temel sorunların aşılması ile gelenekselin moderne uyumu gerekmektedir.

Ancak öteden beri modernleşme, sadece ideolojik bir batılılaşma şeklinde anlaşılmış ve geleneksel yapı ile uyumluluğu gözetilmemiştir. Bu yüzden de, diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi evlilik ve aile kurumu da, batılı kavramlaştırma ve analizlerle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Batılı araştırma ve incelemeler ait olunan Türk ve Doğu toplum yapısına uyarlanmadan olduğu gibi tercüme edilerek, kendi toplumumuz hakkında tespit ve tahlillere gidilmiştir. Bu durum sürdükçe, sağlıklı evliliklerin oluşmasında olumsuz sonuçlar vermeye devam edecektir. Yapılan araştırma ve analizlerin Türk toplum yapısına uygun olması gözetilmelidir.

Toplumda evliliğe yönelik arkadaşlıklar da, evrensel ilkeler yanında geleneksel normlar barındırmaktadır. Bu çalışmada diğer toplumlardan farklı norm ve değerler ile oluşmuş zihniyet ve kültür yapısından hareketle, özgün bir psikososyal analiz ile toplumun evlilikte çiftleri etkileyen unsurlar incelenmiş ve dokuz madde altında toplanmıştır. Bu sayede çalışmanın sonunda, Türk toplumunda evliliğe yönelik arkadaşlık ilkelerine ulaşılmıştır.

Evlilik adaylarına etki eden unsurlar aynı zamanda, karar vermeyi kolaylaştırması ya da zorlaştırmasıyla, eş seçiminde önemli olmaktadır. Normatif yapı, duygusal arkadaşlık ya da flört arkadaşlığı olarak nitelendirilen, batı tarzı evlilik öncesi ilişkiler sistemine uygun bir içerik, taşımamaktadır. Yapılan analiz ve inceleme ile başlıca amaçlanan; evliliğe yönelik arkadaşlık ilkelerine ulaşılması ve sağlıklı evliliklerin kurulmasına katkı yapması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, evlilik öncesi, arkadaşlık, arkadaşlık ilkeleri.

Abstract

Healthy marriages are hardly seen nowadays, comparing to the ones in near history. The basic reason of this is, the weakening of traditional structure against modernisation and unstable forms of behaviours, in the rapidly changing society. It is vital important to build strong family structures, by help of healthy marriages. Basic problems in marriages could be overcome if tradition complies with modernisation.

But, since long time, modernisation is only understood as ideological westernisation and its compliance with traditional structure was not taken into consideration. Because of this, like

other cases in society, marriage and family concepts are tried to be understood with western concepts and analyses. Unless applying to Turkish and Eastern structure of society and after translating, researches and examinations coming from west, it has been made determinations and analysis about our society. It should be considered that the researches and analysis must be suitable for the structure of Turkish society.

In the society, friendships aiming marriage also contains universal principles besides traditional norms. In this study, considering mentality and structure of culture effected by different norms and principles, with a genuine physico-social analyze, factors effecting couples in marriage are gathered in nine subjects. By this way, at the end of this study, principles of friendship, leading a marriage in Turkish society had been approached.

The factors that effect couples are important to make final decision of marriage, by means of facilitating the decision or making it complicated. The normative structure does not have parallel content with western style pre-marriage relations system, by means of emotional friendship or flirt. The main aim with this analyze and examination is; identifying the principles of friendship leading a marriage and a pleasant support for healthy marriage structure.

Keywords: Marriage, pre-marriage, friendship, principles of friendship

Giriş

Boşanmaların ve mutsuz evliliklerin hızla arttığı günümüz toplumunda, sağlıklı evlilikler geçmişe göre, zor ulaşılabilir niteliktedir. Bunun temel nedeniyse hızlı değişme süreci geçiren toplumun, modernizmin baskısı altında geleneksel yapının zayıflaması ve yeni davranış kalıplarının oturmamasıdır. Zamanımızda sağlıklı evliliklerle güçlü aileler kurmak, çok daha önemli hale gelmiş durumdadır. Toplumsal değişim sürecinde geleneksel toplum yapısı modernizmin baskısıyla temel değer ve zihniyetini sürdürmemekte dolayısıyla, ailelerin hem zihniyet hem de davranış ve tutum kalıpları yetersiz kalmaktadır.

Yapılan evliliklerde bu tür temel sorunların aşılması ile gelenekselin moderne uyumu gerekmektedir. Ancak öteden beri modernleşme, sadece ideolojik bir batılılaşma şeklinde anlaşılmış ve geleneksel yapı ile uyumluluğu gözetilmemiştir. Bu yüzden de, diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi evlilik ve aile kurumu da, batılı kavramlaştırma ve analizlerle anlaşılmaya çalışılmıştır. Batılı araştırma ve incelemeler ait olunan Türk ve Doğu toplum yapısına uyarlanmadan olduğu gibi tercüme edilerek, kendi toplumumuz hakkında tespit ve tahlillere gidilmiştir. Evliliklere bakışta bu durum sürdükçe, sağlıklı evliliklerin oluşmasında olumsuz sonuçlar vermeye devam edecektir.

Hızla ilerleyen endüstrileşme ve modernizmden mümkün olduğunca az etkilenen güçlü ve sağlıklı aileler için, batı biliminin veri ve sonuçları, geleneksel yapı dik-kate alınarak, toplumsal yapıya uyarlanmalıdır. Bununla birlikte evlilikler ve evlilik öncesi süreç birlikte ele alınarak incelenmelidir. Zira bizi batı toplumlarından ayıran temel sosyokültürel farklardan biri; Türk ailesinin batılı tipleştirmeye göre nicel olarak çekirdek aile olmasının ötesinde işlev bakımından “bütünlükçü/ bütünlüşmecî” aile olmasıdır. Akrabalık bağları iç içe geçmiş ve daha sık ilişkiler ağıyla sarılıdır. İşlev yönüyle toplumun farklı yapısı bakımından evlilikler, evlilik önce-siyle birlikte ele alınmalıdır.

Toplumda evliliğe yönelik arkadaşlıklar da, evrensel ilkeler yanında geleneksel normlar barındırır. Bu çalışmada diğer toplumlardan farklı norm ve değerler ile oluşmuş zihniyet ve kültür yapısından hareketle, psikososyal analiz yapmaya çalışılacaktır. Bu sayede toplumun evlilikte çiftleri etkileyen unsurları incelenerek; evliliğe yönelik sağlıklı arkadaşlık ilkelerine ulaşmaya çalışılacaktır.

Evlilik adaylarına etki eden unsurlar aynı zamanda, karar vermeyi kolaylaştırması ya da zorlaştırmasıyla, eş seçiminde önemli olmaktadır. Normatif yapı, duygusal arkadaşlık ya da flört arkadaşlığı olarak nitelendirilen, batı tarzı evlilik öncesi ilişkiler sistemine uygun bir içerik, taşımamaktadır.

Özellikle işlevsel bakımdan değerlendirildiğinde Türk ailesi, Batı ailesinin bireyci/ özgürlükçü yapısına karşılık; bütünleşmeci/ bütünlükçü özellikleri olan bir yapı taşımaktadır. Günümüzde modernizm ve Batı etkisine rağmen, geleneksel yapı zayıflasa da temelde ailenin, bütünleşmeci/ bütünlükçü özellikleri sürmektedir.

Türk ailesi ve ilişkiler sistemi, evlilik öncesi süreçte de, farklı özelliklere sahiptir. Avrupa ve Amerika toplumu evlilik öncesi “hayatının erkeğini/ kadını arama” düşüncesiyle, flörte yönelirken; Toplumumuzda sevgi duygusu, ailenin kuruluşuyla birlikte başlatılarak, evlilik içinde aranabilmektedir. Toplumun kültür ve zihniyet yapısında “evlilikte keramet vardır” anlayışı, normatif etkisini sürdürmektedir.

Toplumda geçerli değerler sisteminin sonucu olarak, evlilik öncesi arkadaşlık sürecinde dikkate alınması gereken ilkeler, batı toplumunda yaşanan flört yaşantısından farklı niteliklere, sahiptir. Diğer taraftan, sosyokültürel yapı farklılıkları, çiftlerin kişisel olarak farklılaşan psikososyal yapıları üzerinde de etkili olmaktadır. Toplumsal yapıya uygun ve sağlıklı evlilikler için gereken, geleneksel ve modernin uyumu sağlamaya dönük bir çözümleme yapmak olacak. Günümüz toplumundaki aile, ilişki ve iletişim yapısı analiz edilerek evliliğe yönelik arkadaşlık ilkeleri belirlenecek. Sağlıklı bir çözümlemeye ulaşabilmek için öncelikle ilişkiye etki eden unsurlar ortaya konulacaktır.

Arkadaşlık ilişkisini etkileyen genelgeçer unsurlar, on maddede toplanabilir. Bunun sonucunda ortaya çıkan arkadaşlık ilkeleri ise, birtakım evrensel özellikler yanında, Türk toplum yapısından kaynaklanan farklı özellikler de, göstermektedir. Arkadaşlık ilişkisi etkenleri, on maddede ele alınarak, toplumsal yapı özellikleriyle birlikte, değerlendirilecektir. Yapılacak analiz sonucunda, Türk toplum yapısına uygun ve evliliğe yönelik arkadaşlık ilkeleri, belirlenecektir.

1. Kişisel ve Toplumsal Zihniyet Yapısı

Kişinin rol, statü ve yetkileri; Şahsi yetenekleri (kişisel özellikleri) ve içinde bulunduğu toplum normlarına göre şekillenir (Arslantürk, 2004: 54). İçinde bulunduğu toplumun kültür ve zihniyet yapısı kişinin, sergilemekte olduğu bütün davranış ve tutumlarında ortaya çıkmaktadır.

Eş seçmek ve aile kurmak isteyen kişinin o zamana kadar ulaşmış olduğu, zihniyet yapısına göre kişisel davranış ve tutumlar farklılaşacaktır. Karşısındaki eş adayı da kişisel farklılıklarıyla birlikte, toplumsal zihniyet yapısının etkisi altındadır. Dolayısıyla çiftler hem toplumun kişisel yapılarına etki etmesi hem de toplumun genel zihniyet yapısından etkilenmeleri bakımından farklılık taşımaktadırlar.

İnsanoğlu dünya hakkında ferdi bir tasavvura sahiptir. Bir ferdin diğer şahıslara ve objelere karşı reaksiyonları, kendi görüş (kognitif) yapısına göre şekil alır ve her insanın bir diğerine göre, zihniyet yapısı farklıdır. Aynı kültüre sahip insan toplulukları, birbirinden farklı görünse de kültür birliğinden dolayı, zihniyet dünyaları büyük ölçüde birbirinin aynıdır. Aynı öğrenmelere sahip olmaları dolayısıyla, aynı toplumdaki insanların zihniyet dünyalarında bir birlik meydana gelir (Arslantürk, 2004: 54).

Geleneksel yapıda zihniyet dünyasının müşahhaslaşan en küçük birimi aile (Erkal, 1993: 15) iken, modernizmin etkisiyle günümüzde tek tek kişilere göre farklılaşabilmektedir. Batı toplumlarında en küçük birim aile değil, “birey” olarak görülmektedir. Bu durum aile yapılarında geleneksel ve modern toplumlarda farklı aile tipolojilerini de ortaya koymaktadır. Farklı toplumsal zihniyet yapılarının sonucu olarak, Doğu ve Batı toplumları farklı aile yapıları taşımaktadır. Türk toplumunda hâkim olan temel geleneksel yapının, güçlü dayanışma ve yardımlaşma özellikleri nedeniyle “bütünlükçü aile” zihniyeti etkilidir. Batı ailesiye daha çok “bireyci/atomik” aile zihniyetine sahiptir ve toplumsal yapıda farklı işlevler üstlenmiş durumdadır.

Geleneksel aile yapısının hala güçlü etkisini sürdürmesi evlilik adayı erkek ve kadının, toplumun ortak normatif, kültür, zihniyet yapısından etkilenecek, evlilik sürecini yönlendiren birtakım davranış ve tutumlar göstermesine yol açmaktadır. Diğer taraftan modernizm etkisi de kişisel zihniyet yapılarının farklılaşmasını ortaya çıkarmaktadır. Toplumda güçlü ve sağlıklı aileler, hem kişisel hem de toplumsal zihniyet ile her ikisini de etkileyen modernizm arasında dengeli şekilde kurulacak olan, zihniyet uyumunun sağlanmasına bağlıdır. Evlilik adayını etkileyen geleneksel kültür ve zihniyet yapısı, evlilik sürecinde, önemli bir unsurdur ve modern etkilere rağmen büyük ölçüde çiftlerin evlilik öncesi arkadaşlık ilişkisinde geçerlidir.

2. Sevgi Anlayışı ve Duygusal Yakınlık

Evlilik adayına karşı hissedilenin, arzu ve ihtiras düzeyinde kalınmaması; ilişkide asıl olması gereken duygunun, gerçek sevgi olması önemlidir. Bunun içinde eş adayına duyulanın karıştırılmadan açıkça tespit edilmesi gerekmektedir. Günümüzde ergenlikten başlayarak gençlerin doğal hayal dünyası, yapay ve tek tip kurgulamaların etkisinde, kalmaktadır. Duygusal yakınlığın değerlendirilmesi, öncelikle yapay kurgu dünyası etkisinin azaltılarak, toplumda sağlıklı bir cinsiyet kültürü oluşumunun gerçekleşmesine bağlıdır.

Kişinin eş seçme aşamasında, kendinin ve karşısındakinin duygusal özelliklerini sağlıklı şekilde ortaya çıkarması yanında, duygusal yakınlık derecesi ilişkiyi belirleyecektir. İki kişi arasındaki ilişkinin, duygu yoğunluğuna göre, ilişkinin derecesi değişecektir. Aralarındaki bir arkadaşlık ya da sevgi-aşk ilişkisi midir? İlişki türü ve yoğunluk derecesi, ilişki üzerinde başlı başına etkilidir.

Erkek kadın arasında oluşan yakınlık derecesine göre, duygusal ilişkinin başarıya ulaşması mümkün olacaktır. Bu durum, aşk ilişkisi ve cinsel ilişki içerisinde, psikolojik yakınlık derecesiyle birlikte örneklendirilmeye çalışılacaktır. Burada ilişkide aşk durumu ve yakın ilişki ile ilgili bilgi verilerek (Özabacı, 2004: 47) konu

incelenecektir. Kişiler arası yakın ilişki durumu, ilişkiyi önemli ölçüde etkilemektedir.

Bowlby (1989) insanın bağlılığının temelinde aşkın olduğunu, savunur. Psikanalitik görüşe göre ilk aşk anne ve bebek arasında başlar. Bebek büyük bir aşkla anneye bağlanır. Onun yanında olduğu zaman kendini güvende hisseder. Ayrıldığı zaman ağlar ve üzülür. Bu ilişki esnasında almayı ve vermeyi, yakınlığı ve uzaklığı, kabul görmeyi, ait olmayı ve yalnızlığı öğrenir. Bütün bu tecrübeler, ileride yaşanacak olan aşkla birleşir.

Yakın ilişki (intimacy), sıcak yaklaşımın oluşmasıdır. Çiftlerin birbirlerini aşk ve sevgi yönünden zenginleştirmeleri, mutluluğu tecrübe etmeleri, birbirlerini anlamaları, kendilerini ve sahip olduklarını sevdikleriyle paylaşmalarıdır. Aradaki duygu yoğunluğuna göre de, yakın ilişkinin derecesi değişecektir.

Cinsellik (passion) cinsel cazibe, cinsel oyunlar ve cinsel tecrübeyi içerir. Başka bir insanla kaynaşma, bir olma isteğidir. Yapısı gereği genel değil, özeldir. Her şeyden önce iki yabancı arasında, o ana dek var olan engellerin yıkılmasıyla oluşur. Cinselliğin duygu yoğunluğu düzeyine göre de, derecesi değişecektir. Karar verme ise, yaşanan aşk ilişkisini sürdürmeye istekli olup olmamaya eşlerden birinin karar vermesidir. Karar olumsuz ya da olumlu yönde olacaktır. Kararda kesinlik derecesi önemlidir.

Eş seçiminde eşler, karşılıklı duygulara bağlı olarak, ilişki sürecinin dinamiklerini hesaba katarak, karar vermelidir. Cinsellik ilişkisine karar vermek, sonucunun başarısız olması durumunda sevgi ilişkisine göre, kişiye daha az duygusal zarar verecektir. Fakat cinsel ilişkinin, kararlılığı, bağlılığı ve istikrarı daha düşük düzeyde, olmaktadır. İlişkinin üst düzeyde yakınlaşarak cinsel ilişki ile ve başarısızlıkla sonuçlanıyorsa batılı toplumlara göre, toplumumuzda daha büyük kişisel ve toplumsal bunalıma neden olmaktadır.

Cinsel ilişki gerçekleşmesi genellikle, evlilik kararı almak bakımından, ilişkinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmaktadır. Daha fazla başarıya ulaşabilecek olan ilişki, sevgi duygusunun hâkim olduğu ilişkidir. Ancak doğru hislerin etkisinde bulunduğu kararı ile birlikte bu kararın, bilinçle de analiz edilmesi, gerekecektir. İlişkinin mantık öğeleriyle denetlenmesi gerekmektedir. Kararda karşılıklı olarak, kesinlik derecesi ve duygunun yoğunluk derecesi, hesaba katılmalıdır.

Tarafların ilişkiyi anlama biçimi de, evlenme kararında önemli bir sorundur. Hatta evli çiftler de, sevgi ya da diğer duyguları farklı biçimlerde değerlendirebilirler. Taraflar çoğu zaman, tutku ve ihtiras kökenli duygu ile gerçek sevgi duygusunu, birbirine karıştırırlar. Arzu, ihtiras kaynaklı duygular, ailelerden uzak ve gizlilikle yönetilebilirken; gerçek sevgi duygusu açıklık ve kesin bir tutumla toplumsal alanda güven içinde, ortaya çıkabilmektedir. Arzu ve tutku duygusu, gizem ögesi-ne gizlilik içinde ulaşmaya çabalarken, gerçek sevgi ise; dürüstlük ve güven ögesi-ne açıklıkla ulaşmaya çalışır.

Diğer taraftan, evlilik öncesi ilişki, tarafların aralarındaki mekân konumlarının yakınlık ve uzaklıklarından da, etkilenmektedir. İnsanların kendilerine yakın, komşularıyla, birlikte aynı okula gittikleri, aynı çevrede oynadıkları, aynı işyerinde

çalıştıkları kimselerle evlenmeye eğilim gösterdikleri, bilinmektedir. Bu durum kişilerin eş seçmesini sınırlandırıcı bir unsur olmaktadır. İnternet gibi iletişim imkânlarının artışı, etkileşim sınırını genişletse de, bilinçsiz ve sağlıksız arkadaşlıkların oluşumuna da, yol açmaktadır. İnternet aracılığıyla çiftler, en yakınlarıyla paylaşmayacakları özel bilgileri, dünyanın öbür ucundaki biriyle paylaşabilmekte ve yakınlaşmada sosyal sınırlar kalkabilmektedir. Bu durumsa sanal değil de sosyal bir yakınlaşma duygusu sanılmaktadır. Bu yüzden ilişkilerde yakınlaşmanın sanal ve sosyal niteliğinin ayırdına vararak, duygusal yakınlığa meydan vermeden İnternet'in yararlı kullanımı, önem taşımaktadır.

Erkek ve kadın cinsiyetinin bağımsızlıkları ve özgürlükleri, diğer bakımlardan olduğu gibi bu yönüyle de, sınırlanmış bir durumdadır. Buna rağmen insanoğlu, seçeceği eşinde özgür sanal ya da sosyal ortamda da kendine özgü bir tercih içinde ve bağımsız olduğunu düşünebilmektedir.

Yapılan araştırmalarda eş seçimi ile aynı ya da yakın mekânda olmak arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye çapında yapılan bir araştırmada (Şahinkaya, 1979: 102), aynı mahalle veya köyden olmak, iki ayrı cinsiyetin ilk tanışmalarında etken olan unsurların başında geldiği görülmektedir. Üç büyük şehirde kadınların % 16,4'ü, diğer kentlerde % 21 ilçelerde % 23'ü köylerde % 38,4'ü; erkeklerin ise üç büyük kentte % 29'u, diğer kentlerde % 29, ilçelerde % 34,'ü ve köylerde % 48'i eşleri ile konut yakınlığı nedeni ile tanışmışlardır. Burada dikkati çeken ise, kırsaldan büyük şehirlere gidildikçe, konut yakınlık etkisinin, azaldığıdır. Diğer taraftan, konut yakınlığının etkisi kadınlara nazaran erkeklerde daha fazla, görülmektedir. Bu da kadın cinsinin, daha duygusal olmasından ve mekân yakınlığından bağımsızlığı önemsemesinden kaynaklanıyor olabilir.

Yapılan başka bir araştırmada (İbrahimi, 1998: 36), evlenmek için belediyeye başvuran 500 kişiden, % 12,6'sının aynı sokakta, % 51,9'unun bir birinden en fazla 20 blok uzakta oturan kimseler olduğu saptanmıştır. Sanal ortamdaysa insanlar birbirine çok uzak mekânlarda oldukları düşüncesine kapılırlar. Ancak sanalda olsa aynı ortamı paylaştıklarının ve ortak sanal ağın birer parçası olduklarının farkına varılamamaktadır. Oysa sanal olarak aynı sokak, mahalle ve köy içinde yakın mekânları paylaşmaktadırlar.

İlişkinin başlaması ve sürdürülmesi, hem coğrafi konum bakımından hem de, iki kişinin arasında oluşan ilişki mesafesi bakımından yakınlık, sevgi anlayışı ve duygusal özellikler, çiftleri ve ilişkiyi etkilemekte önemli olmaktadır.

3. Kişisel Özellikler

Kişisel özellikler evlilik öncesi ilişkiler üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu bakımdan kendine uygun eş seçerken daha çok, benzer özellikler tercih edilmektedir. Bazen kişi, kendinde olmayanın tamamlanmasını amaçlayarak, farklı özelliklere yönelmektedir. "Uyaran değer ve rol" kuramında belirtildiği gibi bazen kişiler, kendilerine en iyi davranmaya çalışan insanı seçerler.

Evlenilecek adayda kendine benzer özelliklere sahip olunması sayesinde, başarılı bir evliliğe ulaşılabacağına inanılır. Coornbs (1976) kişilik özellikleri birbirine benzeyen ve benzemeyen çiftleri karşılaştırmış, birbirine benzediklerini düşünen çift-

lerin evliliklerinde daha mutlu olduklarını ileri sürmüştür. Batılı araştırmalardan elde edilen bulgulara, “eşler arasında algılanan benzerlikler arttıkça evlilik kalitesinin arttığı” görüşü önem kazanmaktadır (Lewis ve Spanier, 1979: 295). İnsanlar kendiyile benzer özellikleri olanları seçerler. Bu durum aynı zamanda kişisel özelliklerin evlilik amaçlı ilişkilerdeki önemini ortaya koymaktadır.

Eş seçiminde farklı özellikler kuramına göre, kişilerin kendilerinden farklı özelliklere sahip olanı seçmelerinin evlilik mutluluğunu artıracığı düşünülmektedir. Bazı insanlar, kendilerinde olmayan özellikleri başkasında aramaktadır. Kişisel özellikleri yönüyle farklılıklar, konuşulan konu ve yaşantılarda çeşitlilik ve zenginlik kazandırabilecektir. Farklı özelliklerden doğacak yaşantılar, sıradan evlilik ihtimalini ortadan kaldıracaktır.

Eş adaylarının birbirlerine uygun ya da farklı olan kişilik ve karakter özelliklerinin, cinsiyet farklılıklarından, yetiştirme tarzlarından, eğitim durumundan, psikososyal farklılıklardan, dini inanışlardan, sosyo kültür yapısından ve coğrafi konumlardan etkilendiği ve böylece biçimlendiği görülmektedir. Çiftlerin birbiriyle uyuşan ya da farklı kişilik özellikleri ilişkilerini etkilemektedir. Eşin, olumlu ya da olumsuz kişilik özelliklerinin neler olduğunun bilincinde olunması gerekmektedir. Bu alandaki evlilik bilinci sayesinde çiftler, benzer ve farklı özelliklerinin farkında olarak evliliklerinde, birbirini tamamlayan ya da kendilerine iyi davranan kişileri seçerek mutluluğa ulaşacaklardır.

Evliliklerde ve buna yönelik ilişkilerde kişilik özelliklerinin önemi, Konya ve Demirci araştırmalarında da ortaya konmuştur. Demirci araştırmasında evli karı kocaların oluşturduğu örnekleme eşlerinde aradıkları kişilik özellikleri sorulmuşken; Bacanlı araştırması ise Ankara ve Konya da oluşturulan örneklem grubuna yönelik olarak üniversite öğrencileriyle yapılmıştır. Her iki araştırmada görülen ortak taraf ise kişisel özelliklerin, toplumsaldan soyutlanmış bireycilikle değerlendirilmemiş olmasıdır. Türk toplumunun geleneksel kültür ve zihniyetinden etkilenerek ortaya çıkan kişilik yapıları esas alınmıştır. Araştırmalarda kişisel özelliklerden anlaşılan kişinin sadece bireysel özellikleri değil, onun davranış ve tutumlarında ortaya çıkan sosyokültürel nitelikleri olmuştur. Bu bakımdan her iki araştırma, Türk toplumunun sosyokültürel yönüyle evlilik tercihlerini de ortaya koymaktadır.

Bacanlı, (2002: 175) eşlerde istenen özellik ve tercihlerin neler olabileceğini incelemiştir. Bu araştırma örneğinde, bekâr kız ve erkeklerin eşlerinde aradıkları bazı özellikler sorulmuştur. Değişik özellikler yönüyle kız ve erkek öğrencilerin verdikleri cevaplar, hem yaşanan şehre göre hem de cinsiyete göre, farklılık göstermektedir. Ancak karşı cinsiyetlerde aranan öğeler kişisel özelliklere göre biçimlenmektedir. Kızlar benzer eğitim geçirmeyi, önemsemektedirler. Bu da onların, muhtemelen kendilerinden daha az eğitim görmüş biriyle evlenmek durumunda kalmak istemeyişindendir. Özellikle eğitim görmüş kızların toplumsal yapıdaki tavrı genellikle bu yönde olmaktadır. Kadınlar erkeğin kendilerinden düşük eğitimde olmasını, istememektedir.

Bu durum Demirci araştırmasında (Yılmazçoban, 2008: 214) kadınların eşlerinde, erkeklere göre daha fazla iş/ meslek sahibi olmalarını tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi ile iş/ meslek ailede statü ve rol dağılımını etkilemektedir.

Eşin narin ve kibar olması açısından her iki cinsiyet, eşlerinin kibar olmasını istemektedir. Nazik ve kibar olma tercihi, Demircide karı koca her ikisi tarafından istenen, önemli kişilik özelliklerinden olmakla birlikte, kadın için daha çok önem taşımaktadır (Yılmazçoban, 2008: 194).

Bekâret, hem cinsiyet, hem de daha az olmakla beraber şehir ayrımı, göstermektedir. Erkekler ve Konyalı denekler bu özelliği, daha çok önemsemişlerdir. Araştırmada şehir farkı az olmakla birlikte, anlamlıdır. Güvenilir kişiliğe sahip olmak şehir farkı göstermemekte, ancak, cinsiyet farkı göstermektedir. Kızlar bu durumu daha çok önemsemekte ve erkekleri güvenilir buldukları, görülmektedir. Bunun yanında, kadın cinsinin kendini güvende hissetmek şeklindeki güvenlik güdüsünün, daha üst düzeyde olduğu da, göz ardı edilmemelidir. Geleneksel yapının olduğu Demircide kadınlar, güvenilir kişiliğe daha çok önem verirken, erkek ve kadın her iki cinsiyet için de bekâret, çok önemli bulunmaktadır (Yılmazçoban, 2008: 115).

Kısacası Bacanlı'nın araştırmasında (Bacanlı, 2002: 179), eşte aranan tercihler cinsiyete göre değişmektedir. Erkekler iyi yemek yapma, bekâret, yuva ve çocuk arzusu, görünüş güzelliği, dini inanç benzerliğini kızlardan daha çok önemsemektedirler. Kızlar ise, sosyal olmak benzer eğitim geçmişine sahip olmak, iyi maddi gelire sahip olmak, güvenilir bir kişiliğe sahip olmak, iyi sosyal statü veya mevkiide bulunmak, öğrenim düzeyi ve zekâ düzeyi kendinden daha yüksek olmak gibi özellikleri, önemsemektedirler.

Her iki araştırmada ortaya çıkan durum, erkeklerin geleneksel yapı içinde, daha güçlü bir toplumsal konumda bulundukları ve bundan hoşnut oldukları, kadınların ise değişme ve gelişme istedikleridir. Analizin ilk maddesi olarak ele alınan "kültür ve zihniyet yapısı"nın, kişisel özellikleri yüksek oranda etkilemesidir. Bu durum Demircide de (Yılmazçoban, 2008: 115) yaklaşık aynı düzeyde devam etmektedir. Kısacası geleneksel yapının geçerli olduğu yerleşimlerde erkekler geleneksel rollerini kaybetmek istemezlerken kadınlar, daha fazla değişimden yana tavır sergilemektedir.

Sonuç olarak kişisel özelliklerin farklılığı ya da aynılığı, evlilik öncesi duygusal ilişkileri, belirlemektedir. Kişisel özellikler, ailedeki yetiştirme tarzından, psikososyal özelliklere, sosyo kültür yapısından, coğrafi konumlara kadar çok farklı unsurlardan, etkilenmektedir. Bu etkileri göz ardı eden evlilikler, zamanla birbirlerinin kişisel özelliklerinin farkına vardıldıktan sonra ya ömür boyu sağlıklı aile mutluluğuna ulaşamamak ya da boşanmak tehlikesi yaşayabilecektir.

Günümüzde kişisel özellikler etkisinin diğer etken unsurlardan, giderek daha çok belirleyici olduğu görülmektedir. Bu durum hızlı toplumsal değişim içindeki geleneksel toplumlar için diğer modern toplumlara göre, daha fazla olumsuz sonuç doğurmaktadır. Kişisel özelliklerin farklılaşmasında geçerli tüketim kültürü anlayışı, insanoğlunun benlik ve kimlik yapısını yanıltmaktadır. Çok çeşitli ve ihtiyaç dışı üretim maddelerinin kısıktılmasıyla birlikte ve buna paralel şekilde kişisel özelliklerin de çok fazla farklılaştığı görülmektedir.

Bu durum, modernizmin geleneksel yapıya baskısı olarak nitelense de, yaşanmakta ve kişilikler üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla Türk toplumunda yapılan evli-

lik amaçlı ilişkilerde, kişisel özellikler bakımından çiftler, benzer ya da farklı özelliklere de sahip olsalar aralarında, bir denge ve uyum gözetmeleri çok daha önemli hale gelmektedir.

4. İdeal Eş Arayışı

Evlilik uyumu, farklı çiftler arasındaki kişisel özelliklerin uyumu ve farklı süreçleri belirlemeyi gerektirmektedir. Kısaca evlilik uyumu, farklı kişiliğe sahip eşlerin, mutluluğa ve ortak belirlenmiş hedeflere ulaşmak için, bütünlenmiş şekilde birbirini tamamlamalarıdır (Burgess ve Cottrell, 1998). Bunun için de, evlilik öncesinde çiftlerin kendi ideal tipini belirlemesi gerekir. İdeal eş tasavvuru, ergenlik dönemiyle birlikte oluşmaya başlamaktadır.

İdeal eş, birçok gencin evlenecekleri kimselerin morfolojik, fizyolojik ve psikolojik karakterlerini belirtmek amacı ile kafalarında tasarladıkları, ideal bir kadın veya erkeğin tanımıdır. İdeal eş tasavvuru, özellikle ergenlik dönemine girilmesiyle başlamakta ve evlilik kararının alınmasında, oluşan ideal eş tasavvuru, gözetilmektedir.

İnsanlar gelişim dönemleri boyunca zihinlerinde, ideal bir eşte ne gibi özellikler aranması gerektiği konusunda kendilerine göre birtakım olumlu ve istenilen özellikleri kurgular. Bazıları ise, en azından ne tür özellikleri olan kimselerle evlenmeyeceklerini saptarlar. Genel olarak aynı ırk, aynı millet, aynı din ve sosyal sınıfın üyesi olmadıkça, evlilik kararı nadiren alınmaktadır. Bunda farklı ırk, milliyet, ülke ve sınıflara karşı oluşmuş olan ön yargılar önemli rol oynamaktadır.

Çeşitli kişilerin anılarına veya yaşam öykülerine dayanarak yapılan araştırmalarda, pek çok insan eş seçerken, tasarladıkları ideal eş kavramına oldukça bağlı kalmaya dikkat etmektedirler. Ancak, aşırı derecede romantik olanlar, ilk görüşte âşık olup bütün prensiplerini unutarak evlenmektedirler. Genelde böyle evliliklerin sonu düş kırıklığıdır (İbrahimi, 1998: 37).

İdeal eş tipinin belirlenmesinde, psikososyal özelliklerle birlikte, bazı sosyo-kültürel özelliklerin aynı olması, uyum için önemlidir. Ancak boy, kilo vb. fiziksel özelliklere fazla önem verilmesi, eş adayının olumlu kişiliğinin fark edilmesini engellemektedir. Burada önemli olan, yetişkinin ideal eş özelliklerini bir an önce kesinleştirmesidir. İdeal eş tipinin ise, kurgu dünyası etkisinde kalınmadan, kişinin kendi özelliklerinin farkındalığıyla, sağlıklı şekilde belirlenmesi, gerekmektedir.

İdeal eş arayışı, kişinin mümkün olduğunca erken dönemde, muhtemel ideal eş tipini belirlemesiyle, sağlıklı olacaktır. Buda ergenlik dönemiyle birlikte başlayacak, bilinçli arkadaşlık tutumuna bağlıdır. İdeal tipin sağlıklı olarak belirlenmesi, okul müfredatlarında gelişim dönemlerine göre cinsiyet ve arkadaşlık konulu ek ders ve eğitimlerin verilmesini, gerekli kılmaktadır. Kişi eğitim yoluyla evlilik bilinci kazanacak böylece (aşağıda açıklanacak olan)“kurgu dünya”nın olumsuz etkisinden korunabilecektir.

5. Yetişme Tarzı

Kişiliğin gelişiminde, aile içindeki yetişme ve yetiştirilme tarzı önemli olmaktadır. Fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, sağlıklı bir ortamda büyüme, çeşitli yetenek,

alışkanlık ve davranışlar kazanılması ve ailede iş bölümü ile hayata hazırlayıcı rollerin öğrenilmesi, ailelerin en temel görevleridir (Aktaş, Haktanır, 1997). Ailenin aracılığıyla sosyalizasyon sürecine katılacak olan çocuk, ergen ve gençler yine bu sayede benlik ve kimlik yapılarını oluşturmaktadırlar.

Normal ya da destekleyici aile modeli içinde yetişmiş evlilik adayı, sağlıklı bir psikolojiye ve olumlu gelişen kişisel özelliklere sahip olacaktır. Kişisel gelişim süreçlerini sağlıklı bir benlik ve kimlik yapısı oluşturarak tamamlayacaklardır. Destekleyici aile ortamı (Cüceloğlu, 2006: 76) çocuğa, kendisiyle ilgili duygu ve düşüncelerinin farkındalığına erişmesini ve ebeveyne saygı ve güven duymasını sağlayacaktır. Bu bakımdan yetiştirme tarzı, gelecekte sağlıklı bir evlilik adayı olacak genç kız ve erkeğin kişiliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Evlilik öncesi süreçte eş seçimini etkileyecek olan yetiştirme tarzının sağlıklı olup olmaması, ileride kurulacak aileye olumlu ya da olumsuz yönde etki eden önemli bir unsur olacaktır.

Jreud, çocukların ana babadan karşı cins ebeveyne karşı hissettikleri yakınlık ve hayranlığa bağlayarak, bilinçdışı karmaşık süreçler yoluyla kızların baba, erkeklerin anne özellikleri taşıyan eşler seçtiklerini, belirtmektedir (Özgüven, 2000: 32). Bu durum, çocuklarına rol model olan ebeveynin, olumlu örnekliğinin ne ölçüde önemli olduğunu ve ailelerin çocukların yetiştirme tarzına önem vermesi gerektiğini göstermektedir. Aileden kaynaklanan yetiştirme farklılıkları çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemlerinden itibaren kişiliğin oluşması; benlik ve kimlik yapısının gelişmesinde oldukça önemlidir.

6. Aile ve Yakınların Etkisi

Çocukluğun ilk dönemlerinden başlayarak, özellikle cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde, ailenin etkisi önemli olmaktadır. Yetiştirme sürecinde geleneksel cinsiyet rol davranışları anne ve baba tarafından, kız ve erkek çocuklara örneklenerek aktarılır (Cunningham, 2001).

Yukarıda da belirtildiği gibi, ailenin olumsuz bir yetiştirme tarzına sahip olması, evlilik adayının ileride kuracağı aile üzerinde, olumsuz etki yapmaktadır. Sağlıklı ailelerin kurulması, ailelerin çocuklarını olumlu yetiştirme tarzıyla yetiştirmelerine bağlıdır. Çocuklar ebeveynin ve ailenin davranış ve tutumlarını örnek alıp taklit ederek yetişmektedir. Ergen dönem ve sonrasında ise daha çok arkadaşlık ilişkileri etkisi altında benlik yapılarını tamamlamaktadırlar. Yetişkin olarak eşini seçme ve evlilik kararı almak sorumluluğu kazanan erkek ve kadın aile ve yakınların etkisi ile hareket etmektedir.

Ülkemizde ailenin, eşin kişilik özelliklerine etkisi incelenmiştir. Araştırmada (Kocadere, 1995: 62) denek ve eşinin ailelerinin kişilik özellikleri bakımından birbirlerine ne kadar benzediğine ilişkin soruya; eşinin ailesi ile kendi ailesinin birbirleriyle çok benzediğini belirten deneklerin yüzdesi, mutluluk düzeyi bakımından iyi durumda algılanan evliliklerde %28.7 iken, mutluluk düzeyi bakımından kötü durumda algılanan evliliklerde %8.1 çıkmıştır. Diğer taraftan ailelerin birbirlerine hiç benzemediğini ifade eden deneklerin yüzdesi, mutluluk düzeyi bakımından iyi durumda algılanan evliliklerde %36 dolayında iken mutluluk düzeyi bakımından kötü durumda algılanan evliliklerde %58 dolayında çıkmıştır.

Buradan anlaşılan, eşlerin ya da ailelerin birbirine benzerliği evliliği olumlu yönde, birbirinden farklılığı ise olumsuz yönde etkilemektedir. Ailenin çocuklarını, kendine benzetme yönündeki etkisinin fazlalığı, ailede sorunlar oluşturmaktadır. Eşlerin ailelerinin birbiriyle benzer sosyokültürel özellikler göstermesi, aile mutluluğunu sağlayabilmektedir. Bu durum, ailenin sosyalizasyon sürecindeki önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan durum, eşler arasındaki benzerlik ve farklılıkların kendi aileleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ile bir ilişki içinde, olduğudur. Ebeveynin çocukları üzerinde etkileri, tutum ve davranışlarıyla kişilik özellikleri üzerinde, etkili olmaktadır. Aile kültürünün ve sosyalizasyon sürecindeki etkisinin, çocuklar üzerinde birçok yönden etkili olduğu, ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan ortak aile kültürünün oluşması yanında diğer taraftan aile üyelerinin kendilerine özgü kişisel özellikleri ve farklılıkları korunabilmesi önemlidir.

Aile ve akrabalar, eş seçimi ve evliliklerde etkili olmaktadır. Bu etki geleneksel toplumlarda daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Görücü usulünde, aile ve akrabalar söz, nişan ve evlilik aşamalarında flörte göre daha çok etkili ve yönlendirici olduğu bir ilişkiler örgüsüne sahiptir. Günümüzde flörtün yaygınlaşması ve bireyselleşmeyle birlikte, aile ve akrabaların etkisi gittikçe azalmaktadır.

Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırmada, "evlilik ve eş seçme ile ilgili bilgileri hangi kaynaklardan edindikleri" sorulmuş, "aile", "arkadaş", "yazılı kaynaklar" ve "diğerleri" gibi seçenekler verilmiştir. Öğrencilerin evlilikle ilgili bilgileri edindikleri kaynaklar arasında, %35 ile arkadaş çevresi" ilk sırayı almış, bunu %23 ile "yazılı kaynaklar" ve %21 ile "aile" cevabı izlemiştir (Özgüven, 1994: 66).

Eş seçiminde kaynak tercihlerine ilişkin cevaplar cinsiyete göre incelendiğinde, evlilikle ilgili bilgi kaynağı olarak, erkeklerde, "arkadaş çevresi" ile "yazılı kaynakların", kızlarda ise, "arkadaş grubu" ve "ailenin" başta geldiği, kızların erkeklerle göre aile çevresini daha çok ve yazılı kaynakları daha az tercih ettikleri anlaşılmıştır. Her iki cinsiyette de arkadaş grubu" bilgi kaynağı olarak birinci sırayı almaktadır (Özgüven, 1994: 66).

Ergenlik döneminde en önemli bilgi kaynağı arkadaşlıklar olmaktadır. Ancak ergenlik dönemi tamamlanarak ciddi bir evlilik kararı alınmasıdaysa ailenin onayı aranmaktadır. Demirci araştırmasında erkeklerin evlilik kararındaki ciddiyeti, kızı ailesiyle tanıştırmayıyla başlamaktadır. Tanıştırılmadan sonraysa ailenin söz, nişan ve evlilik olmak üzere bütün aşamalarda etkisi giderek artmaktadır (Yılmazçoban, 2008: 204). Bütün dünyanın sorgulandığı ve sisteme isyan duygularının üst düzeyde olduğu ergen dönemde de aile etkisi görülebilmektedir. Evlilik kararının alındığı yetişkinlik dönemindeyse aile ve yakınların etkisi giderek artmaktadır.

7. Mekân ve Çevre Etkisi

Muzaffer Şerif'in "sosyal etkileşim kuramı"na göre, bir etkileşim sürecindeki öğelerden hiçbirisi diğerinden daha etkili değildir. O'na göre, etkileşim ortamının kendisiyle ilgili özellikler; ortamda grup üyesi olmayan başka insanların bulunuşu,

ortamın sosyal ve fiziksel özellikleri türünden unsurlar etkileşimi belirlemektedir (Sherif, 1966: 23). Etkileşim ortamında oluşan, mekân ve çevre etkisi, evlilik öncesi arkadaşlık sürecinde önemli bir etken olmaktadır.

Bütün etkileşimlerde olduğu gibi, evlilik öncesi ilişkilerde, mekân (etkileşim ortamı) ve çevre şartları (ortamdaki grup üyesi olan/olmayan kişilerin, uzak/yakın etkileşimde bulunması), diğer öğeler gibi, ilişkiyi etkilemektedir. Hangi mekânda, ne için, nasıl, ne kadar sürede bulunulduğu ve hangi konuların, ne şekilde ve hangi mesafede konuşulduğu önemlidir. Konuşmalardaki jest, mimik, ses tonu vb. iletişim öğeleri kadar mekânda bulunan diğer kişiler de etkileşimi yönlendiren işlevlerde bulunurlar.

İlişkilerin pastane, kafe gibi mekânlarda uzun süreliğine ve diğer bağılı oldukları çevreden bağımsız sürdürülmesi ile grupla birlikte olan birliktelikler arasında, farklılıklar bulunmaktadır. Bunun gibi eş adaylarının birbirlerinin evinde, kendi başlarına, grup ya da grup dışı ile birlikte vakit geçirmeleri, süreci etkilemektedir.

Bunun yanında, ilişkideki arkadaşlık, sevgililik ya da cinsellik aşamaları ile bu aşamalarda geçirilen süre de, ilişkinin başarısını etkilemektedir. Erkek cinsellik aşamasına geçmekte acelecidir. Erkeğin bu başat özelliği ise, ilişki sürecinde sürekli olarak mekân ve çevrenin farklılaşmalarından, etkilenmektedir. İlişki sürecinde sürekli ya da geçici mekânlar ve buraların kullanımı mekân ve çevre etkenleri arasında sayılabilir.

Mekân ile ilişkide yakınlaşma düzeyi arasında ilgi bulunmaktadır. Genellikle kadın, cinsellik aşamasına geçmeden, arkadaşlık ya da sevgililik aşamasında kalmak istemektedir. İlişki, cinsellik aşamasına geçilerek yaşanırsa, özellikle erkek için ilk zamandan beri süregelen büyü ve gizem etkisini kaybetmektedir. Erkek ve kadın bakımından farklı birçok özellikler, hem mekân ve çevreyi etkileyen hem de bunlardan etkilenen durum içinde bulunmaktadır.

Çevre ve aile etkisi, olumlu ve destekleyici olmalıdır. Aksi durumlarda çevreden kaynaklı çiftlere yönecek baskı, ilişkinin sağlıklı gitmesine engel olmaktadır. Bu durum, halen geçerli bulunan geleneksel yapıda hâkim unsur olan erkeğin, ilişkiyi gizlemesine neden olabilmektedir. Sonuçtaysa, ailelerin istemediği ve Türk toplum yapısına aykırılıklar da, sıklıkla yaşanabilmektedir. Evlilik öncesi ilişki mekânı ister görücü usulde isterse flörtte olsun açık, bilinen ve ortak mekânlar olmalıdır. Bu konuda ailelere, özellikle ergen dönemle birlikte başlayan önemli sorumluluklar, düşmektedir.

8. İlişki Süreci Etkisi

Yukarıda sözü edilen, evlilik öncesini etkileyen genelgeçer unsurlar içinde arkadaşlık ilişkisinin niteliği ve mahiyeti de önemli olmaktadır. Arkadaşlık ilişkisinde ilk karşılaşma, seçim yapma, geliştirme ve sonuçlandırma aşamalarının her birinde ortaya çıkan etkenler, ilişkinin kendi başına etkisini ortaya çıkartır. Arkadaşlık ilişkisindeki dört aşama; hem diğer unsurların hem de bizzat ilişkinin kendi içindeki düzenin etkisi altında kalmaktadır ve birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Yukarıda sözü edilen etkenlerle birlikte bizzat ilişki sürecinin yapısı da, önem taşımaktadır. Analiz sonucu, birtakım arkadaşlık ilkeleri ortaya çıkartılırken bu

durum da dikkate alınmalıdır. Burada da analizin başından beri belirtilen; arkadaşlık ilkelerinin, evrensel özelliklerle birlikte, Türk toplum yapısından kaynaklanan farklı birtakım özelliklerle birlikte ele alınması, önemlidir.

Mutlu evlilikler ve kurulacak ailelerde evlilik öncesinde kurulacak sağlıklı arkadaşlık ilişkisi önemlidir. İki kişi de ilişkiye karşılıklı olarak katılarak arkadaşlık etkileşimine girerler. Kişilerin birbirini arkadaş ya da sevgili olarak algılamasıyla birlikte, ilişki süreci gelişmeye başlamaktadır. İlişkinin gelişimi iki tarafa da bağlıdır. Arkadaşlık sürecinde taraflar birbirlerine kendi kişisel özelliklerine göre davranırlar. Evlilik öncesi arkadaşlıkları diğer arkadaşlıklardan ayıran temel farklılıklar, iki karşı cinsiyet arasında oluşması ve duygusal bir nitelik taşımasıdır.

Arkadaşlıkta yaşanan duygular birbirinden hoşlanma, kabul, güven, saygı, sevgi, yardımlaşma, paylaşma, anlayış ve sırdışlığın çeşitli dereceleridir. Hoşlanma ve kabul duygusu sonucu oluşan arkadaşlıkların, farklı özellikleri vardır. Hoşlanma duygusuyla oluşan arkadaşlıklarda, arada bir cazibenin olması gerekir. Arkadaşları çoğu zaman geçici kızgınlık, düş kırıklığı, ortak sıkıntı ve üzüntülere rağmen bir arada olmaya iten, karşılıklı iyi duygulardır.

Birbirlerine kabul duygusuyla yaklaşan arkadaşlar ise karşındakileri, farklı bir insan yapmayı denemeden kabul ederler. Birbirlerinin en iyi arkadaşı olduklarını düşünüp, birbirlerine güven duyarlar. Arkadaşlarının kendi hayatları için aldıkları kararlara saygı gösterirler. Her konuda birbirlerine yardım etmeye ve destek olmaya eğilimlidirler. Yaşadıklarını ve hissettiklerini birbirleriyle paylaşırlar. Birbirleri için neyin önemli olduğunu ve neyi niçin yaptıklarını takdir edecek anlayışa sahiptirler (Özabacı, 2004: 42). Birbirlerine kabul duygusuyla yaklaşan arkadaşlıklarda, ilişki içinde her iki kişi de, rol oynamak ve belirli kişilik özelliklerine sahipmiş gibi görünmektense, kendisi gibi olmakta özgürdür. Bu tür arkadaşlıklarda içtenliğin olması, arkadaşlığın sağlığı bakımından önemlidir. Bir ilişkinin oluşması ve gelişimi Carl Backman'a göre (a.g.e.) 4 aşamalı bir ilişki süreciyle gerçekleşir (1981).

İlk Karşılaşma ve Farkına Varma

İki kişinin bir araya gelmelerine neden olan unsurlar önemlidir. Bu unsurlara göre ilişki ile ilgili fikir yürütülebilir. İki taraf değişik sosyal unsurların etkisiyle bir araya gelebilir. Günümüzde bu unsurlar, mekân yakınlığından ve iş yeri, komşuluk, okul arkadaşlığı gibi ortak mekânlarda bulunmaktan etkilenmektedir.

Aynı (ya da benzer) iş ortamı, okul ortamı, hobileri nedeni ile bulundukları ortak etkinlik alanları gibi bazı aynı (ya da benzer) ortak yaşantılar kişileri birbirlerine yaklaştırmaktadır. Aynı sosyal sınıfın üyesi olmaları da bunda etken olabilir. Gelir düzeyi, çalışma alanı ve eğitim gibi unsurlar da aynı sınıftan olmalarını sağlayarak onları yakınlılaştırabilmektedir. Bu durum yeni bir ilişkiye başlamayı kolaylaştırabilir.

Genellikle toplumda görülen, eğitim, sağlık, işletmecilik vb. alanlarda çalışanların birbirleriyle evlendikleridir. Bunun dışında farklı alanlarda çalışanların evlilikleri de, görülmektedir. Ancak böyle bir durumda da, bu kişilerin farklı meslekleri bir-

birlerine aynı ya da benzer yakınlıktaki ortamlarda yapmalarından doğan tanışmalar, etkili olabilmektedir.

İlişkide Seçim

Seçim aşamasında iki önemli etken, bulunmaktadır. Bunlardan biri “grup normu”, diğeri “fiziksel cazibe”dir. Ait olunan grup normları kişi tarafından gözetilmektedir. Karşısındaki, söz konusu aitlik içinde bulunduğu grup normlarına, ne kadar yakın ya da uzaktır? Kişi muhatabının ait olduğu grubun normlarına uygun davranan ve normların dışına çıkmayan birisi olmasını istemektedir. Aksi durumda genellikle çatışma çıkabilmektedir.

Türk toplumunda grup normunun oluşmasında aile ve akrabalık normları birinci derecede etkili olmaktadır. Ancak günümüzde, modernist etkiyle ergenlik ve gençlik dönemlerinde arkadaşlık grubu normları temel bazı normlardan daha etkili olabilmektedir. Bu dönemlerde aile etkisi ile arkadaş gruplarının etkisi dengelenmelidir. Her iki normatif yapı diğerine açık ve anlaşılır olmalıdır. Normların mümkün olduğunca ortak yönlerinin olması gerekmektedir. Bu durum hem arkadaşlıklar hem de aileler bakımından aradaki yaşantıların tatminkârlığından daha önemli olmaktadır.

Fiziksel cazibe ise, birbirleriyle ortak zaman geçirerek, konuşmak, sohbet etmek, gezmek gibi çeşitli etkinliklerden hoşlanmalarıdır. Birbirini çekici bulan çiftler, bütün zamanlarını birlikte geçirmek ister. Hatta fiziksel olarak uzak olsalar bile, sürekli birbirlerini düşünürler.

Ancak daha önce belirtildiği gibi ilişkide duyulan arzu ve tutku duygusu, ilişkinin sürekliliği ve başarısı için yeterli değildir. Kişiler karşılıklı gerçek bir sevgi duygusu içindeyse, ilişki başarıya ulaşabilir. Bunun içinde duygulardan emin olunmalı ve kurgulamaların etkisinde kalınmamalıdır.

İlişkiyi Geliştirme

Farkında olma ve çekicilik gibi unsurlar ile başlayan ilişkinin sonrasında, belirli duygusal mekanizmalar devreye girmektedir. Bu aşamada en önemli mekanizmalardan biri, “kendini açma”dır. İki tarafta birbirlerine gizli taraflarını açarlar. Çiftler bu sırada, dürüst ve içten bir şekilde kendilerini karşısındakine açmalı ve özel paylaşımlarda bulunmalıdır. Toplumsal yapı düşünüldüğünde özel paylaşımlar zihni düzeyde kalmalı cinsel aşama içermemelidir.

Sembolik İlişkiler Teorisi’ne göre (Özabacı, 2004: 44), bu aşamada kişiler, birbirlerine değer ve tutumlarını açıklarlar. Karşısındakini, aynı zamanda da kendini anlama konusunda bir gelişme kaydederler. Kendini açma sürecinde dört ana unsur yaşanır. Bunlar; Duyguların paylaşımı, ihtiyaçların paylaşımı, inanç ve tutumların paylaşımı, kendi hakkındaki değerlendirmelerin sevgiliyle paylaşımıdır.

Bu paylaşımda eşler birbirlerinin benzer ve kolay anlaşılabilir taraflarından haberdar olurlar. Birbirlerinin gizli kalmış taraflarını öğrenirler. Kendini açma sürecinde çiftler birbirlerine bağlılıklarını sınarlar. Bağlılık anlamında karşısındakinin, kendi ihtiyaçlarını ne kadar karşılayabileceğini değerlendirirler. Ayrıca, ilişkide gücün

kimde olacağına ya da kişinin kendi gücünü ilişkide nasıl kullanacağına karar verirler. İlişkide güç dengesi sağlanırsa ilişki gelişerek devam eder.

İlişkiyi Devam Ettirme ya da Sonlandırma

Bu aşama ilişkinin devam edip etmemesine karar verilecek olan son aşamadır. İlişkinin geldiği durum gözden geçirilir. Eğer ilişkinin yürüyemeyeceğine karar verilirse ilişki sonlandırılır. İlişkinin yürümesi için birtakım tedbirler alınarak devam ettirilebilir. İyi giden bir ilişkinin ise, evlilik kararı alınarak arkadaşlığın karı koca ilişkisine dönüşmesi sağlanabilir. Bu aşama ise, başka birtakım unsurların da ilişkide yer almasını gerektirecektir.

İlişkiyi sürdürme erkekler için aileyle tanıştırma ve kadının kendisiyle ilk cinsel tecrübesini geçirmesine bağlıdır. Kadın için ise, erkeğin dürüstlüğü, baba olabilme potansiyeli ve kendine yönelik sevgi duygusunun düzeyine bağlı olmaktadır. Cinsellik aşamasının yaşanması ilişkilerin sonlanması bakımından daha olumsuz sonuç vermektedir. İlişkide yakınlaşmanın üst düzeyde olması; Türk erkek ve kadını ile toplumsal kültür ve zihniyetin ilişkiyi değerlendirmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

9. Sanal Dünya Etkisi

Günümüzde, TV ve cep telefonu gibi yeni iletişim araçları kişiyi her geçen gün daha fazla etkilemektedir. İnternet'in yaygınlaşması da, çok önemli bir etkileşim ve iletişim ortamının oluşmasını sağlamıştır. İnternet'te Chat arkadaşlıkları sayesinde, sanal iletişimlerle arkadaşlık ve eş seçimi yapılmaktadır. Bu durum sağlıksız arkadaşlık ve evliliklere yol açmaktadır. Aynı zamanda sosyal arkadaşlık ilişki düzenini de etkileyebilmektedir. İlişkinin sağlıklı olması, mümkün olduğunca sanal ve kurgu etkilerden arınmasına bağlı olacaktır.

İnsanın içindeki düşünce ile sabit duygu takıntıları (obsesyon) sayesinde, Chatleşme esnasında kontrolden çıkan kişi, o anda aklına gelen her şeyi gerçekmiş gibi karşı tarafa aktarır (Tarhan, 2006: 102). Beynin bir bölgesindeki yanlış yönlendirmenin etkisinde kalan bir erkek, bir filmde gördüğü ya da sokakta karşılaştığı bir kadını, eşinden daha fazla seviyormuş gibi hissedebilir.

Sanal ortamda tutkular ile mantık arasındaki denge, tutkudan yana bozulmaktadır. Dolayısıyla ciddi bir evlilik için tercih edilmemesi gereken sahte bir ortam oluşturmaktadır. Bu yolla arkadaşlık ve eş seçiminde bulunmanın olumsuzluğu, sanal ortamın sadece tanışmak için kullanılması durumunda ve sonrasında tanışılan kişiyle, sağlıklı gerçek ilişkiler kurmak şartlarına bağlı olarak, azaltılabilir.

İnternet'in eş seçimindeki başarıya, sadece tanışmak amaçlı kullanılması, sanaldaki duyguların etkisinde kalınmaması, kişinin kendini saklamaması ve tanışmadan sonra da gerçek arkadaşlık ilişkisi kurulması durumunda, olumlu etkisi olabilecektir. Önemli olan, aşağıda belirtilen, evlilik öncesi arkadaşlık ilkelerine uyulmasıdır. Bunun ise, sanal ortamda sağlanamayacağı bilinmelidir.

10. Kurgu Dünya Etkisi

Sosyal ilişkiler dışında kalan, Internet, radyo-tv, gazete-dergi, sinema vb. iletişim araçları, birçok kaygılarla sağlıklı bir iletişim ve etkileşim ortamı meydana getirmektedir. Kişiliklerin olumsuz etki altında kaldığı söz konusu ortam, yapay kurgu dünyası olarak en büyük etkiyi ergenlik döneminde göstermektedir.

Sanal dünyanın da ötesinde ortaya çıkan çok daha kapsamlı etken ise “kurgu dünya”dır. Kurgu dünya içeriği, TV, gazete, sinema, moda vb. ürünleri ve bunun sunumundan oluşmaktadır. Kapitalist tüketim kültürü zihniyetinin ortaya çıkarttığı sistematik bir algı durumudur. Bu dünya’da başlıca amaç; tüketicinin kışkırtılarak yeni ihtiyaçların ihdas edilmesidir. Ruhsal yapıya karşı oluşturulmuş “kurgu dünya” doğal refleksleri katletmektedir. Etrafımızı sıkıca saran kurgu dünya; kadın ve erkeğin doğal fitratına aykırı duygular beslemeyi, buna uygun davranışlar ve tüketim tutumu göstermeyi istemektedir (Yılmazçoban, 2010: 38).

Yapay kurgu dünyası ergenlerin, kendi saf hayal dünyalarını kurmayı engellemektedir. Arkadaşlık ilişkisine yönelen her evlilik adayı, tutku, arzu, ihtiras ile gerçek sevgi duygusunu karıştırabilmektedir. Duygunun “ne” olduğu bilincine erişmenin önündeki en önemli engel “kurgu dünya” etkisidir. Sağlıklı arkadaşlıklar için öncelikle kurgu dünyasının etkisinden kurtularak, özbenliğin gelişimi sağlanmalı ve tutku, ihtiras gibi önemli fakat aşılması gerekli temel duygular ile üstün sevgi duygusu birbirine karıştırılmamalıdır.

Sonuç: Evlilik Amaçlı Arkadaşlık İlkeleri

Türk toplum yapısında evlilik öncesi arkadaşlıklar ve eş seçimi kararına yönelik davranış ve tutumlar, büyük önem taşımaktadır. Bunun en önemli nedeni geleneksel yapıda aile kurumuna verilen ayrıcalıklı değerdir. Normatif yapı, duygusal arkadaşlık ya da flört arkadaşlığı olarak nitelendirilen, batı tarzı ilişkiler sistemine uygun bir içerik taşımamaktadır.

Günümüzde hızlı toplumsal değişmeye rağmen namus, iffet, bekâret, cinsellik gibi kavramlara batı kültür ve zihniyetinden çok daha fazla değer atfedilmektedir. Bu değerler sisteminin sonucu olarak, evlilik öncesi arkadaşlık sürecinde dikkate alınması gereken ilkeler, batı toplumlarından farklı niteliklere sahip olacaktır.

Yukarıda incelenmiş bulunan arkadaşlık ilişkisini etkileyen on unsurun analizi sonucunda bu öğelere uygun olarak; on beş maddeye ulaşılmıştır. Çözümlemede Batı tarzı birtakım ilişki etkenleri yanında Türk toplumuna ait özellik ve etkenlerde değerlendirilmiştir.

Evliliklerde aile onayının alınması ve kişisel beklenti ve tercihlerinde çiftlerin her iki tarafın ailesi ile uyumu gözetmesi, önemli olmaktadır. Ancak, gençlerin bağımsızlığını kazanması ve benlik gelişiminin tamamlanabilmesi için, ailenin evlilik öncesi ve sonrası yönlendirici etkisinin de azalması, gerekmektedir. Evlilik adayı kadın ve erkek, karşısındakinin yetişme sürecinde aile ve çevre etkisinden soyutlanmadığını bilerek, üst düzey farkındalık bilinciyle arkadaşlık ilişkisini yönetebilmelidir. Diğer taraftan, eşin ebeveynin özelliklerini bilerek, kendisi ile eşin ailesi arasındaki uyumu sağlamalıdır.

Kısacası; Arkadaşlık evlilik amacıyla, kararlı, ölçülü, saygılı, içten, gerçekçi ve makul olmalıdır. Batı tarzı flört ölçütlerinden çok görücü usulüne ait aile değerleri dikkate alınmalıdır. Bu durum çiftlerin, gizli saklı değil aksine toplum önünde, sosyal alanda ve açıklıkla bir ilişki yürütmelerini gerektirmektedir. Kişisel uyumun yanında toplumsal, siyasi, dini, felsefi vb. alanlarda uyumun sağlanması da önemli bir gerekliliktir.

Evlilik amaçlı arkadaşlıklar, batıdan kaynaklanması dolayısıyla genel-geçer ilişkilere ait kuralları barındırmakla birlikte, Türk toplum yapısına ait kuralları da, kapsayacaktır. Bu durum dikkate alınarak, birtakım arkadaşlık ilkelerine ulaşılmıştır. Temel ilkeler aşağıdaki on beş madde ile ifade edilebilecektir:

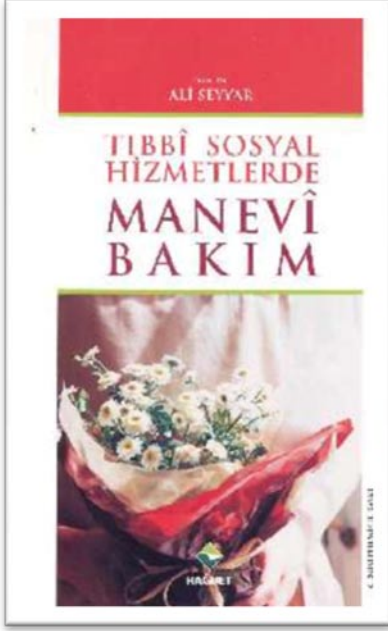
1. Evlilik amacıyla arkadaşlık ilişkisine başlamadan önce, kendine ait ideal tip belirlenmeli ve evlilik adaylarına dair seçenek sayısı geniş tutulmalıdır.
2. İdeal tip belirlenmeden önce, öncelikle kendinde ve karşındakinin benlik yapısında olması gereken ve gerçekte oluşmuş sevgi anlayışının farkındalığına erişebilmelidir. Tutku ve sevgi duygularını ayırt ederken “kurgu dünya”nın etkisinde kalınmamalıdır.
3. Arkadaşlık ilişkisinin başlangıcında, iki tarafın da hedefi belirgin olmalıdır. Arkadaşlık içten ve samimi olmalı, dürüst davranılmalıdır.
4. İlişkilerde “akıl” ve “duygusallık” dengesi korunmalı; davranış ve tutumlar evlilik bilinciyle yönlendirilmelidir.
5. Karar vermede acele ya da yavaş olunmamalı ortalama süre gözetilmelidir.
6. Eş seçimine kendini tanıyarak başlanılmalı sonra karşıdaki tanınmalıdır.
7. Arkadaşlık evlenme vaadi ile ya da cinsel ilişki amaçlı başlatılmamalıdır.
8. Arkadaşlık ilişkileri, ölçülü ve saygılı olmalıdır.
9. İdealist değil, gerçekçi ve makul olunmalıdır. Mekân-çevre ile zihniyet etkisi ve her ikisinin ilişki sürecini yönlendiriciliği bilinmelidir.
10. Karşıdaki eş adayının, aile ve çevresi tanınmalı/ tanıştırılmalıdır.
11. Karşıdakinin aile ve çevresi ile sağlıklı ve uyumlu ilişkiler geliştirilmelidir.
12. Kadın ve erkek cinsiyetinin ve duyguların farklılığının bilincinde olunmalıdır.
13. Cinsiyet kültürü bilinci içinde ve normatif değerlerle toplumsal alanda birlikte hareket edilmeli, ilişki çevreden uzak ve gizli yürütülmemelidir.
14. Evlilik kararından önce cinsellik aşaması yaşanmamalı, öncelikle karşılıklı zihinsel etkinlikler paylaşılmalıdır.
15. Toplumsal, siyasi, dini, felsefi vb. alanlarda uyum ya da karşılıklı hoşgörülük aranarak test edilmelidir.

Evlilik amaçlı arkadaşlıklarda, yukarıdaki analiz sonucu ortaya çıkan arkadaşlık ilkeleri çerçevesinde kalınması, sağlıklı evlilik yapılarının ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Sağlıklı evliliklere ulaşılabilmesi, evlilik bilincine bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Y., Haktanır, G., (1997), 7-14 Yaşlarındaki Çocukların Ev İşlerine Katılımları. I. Ulusal Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi (Uluslararası Katılımlı) 28-30 Mayıs, Ankara.
- Arslantürk, Zeki, (2004), Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Bacanlı, Hasan, (2002), Psikolojik Kavram Analizleri, Nobel Yayınları, Ankara.
- Burgess, E.W., Cottrell, L.S., (1998), Predicting Success or Failure in Marriage, Thommas Pres, Newyork.
- Cuningham, M., (2001), The Influence of Parental Attitudes and Behaviors on Children's Attitudes Toward Gender and Household Labor in Early Adulthood, *Journal of Marriage and Family*, 63, February.
- Cüceloğlu, D., (2006), Başarıya Götüren Aile, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erkal, Mustafa E., (1993), Türk Aile Yapısı ve Bazı Meseleler, Sosyoloji Konferansları 24. Kitap, İ.Ü. Basımevi, İstanbul.
- İbrahimi, Davud, (1998), Evlilik Kurumu ve Aileye Yönelik Psiko-Sosyal Hizmetler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kocadere, Müge, (1995), İyi ve Kötü Evliliklerini Belirlemeye Yönelik Betimsel Bir Çalışma, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri, İzmir.
- Lewis, R. A., ve Spanier, G. B., (1979), "Theorizing About The Quality and Stability of Marriage", Contemporary Theories About The Family, The Free Press, New York.
- Özabacı, N., (2004), "Evlilik Öncesi İlişkiler", Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Özgüven, İ.Ethem, (2000), Evlilik ve Aile Terapisi, PDREM Yayınları, Ankara.
- Özgüven, İ.Ethem, (1994), "Üniversite Öğrencilerinin Evlilik ve Eş Seçmeye İlişkin Tercihleri", 1. Aile Kurultayı Kongre Kitabı, Ankara.
- Sherif, M., (1966), The Psychology of Social Norms, Harper and Row, New York.
- Şahinkaya, R., (1979), Psiko-sosyal Yönleriyle Aile, Kardeş Yayınevi, Ankara.
- Tarhan, Nevzat, (2006), Evlilik Psikolojisi, 1. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yılmazçoban, A.Muhsin, (2008), Flört ve Görücü Usulü Evliliklerde Psikososyal Özelliklerin Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yılmazçoban, A.Muhsin, (2010), Evlilik Bilinci Dizisi; Beyaz Kalpler, Hayat Yayınları, İstanbul.

KİTAP TANITIMI

Ali SEYYAR, **Tıbbî Sosyal Hizmetlerde Manevî Bakım,**

Genişletilmiş 2. baskı,
Rağbet Yayınları,
İstanbul 2010.

AN ASSESMENT ABOUT THE
BOOK OF ALİ SEYYAR,
NAMED ‘SPIRITUAL CARE IN
THE AREA OF MEDICAL
SOCIAL SERVICES’

Arş.Gör. Güler GÜNEŞ

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
gulergunes34@gmail.com

Ali Seyyar’ın dergimizin ilk sayısında tanıtacağımız Manevi Bakım adlı eserine göre, tıbbi bakım hizmetlerine resmen sosyal bir boyut katılması, 2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler Kanunu ile başlamıştır. Kitabın giriş kısmında, özürlüler kanununda gerek bakım merkezlerinde gerekse ev ortamında yaşayan bakıma muhtaç özürlülere dönük tıbbi ve sosyal bakım uygulamalarına yer verilirken, özürlülerin manevi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bakım, danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin göz ardı edildiğine değinen Seyyar, bütüncül ve etkin bakım konseptinin oluşturulması için, tamamlayıcı bir unsur olarak manevi bakım hizmetlerine de ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır.

Eser, toplumumuzun büyük çoğunluğunun mensubu bulunduğu İslam dinine ait bir terminolojiyle yazılmış olup yazarın önerdiği manevi bakım modeli de İslam dininin esaslarına göre kurgulanmıştır. Yazar, batı kaynaklı bakım modelinin İslam dini esaslarıyla yeniden yorumlanarak ilk kez bu eserde ele alındığını belirtiyor ve konunun diğer bilim insanlarının katkılarıyla zenginleştirilmesi gerekliliğine dikkat çekiyor.

Beş bölümden oluşan eserde, **ilk bölümde** maneviyatın kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Maneviyatla alakalı İslami ve tasavvufi terminolojiye dayanan kavramları birbirleriyle olan ilişkisi bağlamında irdeleyen yazar, bilhassa fitrat kavramından hareketle, manevi yönelimlerin insanların ihtiyacı olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca insanların manevi eğitim ve gayret yoluyla gelişebileceğini ve bu bağlamda

manevi mutluluk hissinin oluşabileceğini açıklamıştır. Aynı bölüm içinde maneviyatın bilimsel çerçevesi ile maneviyat ve ilahiyat arasındaki bağ irdelenmiştir.

Manevi bakım modelini beşeri ve manevi boyutuyla ele alacağını vurgulayan yazar, ilahiyatın ele aldığı konuların genelini maneviyat olarak nitelendirerek, manevi bakımın bilimsel altyapısının, Din Felsefesi, Din Folkloru, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Etnolojisi, Din Fenomenolojisi gibi ilahiyat ve sosyal içerikli manevi bilimler olacağını belirtmiştir.

Bu ilk bölümde aynı zamanda maneviyatın insan sağlığı ve psikolojisi üzerindeki etkilerini sınoyan bilimsel araştırmalara yer verilmiştir. Bunlardan birisi A.B.D’ndeki Duke Üniversitesi Maneviyat ve Sağlık Merkezi Başkanı Prof.Dr. Harold König’in yaptığı araştırmının aşağıdaki sonuçlarıdır:

- Düzenli olarak kiliseye devam eden, kendi başına ibadet eden ve İncil okuyanlarda (diyastolik) hipertansiyon görülme ihtimali, bu dinî aktivitelere nadiren katılanlara göre %40 daha azdır.
- Dinî hizmetlere düzenli olarak katılanların bağışıklık sistemi daha kuvvetlidir. Kilise veya havraya hiç gitmeyen veya nadiren gidenlerde, muhtemelen bağışıklık sistemi zayıflamış veya aşırı aktif olduğunu gösterir şekilde, interleukin 6 seviyelerinde daha yüksek olmaya meyillidir.
- Kiliseye düzenli olarak devam edenler, hiç gitmeyen veya nadiren gidenlere göre hastanede daha az yatar, hastanede yattıklarında ise daha çabuk taburcu olurlar.
- Bir kişinin dinî inancı ne kadar kuvvetli ise, hastaneye yattığında ve yatıktan sonra depresyona girme riski o kadar düşüktür.
- Dindar insanlar daha sağlıklı yaşarlar. Kiliseye en azından haftada bir gidenlerde alkol alışkanlığı ve sigara kullanımı, nadiren gidenlere göre üçte iki oranından daha azdır.
- Dindar Hristiyan gençlerde uyuşturucu ve alkol alışkanlığı, erken cinsel suçlar, intihar düşüncesi ve teşebbüsü, inançlı olmayan gençlere göre daha azdır.

Bunun yanında eserimizde, Dr. Jeff Levin’in ‘Allah, İnanç ve Sağlık’ isimli kitabında inanç ve sağlık üzerine yapılmış 200’den fazla çalışmayı inceledikten sonra ulaştığı sonuçlara yer verilmiştir (s.86). Buna göre:

- Genellikle dindar insanlar daha sağlıklı bir hayat sürerler.
- Camiye, kiliseye veya havraya devam eden kişiler, toplum içinde daha sosyaldirler. Başka insanlarla birlikte olmak kişiye manevi güç kazandırır. Toplumla beraber sosyal dayanışma içinde yaşamak, sağlık için her zaman iyidir.
- İbadetler ve toplu dualar, pozitif hisleri ve düşüncüyü aktif hale getirmektedir. Pozitif hisler ise, müspet psikolojik değişikliklere ve olumlu sıhhi gelişmelere yardımcı olmaktadır.
- İyimserlik ve ümit, hastalıklar üzerinde iyileştirici tesirler yapmaktadır.

Yazar **ikinci bölümde** ise sosyal bilimlerdeki insan modellerini ve felsefi anlamda ruh kavramını ele almış ve modern bilimin ruh kavramını zihinle birbirine karıştırdığını iddia etmiştir. Akıl ve ruh ekseninde Modern Psikoloji ve Manevi Bilimler arasında karşılaştırma yapan yazar, Modern Psikoloji’nin ruhu beynin veya sinir

sisteminin bir fonksiyonu olarak gördüğünü, manevi bilimlerin ise beyni (zihini ve akli işlevleriyle) ruhun bir fonksiyonu olarak gördüğünü açıklamıştır. Keza, manevi bilimlerin kognitif olayların ruh kaynaklı olduğu yönünde duruş sergilediğini de belirtmiştir.

Yazara göre sosyal bilimlerdeki diğer insan modelleri insanı beşeri boyutuyla ele alırken, ‘manevi insan modeli’ insanı hem beşeri hem manevi yönüyle ele almaktadır. Manevi sosyal hizmetler insanın manevi boyutlarına hitap ettiği için, manevi insan modeli de insan varlığının maddi olmayan, yani manevi kaynaklarını ele almaktadır.

İnsanın manevi bilgi kaynakları olarak kalp, sezgi, keşif, fetanet, basiret, feraset, ilham, rüya, vicdan, irade, şuur, akıl gibi kavramları ele alan yazar, manevi bakım modelini Türk toplumuna uyarlamayı denemiştir. Bu kavramları Türk toplumunun büyük çoğunluğunun mensubu olduğu İslam dinine ait kaynaklar perspektifinde yorumlarken, sadece şuur ve akıl kavramlarının yorumunda psikoloji biliminden faydalanmıştır.

Kitabın **üçüncü bölümünde** manevi sosyal hizmetin gerek kanuni gerekse bilimsel dayanakları tartışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda (1982) konu şu şekilde yer almaktadır:

“Her Türk vatandaşının bu anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak, milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” ibaresine ve Devletin Temel Araç ve Görevleri kısmında yer alan ‘Devletin temel araç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve Demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaştırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaktır.” Yazar bu maddelere atıfta bulunarak manevi sosyal hizmetin devlet tarafından verilmesinin anayasal bir görev olduğunu savunmaktadır.

Kişilerin sosyal bilinçlenmeleri ve topluma uyumları için güzel ahlak ve üstün karakter geliştirmeye yönelik Sosyal Ahlak Eğitimi programlarını esas almak gerektiğini belirten yazar, manevi sosyal hizmetlerin gayesini şöylece maddeleştirmiştir (s.192):

- 1) İnsanların sosyal hayatlarını da etkileyen manevi sorunlarının çözümünde manevi kapasitelerini geliştirmek,
- 2) İnsanlara manevi açılımlar tanıyan inanç sistemleri ile bağlantılı olmalarını sağlamak,
- 3) İnanç sistemlerinin insanlar üzerinde daha etkili olması yönünde zemin ve kurumsal yapı oluşturmak,
- 4) Manevi sosyal hizmetlerin ruhuna uygun olarak, değişik sosyal gruplara yönelik politikaların geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlamak. (Mesela, bakıma muhtaçlara manevi bakım modeli geliştirmek ve uygulamak).

Manevi sosyal hizmetlerin dayandığı felsefenin insan fitratı olduğu tezinden hareketle, fitri insan modelini pozitif sosyal hizmetlerin felsefesiyle karşılaştıran yazar,

fitri insan modelinin manevi bir temele dayandığını, pozitif sosyal hizmet felsefesinin ise sadece akla dayandığını ve manevi unsurları görmezden geldiğini, bu açıdan etkisinin manevi sosyal hizmete göre daha sınırlı kaldığını öne sürmektedir. Buna rağmen yazar, manevi sosyal hizmet uygulayıcısının ilahiyat bilgisinin yanında pozitif sosyal hizmetin dayandığı psiko-sosyal temelleri bilip, hizmet verdiği insanlara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşması gerektiğini de vurgulamaktadır. Filhakika yazar manevi sosyal hizmeti, ilahiyat ve pozitif sosyal bilimlere dayanan disiplinlerarası bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Yazar, bunun yanında pozitif bir bilim dalı olan sosyal hizmete bilgi kaynaklarını bilimsel bilgi ile sınırlı tuttuğundan ötürü, kapalı sistem olduğu ve uygulamaya dönük faaliyetlerinin istenen amaca ulaşmakta yetersiz kaldığı eleştirisini getirmektedir (s.209). Bunun yanında yazar, ‘nefs’ kavramına sıklıkla değinerek pozitivist sosyal hizmetin aklı ön plana çıkararak vicdani duyguları önemsemediğini, bu sebeple bireyleri nefsinin esiri olmaktan engelleyemediğini, oysa, manevi sosyal hizmetin kalbi ve vicdani kumandan yaparak ruhun aydınlanmasını sağlaması gerektiğini öne sürmektedir.

Yazar **dördüncü bölümde** manevi sosyal hizmetin esaslarını ve mesleki yönünü irdelemektedir. Manevi bakım modellerinin geliştirilmesinin toplumun sosyal ve kültürel yapısı ile yakından ilgili olduğunu belirten yazar, bundan dolayı tek tip manevi bakım modelinin geliştirilmesinin imkânsızlığından da bahsetmiştir. Seyyar, manevi bakım modelinin, bakıma muhtaç kişinin zihinsel ve duygusal boyutunun yanında ruhi tekâmülünü de hedef aldığının altını çizmiştir. Önerdiği modelin temelini oluşturan vahyilik, gaybilik, fitrilik, kaderilik, dünyevilik, uhrevilik ve ahlâkîlik (sosyal sorumluluk) kavramlarını bakıma muhtaç kişinin üzerindeki etkisi bağlamında irdelemiştir.

Dördüncü bölümün ikinci kısmında ise bakıma muhtaçlık kavramı, olumsuzluğuna rağmen insanların manevi tekâmülleri için fırsat olabileceği varsayımıyla ele alınmıştır. Geniş yorumuyla manevi bakım modelinin uygulama alanlarının sosyal hizmetlerin alanına giren bütün sosyal kesimler olduğu savıyla bu modelin muhatapları olarak çocuk yuvaları, kreş ve sokak çocukları için açılan merkezlerde kalan çocuklar, suç işlemiş ve suça yönelmiş olan çocuklar, aile içi şiddet mağduru kadın ve çocuklar, hastaneler ve psikiyatri kliniklerinde kalan hastalar, özürlüler, huzurevleri veya yaşlı bakım yurtlarında kalan yaşlılar ve yoksullar olarak belirtilse de, dar anlamda manevi bakım hizmetlerinin alanı bakıma muhtaç hasta, özürlü ve yaşlılarla sınırlandırılmıştır.

Kitabın **son bölümünde** bakıma muhtaçlığın manevi faydalarına değinen yazar, bakıma muhtaçlığın kişinin imanının ihyası için fırsat olduğu düşüncesinden hareketle, bakıma muhtaç kişinin durumuna sabredip, bu vesileyle kulluk bilincinin gelişmesini sağlayarak günahlarına kefaret olabileceğini öne sürmüştür. Bu savından hareketle bakıma muhtaç kişilere durumlarının zorluğuna sabredip, sahip oldukları diğer güzellikler için şükrederek Yaratıcı’ya tevekkül etmelerini salık vermiştir. Yazar, son bölümde manevi sosyal hizmet çalışanlarına da mesleki yeterlilik ve sorumlulukla alakalı birtakım önerilerde bulunmaktadır. Konusunda bir ilk olan kitap, bakıma muhtaçlığın, bakıma muhtaç kişinin içinde bulunduğu duruma yaklaşımına göre manevi bir fırsat haline dönüşebileceği bağlamındaki yorumla son bulmaktadır. Kitabın sonunda yazarın bizzat yararlandığı Türk, İngiliz ve Alman dillerinde yazılan zengin bir kaynakça yer almaktadır.

Sonuç olarak **Tıbbî Sosyal Hizmetlerde Manevî Bakım** başlıklı eser, yazarı Ali Seyyar hocanın da belirttiği üzere Türkiye’de alanında ilk kez yayınlanmış, öncü niteliğinde bir çalışmadır. Eserin özgün bir başka yanı da, batı kaynaklı bir model olan manevi bakım modelinin, Ali Seyyar tarafından İslami kaynaklar esas alınarak yeniden yorumlanıp, Türkiye’ye uyarlanmasına çalışılmasıdır. Geniş anlamda manevi sosyal hizmet, dar anlamda manevi bakım modeli ülkemizin bilimsel ve uygulayıcı çevreleri nezdinde gündeme yeni girmiş bir meseledir ve henüz Türkiye’de hakkında yapılmış kapsamlı bir araştırma da bulunmamaktadır. Eser kapsamında yazar, manevi sosyal hizmetin bakıma muhtaç kişilere yönelik olası faydalarıyla alakalı geliştirdiği çeşitli önermelerden hareketle, bu konunun teorik ve pratik boyutlarıyla etraflı bir şekilde ele alınmasını ve başta sosyal hizmet sunan kamu kurumları olmak üzere diğer sivil kuruluşlar tarafından da verilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Manevi bakım konusuna giriş mahiyetindeki eserin savunduğu önermeler, konuya ilgi duyan bilim insanlarının ve uygulayıcıların katkılarıyla multi-disipliner bir yaklaşımla yorumlanarak geliştirilmeyi beklemektedir. Birçok Avrupa ülkesinde manevi bakım hizmetlerinin yıllardan beri uygulandığını düşünecek olursak bu alandaki gecikmemiz, Türkiye’deki sosyal hizmet uygulamalarının niteliksel gelişimine de bir engel teşkil edecektir. Bu bağlamda Devlet Denetleme Kurulunun özürllülerle ilgili son raporunda yer alan manevi bakım ile ilgili olumlu yaklaşımları burada anılmalıdır. Diyanet ve SHÇEK Genel Müdürlüğü gibi ilgili kurumlar, manevi bakım modelinin millî çerçevesini artık oluşturmali ve uygulamaya dönük projelerini ivedilikle geliştirmelidirler. Ali Seyyar hocanın özürllüler kanuna kazandırdığı bakıma muhtaç özürllü kavramı sayesinde bugün evlerinde yaşayan 200 bin üzerinde yoksul ve bakıma muhtaç özürllüler bakım ödeneği alabilmektedir. Manevi bakım kavramının da bir hak olarak sosyal hukuk literatürüne kazandırılması halinde tıbbi ve sosyal bakım hizmetlerine muhtaç bütün insanlara manevi destek hizmetleri de verilebilecektir. Manevi koruma kapsamına alınan dezavantajlı sosyal grupların mutluluğu ve huzuru bu şekilde daha da artacak ve hayat kalitesinin özü ortaya çıkacaktır.

Prof. Dr. Ali SEYYAR kimdir?

1960 yılında Adapazarı’nda doğan Ali Seyyar, ilk, orta ve yüksek öğrenimini Almanya’da tamamlamış, ardından Mannheim Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde (Almanya) yüksek lisans eğitimi almıştır. Ali Seyyar, doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nde “Almanya’daki Bakıma Muhtaçların Sosyal Güvenliği” konulu teziyle tamamlamıştır (1994-1997). Bir yıl Sakarya Üniversitesi Geyve Meslek Yüksek Okulu’nda okutmanlık yaptıktan sonra 1998 yılında aynı üniversitenin İİBF. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Sosyal Siyaset ve Sosyal Güvenlik Ana Bilim Dalı’nda öğretim üyeliğine atanan Prof. Dr. Ali Seyyar, halen bu görevi yürütmektedir. Ali Seyyar, Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığında kurum danışmanlığı yapmış ve Özürllüler Kanununun çıkmasında aktif rol üstlenmiştir. Almanca ve İngilizce bilen Ali Seyyar’ın 80’nin üzerinde bilimsel makalesi ve 20’nin üzerinde kitabı bulunmaktadır.